

EGE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Edebiyat Fakültesi Yayın No: 211

KABULÜNÜN 100. YILINDA İSTİKLÂL MARŞI ve MEHMET ÂKİF ERSOY

Editörler

Fazıl Gökçek
Arife Karadağ
Mesut Arslan

Kabulünün 100. Yılında

İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy

Editörler
Fazıl GÖKÇEK
Arife KARADAĞ
Mesut ARSLAN

İzmir 2021

Ege Üniversitesi Yayınları
Edebiyat Fakültesi Yayın no: 211
ISBN: 978-605-338-332-1
Aralık, 2021

Editörler
Fazıl GÖKÇEK
Arife KARADAĞ
Mesut ARSLAN

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY 4.0) ile lisanslanmıştır. Bu lisans, yazarlara atıf yapmak koşulu ile metni paylaşmanıza, kopyalamanıza, dağıtmanıza ve iletmenize; metni uyarlamak ve metnin ticari kullanımına (ancak sizi veya eseri kullanımınızı desteklediklerini ileri sürecek şekilde değil) izin verir.

The work (as defined below) is provided under the terms of this creative commons public license ("ccpl" or "license"). This license allows reusers to copy and distribute the material in any medium or format in unadapted form only, for noncommercial purposes only, and only so long as attribution is given to the creator.

Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 16.12.2021 tarih ve 07/04 sayılı kararı ile yayınlanmıştır.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.

Eserin bilim, dil ve her türlü sorumluluğu yazarına / editörüne aittir.

T.C. Kültür Bakanlığı ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Müdürlüğü
No: 172/134 Kampüsü / Bornova, İzmir
Tel : 0232 311 18 19
e-mail : bsmmd@mail.ege.edu.tr

Tasarım: Tuğba GÖNÜLAL
Kapak Tasarımı: mtrmedya@gmail.com

SUNUŞ

Mehmet Akif'in yaşıdığı ve eserlerini verdiği devir, milletimizin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşıyla büyük acılar yaşadığı, nihayet Milli Mücadele ile adeta küllerinden doğarak bugün yaşadığımız ülkeyi kurduğu yıllardır. Mehmet Akif, ilk gençliğinde ferdi duyarlıkları yansıtan şiirler yazmış, fakat özellikle de İkinci Meşrutiyet döneminden sonra sanatını milletin hizmetine sunmaya karar vermiş ve toplumsal duyarlığa hitap eden eserler vermeye başlamıştır. Onun birbiri peşi sıra yayınlanan şiir kitapları izlendiğinde, her birinin yayınlandığı dönemin toplumsal sorunlarıyla ilgili şiirlerden meydana geldiği görülecektir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşının acılarını, İstanbul ve Anadolu'nun işgalinin toplumumuzda yarattığı faciayı da Çanakkale ve Milli Mücadelenin destansı ruhunu da Türk şiirinde Mehmet Akif'ten daha etkileyici bir dille anlatabilen şair yoktur. Çanakkale Şehitleri için yazdığı mısraları bugün de ürpermeden okuyamıyoruz.

Mehmet Akif'in, milletimizin yaşadığı bu süreçleri herkesten daha iyi anlatabilmesinin sebebi, onun sanatkâr duyarlığının yanı sıra bu mücadelelerin bizatihi içinde yer almış olmasıyla ilgilidir. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönemin fikir adamlarını bir araya toplayan en önemli yayın organlarından biri olan *Sırat-ı Müstakim* (daha sonra *Sebilürreşat* adını alacaktır) dergisinin başyazarı Mehmet Akif'tir. Bu dergi toplumsal hayatın adeta mihveri gibidir ve hem Balkan Savaşları hem Birinci Dünya Savaşı sırasında toplumsal duyarlığı yansıtan yazı ve şiirlerle millet vicdanının tercümanı olmuştur. Bu maşerî vicdanın sesi ve sözcüsü olan Mehmet Akif'in şiirleri de ilk olarak bu dergide yayınlanmış, daha sonra kitap haline getirilmiştir.

İstanbul'un ve ardından İzmir'in işgalinden sonra Anadolu'da Milli Mücadele başladığında bu mücadelenin önderlerinin, en başta da Gazi Mustafa Kemal'in ilk aklına gelen isimlerden biri Mehmet Akif olmuştur. Mehmet Akif'i dergisiyle birlikte Ankara'ya gelerek Milli Mücadele için çalışmaya çağıran Mustafa Kemal Paşa'dır. O, bu çağırığı aldığı anda hiç tereddüt etmemiş, derhal dergiyi çıkardığı arkadaşlarıyla birlikte önce Kastamonu'ya ve ardından Ankara'ya gitmiştir. *Sırat-ı Müstakim*, Milli Mücadele zaferle sonuçlanıncaya kadar Ankara'da bu mücadeleyi destekleyen yazılarla yayını sürdürmüştür.

O zamana kadar yazdığı şiirlerle "milli şair" sıfatını hakkıyla elde etmiş olan Mehmet Akif'in toplumun her tabakasından, özellikle de halk üzerinde büyük itibarı vardır. Bu yüzden Ankara'ya gittikten sonra sadece dergi faaliyetleriyle yetinmemiş, hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev almış hem de Ankara'nın yanı sıra Kastamonu, Balıkesir, Konya gibi diğer Anadolu şehirlerindeki camilerde vaazlar vererek halkı Milli Mücadele'ye destek olmaya çağırmıştır. Diğer yandan yazdığı yazılar ve şiirler Harbiye Nezareti tarafından çoğaltılarak askerlerin moral motivasyonunu arttırmak amacıyla cephelerde dağıtılmıştır.

Kabulünün 100. Yılında İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy

Milli Mücadele bütün şiddetiyle devam ederken ve artık zafere dair umutlar kuvvetlendiğinde bir Milli Marşa ihtiyaç duyulunca, bunu yazmak için herkesin aklına gelen ilk kişinin Mehmet Akif olması son derece doğaldır. Nitekim Maarif Vekâleti bu marş için bir yarışma açtığı anda bizzat Maarif Vekili bu marşı yazmasını Mehmet Akif'ten rica etmiştir. Çünkü zaten o güne kadar yazdığı şiirlerle böyle bir marşı ancak onun yazabileceği, daha doğrusu bu marşı yazmanın ona yakışacağı bütün kamuoyunun kabul ettiği bir husustur. Böylece milli marşımızı yazarak Mehmet Akif şairliğini taçlandırmış, milletimiz de bugün hepimizin benimsediği ve sahiplendiği bu heyecan abidesine kavuşmuştur. Bu çok anlamlı bir buluşmadır.

Biz de bugün milli şairimizi İstiklal Marşı'nın kabulünün yüzüncü yılında anarken ona olan minnet borcumuzu yerine getirmeye çalışıyoruz.

Ruhu şad olsun.

Prof. Dr. **Necdet BUDAK**
Ege Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Millî aidiyetimizin en önemli değerlerinden olan İstiklâl Marşı'mızın 1921 yılında milli şairimiz Mehmet Âkif Ersoy tarafından yazılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabulü her bakımdan önemli tarihî bir hadisedir.

100. Yılında bu tarihi olayın vatandaşlarımız tarafından hatırlanması ve İstiklâl mücadelemizin idrak edilmesi amacıyla Türkiye Yazar Birliği'nin TBMM ve Cumhurbaşkanlığı nezdinde yaptığı girişimler sonuç verdi; Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 2021 yılının 'Mehmet Akif ve İstiklal Marşı Yılı' olarak kutlanmasına karar verildi.

Büyük dava adamı, istiklal ve İslâm şairi merhum Mehmet Âkif Ersoy'un yazarlık kahraman ordumuza ithaf ettiği her okuduğumuzda bizi heyecanlandıran, milli duygularımızı kabartan İstiklal Marşı aradan geçen 100 yıla rağmen değerinden hiçbir şey kaybetmeden bugünlere geldi. Sonsuza kadar da önemini kaybetmeyecek.

'Mehmet Akif ve İstiklal Marşı Yılı' anma programları kapsamında ölkemizin birçok yerinde bilgi şölenleri, resim ve şiir yarışmaları, kompozisyon ve İstiklâl Marşı'nı Güzel Okuma Yarışmaları düzenlendi.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü ve Türkiye Yazarlar Birliği İşbirliğinde "Kabulünün 100. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy" başlıklı kitap Türkiye, Kosova, Özbekistan, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Bosna Hersek'ten akademisyenler, tarihçiler ve yazarların katkısı ile ortaya çıktı.

"Kabulünün 100. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy" başlıklı bu kitabın ortaya çıkmasında emeği olan Ege Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Necdet Budak'a, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yusuf Ayönü'ye, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Nadim Macit'e, yurt içinden yurt dışından kitaba değerli fikirleriyle katkı sağlayan herkese teşekkür ediyorum, şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. **Musa Kâzım ARICAN**
Türkiye Yazarlar Birliği Başkanı
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

10 Aralık 2021
Ankara

ÖNSÖZ

Mehmet Akif Ersoy, milletimizin büyük bir alt üst oluş yaşadığı ve adeta küllerinden yeniden doğduğu 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında gerek şiirleri ve gerekse diğer yayın faaliyetleriyle bu yeniden doğuşa en büyük katkıyı sağlayan isimlerden biridir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yayın hayatına giren ve başyazarlığını Mehmet Akif'in üstlendiği Sırat-ı Müstakim dergisi, Balkan Savaşları, Mütareke yılları ve Milli Mücadele döneminde Türk fikir hayatının en önemli yayın organlarından biri olmuştur. Mehmet Akif, bu dergide yayınladığı şiirleri ve fikir yazılarıyla topluma yol gösterdiği gibi, dergi sayfalarını devrinin önde gelen fikir adamlarına açarak da fikir hayatına katkıda bulunmuştur. Sırat-ı Müstakim'de her hafta birbiri peşi sıra yayınladığı şiirlerini 1911 yılında Safahat adıyla bir araya getirerek kitap olarak yayınlayan Mehmet Akif, bu kitabından sonra edebiyat kamuoyunda "mili şair" sıfatıyla anılmaya başlanmıştır. 1912 yılında yayınladığı Süleymaniye Kürsüsünde adlı ikinci şiir kitabıyla Türkiye dışındaki Türk ve İslam dünyasına açılan ve Türk İslam medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında geri kalmışlığının sebeplerini sorgulayan, aynı zamanda da çözüm önerileri getiren Mehmet Akif, bu kitabıyla "milli şair" sıfatının yanına "İslam şairi" sıfatını da eklemiştir. Sonraki yıllarda aynı çizgide faaliyetlerini sürdüren Mehmet Akif'in 1924 yılına kadar dört şiir kitabı daha yayınlanmıştır. Bunlar sırasıyla Balkan Savaşlarında yaşanan facianın acılarını terennüm eden Hakkın Sesleri ve Fatih Kürsüsünde ile Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele yıllarının panoramasını çizen Hatıralar ve Asım adlı eserlerdir. Gerek bu kitaplarında bir araya getirdiği şiirleriyle ve gerekse daha sonra Sebülürreşat adını alan dergisinde yayınladığı yazılarıyla Türk ve İslam dünyasının meselelerini tasvir eden ve gerçekçi çözüm önerileri sunan Mehmet Akif, Milli Mücadele başladığında bizzat bu mücadelenin önderi Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağırılmıştır. Bu davete hiç tereddütsüz icabet eden Mehmet Akif, Ankara'da ve Konya, Kastamonu, Balıkesir gibi diğer Anadolu şehirlerinde cami kürsülerinde verdiği vaazlarla halkı Milli Mücadeleye destek olmaya çağırmış, diğer taraftan da Burdur milletvekili olarak meclis çalışmalarına katılmıştır.

Milli Mücadele devam ederken Mehmet Akif'in de mensubu bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi bir milli marş ihtiyacı duymuştur. Hem cephede savaşan askerin motivasyonunu arttıracak ve hem de yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyetinin milli marşı olacak bu şiiri ancak Mehmet Akif'in yazabileceği hususunda toplumda adeta bir millî mutabakatın bulunduğu, bu marşın yazılış ve kabul edilmiş süreci incelendiğinde görülmektedir. Gerçekten de o güne kadar yayınladığı şiirleriyle ve haklı olarak üstlendiği "milli şair" unvanıyla böyle bir marşı kaleme almaya layık tek şairin Mehmet Akif olduğu, bugün de iftiharla ve gururla okumaya devam ettiğimiz İstiklal Marşı ile ortaya çıkmıştır.

İstiklal Marşı'nın kabulünün yüzüncü yılı dolayısıyla içinde bulunduğumuz 2021 yılı

İstiklal marşı yılı olarak ilan edilmiştir. Bu vesileyle gerçekleştirilen faaliyetlerden biri de bu kitapta bir araya getirilen yazılarla vücut bulmuş olmaktadır. Elinizde bulunan kitapta Mehmet Akif'in yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan fikir ve sanat adamı yönlerine ışık tutan yazılar yer almaktadır. Kitapta Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görev yapan ve Mehmet Akif'le ilgili çalışmaları bulunan bilim insanlarının yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tataristan ve Kosova'dan meslektaşlarımızın da yazıları bulunmaktadır. Bu yazılar Mehmet Akif'in Türkiye dışında da tanındığını ve çağdaşı Türk İslam dünyasının şairleri üzerinde şair ve fikir adamı olarak etkisinin bulunduğunu göstermektedir. İstiklal Marşı'nın kabulünün yüzüncü yılı anısına Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü ve Türkiye Yazarlar Birliği'nin katkılarıyla ortaya çıkan bu kitabın Mehmet Akif Ersoy'la ilgili çalışmalar içinde değerli bir yerinin olacağı umudunu taşıyoruz.

Editörler Kurulu Adına
Prof. Dr. **Fazıl GÖKÇEK**

İçindekiler

AKİF'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA YAŞANTININ VAROLUŞSAL FORMLARINI TAHRİF EDEN ZİHNİYETİN TAHLİLİ Nadim Macit	13
MEHMET AKİF'İN SIRAT-I MÜSTAKİM DERGİSİ VE BUHARA'DA SİYASİ VE ENTELEKTÜEL EĞİLİMLER Zaynabidin Abdirashidov	35
MEHMET AKİF ERSOY'UN İSLAM TOPLUMLARINA ELEŞTİREL BAKIŞI Rijana Jusufbegović; Emrah Seljaci	47
İKİ KADER YOLDAŞI: MEHMET AKİF VE SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜRREŞAD Sabahattin Çağın	59
İSTİKLÂL MARŞI'NIN HÜZNÜ - Cafer Şen	71
MEHMET AKİF'İN SAFAHAT'INDA TOPLUM KESİMLERİ Fazıl Gökçek	81
MEHMET AKİF'İN ŞİİRLERİNDE TASVİR - Dilek Yardım	93
TÜRK BASININDA İSTİKLAL MARŞI (1920-1923) Emel Aydın Özer	117
MİLLÎ MARŞ HÜKMÜNDE BİR ŞİİR: İZMİR İÇİN Mehmet Temizkan	129
ARNAVUT BASININDA MEHMET AKİF - İLK YAZILAR İsa Sülçevsi	135
MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARI ETRAFINDA MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERİ VE ARNAVUT AYDINLARIN YORUMLARI Şükriye Kâhya.....	141
MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDE BALKANLAR Taner Güçlütürk	153

Kabulünün 100. Yılında İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy

MEHMET ÂKİF ERSOY VE MAĞCAN CUMABAYOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDEKİ ORTAK TEMALAR Gulzada Temenova	169
MEHMET ÂKİF ERSOY, MAGJAN JUMABAY VE MİRJAKIP DULATOV'UN ŞİİRLERİNİN FARKINDALIK YARATMA VE UYARICILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Lazzat Urakova Yanç	179
MEHMET AKİF ERSOY'UN KAZAK TOPLULUĞU İLE EDEBİYATINDAKİ YERİ Ercan Kuanışbayev	187
TÜRK ŞAİRİ MEHMET AKİF ERSOY VE TATAR ŞAİRİ GABDULLA TUKAY'IN ŞİİRLERİNDE DİNİ MOTİFLER Flera Sayfulina	191
MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDE TÜRKİSTAN HAYATI Gulnoza Juraeva.....	195
MEHMET AKİF ERSOY YARATICILIĞININ XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAJCAN EDEBİ MUHİTİNE ETKİSİ Bedirhan Ahmedli	199
TÜRKÇEDE EKSİKLİĞİ HİSSEDİLEN BİR SÖZLÜK: MEHMET AKİF ERSOY SÖZLÜĞÜ İdris Nebi Uysal	209

AKIF'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA YAŞANTININ VAROLUŞSAL FORMLARINI TAHRİF EDEN ZİHNİYETİN TAHLİLİ

Nadim Macit*

**Atalet fitratın ahkâmına mademki isyandır;
Çalışsın, durmasın her kim ki da'vasında insandır.**

**Bekayı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir;
Çalış, çalış ki beka sa'y olursa hak edilir.**

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)

Giriş

Uzun süre dünya hâkimiyetini elinde tutan Osmanlı Devleti, 1606'da Avusturya ile imzaladığı Zıttorok antlaşmasından itibaren gücünü yitirmeye başlar. Uzlaşma, eşitlik ve başarısızlık gibi safhaların ardından 1699 da Karlofça, 1718 Pasarofça, 1774 Küçük Kaynarca antlaşmalarını imzalamıştır. Bu antlaşmalar, bir devrin bittiğini ve yeni bir devrin başladığını gösteren resmî ilanlardır. Merkezî hükümetin taşra üzerindeki otoritesi zayıflar. Çevrede kopuşlar başlar. On sekizinci yüzyılda yaşanan askerî yenilgiler içeride keskin tartışmalara yol açar.¹ Dış güçler, Osmanlı topraklarını paylaşılması gereken ganimet olarak görürler. Gerileme ve çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti, 1908'den sonra *aşılmaz dalgalara dönüşen* olaylara sahne olur. Mehmet Akif (1873-1936) hem bu dönemin, çöküşün tanığı hem de devletin yeniden kuruluşu için fikrî ve siyasi hareketlerin yaşandığı, savunma cephelerinin oluştuğu, Millî Mücadele Hareketi'nin, diğer bir deyişle Anadolu İhtilali'nin, dirilişin önemli aktörü ve tanığıdır. Akif'in hayatı çöküşün ve dirilişin tercümesidir. Olaylara tanıklık eden, yaşayan, duyuran, sebeplerini tahlil eden ve bir hareket felsefesi geliştiren M. Akif'i anlamak söz konusu tarihî dönemi idrak etmek, yorumuna iştirak etmektir. O, tarihe tanıklığını "Hayır,

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi. nadim.macit@ege.edu.tr Orcid: 0000-0002-4845-5050

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı) Ankara: 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 36-37.

hayal ile yoktur benim alışverişim;/ İnan ki: her ne demişsem görüp de söylemişim, " sözleri ile ifade eder.²

Akif'in tarihimize tanıklığı asırlardır süren varoluş mücadelemizin en trajik dönemine rastlar. "Ya Rab! Bu uğursuz gecenin yok mu sabahı? Mahşerde mi biçarelerin yoksa felahı... Eyvâh! Beş on kâfirin imanına kandık; Bir uykuya daldık ki: Cehennemde uyandık... Zalimleri adlin, hani öldürmedi hâlâl! Cani geziyor dipdiri... Can vermede masum!"³ sözleriyle adeta feryat eder. İngiltere ve Rusya başta olmak üzere bütün Batı dünyası, İslâm dünyasına saldırmakta, parçalanan ve kuşatılan İslam coğrafyasının her tarafından kan akmaktadır. Millet mahrumiyetin, yılgınlığın en katrani atmosferinde ümidini kaybetmektedir. "İşte Fas, İşte Tunus, İşte Cezayir, gitti! İşte İran'da taksim ediyorlar şimdi."⁴ Böyle bir tarihî zeminde toplumu uyandırmak, bir tutum ve direniş ruhu geliştirmek, bunun için tespitler yapmak, uyarıcı konular seçmek, öneriler sunmak ve muhataba anlatmak kolay değildir.

Ana çizgilerine atfı yaptığımız tarihî durumun içinden konuşan şahsiyet yaygın olarak ifade edildiği üzere belli alana özgü şair değildir. "Akif'in *Safahatı* kendinden öncekilere benzemez. Ondan sonra da bu cinsten kimse yazmamıştır, yazamamıştır."⁵ Birçok açıdan öncelikli yere sahiptir. O, önemli bir amaca hizmet ettiği için kendi mesleğini, edebî sanatını merkeze koymamıştır. Kendini önemli bir şair ve âlim görmemesi, zihni yeteneğini ve sanatını ironik olarak reddetmesi öncelediği amaca bağlı olarak manevi gücünü artırmıştır. Çünkü o, 'sabah oldu' diyerek derin uykuya dalmış bir toplumu uyandırma amacıyla olan ideal-iradeci bir bilge, tabiri caiz ise bir terapist,⁶ bir eylem adamıdır. Kaldı ki o bir dilcidir. İslam düşüncesinin en önemli kaynaklarını okuyan, anlayan ve yorumlayan bir âlimdir. Etkin tarihî ufkun karşısında iç yetersizliğe düşmüş fikri, siyasi ve içtimai kırılmalara uğramış

² Mehmet Akif Ersoy, *Safahât: Fatih Kürsüsünde* (1914) (Yayına Hazırlayan: Kâmil Akarsu-Mustafa Yücel) Ankara: 2010, Berikan yayınevi, s. 298. M. Akif'in şiirleri: *Safahat* (1911), *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Hatıralar* (1917), *Asım* (1924), *Gölgeler* (1934). *Safahat* adlı eserine atfı yaparken, yayımladığı şiirlerin tarihini verdik. Seçtiğimiz konu çerçevesinde M. Akif'i yorumlamak için tarihi bağlamı dikkate almak gerektiğine işaret ediyoruz. Ferid Vecdi, Muhammed Abduh, Said Halim Paşa, Abdülaziz Çavuş gibi müelliflerin eserlerini çevirmiştir. Bunlar; Müslüman Kadın, İslam'ın müdafaası, İslâm'da Siyasi Teşkilat, İçkinin toplum hayatında açtığı yaralar ve Anglikan Kilisesine cevap gibi konuları içermektedir. Makaleleri, mevzeleri, hutbeleri ve içtimai hayata ilişkin tefsirleri ise *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilü'r-Reşad* ve diğer dergilerde yayımlanmıştır.

³ M. Akif, *Safahat / Hakkın Sesleri* (1913), s.272-273.

⁴ M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), s. 243.

⁵ Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, (Haz: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar) Ankara: 1986, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 4.

Davranışçı terapinin felsefi kökleri ile ilgili kaynaklar incelendiğinde Mehmed Akif'in dilini ve tarihi, içtimai rolünü, amacını daha iyi anlarız. Bkz: Donald Robertson, *Bilişsel-Davranışçı Terapi Felsefesi*, (Çev: Feyza Elif Önder) İstanbul: 2021, Albaraka Yayınları.

⁶ Davranışçı terapinin felsefi kökleri ile ilgili kaynaklar incelendiğinde Mehmed Akif'in dilini ve tarihi, içtimai rolünü, amacını daha iyi anlarız. Bkz: Donald Robertson, *Bilişsel-Davranışçı Terapi Felsefesi*, (Çev: Feyza Elif Önder) İstanbul: 2021, Albaraka Yayınları.

bir milleti, harekete geçiren ve bunun esaslarını vurucu bir dille sunan, diriliş hareketini başlatmada önemli rolü olan mustarip bir mütefekkir ve eylem adamıdır.

Dinin yorumu tabii olarak bir kültür içinde gerçekleşir, eğer ana kaynakların ölçü olma özelliği ihmal edilir ve yapılan yorumlar itikadî esaslar gibi tekrar edilirse, hem dine hem de tarihe karşı yabancılaşma başlar. Akif, bu durumu derinden fark eden yetkin* ve basiretli bir bilgidir. Nitekim o, *Sebilü'r-Reşad* dergisinde Tefsir-i Şerif başlığı altında yaptığı yorumlarda “klasik İslam modernizmi” olarak adlandırılan ve Mutezilenin akılcı anlayışına canlılık kazandırmaya çalışan M. Abduh'a⁷ sık sık atıf yapar ve Onun eleştirdiği konuları⁸ tekrar eder. İslami konularla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmesine karşın temelde Sünni İslam'ın ortodoks şekline yeni ve medeni bir şekil vermek üzerinde durmuştur.⁹ Bununla birlikte Akif, içinde bulunduğu tarihî bağlam ve belirlediği hedef çerçevesinde İslam'ın içtimai hayata ilişkin ifadelerini planladığı hareket yönteminin / uyanışın unsurları olarak görmüş ve yorumlamıştır.

Tefsir ilmine ait birçok eserin bulunduğunu, herkesin bu eserlerden faydalanabileceğini ifade eder. Bununla birlikte yeni bir durumdan ve yeni bir anlayıştan söz eder. Yeni durumu ve anlayışı şöyle özetler: “(a) Ulum ve fünûna, tarihe, içtimai hayata ve maişetimize temas eden bazı ayetler konu edilerek dirayeten ve rivayeten mütalaa edilecektir. (b) Lafzi ve nazari meselelerden sarf-ı nazar ile amelî neticeler üzerinde ayrıntılı inceleme yapılacaktır. (c) İlmi tefsirin tarihi, kısımları, müfessirlerin eserleri ve çevirileri araştırılacaktır. (d) Zamanımızda tefsir ilminin gerilediği malumdur. Adeta Kur'ân-ı Kerim'i bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, faydasız bir iş gibi telakki edilmeye başlamıştır. Kur'ân-ı Kerim anlaşılmalı, haşa daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi batıl / ilmî temeli olmayan bir anlayış üretilmiştir. (d) Tüm bu gerekçelerden dolayı mümkün mertebeye tefsir ilminin ihyasına çalışılacaktır.”¹⁰

Akif, 19. yüzyılı biçimlendiren olgucu / atomist anlayışı biliyordu. Çünkü etrafında bu anlayışın çok sözcüsü vardı. İçtimai hayatı tabii yasalara dayalı olarak açıklamayı savunanlar “astronomiyi model alan sosyal bilim” yoluyla insani ilişkileri çözeceklerini ileri sürüyorlardı.¹¹

* Akif, Halkalı Baytar Mektebi'nden mezun olmuştur. Fakat o, hem İslami ilimler hem de edebiyat sahasında yetkin bir şahsiyettir. Babası, Fatih Medresesi müderrislerinden Mehmed Tahir Efendidir. İlk hocasıdır. Tefsir alanında yeni bir metot geliştirmesi ve 1919'da Daru'l Hikmeti'l İslamiye azası olması İslam düşüncesi alanında önemli bir yeri olduğunu gösterir. Bkz: İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: 1997, Kitabevi Yayınları, s. 401-402.

⁷ Mehmet S. Aydın, “Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi” *İslami Araştırmalar*, (C.4, Sayı: 4, Ekim 1990) s. 275.

⁸ Hamilton A.R. Gibb, *İslam'da Modern Eğilimler*, (Çev: Kürşad Atalar) Ankara: 2006, Çağlar Yayınları, s. 32, 40-41.

⁹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: 1983, İletişim Yayınları, s. 108.

¹⁰ Sebilü'r Reşad, 24 Şubat 1327, c. 8-1 aded, 183-1, s.5-6. İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmed Akif Külliyyatı*, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 9 / 11-12. SR dergisine yapılan atıflar İsmail Hakkı Şengüler'in hazırladığı Mehmed Akif Külliyyatı adlı çalışmasından alınmıştır.

¹¹ Gustav Jahoda, *Sosyal Psikoloji Tarihi*, (Çev: Şeyda Başlı) İstanbul:2011, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 101.

Bunların nezdinde “din, tarihî bir kategori idi.” İkel dönemin ürünü idi. Dinden bahseden birey ve toplum ikel, gerici idi. Akif, *Asım* adlı şiirinde bizzat dinin temel kaynaklarına yönelik sataşmalara ve dindar insanları aşağılama tarzlarına değinir. Gerekli cevabı verir.¹² O, akla karşı aklın, düşünceye karşı düşüncenin, bilgiye dayalı iknanın erdemine ve gücüne inanır. Bu gücün etkili olması ve sonuç getirmesi için birlikte çalışmanın zorunlu olduğunu belirtir. “Yek-ahenk olmuş, işler, çünkü birleşmekte muztardır: Bu gün ferdi mesainin nedir mahsulü? Hep hüsrân; Birer beyhude yaştır damlayan tek tek alınlardan! Cihân artık değişmiş, infiradın var mı imkânı, Göçüp mamurelerden boylasan hatta beyâbânı? Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hazır: Devr-i cemiyet.” İçtimai olguların mahiyeti hakkında ortaya çıkan görüşlerin farkında olan M. Akif, İslâm’ın içtimai hayata, tarihî ve tabii yasalara yaptığı atıflara dikkat çekerek alıntılanan telakkilere yön vermeye çalışır. O, klasik anlayışın aksine illiyet prensibini / sebep-sonuç ilişkisini kabul eder.¹³ “Şu vahdet tarumar olsun! deyip saldırma İslâm’a; Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma. İşt, bir hük-m-i kat’i var ki istinafa yok meydan: Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah’tan.”¹⁴

İslâm’ın içtimai hayata ilişkin ifadelerini esas alarak sıradan, faydasız, lafzi tartışmaları değil iş yapmayı, anlamlı ve amaçlı fiili, uygulama niteliği taşıyan fikirleri önemser. Onun düşünce dünyasında anlamlı yorum hayata değer katan ve tatbik edilen düşüncedir. İnsanın kimliğini yapmış olduğu işler şekillendirir. “Nazariyata boğulmakla geçen ömre yazık; Ameli kıymetidir kıymeti ilmin artık. Bu hakikatleri lakin kim okur, kim beller, Sivrilene zübbelerin hepsi beş on söz beller.”¹⁵ Görüldüğü üzere Akif, bir taraftan yeni gelişmelere ve düşüncelere karşı bir anlayış / içtimai tefsir modeli geliştirmeye, diğer yandan ise anlamını yitirmiş, esasta kendi inancına yabancılaşmış, nihayetinde yaşantının tüm formlarını tahrif eden bir zihniyetin esiri olmuş toplumu uyandırmaya, harekete geçirmeye çalışır. Çünkü zaman, konuşma zamanı değil harekete geçme zamanıdır. Durağan birey ve toplum meyyit-i müteharrike, yani hareket eden ölüdür. Bu nedenle Akif’ten söz ederken, onun bir şiirine atıf yaparken bu tarihî ve fikrî zemine, ayrıntıya ve bütünlüğe, içinde yer aldığı ihyacı anlayışa ve geliştirmek istediği hareket yöntemine dikkat etmek gerekir.

Bir taraftan hayatın her alanına sirayet eden çöküş, diğer taraftan dış güçlerin kuşatma faaliyetini karşısında hakkı ve hakikati temsil ettiğine inandığını söyleyen aydınların yetersizliği,¹⁶ toplumun aciziyeti Akif’i derin bir ıstıraba sürükler. “Şark / Kişi Hissettiği Nisbette Yaşar” adlı şiirinde İslâm coğrafyasının halini tavsif eder: “Ne gördün, Şark’ı çok gezdin?” diyorlar. Gördüğüm: Yer yer. Harab iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler; Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar; Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar; Bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar; Tegallübler, esâretler, tahakkümler, mezelletler; Riyalar; türlü türlü iğrenç iptilalar; türlü türlü illetler... Kirli yüzler, secdesiz başlar; ...Gaza namıyla dindaş öldüren biçare dindaşlar...”¹⁷ Yaşantının varoluşsal formlarını tahrif

¹² M. Akif, *Safahat / Gölgeler*, s.564; *Asım*, 482, 490.

¹³ Bkz: E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, 186-193.

¹⁴ M. Akif, *Safahat / Gölgeler*, s. 565.

¹⁵ M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 248.

¹⁶ M. Akif, *Safahat / Asım*, s.500-501.

¹⁷ M. Akif, *Safahat / Gölgeler* (1931), s.558-559.

eden unsurları özetler. Ardından “Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum; Duyan yok, ses veren yok, bin perişan yurda başvururdum...”¹⁸ sözleri ile kaygı ve ıstırabını, daha doğrusu derdini dile getirir. Sonra tavsif ettiği coğrafyanın tarihinde ortaya çıkan hikmetin ve medeniyetin nasıl zuhur ettiğini hayreti yansıtan dille anlatır. Sonunda tüm olumsuzluklara, acı manzaralara rağmen ihyanın ve dirilişin mümkün olduğunu; “Serilmiş sineler kâbusu artık silkip üstünden, ‘Hayat elbette hakkımdır’ desin, dünya “Değil” derken.”¹⁹ Tüm dünya ‘hayat hakkınız yoktur’ demesine rağmen “hayat elbette hakkımdır” iradesini ortaya koymak var olmanın temel esası olan cesareti, diğer bir deyişle hayat hakkını tehdit eden her engeli aşacak zihin gücüne sahip olmayı ve harekete geçmeyi önerir.

Cesaret, akli dinler ve zihnin niyetini yerine getirir.²⁰ Zihnin niyetini yerine getirmesi için mevcut durumu, devletin ve milletin çatısını yıkan durumları ve tutumları, sorumluluğunu yerine getirmeyen insanların meseleleri Allah’a havale etmelerinin çarpıklığını idrak etmek gerekir. Bu nedenle Akif, eleştirel bir dille birçok şeyi sorgulamaya başlar. Nitekim **Tevhid yâhûd Feryâd** adlı şiirinde içimizi burkan ifadeler kullanır: “Ya Râb, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi? Senden daha bir emr-i sükûn inmeyecek mi? Her ân ediyorsun bizi makhûr-ı Celâl’in, Kurban olayım, nerde senin, nerde Cemal’in? Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî, Kimden kime feryâd edelim, söyle ilâhî!”²¹ Yine aynı şiirin devamında “Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?” sorusu üzerine tavsif ettiği tablonun ardından “Cebri değilim... Olsam ilahi ne suçum var?”²² Sorusunu yöneltir. • Keza “Mülhid de senin, kalb-i muvahhid de senindir; İlhâd ile tevhid nedir? Menşe’i hep bir. Öyleyse nedendir bu tefavüt ara yerde?”²³ Demek ki çöküş ve kuruluş dönemleri sadece büyük hadiselerin, buhranların ve arayışların yoğunlaştığı *duruma* tanıklık etmez, aynı zamanda feryat şeklinde tezahür eden sitelere yol açar. Eğer bu durum uzun süre dünya hâkimiyetini elinde tutan, ardından iç yetersizlik katmanına düşen, nihayetinde büyük güçler tarafından ganimet görülen ve işgal edilen bir ülke ise bunun sancılıları daha da derin olur.

Feryada dönüşen ıstırabın her alanda derin bir sorgulamaya dönüşmesi sadece bir zihniyetin eleştirisi değildir. Aynı zamanda toplumu harekete geçirme girişimidir. “Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk! Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!.. Ye’s öyle

¹⁸ M. Akif, *Safahat / Gölgeleler*, 559.

¹⁹ M. Akif, *Safahat / Gölgeleler*, s.560.

²⁰ Paul Tillich, *Olmak Cesareti*, (Çev: F. Cihan Dansuk) İstanbul: 2014, Okuyanıs Yayınları,s. 37.

²¹ M. *Safahât*,(1911) s. 66.

²² M. Akif, *Safahat*, 66.

• Cebriye Mezhebi, insan iradesini inkâr eden ve insanın fiil işlemeye kudreti olmadığını ileri süren bir anlayışı temsil eder. Bu mezhebe göre fiilin, insana isnadı hakiki değil, mecazidir. Güneş battı / Ağaç meyve verdi, gibi. İnsan rûzgârın önündeki saman gibidir. Bkz. Şehristanî, *el-Mile’l ve’n Nihal*, Beyrut: 1975, Daru’l Marife, 1 / 85-86; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev: E. Ruhi Fığlalı) Ankara: 1991, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 156.Akif, Cebri değilim, sözünü Cebriye mezhebine mensup değilim, demektedir. “Olsam ilahi ne suçum var?” sorusuyla dünya sahnesinde cereyan eden olaylar karşısında düşülen çaresizliğe gönderme yapmaktadır.

²³ M. Akif Ersoy, *Safahât*, s. 69.

bataktır ki: Düşersen boğulursun. Ümide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun! Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar... Hüsrana rıza verme... Çalış... Azmi bırakma; Kendin yanacaksan bile evladını yakma!"²⁴ Akif, zihinlere giydirilmiş zillet, meskenet ve sefalet gömleğini çıkarmaya; azme, sebata ve ceht etmeye davet eder. Bu, kişinin kendi benliğini onaylaması ve harekete geçmesidir. "Cesur insan, asil olan için harekete geçer. Erdemin amacı budur."²⁵

I. Anahtar Kavramların Anlam Alanı

Akif'in düşünce dünyasında *yaşantının varoluşsal formlarını tahrip eden zihniyet* meselesini tahlil etmek için anahtar kavramları açıklamamız gerekmektedir. *Akif'in düşünce dünyasından* kasıt ona ait metinlerin dış (tarihî) ve iç (kelimelerin anlam alanını ve sınırlarını) bağlamını dikkate alan yorumudur. Anlama, daima yorumdur ve dolayısıyla yorum anlamının açık formudur. Metinler hayatın zamana direnebilen sabit ifadeleridir ve anlaşılabilirliği gerekir.²⁶ Okuyucu metni konuşturur. Bu konuşma, anlamı paylaşmayı ifade eder. Çünkü anlamak iştirak etmektir. Elbette ki metnin yazarının tarihî durum ve hadiseler karşısında vaziyet alma biçimi, duruşu ve öncelendiği konular metnin yorumunda önemli bir yere sahiptir "Senin sahife-i zatın, senin mealindir"²⁷ sözü aynı anlama gelir. Dolayısıyla yazar hakkında bilgi sahibi olmak metinlerini anlamaya, anlama iştirak etmeye katkı sağlar.

Yaşantının varoluşsal formları: Hangi içtimai sistem olursa olsun ve hangi zaman ve mekân noktasından başlarsak başlayalım daima bütün sistem için mihrak vazifesini görebilecek esas içtimai süje, insan fiilleridir. İçtimai bir sistemde birbiri üzerine tesir eden birçok fail vardır. Bu manada içtimai sistemlerin ölçü birimi, sırf işleyici olması, hedeflerini gerçekleştirmeye çalışması, hadiseler karşısında bir tutum alması, kendi durumunun, hedeflerinin ve kendisinin farkına varması bakımından ferttir, bireydir.²⁸ İş yapma yeteneğine sahip olan insanın, kendi varlığından önce mevcut olan değerlere-kurumlara dayalı olarak bir amacı gerçekleştirmeyi hedeflemesi, kendi varlığını aşan ve dış dünyada anlamlı bir değişime sebep olan filleri, anlam yüklü amaçlı eylemlerdir. Böylesi eylemler, yaşantının varoluşsal formlarıdır.

Bilgelik, adalet ve itidal ile birleşen cesaret, aklın emirlerine boyun eğmeyi gerektiren zihin gücüdür. "Öyleyse 'cehalet' denilen yüz karasından, kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet"²⁹ Arzuların ve korkuların ördüğü ağı parçalamak: Bilgi elde etmek, çalışmak, değer üretmek, hakkı ve adaleti üstün tutmak ile gerçekleşir. Akif, hep hayatın içindedir, oradan konuşur, çöküşün sebeplerini ve dirilişin esaslarını hayatın içinde bulur. Meskenetin ve zilletin dondurduğu benlikleri harekete geçirmek için: Hareketsizliğe, durgunluğa götüren her şeyi inkâr etmek gerekir. Kaynağı ne olursa olsun yokluk, anlamsızlık kişinin kendisinden

²⁴ M. Akif, *Safahat / Hakkın Sesleri*, s.270.

²⁵ Paul Tillich, *Olmak Cesareti*, (Çev: F. Cihan Dansuk) İstanbul: 2014, Okuyan-us Yayınları, s.34.

²⁶ Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method / Hakikat ve Yöntem*, (Çev: Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan) İstanbul: 2008, Paradigma Yayıncılık, 2 / 181.

²⁷ M. Akif, *Safahat*, s.109.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyolojinin Problemleri*, s. 84.

²⁹ M. Akif, *Safahat / Hakkın Sesleri*, s.275.

ve içinde yaşadığı toplumdan vazgeçmesine yol açar. Bu nedenle M. Akif ısrarla İslam medeniyetini oluşturan manevi kültürü içselleştirmeye davet eder.

Zihniyet, bir milletin içselleştirilmiş kültürüdür. Kültür, tümüyle birbiriyle kaynaşmış bir bilgi bütününe dayanan bir düşünce şekillenmesidir; bu bilgi bütünü akıl yürütmenin, şeyleri görme ve aynı zamanda belli sayıda *nesne* karşısında davranış ayarlama biçimlerinin örtük kaynaklarını oluşturur. Sosyoloji de kültür terimi bir toplumun üyelerinin ortak edimlerinin tümünü ifade eder. Bu edimlerin ne olduğu az çok bellidir. Bilgilerle olduğu kadar fikirler ve inanışlar, yargı normları, koşullandırmalar, davranış ve tutumlar, tasarımlar ve toplumsal modellerle ilgilidir. Bunlar manevi hayatımızda her zaman bilinçsizce varlıklarını gösterirler. Toplumun üyeleri farkında olmadan söz konusu edimleri paylaşırlar. Sadece hayata ilişkin alışkanlıkları paylaşmakla kalmazlar, düşünme ve mantık yürütme alışkanlıklarını da paylaşırlar.³⁰

Bir kültürün genel yönelimleri bireylerin eylemlerini belirler. Bu yönelimler kültürün gözükmeyen değerlerin yardımıyla ifade edilebilir. Bir kültür az çok netleşmiş bir düşünce ve eylem modelini temsil eder. Bu model, kültürün yönelimlerinin gerisindeki değerlerden oluşur.³¹ Bu durumda zihniyet, bir düşünce halini ifade eder.³² "Bana dünyaya çıkarken 'Batacaksın' dediler... Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner! Ye'si ezbere bilirim, azmi yüzünden tanımam"³³ İslam âleminin ye'se inanması, söz konusu ezberin zihni kalıba dönüşmesidir. Ayrıca zihniyet davranışlarda gözlemlenen örf ve adetlerle otomatik olarak birleştirilmiş olayları görme biçimini ifade eder. Sezgisel olarak bir yandan davranışları, öte yandan şeyleri (dünya görüşü) ve davranışların dayandığı ilkeleri (gizli ahlak) kavrama biçimlerini birbirine bağlar.³⁴

Zihniyet kendi içinde bir dünya görüşünü taşır ve çevredeki ögeler karşısında tutumlar üretir. Çevrenin bu ögeleri her hangi bir öge değildir, bunlar dünya görüşünün kilit ögeleridir. Bu dünya görüşü, diğer bir deyişle düşünce ve eylem modeli anlamını yitirir ve iç yetersizliğe düşerse veya farklı bir düşünce ve eylem modeliyle yüzleşme durumunda kalır, kendi bağlamına geri dönemese toplumun doğal düzeni bozulur. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zihni çatallanma ya da çözülme fikri, siyasi ve ameli bağlamda toplumsal ihtiyaçlara ve yaşanan olaylara anlamlı, yeterli ve uygulanabilir cevaplar verememesinin sonucudur. Akif, gidişatın fenalığını halka, hocalara, bürokratlara ve yöneticilere, farklı zümrelere anlatmak ister. Bunların her biri diğerini suçlayarak bir şey yapılamayacağını söyler.³⁵ Ortak bir dilin ve üretilen ortak mazeret kalıbının, sorumluluktan kaçarak diğerini suçlama eğiliminin bir zihni durumu ve tutumu ifade ettiği açıktır. Bu zihniyet ve tutumun hayatın her safhasına yansımaları hayatın varoluşsal formlarını tahrip etmiştir. Zihinlere yerleşen ve

³⁰ Alex Mucchielli, *Zihniyet*, (Çev: Ahmet Kotil) İstanbul, İletişim Yayınları: 1991, s. 8-9, 10.

³¹ A. Mucchielli, *Zihniyet*, 14.

³² A. Mucchielli, *Zihniyet*, 16.

³³ M. Akif, *Safahat / Asım*, 502.

³⁴ A. Mucchielli, *Zihniyet*, 16.

³⁵ E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romani*, s. 136-138, 204-205.

davranış biçimlerine yansıyan mağlubiyet inancı, hızlı bir jeo-politik değişime yol açmış ve mağlubiyete rıza göstermek toplumun tüm katmanlarına sirayet etmiştir.

İkinci olarak zihni ve amelî krizin toplumsal izleri söz konusudur. Yerden kıvılcımlar saçan feryatlar yükseliyor. Bir yanda evi barkı yıkılmış insanların iniltisi, bir yanda söner milyonca gençliğin ışığı. Evladını kara topraklara gömmüş anne eli böğründe inler. Öbür taraftan bir ekmek parçası için namusunu kaybeden insanlar, boynu bükük yetimler. Sığınacak yer arıyor yuvası dağılmış aileler. Felakete uğrayan çıplak, muhtaç, felçli, kötürüm, yoksul insanlar. Bu manzara karşısında sarsılan Akif, ihtiyaç ve sıkıntı içindeki insanların bir kısmının kalbindeki ümidin yıldızlar gibi parladığını dile getirerek geleceğe hitap eder: “İmândır o cevher ki ilahi ne büyüktür... İmânsız olan paslı yürek sinede yükür.”³⁶ Bu hitabın arkasından “Varlıktan onun inleyerek ölme nâsibi! Bunlar beşerin işte en âvare gâribi!”³⁷ Hayatını çeşitli bahanelerle inleyerek geçiren insanın *en avare garip* olduğunu belirtir.

II. İdeal-İradeci Bilgenin Çağrısı: Sabah Oldu; Kalk

Zimamın hangi ellerdeyse, artık, onlarınsın sen;
Behimi bir tahammül, varlığından hisse istersen!
Ezilmek, inlemek, yatmak, sürünmek var ki, adettir.
Desen bin kere ‘insanım!’ kanan kim? Hem niçin kansın?
Hayır, hürriyetin, hakkın masun oldukça insansın.
Bu hürriyet, bu hak bizden bu gün aheng-i say ister:
Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.

Akif, Safahat / Gölgele, s.565.

Akif’in yaşadığı dönem, medeniyet inşa eden ve tarihte derin izler bırakan bir devletin ve onun dayandığı sistemin çatısının çöktüğü bir dönemdir. Böylesi dönemlerde siyasi ve içtimai krizler, sarsıntılar derinleşir. Sözler ve tutumlar en kaba şekliyle tezahür ederler. “En ağır başlısının bir zili eksik... Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa, Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa, Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirlî; Kalmıyor kimseciğin müzmeri artık gizli.”³⁸ Keza böylesi dönemler kurtuluş için farklı fikrî modellerin üretildiği ve tartışıldığı dönemlerdir. Bir taraftan geniş bir taarruza karşı mücadele eden, diğer taraftan farklı arayışların iç bünyede ürettiği gerilimleri kontrol etmeye çalışan devletin tek amacı, Devleti yıkılmaktan kurtarmaktır. Her defasında bu arzusunun gerisine düşen iktidarlara karşı aydınların geliştirdiği eleştiriler ve özellikle modern dünya tasavvurunun etkilerine dayalı olarak üretilen fikrî ve siyasi modeller söz konusudur.

Büyük bir devletin çöküşü sadece askerî ve iktisadî gücün kaybindan ibaret değildir. Bir dünya tasavvurunun, diğer bir deyişle kültürel aklın, ahlakî değerlerin ve kurumların çöktüğü bir süreçtir. Bu durumu aşmak için ortaya üretilen fikri hareketler ve bunların önemli temsilcileri bulunmaktadır. Birbirlerine hiç benzemeyen Tefik Fikret, Prens Sebahattin, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Meşrutiyet Devri’nin önemli fikir adamlarıdır. T. Fikret, kayıtsız

³⁶ M. Akif, *Safahat*, s. 68.

³⁷ M. Akif, *Safahat*, s.69.

³⁸ M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde*, s.240.

şartsız batıcıların, P. Sebahattin sosyal inkılapçı ve ferdiyetçilerin, Z. Gökalp Türkçülerin, M. Akif aydın İslamcılarının lideridir. Söz konusu anlayışların öncüleri ve müntesipleri arasında sıkı tartışmalar yaşanır, zaman zaman ağır tanımlamalar yapılır.³⁹ M. Akif'in bu fikri ve siyasi hareketlere karşı aldığı tutum, ideolojik saf tutma tekniğini aşar. O, birçok makale ve şiirinde söz konusu anlayışları sert bir dille eleştirir. Fakat dünya görüşüne katılmadığı şahsiyetlerin fikirlerini ve edebî alanda ortaya koydukları eserleri takdir etmesini bilir. Bu yönüyle Akif, Türk Milleti'nin varoluşunu önceleyen, inanç ve düşüncesini sıradan ilgilerin üstünde tutan mümtaz bir şahsiyettir.

Fikrî ve siyasi arayışların ürettiği bir gramer söz konusudur. Bunun dışında her gün etkinliğini genişleten, adeta toplumları saran modern dünya dil sisteminin bir grameri var. Bu gramer, hayatın her alanını ürettiği düşünce, araçlar ve teknolojik değerlerle biçimlendiriyor. Ayrıca bu gramer, sömürgeci hedefleri olan gramerdir. Her geçen gün klasik düşünce ve eylem modeli anlamını yitiriyor. Klasik sistemin yetersizliğe uğraması sonucunda yerini modern dünya tasavvuruna bırakma sürecine girer. Devletin ideolojik çatısı- milletler sistemi çökmeye başlar. Bu sadece maddi bir çöküş değildir, bir milletin davranış ve hareket planını oluşturan dünya tasavvurunun, anlam haritasının çöküşüdür. "Hayâ sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzüzlük ki her yerde... Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde! Vefa yok, ahde hürmet, hiç, emanet lafz-ı bî medlûl; Yalan rayiç, hıyanet mültezem her yerde, hak meçhul; Yürekler merhametsiz, duygular süflî, emeller hâr; Nazarlardan taşan mana ibadullahı istihkâr..."⁴⁰

İçyapıyı ve zihnî haritayı altüst eden bu süreçlerin yanında jeo-politik değişim söz konusudur. Her geçen gün Osmanlı toprakları daralmaktadır. Bir taraftan isyan, işgal ve istila, diğer taraftan çöküşün sebebi olarak gösterilen dinî inanç ve kültürel değerlere yönelik saldırılar siyasi ve kültürel yaralara yol açar. Fikrî ve siyasi yüzleşme sürecinde kendi bağlamına geri dönemeyen her anlayış inandırıcılığını ve etkinliğini yitirir. İctimai olguları gören ve içtimai hayatın işleyişini bilen Akif, derin bir istila ve kuşatma altında olduğumuzun farkındadır. Tüm nazari tartışmaları bir tarafa bırakarak hayatın varoluşsal esaslarına dayalı bir hareket / eylem felsefesi geliştirir. Çünkü söz konusu istila ve kuşatma faaliyetine karşı mücadele, iradeci anlayışa dayalı anlamlı ve amaçlı eylemle olur. "Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrarına"⁴¹

III. Yaşantının Varoluşsal Formlarını Tahrip Eden Zihniyetin Tahlili

Meflûç ederek azmini bir felç-i iradi,
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemadi!
Mademki didinmez, edemez, uğraşmazsın;
İksir-i beka içsen, emin ol, yaşamazsın.

³⁹ E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s. 2, 156-162, 210-214.

⁴⁰ M. Akif, *Safahat / Gölgeler*, s.568.

⁴¹ M. Akif, *Safahat*, s. 75.

Mevcut ise bir hakk-ı hayat ortada, şâyed,
Mutlak değil elbette, vazifeyle mukayyed.

M. Akif, Safahat / Gölgeler, 578.

Akif, 1911'de yayımladığı birinci kitapta yaşadığı çağın ufkuna atıf yapar: Yaşadığı çağı şu ifadelerle tavsif eder. "Beşeriyet yeni bir din tanıyıp ilhâdı, Beşerin hâfızasından silinir Hakk'ın adı;"⁴² Gerçekten de yaşadığı çağ, din karşıtı düşüncenin felsefi sisteme dönüştüğü çağdır. Ona göre âlem, karanlığın örtüsü altında kalmıştır. Asırlardır batılın açık saldırılarına göğüs germiş, kıyam etmiş, usanmadan bunun mücadelesini veren İslam; kuşatıcı karanlığın, gecenin ışığıdır.⁴³ Böyle olmasına karşın tüm İslam dünyasını gezdiğini ve bizzat gördüğünü⁴⁴ söyleyen Akif, içtimai hayatın, kurumsal yapının çöktüğünü ifade eder. Yaptığı bu çıkarıma dayalı olarak Osmanlı toplumunun ilmi, içtimai ve iktisadi durumunu canlı tablolar halinde tasvir eder. "Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası. Kışla yok, daire yok, medrese yok, mekteb yok; Ne kılıç var ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!"⁴⁵ Kılıç ve kalem sembollerine yaptığı olumsuz atıf hem devletin hem de dünya kurma etkinliğinin / gücün temeli olan bilginin olmadığını anlatır. "Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki? ...Hele ilmiye bâya'dan da aşâ bir turşu! Bab-ı Fetva denilen dâ'ire ümmi koğuşu... Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi..."⁴⁶

Hayatın her alanına sirayet eden krizin, bir zihniyet ve bunun tarihi eylem alanına yansısıyla bağlantılı olduğunu çarpıcı örneklerle sunar. Zihnî ve amelî bir değişimi gerçekleştirmenin gereği üzerinde durur. Ferdi ve toplumu aşan ve dış dünyada anlamlı bir değişimi sağlayan eyleme davet eder. Çünkü Akif, içtimai hayatın ihyasını iradi tercihin alanı olarak görür. "Tuttuğun yollar tükenmekten mu'arra olsa da; Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın! Merd-i sâhib azm için neymiş uzak, neymiş yakın! Hangi müşkildir ki, himmet olsun, âsân olmasın? Hangi dehşettir ki insandan hirâsan olmasın? İbret al erbab-ı ikdamın bakıp asarına: Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrarına."⁴⁷

Dünya kurmayı "insan iradesinin ötesinde Allah'ın yardımı ve gazabı ile açıklamanın içerdiği çelişki üzerinde duran M. Akif, *çöküşü* tarihi ve içtimai şartların ürettiği bir durum olarak görür. Devletin ve toplumun içine düştüğü krizin zihnî ve amelî sebeplere dayandığını düşünen şair, bir taraftan fiili durumu nazara verir, diğer taraftan *ayağa kalkmanın* zihnî ve amelî sabitelerini göstermeye çalışır. "İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız

⁴² M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde*, 217.

⁴³ M. Akif, *Safahat*, 54-55.

⁴⁴ M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde*, 222; *Gölgeler*, 558-559.

⁴⁵ M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde*, 224.

⁴⁶ M. Akif, *Safahat / Süleymaniye Kürsüsünde*, 224.

⁴⁷ M. Akif, *Safahat*, 74-75; "Asım" adlı altıncı kitabında hayatın her alanında yaşanan çürümüşlüğe, zihni çatallanmalara, çaresizliklere, iktisadi adaletsizliğe, İslami ve insani değerlere ters düşen görüş ve adetlerin, sefahatin yüceltilmesine ilişkin örnekler sunar ve eleştirir. Her alanda yaşanan yıkımdan, çöküşten söz eder: "Yurdu baştanbaşa viraneye dönmüş Türk'ün" M. Akif, *Safahat / Asım*, s.461.

kalan yurtları” ayetinin anlamına denk düşen bu durumu nefis bir dille anlatır. “Vefasız yurt! Öz evladın için olsun, vefa yok mu? Neden kalbin kararmış? Bin ocaktan bir ziya yok mu? İlahî kimsesizlikten bunaldım âşına yok mu? Vatansız, hanümansız bir garibim... Mülteca yok mu? Bütün yokluk mu her yer? Bari bir “Yok” der sada yok mu? Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım: Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım! Ne yapıp ye’simi kahreyleyeyim, bilmem ki? ...Ah! Karşımda vatan namına bir *kabristan*. Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan.”⁴⁸ Bu ifadeler, yaşantının varoluşsal formlarını tahrif eden / vatani kabristana çeviren zihniyete göndermedir.

Akif, hayatı boyunca yaşantının varoluşsal formlarını tahrif eden zihniyeti eleştirir, insanın kendi nefisini aşan ve dış dünyada anlamlı bir değişimi gerçekleştirecek etkin eylem üzerinde durur. “Var mı bak, yollarda hiç bidar olanlardan eser? İşte âtidir o ser-menzil denen ârâm-gâh; Kârbân akvâm; çöl mazi; atalet sedd-i rah. Durma, mazi bir mugaylan-zar-ı dehşet-nâktir; Git ki, âti korkusuzdur, hem ne kutsi hâktir! Çok şedâ’id iktiham etmek gerektir, doğrudur... Vehleten avare bir seyyahı yollar korkutur; Korku, lakin azmi te’yid eylemek icab eder. Kurtulursun şedd-i rahl etmiş de gitmişsen eğer. Çünkü düşmüşsün hayatın-ez kaza-feyfâsına, Gitmen icab eyliyor tâ menzil-i aksasına.”⁴⁹ Yeis, tembellik geleceğe yürüyüşü engelleyen bağdır, ayrıca tarihin ufkuna yürüyüş zor ve meşakkatlidir, tahammül etmek gerekir. Ani bir durumda, avare seyyahı yollar korkutur. Çünkü korku, ferdin ve toplumun sırtında yüküdür. Korku azm ile desteklenir, yola devam edilirse içine düşülen sahradan kurtulmak ve maksada ulaşmak gerçekleşir. “Bir gaye-i maksuda şitab eyleyen âdem, Tutmuşsa bidayette eğer azmini muhkem, Er geç bulacak sa’y ile dil-hâhını elbet. Zira bu şu’un-zar-ı tecellide, hakikat, Tefvik, taharriye; taharri ona âşik...”⁵⁰ Akif, tarihi durumun ağır şartlarını açık bir dille nazara sunar. Ağır şartları aşmanın mümkün olduğunu “Başarı araştırmaya, araştırma başarıya âşik”⁵¹ şeklinde özetler. İşini bilgiye, araştırmaya dayalı olarak aşkla yapan fert ve toplum maksadına erişir. Akif, tüm toplumu aşk ile çalışmaya, harekete geçmeye davet eder: “Kurtuluş yok sa’y-i daimden, terakkiden bugün. Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur! Bunların hakkında bir bahanen var mı? Dur! Mâ-siva bir şey midir, boş durmuyor Hâlık bile: Bak tecelli eyliyor bin şe’n-i günâ-gün ile. Ey, bütün dünya ve mâ-fihâ ayaktayken, yatan! Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah’tan utan!”⁵²

İnsan zihnini bir toprağın nasıl vatan olduğu fikrine çeken şair, “azıcık toprağı kurcalamaya” davet eder. Bir milletin kanı ve ruhuyla yoğrulmuş toprakların insanlık dışı vahşetin alanı haline getirildiğini nazara sunar ve bu durumun temel sebebini öne çıkarır. “Ey, bu toprakta birer na’ş-i perişan bırakıp / Yükselen, mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp / Sanmayın: Şevk-i şehadetle coşan bir kan var! Bakmayın hem tükürün çehre-i murdarımıza! Tükürün: Belki bir duygu gelir arımızla! Tükürün cephe-i lâkaydine Şarkın, tükürün! Tükürün, milleti alçakça vuran darbeler! Tükürün onlara alkış tutan kahpelere! Tükürün Ehl-i salibin

⁴⁸ M. Akif, *Safahat / Hakkın Sesleri*, s. 262.

⁴⁹ M. Akif, *Safahat*, 75.

⁵⁰ M. Akif, *Safahat*, 117.

⁵¹ M. Akif, *Safahat*, s.117, 124.

⁵² M. Akif, *Safahat*, s.76.

o hayâsız yüzüne! Tükürün onların asla güvenilmez sözüne! Medeniyet denilen maskara mahlûku görün: Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!"⁵³ Asrın maskeli vicdanını nazara sunar, vatanın kabristana dönüşmesinde paylarının olduğunu belirtir. Fakat meseleyi sadece dış güçlerin istila ve işgal hırsıyla izah etmez. Fikrî, siyasî ve ahlakî çürümenin ardında yatan zihniyetin öncelikli yere sahip olduğunu vurgular. Dikkatleri tarihsel eylem alanına çekerek ferdi ve içtimai alanda görünen çarpıklıkları dile getirir. Çarpıklıkları aşmak için bir hareket yöntemi geliştirir.

Şatahat gibi görünen bu sitemin arakasında birinci olarak II. Abdülhamid'in yönetim biçimine duyulan tepki var. "Bir şahsa esir olmayı bir koskoca millet, Mekrinle mi, ya Rab, sanıyor kendine devlet? ...Emrinle mi Ya Rab, ediyor böyle tasaddi? Zalimlere kahrın o kadar verdi ki meydan: "Yok Adil-i Mutlak!" diyecek ye's ile vicdan."⁵⁴ Kendini devlet gören ve her şeyi kendi şahsında mutlaklaştıran bir yönetimin ahlakı yıktığını ve toplumu Allah'ın adaletinden şüpheye düşürdüğünü ifade eder. Mithat Cemal Kuntay'ın (1885-1956) tutuklanması nedeniyle *İstibdat* başlığı altında yazdığı şiirde istibdadın kirli bir yönetim ve insanlık istidadından mahrum olanların işi olduğunu belirtir. İstibdat yönetimine yol açan tutumlara atıf yapar: Var olduğu sanılan bir gölgeyi, semalardan yüksek tuttunuz, yüceltiniz. Bu yönetim, zalim ve mazlumun arasını ayırmadan toplumu mahkûm etmekte, otuz üç yıl devam eden bu yönetim, İslam'ın özgürlük bayrağını yıkarak milleti iki üç kuklacının keyfine mahkûm etmektedir.⁵⁵ Şer'i kanun adı altında toplumu soymaktadır.⁵⁶

Akif, baskı ve tahakküme dayalı yönetimin İslam ile bağdaşmadığını temel kaynaklardan getirdiği delillerle temellendirir. Gaşiye suresi 17-26 ayetlerini tefsir ederken "Sen yalnız ihtara memursun; yoksa onların üzerinde tahakkümde, murakabede bulunacak değilsin," (Gaşiye 88: 21-22) ayetlerini şöyle yorumlar: "Hz. Muhammed'in peygamber gönderilişinden maksat, insanların unutmış oldukları ilahi emirleri hatırlatmaktan ibarettir. Yoksa insanların kalbinde iman yaratmaya kudreti yetmeyeceği gibi kalpleri murakabe altında bulundurmak da vazifesi değildir. Bu ve Kaf 50: 45. Ayet (onların üzerinde bir zorba değilsin) bunu açıkça beyan ediyor. Bu ayetler, cebr ile kahr ile iman elde edilemeyeceğini anlatır. İkrâhın dinde hiçbir yeri yoktur. Kaldı ki muharip ister Yahudi, ister Nasranî, ister Mecusi olsun yine kendi dininde kalmak şartıyla haraç vermeye razı olursa ekseriyetin görüşüne göre cihadın vücubu kalmaz."⁵⁷ İslam'ın meseleye ilişkin hükmü bu olduğu halde dine temalarla örülen baskı ve şiddet zırhına bürünerek ferdi ve toplumun üzerinde tahakküm kurmak varoluşun temel matrisi / ahlakın temeli olan iradeyi, dolayısıyla değer üretme yeteneğini yıkar. "Baskı ve tahakküm vatani mezarlığa çevirir."⁵⁸

Kur'ân Hz. Peygamber'in beşer olduğunu ifade eder. Onu diğer insanlardan ayıran

⁵³ M. Akif, *Safahat / Hakın Sesleri*, s. 263-264.

⁵⁴ M. Akif, *Safahât*, s. 67.

⁵⁵ M. Akif, *Safahat*, s. 135-136; E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s. 137.

⁵⁶ E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s. 61.

⁵⁷ *Sebilü'r Reşad*, 24 Şubat 1327-19, Rebiülevvel 1330, c.8-1, aded 183-1 s.5-6.

⁵⁸ M. Akif, *Safahat*, s. 132.

/imtiyazlı kılan vahiydir. “De ki: Ben ancak sizin gibi beşerim. (Şu kadar ki) bana yalnız... vahyediliyor” (Kehf 18: 110) İnsanların üzerinde cebr ve kahr ile tahakküm kurma imtiyazı peygambere tanınmamıştır.⁵⁹ Böyle bir vasfa ve imtiyaza sahip olmayan insanların güce yaslanarak insanların üzerinde tahakküm kurması kabul edilebilir bir şey değildir. Allah’ın elçisi konumunda olan Hz. Muhammed’e “onların üzerinde tahakküm kuracak değilsin” diyen Kur’ân’ın baskı ve tahakkümü din adına kullanmanın ahlakın temeli olan özgürlük ilkesini tahrip ettiğini açıkça belirtir.

Sözün anlamı, değeri, sözün muhatabı, söz söylemenin yeri gibi konular üzerine Akif’in söylediği çok şey var. O, Abese suresinin 1-10 ayetlerini tefsir ederken “hak tanır kalbi olmayan servet ve kudret sahibi olan kişilere ilgi gösterip, diğer taraftan kalbi zengin, içi uyanık, engelli ve yoksul olana aynı hassasiyeti göstermemenin” Hz. Peygamber örneğinde Yüce Allah’ın ihtar ettiği bir husus olduğunu belirtir. Muhatabın söze ehil olmadığını, sözü ehil olana söylemenin gereğini vurgular.⁶⁰ Yüce Allah, peygamberin şahsında varoluşun formunu müminlere öğretiyor. Söz önemli, fakat sözün muhatabı da önemlidir.

Çağın mustarip tanığı M. Akif, batıcılığın karşısındadır. Fakat gerçekte neye karşıdır? Çünkü o, Berlin Hatıraları adını taşıyan şiirinde dikkat çekici karşılaştırmalar yapar. Batı dünyasının beşeri hayata ilişkin birçok alanda değer ürettiğini kabul eder. Bu değerleri üreten bilim zihniyetini ve üretilen araçları almanın gerekli olduğunu vurgular.⁶¹ Onun karşı olduğu husus: Sömürü, emperyal emeller, İslam düşmanlığı. M. Akif’in fikrî çizgisini belirlemek için “bir milletin zihnî ve amelî hayatının arka-planını” ortaya koyarken kullandığı temalar, semboller, tanımlar ve öneriler üzerinde durmak gerekir. İslam dünyasının krizini İslam’ın hak olmadığına veya bunun sebebinin doğrudan İslam olduğuna ilişkin iddiada bulunurlar. Akif “Cehaletin hüküm sürdüğü zamanların, zeminlerin hepsinde süfefa hakka, hakikate karşı aynı tavır takınmış, ilahi bir dinin servetlerin ve kuvvetlerin sinasinden çıktığını ileri sürmüştür” diyerek batı dünyasının saldırısının aynı mantığa dayandığına işaret eder.

Söze, *sözün düştüğünü* ima ederek başlar. Sözü düşürmediğini şu ifadelerle anlatır: “Bana sor sevgili kârî’ sana ben söyleyeyim, Ne hüviyette şu karşında duran eş’ârım: Bir yığın söz ki, samimiyeti ancak hüneri; Ne tasannu’ bilirim, çünkü ne san’atkârım. Şi’r için “gözyaşı” derler; onu bilmem, yalnız, Aczimin giryesidir bütün âsarım! Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem; Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım! Oku, şayed sana bir hisli yürek lazımsa; Oku, zira onu yazdım, iki söz yazdımsa.”⁶² Akif’in dilinde şiir, insanlığa hizmet etme yoludur. İdrakini yorgun bırakan durumlarda kalbiyle yetişme cehdini ifade eder. “O, bazen sanat adına bazen ahlaksızlığa felsefi renk verme adına, dalkavukluğun ve sermaye edinme adına sözü düşürenleri eleştirir.”⁶³ Çünkü bir toplumun sefaleti sözün düşüşüyle başlar. Onun dünya tasavvurunda *söz düşerse her şey düşer*. Şiirin başı, yaratılıştaki ezeli ahenktir. Onun için

⁵⁹ SR, 1 Mart 1328, 8-1, aded: 184-2, s.17-18.

⁶⁰ SR, 15 Mart 1328, aded, 186-4, s.53-54.

⁶¹ Bkz: E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s. 242-246.

⁶² M. Akif, *Safahât*, s. 52.

⁶³ M. Akif, *Safahat / Asım* (1924) s. 447; (Bkz: E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s. 34-36, 49-53, 97.

öncelikli mesele: Bu ahengi duyurmaktır. • Can, cihan hepsi de boş, 'gaye'dedir varsa hayat.⁶⁴ Tüm kaygısı ve ıstırabı gayesini gereği gibi duyurmaktır.⁶⁵ Bu eleştirisi edebi, fikri kişiliğine ve yeteneğine değildir. Çünkü Akif, gerek seçtiği konular ve işleyiş tarzı, kelimeleri / temaları seçme ve kullanma yeteneği, gerekse şiirlerinin sosyo-psikolojik derinliği ve geliştirdiği eylem felsefesi açısından özgündür. Yaşadığı dönemin taklitçi, alıntılama ve kopyalama geleneğinin dışındadır.

Akif, sözün düşüşüne ilişkin görüşünü Sırat-ı Müstakim dergisinde şöyle dile getirir: "Taklit yolunda meydana getirdiğimiz edebi eserlerimiz insanı ya miskin yapar ya ahlaksız. Vaktiyle şarktan nasıl istifade edememiş, zarar görmüşsek bu günde garp edebiyatından öylece mutazzarır oluyoruz. Bir iki istisna dışında edebiyat namına garptan aldığımız şeyler hiç işimize yarayacak mahiyette değildir. Biz bu gün heyet-i içtimaiyemizin gözünü açacak, her manasıyla ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız."⁶⁶ Edebiyatın, milletin zırrı ve sesi olması gerektiğini şu sözlerle ifade eder: "Biz, edebiyatın vatanı olduğuna iman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mal etmek istemeyiz."⁶⁷ Bu sözler, farklı dünyalara kapalı olmayı değil, edebiyatın millî hayatı vermesini talep eden bir düşüncüyü ifade ederler. "Ecnebi emtiasını yerli meta yerine satmayacağız, simsarlığın bu türlü dölandırıcılık olduktan başka kendi hissiyatımızın, kendi efkârımızın, velhasıl kendi hayatımızın kıyamete kadar işlenmeyerek ham eşya sırasında kalmasına sebep olur ki hem ayıp hem günahtır."⁶⁸ Akif, bu düşüncesini millet hayatının her alanı için genişletir. Petrol ve madenlerin işletilmesini de bu kapsamda değerlendirir. Akif'in "eskiler gibi Arapça, Acemce düşünülüp yahut yeniler gibi Fransızca ve Almanca tertip eyleyip Türkçeye ondan sonra aktarılan yazılara karşı gücümüzün yettiği kadar mücadele edeceğiz" sözleri, millî hissiyatının derinliğini göstermesi açısından çarpıcıdır.

Sözü söyleme usulüne işaret eden düşünür "Firavun'a gidiniz, o çünkü azdı. Kendisine yumuşak söz söyleyiniz: belki aklını başına alır yahut içine korku girer" (Taha 20: 43-44) ayetlerini açıklarken şu yorumu yapar: hakkı, hakikati savunanlar bütün dünya Firavun kesilse, hiç fütur getirmeyecekler. Fakat küfrün ve inadın canlı bir timsali olsa bile "sert ve kaba davranmak" doğru değildir. Oysa biz, savunduğumuz fikre karşı ufacak bir itiraz edilse

• Akif'in şair olmadığına ilişkin propaganda siyasidir. İslami meselelere yer verdiği için mevlidci, alışılmışın dışında konuları ele aldığı için bidatçı / türedi, mesleğini tahfif bağlamında baytar demeleri gibi. Altıncı kitabında (Asım) bu konuya değinir ve cevap verir. (M. Akif, *Safahat / Asım*, s.448) Oysa Akif, önekilere benzemez, akranları ve sonrakiler ise ona benzemez. O, özgün bir şairdir. Şiir ve şüara kavramları altında yaptığı eleştiriye sunduğu delil: Tarihtir. Haksız mı?

⁶⁴ E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s. 137.

⁶⁵ M. Akif, *Safahat / Gölgeleler*, s. 570.

⁶⁶ Akif, "Mukallitliği de Yapamıyoruz", *Sırat-ı Müstakim*, 3 /54-55, Sayı: 56, H. 1327, İsmail Hakkı Şengüler, Mehmed Akif Külliyyatı, İstanbul, Hikmet Neşriyat: 175, 5 / 8-9.

⁶⁷ Kâzım Yetiş, *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara: 1992, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 3.

⁶⁸ K. Yetiş, *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, s.3.

yumuşak söylemek şöyle dursun, en sert hücumlarla bile yetinmeyiz. Ağız dolusu söveriz. Bazen en temiz hakikati en murdar şütüm ile kabul ettirmek isteriz. En pak, en meşru bir maksada böyle en mülevves, en rezil bir vasıtayla varmaya yelteniriz... İşte bizi öldüren za'fa, tefrikaya düşüren iki içtimai dert: Azimsizlik ve terbiyesizlik. Ne yazık ki terbiyesizlik Müslümanların bir sıfat-ı kaşifesi olmuş.⁶⁹ Hayatın varoluşsal formlarını tahrip eden tutum ve davranışların Müslümanların sıfat haline gelmesi toplumun zihni çatıllanma içine düştüğünü göstermektedir. Akif, bu durumu: "Bizi öldüren içtimai dert" olarak tanımlamaktadır.

"Fatih Camii" şiiirinde bir yığın taşın feyizli nefeslerle kıyam ettiğini ve aydınlığın simgesi olduğuna gönderme yaparak asırlarca batılın saldırısına karşı göğüs gerdiğini anlatır. "O sadrın feyz-i enfâsıyla güya bir yığın ahcâr, / Kıyam etmiş de, yükselmiş de bir timsâl-i nur olmuş, / Nasıl timsâl-i nur olmaz? Şu pek sâkin duran divâr, / Asırlar geçti hâlâ bâtilin pîş-i hücumunda, / Göğüs germektedir, bir kere olsun olmadan bîzar."⁷⁰ Birbirine bağlanmış taşların manevi ruhla kıyam etmesi ve asırlardır batılın hücumuna göğüs germesi metaforu üzerinden yeniden dirilişin ve kıyamın imkânını aklileştirir. Sağım, solum, önüm, arkam huşû'â müstağrak, / Zilâl-i âdem iken, bir sadâ-bülend olarak, O Kâ'inât-ı huzû'u yerinden oynattı; Fezâ-yı mahşere döndürdü gitti eb'adı!"⁷¹ Edep içinde kendinden geçmiş insan gölgelerinin yüksek sesle sükûnet içindeki evreni sınırları ortadan kaldırarak mahşer yerine çevirmektedir. Dolayısıyla sükûnet içindeki milletin manevî güçle yeryüzünü mahşer yerine çevirme gücü vardır. Bunu yapabilmek için birbirinden kopmuş, manevi gücünü kaybetmiş toplumun baş başa vermesi, her kafadan çıkan haykırışın ortak sese dönüşmesi gerekmektedir.

Ne var ki sosyal arızalar milletin manevi ruhla kıyamını engellemektedir. Bir tarafta geçinme belası, çareyi ot ve sapta arayan hastalar, sefil çocuklar, ezilen eşler, sorumluluğu yıkan alışkanlıklar, kefene muhtaç / hasıra sarılarak defnedilen insanlar, âlim gömleği altında cincilik yapan, ruh çağıranlar var.⁷² Bu içtimai sahneye tanıklık eden Akif, "Hayat namına nedir bu devr-i azab"⁷³ şeklinde sitem eder. Diğer taraftan toplum kesimlerinin yaşadığı acılardan, mahrumiyetlerden habersiz yöneticiler, görevini gereği gibi yerine getirmeyen yetkililer ve kurumlar var. Bu durumu Koca Karı ile Ömer" başlığı altında tarihe gönderme yaparak "Kenar-ı Dicle'de bir kurt aşırta koyunu, Gelir de adl-i ilahi sorar Ömer'den onu!"⁷⁴ sözyle yöneticinin, kurumların topluma karşı sorumluluğunu anlatır.

Beşerî varoluşun tutunma bağlarının nasıl yıkıldığını müşahade ettiği birçok örnekle dikkatlere sunar. Bilindiği üzere sağlık beşerî varoluşun en gerekli kurumudur. Hayat hakkı, İslam'ın temel maksatları içinde öncelikli yere sahiptir. Bu hakkın ihlal edildiği ve kurumsal faaliyetin rutine dönüştüğünü "Hasta" şiiirinde anlatır. Bu şiiirinde cemiyetin kaderine terk

⁶⁹ SR, 19 Nisan 1328, c.8-1, aded 191-9, s.153-154.

⁷⁰ M. Akif, *Safahât*, s. 55.

⁷¹ M. Akif, *Safahat*, s.55.

⁷² E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, 105.

⁷³ M. Akif, *Safahat*, s. 79.

⁷⁴ M. Akif, *Safahat*, s.149.

ettiği, sahip çıkmadığı ve sokağa attığı hasta bir genç öğrenciyi tasvir eder.⁷⁵ Bu acı olay karşısında cemiyetin vicdanı sorgulanır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde hastalanan öğrencisi Ahmed'in çaresizliğini, yalnızlığını ve halini, sorumluların işi geçiştirme alışkanlığını enfes bir dille anlatır. "Bence, doktor, onu siz soyarak bir dinleyiniz; Hastalık çünkü değil öyle ehemmiyetsiz. Sâde bir nezle-i sadriyemi illet! Nerde! Çocuğun hali fenalaştı şu son günlerde." İş rutine bağlamayı eleştiren M. Akif çocuğun halini sözcüklerle somutlaştırır. "O şakaklar göçerek cepheyi yandan sıkılmış; Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nûr-î şebâb; O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bitâb! O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi; Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi! Kafa bir yük kesilip boynuna, çökmüş bağı; İki değnek gibi yükselmiş omuzlar yukarı."⁷⁶ Tebdil-i hava kararının ardından hasta " Beni yıllarca barındırmış olan bu yerden, "Öleceksin!" diye kovmak? Bu kovulmaktır. Ben kimsesiz bir çocuğum, nerde gider yer bulurum? Etmeyin, sonra sokaklarda perişan olurum! Anam ölmüş, babamın bilmiyorum hiç yüzünü; Kardeşim var, o da lâkin bana dikmiş gözünü: "... "Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki: Gurebâ, -Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada- Uzanıp ölmeye bir şilte bulurlar orada!"⁷⁷ Ferdin ve toplumun varoluşsal esası olan sağlık meselesini rutine, işi savuşturmaya bağlayan bir anlayışı çarpıcı bir örnek üzerinden eleştirir.

Akif, "Meyhane" adlı şiirinde iktisadi zaruretin, yoksulluğun, sorumsuzluğun, kötü alışkanlıkların çocuklar ve eşler üzerinde açtığı içtimai yaralar üzerinde durur. Kadına bakışın ne kadar sorunlu olduğunu mahalle ortamında yaşanan tartışmada kullanılan şu sözle anlatır: "Senin karım dediğin adeta pabuç gibidir: Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir"⁷⁸ "Boşamışsam canım ister boşarım elbette" Boşsun telakkisinin ne kadar sıradan ve keyfi tutuma dayandığını gösterir. "Çalışmayan, kadını kendine esir eden, çocukları sefilliğe alıştıran, kadın duruma rıza göstermediğinde döven ve dövmeyi hak gören,⁸⁰ sen boşsun diyerek *pabuç misali atan* bir anlayış beşeri varoluşun temeli olan kadını, aile ortamını tahrip eder. "Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası: Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası!"⁸¹ Zaruri ihtiyaçların temin edilmediği evin kapısı her türlü kötülüğe açıktır. Aile parçalanmalarına yol açar. Fakat burada atf yapmamız gereken başka bir husus var: Evlilik akdinin açık, tanıklar huzurunda olduğu gibi, boşanmanın da açık, tanıklara-kanıtlara ve hukuki teminata dayanması gerekir. İslam'ın görüşü budur. Ne var ki istismara, keyfiliğe son derece açık bir uygulama dinselleştirilmiştir.

Muaviye ile birlikte temellendirilmeye çalışılan suç ve günah işleme aleti kader tezi, yani cebir ideolojisi, kültürel anlamda içtimai muhayyilenin özünde vardı ve bu düşünce bizzat yöneticiler tarafından yeniden üretildi.⁸² Öyle ki bu süreçte yöneticiler, devlet yönetimini ele

⁷⁵ E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s.32-33.

⁷⁶ M. Akif, *Safahat*, s. 59-60.

⁷⁷ M. Akif, *Safahat*, s. 62.

⁷⁸ M. Akif, *Safahat*, s.88.

⁷⁹ M. Akif, *Safahat*, s.179.

⁸⁰ M. Akif, *Safahat*, 178.

⁸¹ M. Akif, *Safahat*, s. 121.

⁸² İrfan Abdülhamit, *el-Fıraki'l- Akâidi'l- İslâm*, Beyrut,1984, s.284

geçirmelerini Allah'ın kaza ve kaderine bağlayarak, insanların her türlü kötülüğü Allah'tan bilmelerini sağlamaya yönelik bir siyasi hareketin öncüsü oldular. İnsanın fiilini seçme hürriyetini, amacını belirleme ve ona ulaşma özgürlüğünü elinden alan bir iktidarın arzu ettiği toplum, bir üst iradenin / iktidarın belirlediği ve denetlediği toplumdur. Bu durum, iktidarın bilgiyi belirleme ve toplumu sürüleştirme amacıyla olduğunu gösteren en önemli kanıttır. Akif "Ey yolda kalan, yolcusu yeldâ-yı hayatın! Göklerde değil, yerde değil, sende necatın" sözüyle insan iradesini inkâr edip hep kadere ve başkalarına sitem edenleri: "Yurdun ezeli yasçısı baykuş"⁸³ olarak tanımlar.

Kaderciliğe yaslanan sistemin resmi görevlilerine göre insan, fiil işlemeye yetenekli değildir. Otoriteye sahip olanların, otoriteyi sembolize etme aracı önceden belirlenmiş bir plana bağlanınca her türlü itiraz ve eleştirinin önü kesilmiş olur. İnsanı fiil işleme yeteneğini inkâr ederek her şeyin önceden belirlendiği inancını ikame etmenin siyasi sonucu: **Yönetenle yönetileni kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmak ve yönetimin halk tarafından denetlenme imkânını ortadan kaldırmaktır.** İnsanın, fiil işleme yeteneğini inkâr ederek her şeyi ilahi iradeye bağlama fikri siyasi bir çıkarımdır. Kur'ân lafzî düzeyde dahi böyle bir çıkarıma izin vermez. Kadercilik tezini işleyenler, gücün akışı içerisinde insanın kendisini iktidarın iradesine teslim etmesini ve rahat olmasını telkin etmişlerdir. Bu telkinin amacı; iktidarın bütün fillerini meşrulaştırmaya teolojik temel bulmaktır. "Sizi, Allah'ın bize verdiği otorite ile yöneteceğiz" "Allah'ın seçtiği ve başınıza getirdiği yöneticiler hakkında konuşmak ve onları küçümsemek Allah'ın takdirine karşı gelmektir"⁸⁴ şeklindeki sözler ve beyanlar iktidara mutlak itaati sağlamaya yöneliktir.

Emevi iktidarı siyasi icraatını cebir ideolojisi üzerinden meşrulaştırmıştır. Muhalifi baskı altına almak, öldürmek, yolsuzluğu ve cürümleri kadere havale ederek masum göstermek siyaseti din yapmanın klasik görüntüleridir. Geylan ed-Dımeşk'ın Basra Camii'nde konuşma yapan Hasan-i Basri'ye yönelttiği sorular dikkat çekicidir. "Ey Ebu Said, bu hükümdarlar, insanların kanlarını döküyorlar, mallarını alıyorlar, şunu şunu yapıyorlar, üstelik işlerimiz Allah'ın takdiriyle oluyor" diyorlar. Hasan Basri onlara şu cevabı verdi: Allah'ın düşmanları yalan söylüyorlar.⁸⁵ Bu cevap doğrudan iktidarın dayandığı ideolojiyi hedefliyordu. Fikri ve siyasi bağımsızlığını koruyan, toplum arasında saygın bir yeri olan Hasan Basri, devlete ve yapılan haksızlığa karşı muhalif bir tutum takındı. Onun bu özelliği, **imamların masum olduğunu benimseyenler ve tekfir ideolojisi** etrafında kümelenenler haricinde çoğunluk tarafından benimsenmiştir.

İleri sürdüğü görüşlerle sivri Hasan Basri'nin bu tutumu, iktidar tarafından çok iyi gözlemlenmiştir. Nitekim Abdülmelik b. Mervan (v. 86 / 705) bir mektup yazarak, kader hakkındaki görüşlerini resmi olarak talep etmiştir: Hasan-i Basri (v. 110 / 728) değişik fırkaların

⁸³ M. Akif, *Safahat / Gölgeler*, 575.

⁸⁴ Bu konuda Muaviye'nin Hz. Ali ile mücadelesini izah etme biçimi, orduya hitabı, valilerin konuşmaları, okunan hutbeler ve yazılan mektuplar için bakınız: Muhammed Abid Cabiri, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (Çev: Vecdi Akyüz) İstanbul: 1997, Kitabevi yayınları, s. 589-596.

⁸⁵ İbn Kuteybe, *el- İmame ve ş- Siyase*, Kahire, 1963, 1 / 441

ileri sürdükleri görüşlerden farklı olarak, insanın fiil işlemeye muktedir bir varlık olduğunu, dolayısıyla sorumlu olduğunu Kuran'a dayanarak temellendirmiştir. Hasan Basri'nin cebir ve ihtiyar sorununa karşı takındığı bu akılcı tutum, başkaldırı ve silahla muhalefet yerine delilin delille karşılaştırılmasına dayalı siyasî muhalefetin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. İçtimaî dokuyu parçalayan çatışmacı bir anlayışla değil de delile dayalı eleştirel bir gelenek oluşturmak ve bunun içinden konuşmak Hasan Basri'nin benimsediği bir anlayıştır.

İnsandan fiili nefyedenlere göre, insanın bir fiili yoktur, her şeyi yapan- eden Allah'tır. İnsanın ne kudretinden ne de iradesinden bahsedilebilir. Zira insanın, iple sevk edilen bir canlıdan farkı yoktur. Bütün eşya yaratılmıştır. Şu anda yaratılan herhangi bir şey yoktur. Allah'ın insanlara azabı, kendi fiilinden dolaydır, yoksa onların fiillerinden dolayı değildir. Dileyen amel etsin dileyen etmesin, hiçbir şey değişmez. Çünkü Allah indinde iyi olana günahı zarar vermez, Allah indinde kötü olana da yapmış olduğu iyilik fayda vermez. Bu ifadelerin söylediği çok net olarak **olan olmuştur, bundan sonra başka bir şey olmayacaktır**. Öyleyse her şeyin belirlendiği bir evrende sana ayrılan yer senin kaderindir, bunu değiştiremezsin, çünkü **her şey yaratılmış ve bitmiştir, yani eylem yoktur, dolayısıyla değişim de yoktur**. Çünkü dünya sabittir. Toplumsal alanda insana belirlenen yer asıldır, bunu değiştirmek bizim elimizde değildir. Ancak kuvvet ve kudreti elinde tutan Allah değiştirebilir.

Yaptıkları zulmü, bu *Allah'ın kaderidir*, görüşünü ileri sürerek meşru göstermeye çalışan yöneticilere karşı ilk sistemli eleştiri Ma'bed el-Cüheni' den (80/699) geldi. Zaten ilk itikadî ayrılık sahabenin son dönemlerinde *kader yoktur, bütün işler yeniden olucudur*, teziyle Ma'bed el-Cüheni tarafından dile getirildi. Onlara göre zulüm, **Allah'ın değil yöneticilerin fiilidir. Ortaya attıkları bu tez;** doğrudan insanın sorumluluk alanına giren konuları ve işlenen kötülükleri Allah'a isnat etmek doğru değildir, çıkarımına dayanmaktadır. Çünkü Allah adildir. Allah'ın adil olmasının anlamı; insanı yükümlü kılıp fiillerinden sorumlu tutmaktır.⁸⁶ Öyleyse yöneticilerin yapmış oldukları haksızlıklar ve kötülükler kendilerini bağlar. Bu bir kader değildir. Bu görüş, sabit dünya görüşü ve onun yansıması olan, *olan olmuştur, yaratılan yaratılmıştır, bundan sonra bir yaratma yoktur*, şeklinde dillendirilen iktidar ideolojisinin epistemik temeline yönelik sağlam bir eleştiridir. Bunun ne anlama geldiğini fark eden yöneticiler, iktidara yönelik eleştirinin karşılığını gösterdiler. İktidarı destekleyen teolojik-siyasi söylemin bu görüşü seslendirenleri zındık olarak tanımlaması, siyasî içerikli bir çıkarımın sonucudur.

Ma'bed el-Cüheni söz konusu görüşüyle, iktidara karşı direnişi önerdiğinden bizzat halife tarafından öldürülmüştür. Geylan ed-Dımeşk, *hayır da, şer de kuldandır*, diyerek iktidara karşı self determinasyon ilkesini vurgulayarak fiilî direnişi önermiştir.⁸⁷ Ne var ki iktidara karşı direnişi öngören Geylan ed-Dımeşk'in ellerini ve dilini keserek iktidar, muhalefet yapmanın sorgu düzenindeki anlamını öğretti.⁸⁸ **Çünkü nesnel akıl üzerine temellendirilmiş gerçeğin yapısında yer alan ilke; senin görüşünü paylaşmayan senin düşmanıdır,**

⁸⁶ Şehristani, *el Milel ve 'Nihal*, 1 / 47

⁸⁷ Şehristani, *Milel*, 1 / .31

⁸⁸ Şehristanî, *Milel*, 1/31.

kabulüne yaslanır. Böyle bir anlayışta ise baskı, istenilen sonuca ulaşmak için en uygun araçtır. İktidar merkezli bir yapılanma, toplumun farklı kesimlerinde dillendirilen sıradan muhabbeti, karşılığı olmayan meydan okumaları görmez. Fakat yapılan eleştiri fiili bir duruma işaret eder ve iktidarın altını boşaltırsa ilahi kudretin bir yansıması olan kutsallığa ihanet edildiğini ileri sürerek baskı uygular.

Yeni İlm-i Kelamdan bahseden İzmirli İsmail Hakkı (1869 /1946) klasik ayrımı esas alarak Ehl-i Bidat'ın şiarı üzerinde durur ve der ki "Ehl-i bidat, muhalifini cezalandırır. Hâlbuki ikâb ancak terk-i vacibe (farzın terki) veya fiil-i muharreme (haram işlemeye) bina kılınır. İcap ve tahrim (farz ve haram kılmak) Allah'tandır. İhdas olunan / üretilen söz fiile icbar (baskı uygulamak) caiz değildir. İhdas ettiği bir söz veya fiili din olarak meşru kılan kimse adeta Allah ortak koşmuş, kendini peygamber ilan etmiş olur."⁸⁹ Burada esas olan "İhdas ettiği söz ve fiili zorunlu olarak başkasına dayatmak ve bunu zorunlu kılmaktır. İzmirli böyle bir icraatı Allah'a ortak koşmak ve peygamberlik taslamak olarak değerlendiriyor. Peki, siyaset adına üretilen sözlere ve fiillere uymayı zorunlu kılan hareketlerin ve kişilerin durumu nedir? Bunu Ehl-i Bidat başlığı altında konuşmak kolay. Kurtuluşa erdiğini söyleyenlerin baskıları meşruiyetini nereden alıyor? Kendini ehl-i hak parantezine alarak muhalife her türlü baskı yapmayı reva görmek otoriter zihniyetin ana omurgasını oluşturur.

Bir Müslüman İslâm adına üretilen siyasî hileleri ve tahakküm tekniklerini anladığı andan itibaren İslâm'ı keşfeder. Aksi takdirde ihdas edilmiş söz ve fiillerin, İslam adına uydurulmuş rivayetlerin esiri olur. Çünkü böyle bir zeminde İslam'ın ne söylediği değil İslâm adına söylenen dindir. İslâm adına söylenene uyan müntesip, sadece bir oyuncudur. Gücünü oyunu kurallarına göre oynamaktan alır. Elbette ki bu özel bir aldatmaca değildir, bir siyasî-dinî hareketin kendi varlığını devam ettirmek için bütün fertlere farklı farklı alanlarda oynattığı oyundur. Akif, kader inancı üzerinden insanın tercih yeteneğini, sorumluluğunu yok eden anlayışın bir davranış biçimine dönüştüğünü dile getirir. Bu anlayışı nefis bir dille eleştirir. Bu mevzuda diyebilirim ki "bireyin ve toplumun ahlakını tahrip eden" söz konusu anlayışı açık bir dille, felsefi derinlikle eleştiren tek şahsiyettir M. Akif'tir. Kadercî zihniyeti köklü bir eleştiriye tabi tutar: "Kademiş!" Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru. Belanı istedin, Allah'da verdi... Doğrusu bu. Taleb nasılsa, tabî'i, netice öyle çıkar, Meşriyyetin sana zulmetmek ihtimali mi var? Çalış! Dedikçe şeriat, çalışmadın durdun, Onun hesabına birçok hurafe uydurdun! Sonun da bir de 'tevekkül' sokuşturup araya, Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!...Bırak çalışmayı emret oturduğun yerden, Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken! Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini; Birer birer oku tekmiil edince defterini; Bütün bu işleri Rabbim görür: Vazifesidir... Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir! Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalacak... Hudâ vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak! Onun hazine-i in'âmı kendi veznedir! Havale et ne kadar masrafın olursa... Verir. Silahlı kullanan Allah, hududu bekleyen O; Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!...Demek ki her şeyin Allah...Yanaşman, ırgadın O; Çoluk çocuk O'na aid: Lalan, bacın, dadın O; Vekil-i harcın O, kâhyan, müdir-i veznen O; Alış seninse de, mesul olan veriştin O; Denizde cenk olacakmış...

⁸⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, (Haz: Sabri Hizmetli) Ankara: 1981, Umran Yayınları, s.74.

Gemin O, kaptanın O; Ya ordu lazım imiş...Askerin, kumandanın O; Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O; Tabib-i aile, eczacı...Hepsi hâsılı O...Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!⁹⁰

Kaderi böyle anlayanlar kendilerini Allah, Allah'ı da kul yapıyorlar. İnsan, Müslüman denilen bu derbederlerin halini görüyor da kaderin de tevekkülünde günahına giriyor. Eğer bir şeyin sebebini hazırlamazsan onda başarılı olmana imkân var mı? Ekilmeden biçilen tarla nerede? Bu günkü Müslüman kılığındaki insanların kader diye anladıkları şey İslam'a iftiradır. "Kader: Şeraiti mevcut olup da meydanda, Zuhura gelmesidir mümkünatın a'yanda" Tevekkül ise faziletlere kahramanca atılmaktır. Tevekkül olmazsa faziletin adı kalmaz. Birey ve toplumun varoluşsal hedeflere ulaşma inancından doğan dayanıklılığa verilen isimdir tevekkül. Ne var ki, günümüzde miskinliğin aracı olmuştur. "Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik; Durur mu şevkına pervane olmadan tevfik?"⁹¹ Hayatın varoluşsal esası tevekkül inancı, hayatı tahrip eden bir davranış biçimine dönüşmüştür.

İslam coğrafyasında yaşanan felaketlerin, adaletsizliğin, mahrumiyetin, cehaletin, adam kayırmanın, hukuku adamına göre uygulamanın kadere atıf yapılarak izah edilmesi otoriter zihniyetin kadercı temelini dışa vurmaktadır. Maden ocağındaki ihmalden ölenler kader kurbanı. Beslenen terör örgütünün öldürdüğü insanlar kader kurbanı. Hac ibadetini yapmak için gidenlerin tünel girişinde / çıkışında birbirini ezmeleri kaderin cilvesi. Trafik kazasından dolayı bu kadar insanın ölmesi kaderin oyunu ise üretilen silahların denendiği ve pazara çıkarıldığı yerin İslâm coğrafyası olması kaderin hükmü ise sormamız gerekmez mi: Biz neredeyiz? Değer üretmeyen ve tarihe müdahaleye edemeyen, sadece iktidarların sözcülüğünü yapan toplumun başına gelenlerin tümü kendi fillerinin sonucudur. Peşine sürüklendikleri ağaların, kralların, sultanların, liderlerin, şeyhlerin başımıza geçirdiği ise kader torbasıdır. Böyle bir kader, bireyin ve toplumun çarmıhıdır. Keza böyle bir kader ancak tabiatı farklı olanı seçmeye kapanmış varlıklar için geçerli olabilir.

Dünya hayatında insanlar türlü türlü sıkıntılar çeker, türlü türlü musibetlere düşerler. Şayet ye's getirirlerse çalışmayı bırakacakları için mahvolup giderler. Sıkıntıdan kurtulmak, o felaketi yenmek için uğraşırlarsa sonunda muvaffak olurlar. İş himmeti büyük, azmi sağlam tutmakta, bir de yüs'ü, kolaylığı ele geçirmenin yolunu araya araya bulmaktadır. Çünkü kolaylık, zorluğun yanı başındadır, hakikatini lisan-ı haktan duyanlar için kemal-i itminan ile çalışmaktan başka ne kalır? Zaten Tefvik-i Hak'tan ümidini kesmek; ye'se, kunûta düşmek haramdır. Sa'ye, mücahedeye, azme sarılmak Müslümanlığın ruhudur. "Bizim uğrumuzda mücahede edenlere (gelince): Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz." (Ankebut 29: 69) "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin" (Zümer 39: 53 / Yusuf 12: 87) "Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümidini keser." (Hicr 15: 56) gibi emir ve nehiyeler gözümüzün önündedir. Ne yazık ki bu ruhtan uzaklaşmışız gittikçe uzaklaşıyoruz.⁹²

Öyleyse "Güçlüğün yanında şüphesiz kolaylık var. Onun için mücahedenin birini bitirince

⁹⁰ M. Akif, Safahat / Fatih Kürsüsünde, 329-330.

⁹¹ E. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romani*, s. 194-197.

⁹² SR, 22 Mart 1328, c. 8-1, aded 187-5, s.73-74.

birine atıl. Bir de yalnız Tanrı'dan iste." (İnşirah 94: 6-8) Madem zorluğun sonu kolaylıktır; gerek kendine gerekse topluma faydalı olacak mücahedenin birini bitirince diğerine atıl. Zira bu yorgunluk ayın-ı rahattır.⁹³ Yüce bir maksat uğrunda bütün mesaisini, bütün çabalarını heder olmuş gören bir adam bile ümitsizliğe düşmemelidir. Hele bizim ümitsiz olmaya hiç hakkımız yoktur, çünkü hiç çalışmadık.⁹⁴ Öyleyse "Mazideki hicranları susturmaya başla; Evladına sağlam bir emel mâyesi aş'la, Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete ram ol... Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol."⁹⁵

Eksik ölçmek, yanlış tartmak ötekini berikini aldatmak ve dolandırmaktır. İktisadi anlamda nitelikli yolsuzluktur. Akif, "Vay o eksik ölçenlerin, yanlış tartanların haline ki, başkalarından alırken dolu dolu alırlar da vermek için ölçer yahut tartarken aldatırlar" (Mutaffifin 83: 1-4) ayetlerini tefsir ederken bir Arabî ile Sultan Abdülmelik arasında geçen bir diyaloga atıf yapar: Arabî, Abdülmelik'e "Allah mutaffifler hakkında ne söylüyor, işittin mi? Demiş. Demek istemiş ki teraziye, ölçüyü biraz eksik tutanlara karşı Cenab-ı Hak o kadar elim bir akıbet hazırlarsa; ya sen ki kuvvetine, ceberutuna dayanarak halkın malını, mülkünü ölçsüz, hesapsız olmak şartıyla boğazına geçiriyorsun... Acaba ferdâ-yı mahşerde halin ne olacak? Vay asıl senin başına!⁹⁶ Günümüzde ölçme ve tartmanın araçları ve boyutları çok değişti. İktisadi yolsuzluğun, sosyal adaletsizliğin genişlediği ve derinleştiği günümüzde söz konusu ayetler ve sunulan diyalog bize ne söylemektedir?

Sonuç

Mehmet Akif, Osmanlı Devleti'nin çatısının çöktüğü, aklın zayıfladığı ve fantezilerin yeşerdiği, dünyada vahşi ihtilafların yaşandığı bir dönemin insanıdır. Tüm eserlerinde devletin, dolayısıyla toplumun içine düştüğü derin bir krizi aşmak için yeni bir bakış açısı, değerler sistemi ve hareket yöntemi geliştirmeyi amaçlar. Varoluşun esaslarını yeniden inşa etmenin "çöküşün sancılarında" daha ağır ve daha karmaşık bir mesele olduğunu anlatır. O, adet haline getirilen, meskenet ve zilletin parçası yapılan İslam anlayışını eleştirir. Hayatın her alanına sızan Batı kültürüne karşı fikrî bir tutum geliştirir. Batı'nın beşerî hayata ilişkin olarak ürettiği değerler ile emperyal hedefleri arasını ayırır.

M. Akif, milletin tarihî ve manevi kodlarını yıkmamış, yeniden yorumlama yolunu seçmiştir. Kültürel akli esas olarak zooloji alanına giren ırkçılığı reddetmiş, ortak tarihî tecrübeyi esas almış, millî kimliği bu ortak tecrübe üzerine bina etmiştir. Osmanlı Devleti'nin krize ve çöküş sürecine girişinin sebeplerini, beşerî hayatın varoluşsal esaslarını ortaya koyarak bir hareket yöntemi / eylem felsefesi geliştirmiştir. Batı'dan aktarılan fikirleri olduğu gibi aktarmanın İslam dünyasını tarihten silme anlamına geleceğini fark eden, M. Akif, tarihin ve kültürün yeniden yorumunu esas alan bir dünya görüşünü hareketinin temeli yapmıştır.

M. Akif'in bilgi, iman, ahlak ve sevgi ile ördüğü hareket yöntemi / eylem felsefesi tüm engelleri aşma yönünde zihin ve irade gücünü sağlar. "Mazideki hicranları susturmaya başla;

⁹³ SR, 22 Mart 1328, c. 8-1, aded 187-5, s.73-74

⁹⁴ SR, 19 Nisan 1328, c.8-1, aded, 191-9, s. 153, 154.

⁹⁵ M. Akif, Safâhat / *Gölgeler*, s. 576.

⁹⁶ SR, 5 Nisan 1328, c.8-1, aded 189-7, s. 113-114.

Evladına sağlam bir emel mâyesi aş'la. Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete ram ol... Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol" sözleri ile Anadolu'nun aşılmaz duvarının fikrî ve manevî zeminini inşa eder. Bu yönüyle Akif, fikrî ve siyasi tarihimizde derin izler bırakan bir şair ve mütefekkindir. Fakat bu büyük dimağ, güce dayalı sıradan ihtirasların, iktisadi sıkıntılıların, zayıf akılların, kültürel değişimin toplumu ve aileyi sürüklediği biçimsiz tutumların kurbanı olmuştur. Bir hareket yöntemi / eylem felsefesi kurma yolundaki başarısını, tarihî ufkun yönelişini okuma ve geleceğe yönelik tutum geliştirme alanında gösterememiştir.

Kaynakça

ABDÜLHAMİT, İrfan; *el-Fırakî'l- Akâidi'l - İslâm*, Beyrut,1984.

AYDIN, Mehmet S; "Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi" *İslami Araştırmalar*, (C.4, Sayı: 4, Ekim 1990

BAĞDADI, Abdülkahir; *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev: E. Ruhi Fiğlalı) Ankara: 1991.

CABİRİ, Muhammed Abid; *İslâm'da Siyasal Akıl*, (Çev: Vecdi Akyüz) İstanbul: 1997.

ERİŞİRGİL, Emin; **İslamcı Bir Şairin Romani**, (Haz: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar) Ankara: 1986.

ERSOY, Mehmed Akif; *Safahât*, (Haz: Kâmil Akarsu-Mustafa Yücel) Ankara: 2010.

GADAMER; Hans-Georg; *Truth and Method / Hakikat ve Yöntem*, (Çev: Hüsametdin Arslan, İsmail Yavuzcan)İstanbul: 2008.

GIBB, A.R. Hamilton, *İslam'da Modern Eğilimler*, (Çev: Kürşad Atalar) Ankara: 2006.

İBN KUTEYBE, *el- İmame ve's- Siyase*, Kahire, 1963.

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI, *Yeni İlm-i Kelam*, (Haz: Sabri Hizmetli) Ankara: 1981.

JAHODA, Gustav; *Sosyal Psikoloji Tarihi*, (Çev: Şeyda Başlı) İstanbul: 2011.

KARA, İsmail; *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: 1997.

LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı) Ankara: 2000.

MARDİN, Şerif; *Din ve İdeoloji*, İstanbul: 1983.

MUCCHIELLI, Alex; *Zihniyet*, (Çev: Ahmet Kotil) İstanbul;1991.

ROBERTSON, Donald; *Bilişsel-Davranışçı Terapi Felsefesi*, (Çev: Feyza Elif Önder) İstanbul: 2021.

ŞEHRİSTANİ, Abdülkerim; *İ, el-Mile'l ve'n Nihal*, Beyrut: 1975.

ŞENGÜLER, İsmail Hakkı; *Mehmed Akif Külliyyatı*, İstanbul.

TILLICH, Paul; *Olmak Cesareti*, (Çev: F. Cihan Dansuk) İstanbul: 2014.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Sosyolojinin Problemleri*, İstanbul: 1955.

YETİŞ, KAZIM; *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara: 1992.

MEHMET AKIF'İN SIRAT-I MÜSTAKİM DERGİSİ VE BUHARA'DA SİYASİ VE ENTELEKTÜEL EĞİLİMLER

Zaynabidin Abdirashidov*

Giriş

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, Doğu'daki Müslüman ülkelerin tarihinde bir dönüm noktası oldu. Müslümanlar gerçek konumlarını anlamaya başladılar ve siyasi ve entelektüel durgunluktan çıkış yollarını aramaya başladılar. Özellikle Müslüman toplumdaki entelektüel potansiyel çürümüşü ve buradan ancak akıllarda ve kalplerde gerçek bir devrim gerçekleştirilerek çıkılabiliyordu.

Zamanın tüm Müslüman entelektüellerinin inandığı gibi cehalet, tüm Müslüman dünyasının siyasi krizinin ana nedeni haline geldi. Sonuç olarak, yirminci yüzyılın başında Doğu'nun çoğu Batı'nın egemenliğine girdi. Bir zamanlar kendisini tüm Müslümanların hükümdarı olarak gören en güçlü imparatorluk olan Osmanlı devleti, devleti korumak için savaştı. Bir zamanlar onun yönetiminde olan geniş topraklar, Batı'nın büyük güçlerinin yardımıyla bağımsızlık kazandı veya ondan ayrılarak kendilerini bağımsız ilan ettiler.

Türkistan'ın Rus İmparatorluğu baskısından sonra, toprakları siyasi olarak Rus Türkistan'ı ve yarı bağımsız Buhara ve Hive hanlıklarından oluşuyordu. Hanlıklar, siyasi bağımsızlıklarını kaybetmelerine rağmen, Ruslarla imzalanan anlaşmalara göre iç siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını korudu. Bu topraklardaki siyasi ve entelektüel eğilimlerin gelişimi, ancak 20. yüzyılın başında gerçek bir karakter kazandı. Şu anda, tüm Müslüman Doğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan belirli bir siyasi ve sosyal reform aşamasındaydı. 20. yüzyılın başında komşu İran ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki son devrimci olaylar ve Rusya İmparatorluğundaki siyasi olaylar, Türkistan bölgesinde siyasi düşüncenin gelişmesine belirli bir ivme kazandırdı. Bu olaylar aynı zamanda Türkistan Müslümanlarının kamusal yaşamındaki yenileme reformlarını da güçlendirdi.

20. yüzyılın başlarında Türkistan'da da kök salan dünya çapındaki Müslüman yenileşme hareketi, Orta Asya'nın batı bölgesi üzerinde kalıcı etkisi olacak sosyal ve siyasi meselelerin çoğu yönünü belirledi. Bu etki özellikle yayıncılık, eğitim ve halkla ilişkiler alanlarında güçlüydü.

Dış Müslüman faktörü, özellikle süreli yayınların ortaya çıkışı, Rus politikacıları

* Doç. Dr., Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Üniversitesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü.

endişelendiriyordu. Bu durumu, Orta Asya'daki Rus çıkarlarına yönelik birincil güvenlik tehdidi olarak kabul ettiler. Çeşitli yollarla elde edilen yabancı süreli yayınlar esas olarak Ceditçiler ve medrese öğrencileri arasında dağıtıldı. Ayrıca muhafazakâr ulema tarafından kontrol edilen medrese, Rus siyasetçilerin görüşüne göre küçük sayıda olan Ceditçilerden çok daha tehlikeliydi. Rus yetkililere göre medrese öğrencileri ve muhafazakâr ulema, Osmanlı Sultanı adına olası "İslamcılık" ve Türk propagandasının daha kararlı ve potansiyel dağıtıcıları olarak görülüyordu.

Buhara'da yeni eğilimlerin ana etki kaynakları

Müslüman dünyasındaki yeni fikirler, ıslah, Müslüman reformizmi ve diğer yeni eğilimler basın aracılığıyla yayıldı. Buhara'da Müslüman basını en azından 19. yüzyılın 80'li yıllarının ortalarında ortaya çıktı.¹ Bu dönemde, Buharalı din adamlarının gazeteyi şeriatı aykırı bulması nedeniyle basın dar çevrelerde dağıtıldı.

Buhara'ya çoğunlukla Hindistan ve Mısır'da yayınlanan *Hablelmetin*, *Çehrenüma* gibi Farsça gazete ve dergiler girdi. Ayrıca Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe konuşan Müslüman basını da yayıldı. Bu yayınlar arasında İsmail Gaspıralı'nın *Tercüman*², Fatih Karimî'nin *Vakit* ve Mehmet Akif'in Sıratı *Müstaqim*³ dergileri öne çıkmaktadır.

Aynî'nin de belirttiği gibi Buharalı gençler, söz konusu süreli yayınların ülkeye farklı yollardan girmesine rağmen, Tatar aydınlarının etkisi altında Tatar basınına okumaya ve abone olmaya başladı.⁴ 1905'e kadar Buhara'ya gelen tüm gazeteler, özellikle komşu İran'dan Buhara'ya giren Babiler hareketinin⁵ takipçileri tarafından sadece dar çevrelerde okunuyordu. Aynî'ye göre, 1905'ten önce Buhara'da yalnızca beş veya altı yerel "ilerici" (terekkiperver) ve "reformcu" (ıslahatçı) vardı. Bunların en ünlüsü Boribay, Mirhan Parsazade, Qari Burhan ve Mirza Muhiddin Mansurzade'dir.⁶ Aynî ayrıca Buharalı ilericilerin komşu İran'daki anayasa devrimi haberlerini alan gazeteler aracılığıyla takip ettiklerini bildirir.

Bilindiği gibi, 19. yüzyılın sonunda İran ve Kafkasya'dan birkaç aydın İran'da siyasi reformlar için aktif olarak kampanya yapmaya başladı. Bu entelektüeller arasında oyun yazarı ve radikal din eleştirmeni Mirza Fathali Ahundzade (1812–1878), özgür düşünen ve

¹ Dindarov, Qasim, Buharadan maktub. *Tercüman*, 36, 1884.

² Zaynabidin Abdırashidov, *İsmail Gasprinskiy i Turkestan v nachale 19-go veka: svyazi – otnosheniye – vliyanie* (Tashkent: Akademnashr, 2011), –s.110-126, 278-323.

³ Adam Volker, *Rußlandmuslime in Istanbul am Vorabend des Ersten Weltkrieges. Die Berichterstattung osmanischer Periodika über Rußland und Zentralasien* (Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang, 2002), –s.36-51

⁴ Şadr al-Dîn 'Aynî, *Buhara inqilâbining* [sic] *ta'rihkî*. Shimada Shizuo, Sharifa Tosheva (eds.) (NIHU Program Islamic Area Studies TIAS: Department of Islamic Area Studies, Center for Evolving Humanities, Graduate School of Humanities and Sociology, The University of Tokyo. 2010), –s.32.

⁵ Babiler, Seyyid Muhammad Ali Şirazi'nin (1819 - 1850) 1844'te kurduğu bir dini hareketin takipçileridir. İran makamlarının zulmünden sonra Babiler, Buhara da dahil olmak üzere komşu ülkelere taşındı. Daha fazla ayrıntı için bkz. : EI². Vol.I. –s.833 – 835; 846 – 847.

⁶ Şadr al-Dîn 'Aynî. *Buhara inqilâbining* [sic] *ta'rihkî*... –s.24 – 25.

sosyalist Mirza Agahan Kirmanî (1854–1896) ve yazar Abdurrahim Talibov (1831–1919) özellikle ayırt edildi. Bu aydınlar, temel olarak, İran Şahının nüfuzunu ve gücünü ve İran'daki Avrupa hâkimiyetini sınırlayan modern bir devlet sistemi için mücadele çağrısında bulundular.⁷ Tabii, bu politikacıların bu tür fikirleri, Buhara ilericilerinin yaşlı ve genç kuşağını güçlü bir şekilde etkiledi. Buhara ilericilerinin eski nesli, esas olarak Buhara'daki sosyo-politik reformların ilk destekçilerinden oluşuyordu. Bunlara Sadruddin Aynî, Hamid Hoca Mihrî, Ahmedcan Hamdî ve Mirza Abdülvahid Munzim dâhildir. Abdür-rauf Fıtrat yeni nesil Buhara Ceditçilerinin liderlerinden biriydi. Bunun kanıtı, yirminci yüzyılın ikinci on yılında Buhara'nın sosyo-politik sistemini sarsan eylemlerde görülebilir.

Ayrıca 1906'daki İran Anayasa Devrimi ve sonuçları da büyük bir etki yarattı ve Buharalı aydınların aydınlanmasında ana etki kaynaklarından biri haline geldi. Özellikle Buhara'da bu dönemde Zeynelabidin Maragai'nin⁸ *Sayahatname-i İbrahimbek* adlı eseri geniş çapta yayılmış ve ünlenmiştir.⁹ Maragai'nin yirminci yüzyılın başındaki bu eseri, sadece İranlılar için değil, aynı zamanda komşu devletlerin, özellikle Buhara'nın nüfusu için bir "ayna" işlevi gördü. *Sayahatname-i İbrahimbek*, Batı - "öteki" kültür ile karşılaştırıldığında İran kültürünün olumsuz bir resmini ortaya çıkardı.¹⁰ İran'da, *Sayahatname-i İbrahimbek*'i okuyanlar anayasanın ve Renovasyonist hareketin destekçileri olarak görülüyordu.¹¹ Maragai'nin bu eseri despotizme karşı yazılmıştır ve Mirza Fethali Ahundzade'nin *Maktubat-i Kemalüdevle* eseri'nin bazı unsurlarını sürdürmüştür.

İslami reformizmi teşvik eden ve Buhara'da çok sayıda gencin dikkatini çeken ana kaynaklardan biri de *Sırat-ı Müstakim* dergisidir. Dergi ağırlıklı olarak dini konularla ilgili makaleler yanında ayrıca Müslüman felsefesi, bilimi, içtihadı, edebiyat, tarih, siyaset üzerine materyaller ve çeşitli Müslüman konularını kapsayan makaleler yayınladı. Hisao Komatsu'ya göre, derginin genel yayın yönetmeni ünlü şair Mehmet Akif (1873 - 1936), derginin sayfalarını tanınmış Osmanlı aydınları ile birlikte 1905 Rusya devriminden sonra Türkiye'ye göç eden Rus Müslümanlara da açtı. Dergi, başta Tatar gazeteciler olmak üzere Rus Müslüman göçmenlere faaliyetleri için yeni bir ortam sağladı.¹² Bu yazarlar, Rus İmparatorluğu'ndaki Müslümanların yaşamları ve çalışmaları ile ilgili çeşitli konular

⁷ Janet Afary. *The Iranian Constitutional Revolution, 1906 – 1911. Grassroots Democracy, Social Democracy, & the Origins of Feminism* (New York: Columbia University Press, 1996), –s.25.

⁸ Zeynelabidin Maragai (1837-1910) – öncü bir İranlı romancı ve sosyal reformcu. En çok *Sayahatname-i İbrahimbek* (1895) eseriyle tanınır. Bu eser, yirminci yüzyıl İran'ında roman yazımının gelişmesinde kritik öneme sahipti ve aynı zamanda önemli bir siyasi rol oynadı. Eser, İran'ın siyasi ve sosyal meselelerine yönelik bir eleştiriydi. İran'da geniş çapta okundu ve 1906 Anayasa Devrimi'ni yapan devrimcilerin ve reformcuların ilgisini çekti.

⁹ Şadr al-Dîn 'Aynî, *Buhara inqilâbining* [sic] *ta'rihî*... –s.39.

¹⁰ Janet Afary. *The Iranian Constitutional Revolution*... –s.25.

¹¹ Mahdi Muctahidi. *Rical-i Azerbaycan dar aşr-i maşrûtiyat* (Tebriz, 1327), –s.63.

¹² Hisao Komatsu. *Bukhara and Istanbul: A Consideration about the Background of the Munâzara*. Kitapta: Stephane A. Dudoignon and Komatsu Hisao (eds). *Islam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries)* (London, New York, and Bahrain: Kegan Paul, 2001), –s.169-170.

hakkında yazılar yazdı. Buhara hayatını ve olaylarını anlatan makalelerin çoğu, Traiskli Ahmed Tacuddin, Nur Alizade Giyasuddin Hüsnü gibi isimler ve *Muhabir-i Mahsus* takma adı altında yayınlandı¹³. Bazen bu makalelerde anlatılan olaylar detaylar ve ayrıntılarla sunuluyordu ki, bu da haberlerin Buhara'dan gönderildiğini varsaymamızı sağlıyor. Çünkü bu makalelerin yazarları *Muhabir-i Mahsus* dışında İstanbul'da bulunuyordu. Dolayısıyla, Traiskli Ahmed Tacuddin imzalı *Zavallı Buhara*¹⁴ makalesinde, Buhara yeni usul okulu etrafındaki olaylar ayrıntılı olarak anlatılıyor, hatta bu olaylara katılanların sözlerine bile yer veriliyor. Bu olgu, makalelerin yazarlarının doğrudan Buhara'dan bilgi aldığını göstermektedir. Ancak, bu bilginin kaynağını belirtmemişlerdir.

Dergi 1909'da Buhara'da dağıtılmaya başlandı. En azından Buhara'dan gönderilen ilk mektup 15 Temmuz 1909'da derginin 66. sayısında yayınlandı.¹⁵ Dergi, 1909 sonbaharında Buhara'da yeni usul okulunun kapatılması ve Şii-Sünni çekişmesinin ardından Ocak 1910'da Buhara'nın sosyo-politik yaşamı hakkında çok sayıda analitik makalenin yayınlanmasıyla Buhara halkı arasında özellikle popüler oldu.¹⁶

Türk etkisi ve Türkistan'ın çarlık polisi

Yirminci yüzyılın başında, Rus çarlık hükümeti, komşu ülkelerdeki siyasi güçlerin "mayalanması" sonucunda kendi "yabancıları" için endişe duymaya başladı. Emniyet Müdürlüğü özel dairesi yetkililerine göre, Türkistan'da böyle bir siyasi güç, İslamcılık temelinde oluşturulmuştur ve Türkiye tarafından yönetilen birleşik bir Müslüman devleti yaratmanın peşindedir. Rus yetkililerin vizyonuna göre bu fikir, ilkokul ve medreselerin yanı sıra çeşitli Müslüman topluluklar, yayınevleri ve basın aracılığıyla yayıldı. Bu nedenle, başta devlet karşıtı bir formülasyon olmak üzere çeşitli yorumlara sahip yerel yönetimler, Müslüman gazetelerini, cemiyetlerini kapatmaya çalışmış ve mümkün olan her şekilde faaliyetlerini sınırlandırmıştır.

Türkistan İlçe Güvenlik Dairesi Başkanı, 9 Aralık 1910 tarihinde Türkistan Genel Valisi'ne gönderdiği ve Buhara Hanlığı'ndaki mevcut durumu irdeleyen muhtırasında, Buhara nüfusunun son yıllarda bir yandan Emir hükümetinin devrilmesi için kampanya yürüten genç Buharalılardan oluşan bir parti ve diğer yandan Türkiye ve Afganistan'da ivme kazanmış "güçlü pan-İslamizm hareketi" tarafından bir baskıya maruz kaldığını vurgulamaktadır. Ayrıca, pan-İslamizm tehdidinden bahsederken, Türkiye'den yayılan İslamcılık propagandasının, Buhara'daki Müslüman nüfusu giderek Türkiye ve Afganistan'a çektiğini yazıyor.

¹³ Daha fazla ayrıntı için bkz.: Ahmet Kanlıdere. Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri 1910-1914. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Cilt 1. 2014. –s.167-176; Ahmet Kanlıdere. Sırât-ı müstakim Dergisini Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri (1909-1911). Kitapta: *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. 30 Eylül – 04 Ekim 2013. Bildiri Kitabı – IV (İstanbul, 2014), –s.552-565.

¹⁴ Traiskli Ahmed Tacuddin. *Zavallı Buhara*. *Sırât-ı Müstakim*, 64, 1909.

¹⁵ S.M.Bukharî. Buharada şeriat namına irtikab olan cinayet. *Sırât-ı Müstakim*, 66, 1909.

¹⁶ Buharadan mektub. *Sırât-ı Müstakim*, 69, 1909; Husnu, Nur Alizade Giyasuddin. Buharaya dair. *Sırât-ı Müstakim*, 74-76, 1910; Buharadan mektub. *Sırât-ı Müstakim*, 82, 1910.

Söz konusu muhtıradaki aynı zamanda “Konstantinopolis Eğitim Cemiyeti'nin bazı Türk temsilcileri” hakkında ayrıntılı bilgi sağlar. Görünüşe göre bu, 1909'un sonunda İstanbul'da kurulan *Buhara Tamimi Maarif Camiat-i Hayriyesi*¹⁷, Rus polis yetkilileri tarafından Türkistan ve Buhara gençlerine pan-İslamcı eğitim vermeyi amaçlayan bir toplum olarak değerlendirilmiştir.¹⁸ Türkistan Bölge Güvenlik Dairesi başkanına göre, Rus ve Çin Türkistanını ziyaret eden Türk elçilerinin çok özel bir görevi vardır: Pan-İslamizm fikirlerini ve tüm Müslümanların yenilenmiş bir Türkiye bayrağı altında yeniden birleşmesi fikrini duyurmak.¹⁹

Sözü edilen İstanbul'daki Buhara Derneği, Nizamname'sinde belirtildiği gibi, Türkistan'da, özellikle Buhara'da bilgiyi yaymak ve okullar açmak için oluşturuldu. Dernek kendine herhangi bir siyasi hedef belirlemedi ve bölgede herhangi bir siyasi gücü desteklemedi. Ancak bu toplumun himayesinde okuyan öğrenciler, mezun olduktan sonra Dernek liderliğinin göndereceği yere gitmek zorunda kaldılar. Öğrenci buna karşı çıkarsa, eğitimin tüm masraflarını Derneğe iade etmesi gerekiyordu.²⁰ Derneğin amacına bakıldığında, İstanbul'un merkez teşkilatı tarafından kontrol edilecek böyle bir entelektüel ve elit tabakanın Türkistan'da yaratılmasının peşinde olduğu varsayılabilir. Polis Departmanını endişelendiren budur. Aini'nin yazdığı gibi, Buhara'nın muhafazakâr din adamları da bu eylem tarzını kullandı. Hayır kurumlarının devlet karşıtı politikalar yürüten ve teşvik eden siyasi toplumlar olduğuna dair hem de ilericiler Türk gazetelerini okuyor ve Türk siyasilerle gizli bağlantıları var gibi söylentiler yayıyorlar.²¹

Buhara ve Türk basını

Yirminci yüzyılın başında Türkistan'da, genel valiliğin resmi basını olan *Türkistan Vilayeti'nin Gazeti*'nin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu, İran, Hindistan, Mısır ve Avrupa'da

¹⁷ Daha fazla ayrıntı için bkz.: *Buhara Tamim-i Maarif Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamname ve Hatt-ı Herketidir. Tarih-i tesisi 11 Şevval 1327. Merkezi: Der-i Seadet Vezirhan* (İstanbul, 1327). Bu Dernek *Nizamname*'si yıllar içinde kısaltmalarla Rusça, Fransızca ve İngilizce'ye çevrildi. *Nizamname*'nin aslı ve tıpkı İngilizce'ye çevrilmiş tam hali, 2001 yılında Timur Kocaoğlu tarafından yayımlandı. *Nizamname*'nin çeşitli çevirileri için bkz.: A. Arsharuni, Kh. Gabidullin, *Ocherki panislamizma i pantyurkizma v Rossii* (Moskva, 1931), –s.133-135; Hélène Carrère d'Encausse, *Réforme et révolution chez les musulmans de l'empire russe* (Paris: Libraire Armand Colin, 1966), –s.286-288; Hélène Carrère d'Encausse, *Islam and the Russian Empire. Reform and Revolution in Central Asia (Comparative studies on Muslim societies)* (University of California Press, 1988), –s.194-196; Timur Kocaoğlu (ed.). *The Reform Movements and Revolutions in Turkistan (1900 – 1924)* (SOTA. – Haarlem, 2001), –s.467-483; Hamidulla Boltaboev. *Fitrat va jadidchilik* (Toshkent, 2007), –s.255-258.

¹⁸ *Rasy i narody. Sovremennye etnicheskie i rasovye problemy. Yezhegodnik. Yyp. 32.* (Moskva, 2006), –s.282.

¹⁹ “Dokladnaya zapiska ob ugroze voznikoveniya revolyutsionnoy situatsii v Bukhare v svete aktivnosti turetskikh i afganskikh agentov v Khanstve (usl.). TSGA RUz, f. I-2, op. 31, d. 726/19” URL: <http://zerrspiegel.orientphil.uni-halle.de/t1157.html> 17.07.2008.

²⁰ *Buhara Tamim-i Maarif ...*, –s.6-7.

²¹ Sadriddin Ayni. *Tarih-i inqilob-i Buxoro* (Dushanbe: Adib, 1987), –s.36-37.

²² Nur Alizade Hüsnü, *Buharada sunniler, şiiler. Strat-ı Müstakim* 74 (1328). –s.350

yayınlanan yaygın Türkçe ve Farsça gazeteleri de görebiliyoruz.²³ Bu gazetelerin yayılmasını, bir yandan Rus ve yerel yönetimler tarafından kurulan posta sistemi, diğer yandan diğer ülkelerden basını yanlarında getiren çok sayıda hacı, tüccar tarafından kolaylaştırıldı. Bürokratik aygıt sansürü değişmez bir hak olarak görse de, bu, ithal edilen yayınların tamamen yasaklanmasına kadar uzanmadı.

Türkiye'deki 2. Meşrutiyet Devrimi İttihat ve Terakki partisinin hâkimiyetine yol açtı. Bu dönemde İstanbul'da, İslami reformizmi, tüm Müslümanların Osmanlı Sultanının himayesinde birliğini teşvik eden birçok süreli yayın birbiri ardına çıktı. Türk basını, dünyadaki tüm Müslümanları birleştirmeye layık İslam dünyasının tek savunucusu olarak kabul edilen Osmanlı devleti için kampanya yürüttü. Bu fikrin temel anlamı, tüm Müslümanlara sunulan Osmanlı özgürlüğü, İslam özgürlüğü, daha doğrusu İslam birliği (vahdatun islamiyatun) idi.

Abdürreşid İbrahim'e göre Pan-Turanizm veya Pan-Türkizm, Pan-İslamcılığın temel ilkesidir. Onun yazdığı gibi, Pan-Turanizm'in Pan-İslamcılıktan hiçbir farkı yoktur. Panturanizm, Müslüman dünyasının birliği çerçevesinde geçici bir hücre rolü oynar ve pan-İslamcılığın başlangıcıdır. Ayrıca Abdürreşid İbrahim, Osmanlı Sultanını bütün birleşik Müslüman dünyasının başına koyar. Ona göre İstanbul Türkçesinin (dilinin) hafif versiyonu ve bu dilin tüm Türk halklarında ortak olarak benimsenmesi Müslüman birliğinin temel ilkesidir.²⁴ Öyle sloganlarla yeni Türk basını kısa sürede sadece Türkiye'de değil, yurtdışında da çok sayıda abone çekti.

Ancak bu patlama uzun sürmedi ve 1912'den itibaren Türkistan konusu Türk yayınlarının gündeminden çıkarıldı. Buna, muhtemelen, Balkanlar'da başlayan savaşın patlak vermesi sebep olmuştur.

Çoğu durumda, gazete editörleri muhbirlerinin veya güvenlik nedeniyle mektup gönderen yazarların adlarını sakladılar. Buhara'dan *Sırat-ı Müstakim*'e gelen mektup 12 saygıdeğer kişi tarafından imzalandı, ancak yayın kurulu isimlerini yayınlamamayı tercih etti.²⁵ Buhara'nın saygıdeğer kişileri imzaladığı bu mektupta, Müslüman basının Rusya'dan Orta Asya'ya geldiği belirtiliyor. Buhara'nın az sayılı gazete okuru temelde Bahçesaray'dan *Tercüman* ve Orenburg'dan *Vakit*'i alıyordu. Ancak son zamanlarda, mektupta da belirtildiği gibi, Buhara halkı *Sırat-ı Müstakim* gazetesini alıp okumaya başladılar ve böylece Buharalı gençler dünya görüşlerini genişletme fırsatı buldular. Yazarlara göre Buharalılar yavaş yavaş dikkatlerini basına çevirmeye başlıyor. Ayrıca gençlerin basını okumaya başladıkları için sevinçlerini gizlemiyorlar. Bu mesaj, gazetenin Buhara'daki dağıtımının ve bu yayınların ana alıcılarının daha sonra ilerici düşünen nüfus katmanının ana gücü haline gelen genç nesil olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, başta medrese öğrencileri

²³ Nur Alizade Hüsni, Buharada sunniler, şiiler. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1328). –s.350

²⁴ Abdürreşid İbrahim, Panturanizm. *Taaruf-i Müslimin* 1/2 (1328). –s.: 17-20; Abdürreşid İbrahim, Yine “Panturanizm” ya da “Akvam-i Türk'un birleşmesi”. *Taaruf-i Müslimin* 1/5 (1328). –s.: 57-58.

²⁵ Buharadan maktub. *Sırat-ı Müstakim* 82 (1325). –s.: 74.

olmak üzere gençlerin, Ahmed Tacuddin'in bahsettiği "kuzey rüzgârını"²⁶ fark etmeye ve hissetmeye başladığını gösteriyor.

Gazetenin Buhara'daki kendi muhabirinden alınan mektupta, Buhara'nın entelektüel ortamında daha iyi bir değişimden de bahsediliyor. Mektupta özellikle Buhara gençliğinin dünya görüşünün Türk basınının, özellikle de *Sırat-ı Müstakim* gazetesinin etkisiyle büyük ölçüde değiştiği belirtiliyor. Mektubun yazarına göre bu gazete kısa sürede şehrin nüfusu arasında önemli bir yer tutmayı başardı ve insanların manevi eğitimini olumlu yönde etkilemeye başladı.²⁷ Görüldüğü gibi, gazetenin İslamcı yönü ve içinde basılan her türlü pan-İslamcı içerik, yeni canlanan Buhara'nın kalbini anında kazanmayı başardı.

Türkiye'den gelen vizyona göre Türkistan'ın eğitim kurumlarının, zamanın gereklerini karşılayan aydınların yetiştirilmesinde olduğu kadar, Müslümanların zekâsının ve genel olarak entelektüel eğilimlerin gelişmesindeki rolü de ihmal edilebilir düzeydedir. Alimjan al-İdrisi'ye göre, ilk ve yüksek öğrenim bağlantısından oluşan bu eğitim kurumları, çoğunlukla aşâğı ve en önemlisi ahlaki açıdan şımarık genç nesli eğitiyor. Alimcan al-İdrisi'ye göre Türk ulema ve bilim adamları durumu düzeltmeye yardımcı olabilir. Bunu yapmak için, onlara periyodik olarak mektuplar göndererek öğretme ve yetiştirme yönteminde reform yapma yollarını açıklamaları gerekir.²⁸

Ceditçiler ve Kadimciler arasındaki mücadeleyi tartışan Ahmed Tacuddin, Rus misyonerlerin lideri (muhtemelen Nikolay Ilminski'yi kastediyordu) "ulema gerçek amellerimize en çok yakışan şey. Her şeyden önce onları elimize almalı ve gençlere karşı uymalıyız" dediğinde çok haklı olduğunu yazıyor. Ona göre bu misyoner, gençlik hakkında akıl yürütürken çok haklıydı. Çünkü geleceğimizin umudu ve desteği onlar. Rus İmparatorluğu'nun iç bölgelerindeki yeni ve muhafazakâr fikirlerin mücadelesini analiz eden Ahmed Tacuddin, Buhara'nın entelektüel hayatından çok olumsuz söz ediyor. Şiddetli polemikler ve milletin geleceğini koruma mücadelesi varken Buhara'da mutlak bir sessizlik olduğunu, herkesin cehaletin insafına kaldığını yazıyor. Zaman zaman camiye gidip "saygıdeğer emirlerinin dünyanın tek hükümdarı olması" için dua ederler ve yine karanlık odalarına dönerek afyon içmenin tadını çıkarırlar. Ayrıca Alimcan al-İdrisi gibi, Buhara medreselerinin durumunu analiz ediyor ve gençliğin, milletin geleceğinin yararsız yorumlarla gündeme getirilmesinden çok pişmanlık duyuyor. Gençlik, milletin geleceği anlamsız yorumlarla gündeme getirilir ve bu, kendi takdirine göre hareket eden kötülüğün ve sınırsızlığın artmasını önemli ölçüde etkiler.²⁹ Ayrıca Tacuddin'e göre Alam Gıyas Mahdum, çok sayıda kişinin huzurunda şunları söylemiş: "Yeni usul haramdır. Çünkü okumayı ve yazmayı öğrenmek Kuran'ın çalışılmasına katkıda bulunur, ancak aynı zamanda gazete okumanın da bir yoludur. Bu da Emirimizin işlerini tartışmanın yollarını gösterecek. Emirimizin eylemlerini tartışmak, insanları Kuran'ı doğru okumaktan mahrum bırakmaktan

²⁶ Ahmed Tacuddin Traiskli, Zavallı Buhara. *Sırat-ı Müstakim* 64 (1325). –s.: 187-190.

²⁷ Buhara muhabir-i mahsusımızdan, *Sırat-ı Müstakim* 82 (1325). –s.: 74-75.

²⁸ Sibiriyalı Alimcan al-İdrisi, Buharada tahsil. *Sırat-ı Müstakim* 59 (1325). –s.111-112.

²⁹ Traiskli Ahmed Tacuddin. Zavallı Buhara. *Sırat-ı Müstakim* 64 (1325). –s.187-188.

daha büyük bir günah olacağı için, bu tür okuma ve yazma çalışmalarını yasaklamak doğru bir karar olacaktır". Yazar şu soruyu sorar: Eğer böyle bir kişi bu sözleri söylese, o zaman diğer cahil insanlardan ne beklenebilir? Ahmed Tacuddin, muhakemesinin sonunda, Buhara'nın yüksek rütbeli bir memurunun bu tür adaletsizliğinin, İran şahının ve Türk padişahının istenmeyen eylemlerini bile aştığını yazıyor. Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar tarafından kötü sayılanlar bile, "amellerimizi tartışmamak için insanlar Kuran okumasın" demeye kendi içlerinde cesaret bulamadılar.³⁰

Ahmed Tacuddin'e göre Buhara şu anda aldatıcı soytarıların ve rüşvetçi bireylerin elindedir. Buhara bir kötülük yatağına dönüşmüştür. Buna rağmen Ahmed Tacuddin, "kuzeyden esen" umut rüzgârının yakında yolundaki her şeyi uçuracağını savunuyor. Aynı zamanda yazara göre insanlar, yirminci yüzyılda onları kurtaracak, özgür bırakacak ve onlara onurlu bir varoluş sağlayacak aydınlanma olduğunu anlayacaklardır. Ahmed Tacuddin'e göre bu, herhangi bir devrim gibi sessizce geçmeyecek ve çok gürültü çıkaracak gerçek bir devrim olacaktır. Yazar, Buhara'daki yeni usul okulu etrafındaki olaylardan bahsederken, bunun kanunsuzluğu alaşağı edecek devrimin tam da habercisi olduğunu ve Buhara halkının müftü Damulla İkrâm gibi kişilerin önderliğinde ilerlemeye doğru gideceğini iddia ediyor. Tacuddin'e göre "Kuzey Rüzgarı", nüfusun bir bölümünü cehalet uykusundan çekip Buhara'nın gerçek konumunu göstermiştir.³¹

***Sırat-i Müstakim*'in Buhara'daki siyasi eğilimlere bakışı**

Buhara'daki yeni usul okulunun kapanmasıyla ilgili olaylar, Türk yayınlarında da en çok tartışılan konu haline geldi ve Buhara'nın entelektüel hayatının analizinin temelini attı. Buhara'dan gönderilen mektuplar, olayların gidişatını detaylı bir şekilde ortaya koydu. Yazar, bu mektuplardan birinde Kadı Kelan ile okulun ana muhalifleri Buhara Reisi ile Müftü Muhammed Razzak ve Alam Gıyasuddin arasındaki konuşmanın ayrıntılarını veriyor. Bu sohbette Kadı Kelan, mevcut okulun kapatılmasının ardından Buhara ulemasının dünyadaki tüm Müslümanların lanetiyle karşılaştığını itiraf etti. Buhara Reisi, Kadı Kelan'ın bu sözlerine cevaben, İstanbul'daki Buhara Tekkesi şeyhi muhterem Abdülmecid Efendi'ye İstanbul okullarında okutulan kitapların gönderilmesi talebiyle bir mektup gönderdiğini söyledi. Bu kitapları ellerine aldıktan sonra Buhara müftüleri tarafından kontrol edilecek ve şeriate aykırı bir şey bulurlarsa reddedilecekler. Reis, her şey yolunda giderse bir okul açacağına ve bu kitapların okullarda çalışılmasına izin vereceğine söz verdi.³²

Sırat-i Müstakim bu habere yaptığı yorumda Buhara Reisi'nin sözlerine öfkesini gizlemiyor ve Buhara müftülerinin bu kadar cehalet ve muhafazakarlığının dünyadaki tüm Müslümanları hayrete düşürdüğünü yazıyor: "Buhara müftülerinin İstanbul okullarındaki ders kitaplarının şeriat normlarına uygunluğunu kontrol etmesi şaşırtıcı. Bu sözlerin Buhara Reisine ait olduğunu düşünürsek, bunu bir hakaret ve Müslüman Halifeliğinin merkezine saygısızlık olarak kabul ederiz. Hangi Buhara müftülerinin ders kitaplarına bakacak kadar çok

³⁰ Traiskli Ahmed Tacuddin. Zavallı Buhara. *Sırat-ı Müstakim* 64 (1325). –s.187.

³¹ Traiskli Ahmed Tacuddin. Zavallı Buhara. *Sırat-ı Müstakim* 64 (1325). –s.189.

³² Buharadan mektub. *Sırat-ı Müstakim* 69 (1325). –s.266-268

bilgisi var? Bu, onlar için Buhara medreselerinde incelenen saçma değildir.”³³

Okul çevresindeki olaylardan bahseden Gıyasuddin Hüsnü de büyük Timur'un torunlarının eski ihtişamlarının restorasyonuna geri döndüklerine dair duygularını gizlemiyor.³⁴

Türk basınında yayınlanan ve Türkistan'daki, özellikle Buhara'daki siyasi ve entelektüel eğilimleri analiz eden makale veya mektupların büyük bir kısmı, Sünniler ve Şiiler arasındaki kanlı olayların yanı sıra Buhara'daki okul meselesini de kapsıyor. Buhara'dan alınan mektupların bir kısmı kendi muhabirleri adına yayımlandı. Maalesef bu muhabirlerin isimlerini bilmiyoruz. Bu mektuplarda muhabirler, Buhara'daki ayaklanmaların detaylı ayrıntılarını ve bu olayların bazı önemli sosyo-politik ve sosyal sonuçlarını verdiler. Dolayısıyla bu mektuplardan birinde Sünni-Şii çatışmalarının bastırılmasının ardından Rusya'dan Buhara'ya iki komisyonun geldiği belirtiliyor. Her iki komisyon da Buhara Hanlığının tüm nüfusunun kayıt altına alınmasıyla meşguldü. Yazarın belirttiği gibi, bu komisyonların personeli en uzak ve küçük köyleri bile göz ardı etmedi. Buna ek olarak, komisyonlar vergilendirme konularını ele aldı ve tüm kayıt defterlerini yeniden yazdı ve ayrıca tüm yerel yetkililer ve arazi sahipleri ile kişisel olarak görüştü. Yazarın mesajından, ikinci komisyon başkanının esas olarak dini kararlarla (fetva) ve Şeriatın modern eğilimler karşısındaki tutumuyla ilgilendiği öğrenilebilir. Komisyon başkanı Kuşbegi aracılığıyla Müftü İkrâm'ı yerine davet etti, ancak Müftü bu görüşmeyi reddetti. Daha sonra kendisi Müftü İkrâm'ın evini ziyaret etti ve sorularına ayrıntılı cevaplar aldı.³⁵

Nur Alizade Hüsnü'ye göre, 1910'un başındaki kanlı olaylar Şii Perslerin Buhara'daki tüm kilit hükümet görevlerini işgal etmelerinden kaynaklanıyordu. Ayrıca, Buhara nüfusunun çoğunluğunun Türkçe konuşmasına rağmen, Farsçanın Şiiler-Perslerin etkisi altında Buhara'nın resmi dili haline geldiği için onları kınıyor.³⁶ Bu görüş aynı zamanda Troiskli Ahmed Tacuddin tarafından da paylaşılıyor.³⁷ Dahası, Gıyasuddin Hüsnü Şiileri Buhara'nın bağımsızlığını ve devletini kaybetmekle suçluyor. Ona göre Emir Muzaffer'i savaş alanını terk etmeye ve Rus ordusundan teslim olmayı kabul etmeye ikna edenler Buhara ordusunun Şii komutanlarıydı. Bu konudaki düşüncelerini sürdüren Gıyasuddin Hüsnü, tarihle ilgili tüm kaynakların Buhara ordusunun Rus topunun ilk darbelerini zar zor duyarak savaş alanını terk ettiğini yazdığından bahsediyor. Ona göre yazılan bu tarih yalan söylüyor ve sadece Buhara ordusunu yöneten Şiiler böyle olaylardan suçlu. Ayrıca Hüsnü'nün inancına göre Şiiler Ruslarla entrikaları olmasaydı, Buhara'nın görkemli ordusu savaş alanını terk etmezdi.³⁸ Yine de Rusların Şiilere çok güvendikleri ve Buhara'daki bazı eylemlerini onlarla koordine ettikleri söylenebilir. Böylece, Ocak 1910'da Buhara'da Şiilerle Sünniler arasında yaşanan

³³ Buharadan mektub. *Sırat-ı Müstakim* 69 (1325). –s.268.

³⁴ Nur Alizade Gıyasuddin Hüsnü, Buharaya dair. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1326). –s.228-230.

³⁵ Buhara muhbirlarımızdan, Buhara hâli tehlikede. *Ta'âruf-i Müslimîn* 1/2 (1328). –s.: 29-30.

³⁶ Nur Alizade Hüsnü, Buharada sunniler, şiiler. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1325). –s.: 351.

³⁷ Ahmed Tacuddin Traiskli, Badbaht hukumdar, zavallı Buhara. *Taaruf-i Müslimin* 1/3 (1328). –s.: 43-46.

³⁸ Nur Alizade Hüsnü, Buharada sunniler, şiiler. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1325). –s.: 350-352.

kanlı olaylardan ve Eylül 1911'deki ayaklanmalardan sonra Ruslar "Rusya'ya sadık tek halk olan Şiilerin yardımına" yöneldi. Ve onların yardımları ile "yine can riskiyle, Buhara şehrine en az bir alt rütbe getirmeden her şey sakinleşti".³⁹

Buhara'da Şiiler ve Sünniler arasında yaşanan kanlı olaylarla ilgili *Sırat-i Müstakim* muhabirinden bir başka mektupta, bu konuda çok sayıda sahte mesajın yayıldığı ve olayların gerçek bir hikâyesini ve akışını sunmaya karar verdiği bildiriyor. Aynı zamanda, muhabirin iddia ettiği gibi, olayların gidişatının doğruluğunu çeşitli şekillerde kontrol ediyor ve günlük kroniği ayrıntılı olarak anlatmaya çalışıyor.⁴⁰ Mesajın bu küçük detayı, Buhara'da gazeteciliğin ne kadar hızlı geliştiğini gösteriyor. Ayrıca bundan yola çıkarak Buhara'da milli habercilikte ilk kez gazetecilik soruşturma yönteminin uygulandığını söyleyebiliriz.

Bu mektup, önceden bilinmeyen ayrıntıları ve bu kanlı olayların temel nedenlerini ortaya koyar. Mektubun yazarına göre, yetkililerin yönetimdeki dar görüşlülüğü ve sayısız hatası, davanın böyle sonuçlanmasına yol açtı. Ona göre Buhara'nın Sünnileri her zaman kendilerini güvensiz hissettiler, çünkü tüm kilit hükümet makamları her zaman Şiiler tarafından işgal edildi. Ayrıca devlet hazinesinden gelen paranın çoğu Meşhed tekkesinin bakımı için harcandı. Ancak yazara göre, bu olayların ortaya çıkmasının ana nedenlerinden biri, yabancı bankalardaki Şii yetkililerin hesaplarına büyük miktarlarda para yatırmalarıdır. Yazara göre, olaylar başlamadan önce Kuşbegi adına 50 bin lira bir İngiliz bankasına yatırılmıştır.⁴¹ Ayrıca yazar, ayaklanmaların nedenlerine ilişkin ön soruşturmalara atıfta bulunarak, dini temelli isyanların doğası gereği siyasi hale geldiğini savunuyor. Mektubun yazarına göre, 1.300 Rus askeri ve 12 topun Buhara'ya girişi ve şehirdeki yerini analiz ederek bu sonuca vardığını söyleyebiliriz. Ayrıca yazar bu görüşüne, isyanların başladığını önceden bilen Kuşbegi'nin Buhara'nın tüm Şii nüfusuna ateşli silahlar sağladığına dair netleşen haberi de ekler.

Nur Alizade Hüsnü'ye göre İslam, ne Sünni ne de Şiilik tarafından paylaşılmıyor. Tüm Müslümanları bir araya getiren tek bir Allah'a inanmak ve bu birliği bozmaya yönelik her türlü girişim, Buhara'da olduğu gibi, Müslüman din adamlarının ve ilahiyatçıların eylemsizliğinin bir sonucudur. Hüsnü, vicdan özgürlüğüne ilişkin yönetişimin silah zoruyla değil, bilimsel ve kamusal yollarla uygulanması gerektiğine inanıyor.⁴² Ona göre Buhara hükümdarı, toplumdaki güç dengesini yeniden sağlamalı, hatta Şiilerin yüksek mevkilere atanmasını dışlamalı. Hüsnü'ye göre bu, Müslümanlar arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmaya hizmet edecektir. Çünkü toplumun gelişmesi ve ilerlemesi ile devletin korunması arasındaki ilişki ve vatanseverlik her zaman saygı duyulması gereken yadsınamaz bir ilişkidir.⁴³ Hüsnü'ye göre Buhara hükümetinin derhal çözmesi gereken ikinci önemli sorun,

³⁹ T.V. Kotyukova, *Turkestan v imperskoj politike Rossii: Monografiya v dokumentakh* (Moskva: Kuchkovo pole, 2016). –s.101.

⁴⁰ Buhara muhabir-i mahsusımızdan, Buhara vaka-yı alimesi. *Sırat-ı Müstakim* 76 (1325). –s.382-384.

⁴¹ Buhara muhabir-i mahsusımızdan, Buhara vaka-yı alimesi. *Sırat-ı Müstakim* 76 (1325). –s.384.

⁴² Nur Alizade Gıyasuddin Hüsnü, Buharaya dair. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1326). –s.229.

⁴³ Nur Alizade Gıyasuddin Hüsnü, Buharaya dair. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1326). –s.228.

halk arasındaki hoşgörüsüzlüğü ortadan kaldırmaktır. Buhara toplumunda hoşgörüsüzlük, tek bir toplumun parçalara bölünmesi, hükümetin yanlış politikasının doğrudan bir sonucudur. Kişisel zenginleşme veya etki alanlarını güçlendirmek için hükümet yetkilileri, dini düşmanlığı kışkırttı ve hatta bunun için yüzlerce yurttaşın hayatını feda etti. Bu insanlar devletin ve milletin geleceğini düşünme eğiliminde değiller. Nur Alizade Hüsnü başka taraftan yaşanan olaylardan Buhara medresesini sorumlu tutuyor. Medrese, manevi açıdan birkaç yüzyıl boyunca Buhara'da yaşayan farklı inançlara sahip insanları birleştirmek için herhangi bir eylemde bulunmadı. Hüsnü, muhakemesinin sonunda, bu tür hatalar nedeniyle yeryüzünden kaç büyük devletin kaybolduğunu yazıyor. Buhara aklını başına almaz ve ilerleme yolunu tutmazsa, akıbeti bu devletlerden beter olacaktır. Batı, sömürgeleştirilmiş halklara kendi ahlaklarını aşlamak amacıyla misyonerler yetiştirmek için muazzam kaynaklar ve çaba harcıyor. Batı, dini yayma kisvesi altında çok farklı şeyler yapıyor. Yazara göre Osmanlı devleti bile Müslüman toplumunun bölünmesini engellemek için hiçbir adım atmıyor.⁴⁴

Buhara Emiri ve Türk basını

Sırat-i Müstakim dergisinin yayın kurulu, Buhara Emiri Abdülahad'ın ölümü vesilesiyle yazdığı bir makalede, kendi görüşüne bağlı olarak, hükümdarlığı sırasında gerçekleştirdiği tüm önemli reformları listeliyor – bunlar işkencenin kaldırılması ve yeraltı zindanlarının kapatılması, reformdan geçirilmiş bir okulun açılması, ticaretin gelişmesi, St. Petersburg camiinin ve Hicaz demiryolunun inşası için hayırseverlerin paralarının aktarılması. Ayrıca makalede belirtildiği gibi, Emirin iradesi olsaydı, o zaman bir toplum reformu da yapabilirdi.⁴⁵

Sırat-i Müstakim ve *Taarüf-i Müslimin* Türk kamuoyunu Buhara Emirinin ölüm haberini görmezden gelmekle eleştirdi. Makalelerde belirtildiği gibi, Monako'nun bir prensi veya hatta küçük bir Avrupa ülkesinden başka bir önemli kişi ölürse, Türk basını bu haberi en üstte seslendirecek ve gazete sayfaları makaleler, bu kişilerin biyografileri ve portreleri ile dolu olacaktı. Ancak Müslüman'ın ölümü ve hatta Türk hükümdarının tavrı üç satırlık bir telgraf mesajıyla sınırlıydı.⁴⁶

Abdürreşid İbrahim de Buhara Emirinin ölüm haberine İstanbul kamuoyunun "sessizliğinden" şikâyetini ifade ediyor ve İstanbul'un entelektüel çevrelerinde dolaşan soruya çok olumsuz yanıt veriyor: "Abdülahad onu güzel sözlerle anmak için Müslümanlar lehine ne yaptı?" İbrahim'e göre bu soruyu soran kişi önce kendisinin Müslümanlar için yaptıklarını düşünmelidir. Dahası, Batı'nın izlediği dünya siyasetini analiz eden Abdürreşid İbrahim, bir İslamcı bakış açısıyla görüşünü şöyle ifade ediyor: Hristiyanlığın tüm insanlığa düşmanlığı ve Rus topları sadece Buhara Emirine değil, Müslüman hükümdarların hiçbirine herhangi bir şeyi gerçekleştirme fırsat vermedi.⁴⁷

⁴⁴ Nur Alizade Gıyasuddin Hüsnü, Buharaya dair. *Sırat-ı Müstakim* 74 (1326). –s.228-230.

⁴⁵ Buhara ahvalı. *Sırat-ı Müstakim* 123 (1326). –s.314.

⁴⁶ Buhara ahvalı. *Sırat-ı Müstakim* 123 (1326). –s.315.

⁴⁷ Abdürreşid İbrahim, Buhara Emiri Abdülahadhan hazretlerinin vefatı munasebetile. *Taarüf-i Müslimin* 2/29 (1329). –s.65-66.

Sonuç

Yukarıda verilen bilgilere dayanarak, Türk basınının Türkistan, özellikle Buhara Müslümanlarının entelektüel anlayışının yanı sıra, esas olarak siyasi işleri ve bu siyasi eğilimin gelişimi ile ilgilendiği sonucuna varabiliriz. Türk yayınlarındaki siyasi olayların ve entelektüel eğilim konularının analizinin Buhara ile sınırlı olması, Türk okuyucunun Türkistan'daki olayların gidişatını daha detaylı incelemesine ve anlamasına izin vermedi.

Analitik ve derleme materyallerinin genel görünümü, Türk süreli yayınlarının Türkistan'daki siyasi ve entelektüel eğilimlerin gelişimine ilişkin genel eğiliminin, İslamcılık için geçici bir ikamede olan Türkçülük ideolojisinden geldiği sonucuna varmamızı sağlar.

Buhara'da Şiiiler ve Sünniler arasında yaşanan isyanların kapsamı çerçevesinde yapılan analitik materyaller, esas olarak Buhara Emirinin siyasi miyopluğunu ortaya çıkarmayı amaçlıyordu. Bu olaylar, Müslüman din adamları ve ilahiyatçıların eylemsizliğinin bir sonucu olarak yorumlandı. Ayrıca vicdan özgürlüğüne ilişkin yönetim İstanbul görüşüne göre silah zoruyla değil, bilimsel ve kamusal yollarla gerçekleştirilmelidir. Bu, en azından Müslümanlar arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmaya hizmet etmesi gereken Buhara toplumundaki güç dengesini yeniden sağlamaktan ibarettir.

Rus yetkililer, Türkiye'den ve komşu Afganistan'dan kaynaklanan ve bölgedeki diğer güçlerin eline geçebilecek "pan-İslamizmin etkisi" konusunda şiddetle endişelidiler.

İstanbul'dan gelen görüşe göre Türkistan'daki entelektüel akım, değersiz bir eğitime konu olmuş, güçsüzlüğü ve cehaleti her yere yaymış ve en önemlisi topluma kendi bağımsızlık duygusunu aşılayabilme yeteneğini tamamen yitirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı kamuoyu, Türkistan'daki böylesine sefil bir durumu düzeltmeye ancak teorik olarak, periyodik olarak talimatlar göndererek yardım etmeye hazır olduğunu ifade etti. Bu eğilim, Ahmed Tacuddin'in iç Rusya'daki Tatar toplumunu kişileştiren "kuzey rüzgarı" hakkında yazdığı zaman açıkça görülüyor. Ayrıca Osmanlılar, bizzat Buhara'da ortadan kaldırmayı önerdikleri Türkistan ulemasına karşı hoşgörüsüzlük gösteriyorlar ve kendilerine yöneltilen eleştiriyi Müslüman halifeliğinin merkezine bir hakaret ve saygısızlık olarak görmeyi tercih ediyorlar.

MEHMET AKİF ERSOY'UN İSLAM TOPLUMLARINA ELEŞTİREL BAKIŞI

*Rijana Jusufbegović; Emrah Seljaci**

Giriş

Mehmet Akif Ersoy'un manevî bir önder olarak dünyadaki Müslümanlar üzerinde çok büyük etkisi vardır. O şüphesiz samimi bir vatanperver ama aynı zamanda çok mütebedeyin bir Müslümandır. Kaleme aldığı eserleriyle ve bilhassa şiirleriyle İslam toplumlarının çarpık din yorumlamalarını ve toplumsal hatalarını tespit edip çözüm önerilerinde bulunmuştur. Onun yaşadığı dönem Müslümanlar için karışık ve zor bir dönemdi.

Akif'in şair kimliğini Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü, özellikle Balkanlarda toprak kaybı ve Balkan Savaşları etkilemiştir. Sonrasında kuvâ-yi milliye hareketi meydana çıkmış, devleti işgal etmeye çalışanlar kanlı savaşlardan sonra kovulmuş ve Cumhuriyetin ilk dönemi başlamıştır.¹

Etnik kökenleri ne olursa olsun Balkan Müslümanlarının Osmanlı Devletinden kopmayan bir bağının olduğunu, Çanakkale muharebesine Balkan topraklarından bir çok gönüllünün katılması gerçeği de gösteriyor.² Ersoy, kendisine İslam kimliğini ve ümmeti öncelik kılan Arnavut asıllı bir Balkan Müslümanıdır.³ Eserlerinde tercih ettiği dil; bir Arnavutun, Boşnağın, Türkün ve de Arabın önceki Osmanlı hakimiyetindeki topraklarında kolayca anlayabileceği kendi kültürel çevresinin Lingua Franca'sıdır.

Bu dönemde Müslümanlar büyük zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Bir yanda yüzyıllara dayanan dinî, tarihî, siyasî ve sosyal bağları olan Doğu öte yandan da modernleşme, batılılaşma... Devlet ve millet için son derece zor bir dönem başlıyordu.

Akif böyle bir zamanda şiirleri, makaleleri, tercümeleleri, tefsirleri ile karşımıza çıkar. Çok keskin bir gözlem ve araştırmayla, zamanının Müslümanlarını rahatsız eden eksiklikleri ve sorunları tespit eder. Doğu ile Batı, din ile gelenek, inanç ile hurafe arasında kaybolup

* Saraybosna Üniversitesi, Makedonya.

¹ Daha geniş bilgiler için bkz.: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 529-546.; Yaşar Arslanyürek, "Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 89, Elazığ, 2019, s. 99-113.; Melek Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmet Akif Ersoy*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2013, s. 5-118.

² Bkz.: Altan Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 283.

³ Bkz.: Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s. 13.

gidenleri edebi-sanatsal bir dille katı şekilde uyarır. Onun öğütleri, Müslüman Türk halkına ve aynı zamanda tüm Ümmet-i Muhammed'e duyduğu en deruni sevgiden kaynaklanmaktadır. Aşağıda göstereceğimiz gibi, Akif'in Müslümanları eleştirmedeki keskinliği, onları bilinçlendirmeye ve ümitlendirmeye yöneliktir. Eleştirisinde hem dinî hem de sosyal pek çok konuya değinmektedir.

Bazı araştırmacılara göre Akif, bir panislamist olarak, *Ferid Vecdi*, *Cemâlettin Efgâni* ve *Muhammed Abduh*'dan etkilenmiştir.⁴ Akif özellikle, Müslüman toplumlarını illet gibi saran cehalet, tembellik, ahlaksızlık ve bilinçsizlik üzerinde durur. Eserleriyle, düşünmeyi ve bilinçli olmayı teşvik etmeye çalışmaktadır. Batı'yı taklit etme arzusunda olanlara herhangi bir geleneğe değil, din, Kur'an ve İslamiyet üzerine kurulmuş aslı geleneğe dönme çağrısında bulunmaktadır. Tüm ümmet için tek kurtuluş, İslam'ın kaynaklarına ve uygulamalarına dönmekle mümkündür. Bu durumda içimizde İslam namına birlik ve beraberlik duygusu uyanmalı ve başarısızlıklarımız için başkalarını suçlamamalıyız.⁵ Akif'e göre kutsal metne dayanarak verilen başarı reçetesinin temelinde Müslümanların birliği sağlaması gelmektedir.

Akif'in yazdığı her beyit, her cümle bugün bile güncelliğini korumaktadır. Müslümanların şu anki durumu, Akif'i anlaşılmadığını göstermektedir. Akif anlaşılmalı için "Asım'ın nesli"ni beklemektedir. "Asım nesli" bütün İslam dünyasının en büyük düşmanının cehalet olduğunu bilen, tembellikten uzak duran ve sorumluluk sahibi olan bir nesil olduğunu gösterecektir.

1. Akif'in Nazarında İslam Topluları

Mehmed Akif Ersoy sadece kendi coğrafyasını değil tüm İslam toplumlarını da eleştirmektedir. Akif, pek çok seyahat ve hayatî tecrübesinin sonucunda Müslümanların en büyük sıkıntılarını detaylıca gözlemleyip tespit etmektedir. Onun müşahedeleri neticesinde Müslümanlık adının yalnızca dillerde kaldığını görür ve asıl İslam'ın kaybolup göklere yükseldiğini ifade eder:

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...

Âdem aldatmaksad maksad, aldanan yok, nâfile!

Kaç hakikî müslüman gördümse: Hep makberdedir;

*Müslümanlık, bilmem amma, gâlibâ göklerde dir!*⁶

Akif Sadr-i İslam'a, yani İslam'ın temel ilkelerine, dönüş çağrısında bulunmaktadır.⁷ İslam'ın temel ilkelerinin, birincil kaynaklarının, onun dönemindeki Müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığını bize şu beyitlerle aktarmaktadır:

⁴ Bkz.: Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, Diriliş Yayınları, VI baskı, İstanbul, 1987, s. 15.

⁵ Akiften çok daha sonra Balkanlarda, Bosna Hersek'te ortaya çıkan Aliya İzzetbegoviç "İslamska deklaracija" adlı eserinde benzer fikirleri dile getirecek. Bkz.: Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, Tercüme: Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2014, s. 53-55.

⁶ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Edisyon Kritik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 251.

⁷ Ersoy, *Safahat*, s. 258.

*Kitâb'ı, Sünnet'i, İcmâ'ı kaldırıp attık;
Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.
Yıkıp Şerîat'i, bambaşka bir binâ kurduk;
Nebî'ye atf ile binlerce herze uydurduk!⁸*

Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere Müslümanlar, inançlarının temeli olan hususları ihmal edip, önlerine terakkiyi sağlayacak hiçbir yeni hedef koyamamışlar ve bu hedeflerin felakete yol açtığı farkında olmadan hareket etmişlerdir. Akif'e göre Müslümanların bu konuda geri kalmasına neden olan çeşitli sebepler vardır. Bu sebeplerden ilki şüphesiz cehalettir ve bu sadece Türklerin değil bütün Müslümanların cehaletidir:

*Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz - ne olsa - mektepsiz.
Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;
Ne Çerkes'in, ne Lâz'ın var bakın, elinde kitab!⁹*

Akif bu sorunu aktardıktan sonra da hemen çözümler sunmaktadır ve bu çözüm Kur'anın ilk emrine dayalıdır, yani "Oku!" ikazıdır:

*Demek ki: Atmalıyız ilme doğru ilk adımı.
Mahalle mektebidir işte en birinci adım!¹⁰*

İlk adımı kaynağa doğru atmak yani başlangıca dönmek gerekmektedir. İstikrarlı bilgi ve deneyim olmadan ilerleme mümkün değildir. Cehaletin ortadan kalkması ise Müslümanların bilincinin toptan yenilenmesiyle mümkündür. Cehaletin, hurafelerin ve çeşitli siyasî konuların dine nüfuz ettiği bir dönemde, gerçek ve birincil kaynaklara dönmek Akif'e göre doğru adımdır. Bu kaynaklar da, Kur'an ve Sünnettir.

Öte yandan, onun şiirleri Kur'an öğretilerinin yanlış anlaşılmasına ve uygulanmasına dikkat çeker. Akif, Kur'anın diri insana vahyedildiğine dikkat çeker; insanın Allah'ın Kelamından ibret alması gerektiğini ve bu Kelamın sadece merhumların ruhlarına dua etmek için indirilmediğini vurgular:

*İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için !
Bu havâlidekiler pek yaya kalmış dince;
Öyle Kur'ân okuyarlar ki: Sanırsın Çince !
Bütün âdetleri âyîn-i mecûsiye karib;
Bir şehâdet getirirler, o da oldukça garîb.¹¹*

⁸ Ersoy, *Safahat*, s. 221.

⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 227.

¹⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 224.

¹¹ Ersoy, *Safahat*, s. 144.

Yukarıda sunulan beytlerde Akif'in ciddi bir eleştirisini görmekteyiz. Müslümanlar Allah'ın kelamını sadece yanlış anlamakla kalmayıp aynı zamanda lafzen de yanlış okurlar. Kur'andan o kadar uzaklaşmıştır ki, Arapça kulağa Çince gibi gelmektedir. Bu nedenle Müslümanların bilinçlenmesi, Kur'an metnini tamamen kabul edip pratik hayatlarına aktarmaları gerekmektedir. Çünkü Akif'e göre dinin kendisi de diridir ve ebediyen diri kalacaktır, dolayısıyla Kur'an da insanın onunla amel edeceği mukaddes bir metindir:

*Ölüler dini değil, sen de bilirsin ki bu din,
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemîn.¹²*

Bireyin ve aynı zamanda toplumun başarısı, doğru düzenlenmiş ilkelere dayanmaktadır. Akif'in eleştirilerine göre, dönemin Müslümanlarının bu ilkelerden yoksun olduğunu görmekteyiz. Müslümanlar aslî kaynaktan uzaklaşarak, geri kalmışlıklarını ve cehaletlerini daha da derinleştiren ikincil ve hatta üçüncül ilkeleri kabul etmişlerdir:

*Öyle bir kavm ki Âşık Ömer'i ezberler;
Sonra Kur'ânı sıkılmaz da yüzünden heceler.
Öyle bir kavm ki Köroğlu'na peygamber der;
Sonra peygambere binlerce hatâ nisbet eder!
Öyle bir kavm ki tahsili tanır da bid'at;
Kara câhilliğe Sünnet gibi eyler hürmet!¹³*

Akif; milli şairlerin kutsal metne ve kutsal vahye tercih edilmesine, milli şairlerin istisnasız yüceltilmesine, Peygamberimizin ise hatalı görülmesine karşı olmakla birlikte aşırı milliyetçiliği eleştirmektedir. Akif etnik âidiyetin önemini yok saymaz, onu sadece ehemmiyet derecesine göre konumlandırır. Yanlış anlaşılma; ilahi olanın değil etnik âidiyetin tercih edilmesinde meydana gelmektedir. Bu durum, Müslümanların inançlarına sızan hurafelere yol açmıştır:

*Bakın ne hale getirmiş ki cehlimiz dîni:
Hurâfeler bürümüş en temiz menâbi'ini.¹⁴*

Mehmet Akif Ersoy insanların yaşadığı esas sorunun, ahlâk bozukluğu olduğunu düşünmektedir: "Çünkü izzet nerde, bir bak, nerededir ahlakımız."¹⁵ Ahlak bozukluğu, cehalet ve İslam'ın esaslarını yanlış anlayıp uygulamak, Müslümanların üç temel problemidir. Bir milletin ahlakı, o milletin ruhunu da temsil eder. Ahlakın bir toplum için ne kadar önemli olduğunu Akif'in şu beyti bize anlatmaktadır:

¹² Ersoy, *Safahat*, s. 349.

¹³ Necmettin Turinay, *100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*, TBMM Yayınları, Ankara, 2021, s. 243-245.

¹⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 221.

¹⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 255.

*Oyuncak sanmayın ! Ahlâk-i millî ruh-i millîdir;
Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.*¹⁶

Bütün bu problemler samimi bir İslam ve Kur'an anlayışı ile çözülebilir. Yukarıda bahsettiğimiz üç temel soruna Akif dinin üç temel hususunu çözüm olarak sunar: Ahlak, vatanperverlik ve ilim.¹⁷ İslamiyet çatısı altında ahlak; fesadı, vatanperverlik; batıperestliği ve ilim; cahilliği yok eder.

2. Samimi ve şuurlu Müslümanlık Batıperestliğe karşı

Akif'in İslamcılığının esasını inançta, emir ve nehiylerde kaynağını İslam'dan alan bir hayat tarzı ile çağdaş medeniyetin İslam'a aykırı olmayan güzelliklerinin telifi teşkil eder.¹⁸ Mehmet Akif Ersoy başta şiirlerinde olmak üzere eserlerinde Müslümanların en büyük sorunlarını tespit edip çözmeye çalışmıştır. Peki, ona göre Müslümanlık nedir? Akif'in nazarında Müslümanlık, insanlara hakikî insanlığı öğreten, esâret zincirlerinin hepsini kıran, Allah'tan başka bir varlığa baş eğdirmeyen, Allah'tan başkasına el açtırmayan, hülâsa en aslı, en mert, en şerefli insanlık idealini yaşatan bir dindir.¹⁹

İslam kişiyi insân-ı kâmil mertebesine ulaştıran bir din olduğu için onun doğru anlaşılması ve uygulanması ön plana çıkmaktadır. Akif'e göre gerçek Müslüman maddiyata ve diğer insanlara esir olmayan ve yalnız Allah'a kul olma şuuruna erişmeye çalışan kişidir. Bu durumda böyle bir Müslüman sadece Allah'a güvenir ve fikrini, görüşünü, inancını ifade etmekten tereddüt etmez. İşte en asil, en merd, en şerefli insanlık ideali budur.

Bu ideal kişinin bilinçlenmesi ve kendi üzerine tefekkür etmesiyle başlar ve nihayetinde tüm İslam toplumlarının ideali olur.

Âkif, bir panislamist olarak, Müslümanların bir arada kalması için dinin sağlam bir bağ olduğunu düşünmektedir. Şayet o bağ koparsa Müslümanların birliği de kopmuş olur. O yüzden kavmiyete değil, İslamiyete, yani Allah'ın ipine sımsıkı yapışmak ve bütün ayrılık sebeplerini ortadan kaldırmak gerekmektedir:

*Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,*

¹⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 249.

¹⁷ Bkz.: M. Ertuğrul Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Âkif*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 87.

¹⁸ M. Orhan Oktay; M. Ertuğrul Düzdağ, „Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28. cild, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 436.

¹⁹ Eşref Edib Fergan, *Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri*, c. 1, İstanbul, 1938, s. 244. Ayrıca Bkz.: Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Âkif*, s. 119.

*Aynı milliyetin altında tutan İslâm',
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez..
Son siyâset ise Türklük, o siyâset yürümez.
Sizi bir âile efrâdı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.²⁰*

Yukardaki şiirden Akif'in tüm Müslümanların İslam ilkeleri altında birleşmesinin önemine işaret ettiği ve ümmeti kavmiyete tercih ettiği anlaşılmaktadır. Akif bu düşüncesini İslamın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet'e dayandırmaktadır.²¹ Ümmet bir aile gibidir ve Allah tarafından böyle yaratılmıştır. Aile üyeleri arasında anlaşmazlıkların olması doğaldır, ancak bu anlaşmazlıklar onların kan bağlarını koparmaz.

Dinde, aynı şekilde, tüm Müslümanların ortak bağıdır ve Müslümanlar birbirlerinden ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar, din onları cezbedip yek vücut yapar. Bu nedenle, tüm Müslümanların hem kendileri hem de gelecek nesilleri için İslam ve kurtuluş adına birbirlerine sıkı ve çok güçlü bir şekilde bağlanmaları önemlidir. Ancak o zaman ümmet olma bilincine erişeceklerdir.

Bu tür düşünceler onun tüm şiirlerinde bulunmaktadır. Akif mezkûr düşüncelere ilaveten İslam aleminin birliğinin önemini de vurgulamaktadır. Aşağıdaki şiirlerinde de işaret ettiği gibi Akif, İslam dünyasının bekasının Müslüman birliğine bağlı olduğuna inanmaktadır.

Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.²²

Mehmet Akif Ersoy'un düşünceleri kendi coğrafyası ve kendi zamanıyla sınırlı değildir aksine onun eserlerinde bütün Müslüman coğrafyalara ve gelecek nesillere hitab edildiğini görmekteyiz. Akif, Müslümanların dinin temellerinden ne kadar uzak olduğunu fark edip onları eleştirmekte ve onlara uyanma çağrısı yapmaktadır.

*İşte Fas, işte Tunus, işte Cezâyir, gitti.
İşte İrân'ı da taksim ediyorlar şimdi.
Bu da gâyetle tabîî, koşanıdır meydan;
Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan.*

²⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 152.

²¹ Bkz.: Kur'an: Âl-i İmran, 3:103; Şura, 42:13; Rum, 30:31-32; En'am 6:159. / Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. V, s. 411. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsât*, Dârü'l-Harameyn, Kâhire, 1995, c. V, s. 86. Beyhakî, Şuabü'l-İman, c. IV, s. 28. Ayrıca Bkz.: Yavuz Horoz; Mesut Çakır, „Safahat'ta Hadis Kullanımı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı: IX, Kars, 2018, s. 47-65.

²² Ersoy, *Safahat*, s. 152.

Müslüman, fırka belâsıyla zebûn bir kavmi,

Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?

*Ey cemâat, yeter Allah için olsun, uyanın ...*²³

Hayatta, zamanla yenilikler meydana gelir ancak bu eskinin ve gelenekselin terk edilmesi gerektiği anlamına gelmez: "Eski, eski olduğu için atılmaz, fenâ olursa atılır. Yeni, yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır."²⁴

Akif aynı zamanda bir milletin modern olabilmek için inancından ve geleneğinden vazgeçmesi gerekmediğine inanmaktadır ve bu yüzden İslam dünyasının Avrupa karşısında hissettiği tuhaf aşâğılık kompleksini eleştirmektedir.

Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!

*Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?*²⁵

Mehmet Akif aşâğıdaki mısralarda özenilen Batı'nın aslında ne kadar kötü hasletlere sahip olduğunu göstermektedir:

Fransız'ın nesi var? Fuşu bir de ilhâdî

Kapıştı bunları « yirminci asrın evlâd! »

Ya Alman'ın nesi var zevki okşayan? Birası;

*Unuttu ayranı, ma'tûha döndü kahrolası!*²⁶

Şaire göre Avrupalılarla işbirliği de yapılabilir ama bu işbirlik bazı koşullar altında olmak zorundadır: "İcabında Avrupalılarla birleşebiliriz. Ancak bu birleşme bize hiçbir vakit onların ezeli ve ebedi düşmanımız olduğunu, her fırsattan bil-istifâde bizi mahv etmek en başlı emelleri bulunduğunu unutturmamalıdır. Yani vatanımızın, dinimizin menfa'ati ticaretimizin, servetimizin, refâhımızın terakkisi nâmına icap ederse, mümkün olursa mütekâbil, müşterek menfa'atler üzerinde bunlarla çekişe çekişe pazarlık ederek ittifak ederiz. Ancak bu pazarlıklarda son derece açık gözlü bulunmamız lazım gelir."²⁷

Mehmet Akif Ersoy'un kendi kızı Suad'a yazdığı bir mektupta bir İngiliz gencinin fedakarlığını örnek göstermesi oldukça ilginçtir:

Londra'da doğmuş, nâz u na'îm içinde büyümüş, ebeveyninin milyonları sâyesinde her türlü ihtiyacdan fersahlarca uzak bir lordun oğlu, kalkıyor, Sudanlara, Afrika'nın en yaşanmaz, en cehennemî bucaklarına giderek gençliğinin en kıymetli çağlarını, İngiltere hesabına, o kumlara gömüyor. Vatani uğrunda çektiği tahammül-sûz meşakkatleri hiçe sayıyor. Daha doğrusu kendisi için şeref biliyor. Biz bîcârelerse İstanbul'dan çıkıp Bursa'ya

²³ Ersoy, *Safahat*, s. 152-153.

²⁴ Düzdag, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, s. 90.

²⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 174.

²⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 234.

²⁷ Düzdag, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, s. 142.

*gitmeyi felâket telakkî ediyoruz! Bizim Midhat Cemal "Bizler dünyâya gelmemişiz, İstanbul'a gelmişiz!" der ki pek doğrudur.*²⁸

Bu sözler, kimliğimizin özünü kaybetmeden Batıdan olumlu şeyler alınabileceğinin açık bir göstergesidir. Görüyoruz ki bir lordun oğlu bile vatan adına kendini feda edip, en büyük sıkıntılarını hiçe saymaktadır. Çünkü onun zihnine ve sinesine vatan sevgisi ve vatana sadakat hakimdir. Bu yüzden dünyanın bir ucundan diğer ucuna gitmekten çekinmez lakin tembel bir Müslüman İstanbul'dan Bursa'ya bile gitmekten imtina eder. Bu durumda Müslümanların vatanperverliklerini ve dinlerini yaşatmak için bu genç Batılının fedakarlığından ders almaları gerekmektedir. Yazarın yorumu öncelikle yaşadığı dönemde kendilerini Doğu ile Batı arasında bir yol ayrımında bulan Türklere atıfta bulunsa da, bugün böyle bir ikilem içinde olan tüm halklar için de geçerlidir. Ancak Akif'in Avrupamerkezciliği tek olumsuz olgu olarak görmediğini vurgulamak önemlidir. Milliyetçiliğin de İslam ümmeti için neredeyse aynı derecede tehlikeli olduğuna inanmaktadır.

Akif'in eserlerinde Müslüman toplumların en önemli kimliğinin kesinlikle İslam dini olduğuna inandığı görülmektedir. Akif'e göre bir vatanın en önemli unsuru dinidir.

3. Akif'in nasihat şeklindeki eleştirisi ve gelecek nesillere olan inancı

Mehmet Âkif Ersoy eserlerinde sürekli Müslümanları ve bütün İslam dünyasını eleştirmekle beraber aynı zamanda milletin kalkınması ve yükselmesi için faydalı önerilerde de bulunmaktadır. Akife göre bir millet, ictimai sorunlarını çözmek ve devleti geliştirmek için kendi geleneklerinden ve inancından vazgeçmek zorunda değildir. Sadece Türkiye'de değil, tüm İslam dünyasında Müslümanları ve onların gelenek, din ve dinin temel ilkelerini bilmemelerini eleştirmektedir.

Akif'e göre tarih, dinden ve gelenekten uzaklaşan tüm ulusların acı çektiğini doğrulamaktadır. Öte yandan gelenekleri modernizmle birleştiren milletler ve devletler büyük ilerleme kaydetmiştir. Japonları örnek vererek bu iddiayı anlatmaktadır. Akif, ilk önce içinde bulunduğu toplumun ahlaki ve karakteristik özelliklerini eleştirerek, ondan tamamen farklı olan Japon toplumuyla paralellik kurar:

Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,

*Çâre yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik*²⁹

Şair, İslam toplumunun İslami ilkelere göre yaşamadığını, gayrimüslim bir toplumun İslam'ın teşvik ettiği bazı özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Bunu yaparak İslam'ın teşvik ettiği değerlere sahip çıkmanın son derece önemli olduğunu ifade etmektedir.

Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!

²⁸ Ömer Hakan Özalp, *Mehmet Akif Ersoy'un Aile Mektupları*, Editör: Nihat Karaer, Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık, Ankara, 2011, s.115-117.

²⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 144.

*O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,
Müslümanlık'taki erkânı siyânette ferid;
Müslüman demek için eksiği ancak tevhîd³⁰*

Şair, Japonların insani niteliklerini övmenin yanı sıra, onlara kimliklerini korumayı ve onu Avrupa modernliği ile birleştirmeyi başardıkları için kendi hayranlığını da ifade etmektedir. Hatta Akif'in tüm Japon milletine olumlu sıfatlar verdiği görülmektedir:

*Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada ...
Âdemin en temiz ahfâdına mâlik bir ada.
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle ...
O da sâhiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sâhile binlerce basîret, im'ân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!³¹*

Akif „Safahat“ eserinin altıncı bölümünde, Kur'an-i Kerim'de geçen kelimelerden biri olan “Asım” ibaresine yer vermiştir. “Asım” eserinde hayal ettiği ideal gençliği anlatmaktadır. Şaire göre “Asım nesli” Türk ve bütün İslam dünyasının en büyük düşmanının cehalet olduğunu bilen, tembellikten uzak duran ve sorumluluk sahibi olan bir nesildir. Aynı zamanda şairin bahsettiği “Asım nesli” milletine, dinine ve ailesine bağlı ve sevgi doludur:

*Ne büyük hilkat o Âsım, ne muazzam heykel!
Onu, bir şi'r-i hamâset gibi, ilhâm-ı ezel,
Sana sunduysa, açıp ruhunu teşrîhe çalış ...
Gâlibâ oğlanı yanlış görüyorsun, yanlış!
Yalnız göğsünün eb'âdı mı sandın yüksek?
İn de a'mâkına bir bak, ne derinmiş o yürek!
Dalgalandıkça içinden taşan iman denizi,
Dökülen hisleri gör: İncilerin en temiz!³²*

Akif hiçbir zaman doğrudan ifade etmese de her bireyin „Asım“ olmak için çabalaması gerektiğini söylemektedir. Ona göre, eğitimsiz toplumlar yok olmaya mahkum olduğu için toplumu ve tüm üyelerini eğitmek son derece önemlidir. Akif düşüncelerinde okulun kişiye ve topluma hem maddi hem manevî katkı sağlamasını gerektiğini ifade etmektedir. Onun hayal ettiği eğitim birbirinden ayırlamayan iki ilke üzerine inşa edilmiştir:

Hadi tahsilini ikmâle tez elden, hadi sen !

³⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 145.

³¹ Ersoy, *Safahat*, s. 145.

³² Ersoy, *Safahat*, s. 358-359.

*Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazîlet. . . İki kudret lazım.
Ma'rifet, ilkin, ahâlîye sa'âdet verecek
Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı i'lâsına tahsîs ile sarf etmek için.
Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek fazîletle teâlî edemez, za'fa düşer.³³*

Yukarıda sunulan beytlerde Akif, bilim olmadan bir medeniyetin gelişemeyeceğini vurgulayıp, insanın bunu maarifet, ilim, fazilet ve güzel özelliklerle desteklenmelidir.

Terakki edemeyen bireyler ve milletler kahraman ve fâtih olamazlar, sadece köleliğe mahkum edilirler: "*Garb'in emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm; Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrûm.*"³⁴ Bir bireyin veya toplumun güçlü, kendi kendine yeterli ve bağımsız olabilmesi için eğitime ihtiyacı vardır.

Medrese ve mekteplerin önemini belirtmekle birlikte onları eleştirir ve onların yaşadığı çağa göre yetersiz görür. Eğitim alanında yerinde saymak gerilemek anlamına gelir. Bilim, durgun bir su değil, hızla akan bir nehirdir. Akif'in amacı eğitim sistemini ve kurumlarını yok etmek değildi, onları eleştirerek toplumun ilerlemesi için gerekli koşulları yerine getirmelerini sağlamaktı.

Eskiye de yeniye de körü körüne taraftar olmayan şair, ideal genç neslin eğitim almak için Batı'ya gitmesi ve sonra aydın olarak memleketine dönmesi gerektiğini soylemektedir.

Akif, bir asır önce günümüzde dünyanın ve İslam ümmetinin mevcut problemleri nasıl çözülür sorusuna edebiyatın önemli bir parçası olan şiirle yanıt verdi.

Onun iddiaları ve eleştirileri iki maddede özetlenebilir:

- a) Modernizm arzusuyla İslami ilkelerden nerdeyse vazgeçen Müslümanların geleceği;
- b) İslam dünyasının tefrikadan dolayı parçalanması.

Bu maddelerin her ikisinde de Akif'in şiirlerinde yaptığı tespitlerin günümüzde hâlâ geçerli olduğu görülmektedir. Onun bir asır öncesinde dile getirdiği hususlar bugünün İslam dünyası için bir rehber olarak kullanılabilir. Akif'in ısrarla vurguladığı cehalet problemi nedeniyle Müslümanlar hâlâ kriz içindedirler. Bu kriz günümüzde Yemen'de, Sudan'da ve aynı zamanda Arap Baharı'ndan etkilenen Libya, Tunus, Fas gibi ülkelerde maddî krizle birlikte daha çok manevî kriz şeklinde devam etmektedir.

İslam dünyasında politikacılar siyaseti iyi hedefler uğruna kullanmak yerine daha çok

³³ Ersoy, *Safahat*, s. 369.

³⁴ Ersoy, *Safahat*, s. 370.

servet ve nüfuz elde etmek için kullanmışlardır. Öte yandan Batı dünyasının gündeminde güçlü bir islamofobi söz konusudur.

Gündelik duruma bakıldığında, her geçen gün daha da güçlenen İslamofobinin nasıl aşılabacağı bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Bu problemin cevabını Mehmet Akif bir asır önce şiirlerinde yazmaktadır. İslam dünyası için tek çözüm güçlü bir birliktir.

Bu birliğin sağlanması İslam ülkeleri güçlü bir ekonomiye sahip olması ve hedef birliği yapmasına bağlıdır. Böylelikle zayıf ve problemlı gözükten İslam ülkelerini krizden kurulacaktır. Güçlü bir birliğin sağlanması ve Müslüman ülkelerin gelişmeleri Batı'daki olumsuz bakışlara engelleyecek ve islamofobi de azaltacaktır.

Bununla birlikte Avrupa'nın ve Batı'nın İslam dünyasına saygı duyması için İslam dünyasının da kendisine saygı duyması gerekir. Bu öz saygıyı kazanması ise vatanın, ilmi geleneğin, tarihin ve kültürel değerlerin bilinmesiyle mümkündür.

Dünyanın bugünkü durumu, Akif'in görüşlerinin zaman ve mekanla sınırlı olmayıp evrensel olduğunu bir kez daha teyit etmektedir.

Sonuç

Bu makalede, Mehmet Akif'in "Safahat" ve "Mehmet Akif Ersoy'un Aile Mektupları" adlı eserlerinde yer alan İslam toplumlarına olan eleştiriler ve çözüm önerileri bulunmaktadır. Mehmet Akif Ersoy şiirlerinde, toplumun içinde bulunduğu cehalet, tembellik, ahlaksızlık, bilinçsizlik, duyarsızlık ve sefalet gibi ciddi konularla ilgilenmektedir. O sadece hakkında çok şiir yazılan ve çok söz söylenen bir şair değil, aynı zamanda bir din ve fikir adamı, vaiz ve hatiptir.

Akif'e göre bir millet, ictimai sorunlarını çözmek ve devleti geliştirmek için kendi geleneklerinden ve inancından vazgeçmek zorunda değildir. Eğitimin bir toplum için son derece önemli olduğuna inanan şair, medrese ve mekteplerin önemini belirtmekle birlikte onları eleştirir ve yaşadığı çağa göre yetersiz görür. Bu nedenle Türk toplumunun bilimsel çalışmalar ve eğitim alanında Batı'ya bakması gerektiğine inanmaktadır. Ancak bu bakışın kendi milli ve manevi değerlerinden kopmadan olması gerektiğini eserlerinde sıkça vurgulamaktadır. Akif'in "Safahat" adlı eserinde İslam ümmetinin en önemli kimliğinin kesinlikle İslam dini olduğuna inandığı görülmektedir. Akif'e göre vatan devletliğinin en önemli unsuru devlet yönetimi değil, dinidir.

Ulusal kimliğin, geleneğin ve dinin korunmasının son derece önemli olduğunu özellikle vurgular. Buna ilaveten, İslam âleminin birliğinin önemine de sıkça değinmektedir. İslam dünyasının bekasının Müslüman birliğine bağlı olduğuna inanan Akif, fikir ve düşüncelerini Kur'an-ı Kerim'den aldığı ilhamla ifade etmektedir.

Akif yaşadığı dönemde toplumun geri kalmasına sebep olan sorunların üzerinde durarak topluma çözüm önerileri getirir. Aynı zamanda idealist olan şair, rehber olarak kendi toplumuna yol göstermeye çalışmaktadır. Dünyanın şu anki durumuna bakarken Mehmet Akif Ersoy'un bir asır önce yazdığı şiirleriyle günümüz dünyasında ve İslam ümmetinde yer

alan mevcut problemler nasıl çözülür sorusuna yanıt verdiğini görmekteyiz.

Mehmet Akif Ersoy'un düşünceleri kendi coğrafyası ve yaşadığı dönemle sınırlı değildir, aksine onun düşünceleri bütün Müslüman coğrafyalarda ve gelecek nesillerde bir evrensel yol gösterici ve rehber olarak uygulanmaktadır.

Kaynakça

1. Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
2. Arslanyürek, Yaşar, „Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine bir Değerlendirme“, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 89, Elazığ, 2019, s. 99-113.
3. Çantay, Hasan Basri, *Âkifnâme*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1966.
4. Deliorman, Altan, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2001.
5. Düzdag, M. Ertuğrul, *İstiklal Şairi Mehmed Âkif*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 2016.
6. Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdag, Edisyon Kritik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
7. Fergan, Eşref Edib, *Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri*, c. 1, İstanbul, 1938.
8. Horoz, Yavuz; Çakır, Mesut, „Safahat'ta Hadis Kullanımı“, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı: IX, Kars, 2018, s. 47-65.
9. İzzetbegoviç, Aliya, *İslam Deklarasyonu*, Tercüme: Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul, 2014.
10. Karakoç, Sezai, *Mehmed Âkif, Diriliş Yayınları*, VI baskı, İstanbul, 1987.
11. Kayhan, Melek, *Milli Mücadele ve Mehmet Akif Ersoy*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2013.
12. Oktay, M. Orhan; Düzdag, M. Ertuğrul, „Mehmed Âkif Ersoy“, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cild: 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 432-439.
13. Özalp, Ömer Hakan, *Mehmet Akif Ersoy'un Aile Mektupları*, Editör: Nihat Karaer, Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık, Ankara, 2011.
14. Turinay, Necmettin, *100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*, TBMM Yayınları, Ankara, 2021.

İKİ KADER YOLDAŞI:

MEHMET AKİF VE SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜRREŞAD

Sabahattin Çağın*

Türk Edebiyatının önemli isimlerinden Mehmet Akif yazı hayatına II. Meşrutiyet öncesinde başlamıştır. Elde bulunan Bağdatlı Ruhi'ye nazire olarak kaleme aldığı ilk şiiri "Destur"u 1892 Kasım'ında; "Gazel" başlıklı ilk matbu şiiri de 28 Aralık 1893'te *Hazine-i Fünun* dergisinde yayımlanmıştır. Bilahare 1895'te *Mektep, Maarif* ve *Filibe*'de çıkan *Gayret* dergilerinde şiirlerini yayımladı. Ardından 1898 yılında *Resimli Gazete ve Servet-i Fünun* dergilerinde şiirlerinin yanı sıra İran edebiyatından yaptığı tercümelemleri yayımladı. Bunların dışında eski edebiyat tarzında dört defter şiir doldurduğunu, bunların birini bir arkadaşına verdiği için kaybolduğunu, diğer üçünü de imha ettiğini bizzat kendisi söyler.

II. Meşrutiyet öncesindeki bu faaliyetlerine rağmen Mehmet Akif, hem şair hem fikir adamı olarak bütün şöhretini 1908 yılında arkadaşlarıyla çıkardığı *Sırat-ı Müstakim* ve onun devamı olarak yayımlanan *Sebilürreşad* ile kazanmıştır. *Sırat-ı Müstakim* II. Meşrutiyetin hemen akabinde 27 Ağustos 1908 tarihli ilk sayısıyla yayın hayatına atılmıştır. Kurucuları Ebu'l-ula Mardin ve Eşref Edip, başyazarı da Mehmet Akif'tir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından kendini gösteren basın özgürlüğü onların "kendilerine ait bir gazete çıkarma hayali"ni harekete geçirmiştir.

Derginin kurucuları olan Eşref Edip ve Ebu'l-Ula Mardin'in dostlukları daha önceye, 1906 yılına dayanmaktadır. Aynı evde kaldığı bir arkadaşıyla Eşref Edip her cuma günü Ebu'l-Ula'nın konağına sohbet ederler. Eşref Edip'in Mehmet Akif'le tanışıklığı ise daha sonradır. Ancak Eşref Edip bu tanışıklığın başlangıcına dair iki yazısında iki ayrı bilgi verir. Bunların birincisinde Akif'le Direklerarası'nda bir çayhanede tanıştığını¹ söylerken, ikincisinde Bosnalı Ali Şevki Efendi'nin evinde tanıştığını söyler:² "Bir ihya gecesini üstada orada rast geldim. Ali Şevki

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. sacagin@hotmail.com Orcid: 0000-0001-9649-3660

¹ Akif Bey'le de son zamanlarda Direklerarası'nda bir çayhanede tanışmıştık. Burası hususi bir çayhane idi. Müşterileri mahdut ve muayyendi. Burası bir nevi kulüptü." (Eşref Edip, "Ebulüla Bey'le Nasıl Çalıştık Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık", *Yeni Sebilürreşad*, C. 10, nr. 238, s. 200.)

² Eşref Edip, Mehmet Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, (haz. Fahrettin Gün), Beyan Yayınları, İstanbul, 2010., s. 6

Efendi bizi tanıştırdı. Çok memnun oldum. Hemen kalkıp elini öptüm. Çok iltifat gösterdi." Böylece yeni kurulan Sırat-ı Müstakim Mehmet Akif ile Eşref Edip'i birbirinden ayrılmaz iki dost yapmış, dergi (sonrasında Sebilürreşad da dahil olmak üzere) onların hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Derginin başyazarı olarak Mehmet Akif'in hemen her sayıda makaleleri, tercümeleri yayımlanmıştır. Şiirlerinin de büyük bir çoğunluğu kitap olmadan önce bu dergilerde yayımlanmıştır. Akif'in dergideki ilk şiiri "Safahat-ı Hayattan: Fatih Camii" adını taşımaktadır. Buradaki "Safahat-ı Hayattan" üst başlığını daha sonraki sayılarda kaleme aldığı "Küfe", "Hasta", "Hasır", "Ezanlar", "Selma", "Meyhane", "Bayram", "Acem Şahı", "Mezarlık", "Kör Neyzen", "Âmin Alayı", "Seyfi Baba", "Hasbihal", "İstibdad", "Hürriyet", "Canan Yurdu" gibi şiirlerde de kullanılmıştır ki muhtemelen Akif'in ilk şiir kitabının adı buradan doğmuştur.

Sırat-ı Müstakim'in ilk sayısına büyük ilgi gösterilir ve dergi Eşref Edip'in ifadesiyle art arda baskılar yapar. Derginin ilk sayısında Musa Kâzım, Mehmet Akif (Ersoy), Mahmut Esat, İsmail Hakkı (Bereketzade), Ebu'l-ula (Mardinizade), Sirozlu Hafız Eşref Edip, İsmail Hakkı (Manastırlı) ve Haydar Efendi'den oluşan bir yazar kadrosu vardır. Sonraki sayılarda başka yazarlarla bu kadronun genişlediği ve zenginleştiği görülmektedir. Ahmet Naim (Babanzade), Halim Sabit (Şibay), Mithat Cemal (Kuntay), Mehmet Tahir (Bursalı), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Akçuraoğlu Yusuf, Ispartalı Hakkı, Ömer Ferit (Kam), Abdürreşid İbrahim, Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), Halil Halit (Çerkeş Şeyhizade), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ethem Nejat, Gıyaseddin Hüsnü (Nuralizade), Şeyhülarap, Mehmet Fahreddin, Ahmet Hilmi (Hocazade), Ömer Fevzi (Bursa Mebusu), Ömer Lütfi, Şerafettin (Yaltkaya), Ahmet Hamdi (Aksekili), Osman Fahri, İbrahim Alaaddin (Gövsa), Kazanlı Ayaz ve Kâmil (Tepedelenlioğlu) derginin kadrosuna sonradan dahil olan isimlerdir.

Sebilürreşad haftalık olarak yayımlanmıştır. Yayımında ilk sekteye uğrama durumu 31 Mart ayaklanmasında görülmüştür. Bu ayaklanma yönetime ve Meşrutiyet yanlılarına yönelik olarak yapıldığı için, *Sırat-ı Müstakim* de bundan nasibini almıştır³:

"Derken 31 Mart hadisesi çattı. Üstad'ın korktuğu fitne vukua geldi. Söz ayağa düştü. Gazetenin dizilen yazıları matbaada asiler tarafından etrafa savruldu.

Sırat-ı Müstakim devr-i meşrutiyetle beraber doğmuş, istibdadın çizdiği eğri hatt-ı hareket içinde yürümemeye ahd ü misak etmiş bir gazete olduğu için o fitne günlerinde tatil-i neşriyat etmesi zarurî idi. Bu hadiseden üstad çok müteessir olmuştu. Sükûnet avdet edince sureten dinî, hakikatte ise siyasî ve irticâî olan o hadise-i haile hakkında Sırat-ı Müstakim uzun bir bent neşretti."

Bilindiği üzere *Sırat-ı Müstakim*'i çıkarımlar Meşrutiyet yanlısıydılar ve dahası, bu olayın patlak vermesinden az önce Mehmet Akif'in kaleminden "Acem Şahı", "İstibdad" ve "Hürriyet" şiirleri *Sırat-ı Müstakim*'de neşredilmiştir. Dolayısıyla derginin bu durumdan nasibini alması kaçınılmaz olmuştur. Dergi de bu duruma gösterdiği tepkiyi bir yazıyla ortaya koymuştur. *Sırat-ı Müstakim*'in yayımındaki bir diğer aksama 140. sayıda Ispartalı Hakkı'nın "Akif ve Safahat" başlıklı yazısındaki bir bölüm yüzünden sıkıyönetim tarafından süresiz kapatılma

³ *Mehmet Akif-Hayati, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, s. 67.

cezası verilmesiyle olmuş, ancak bir yanlış anlaşılma olduğu anlaşılınca bir hafta sonra dergi yayımını sürdürmüştür.

Dergi *Sırat-ı Müstakim* adıyla 1 Mart 1912 tarihine kadar (nr. 182) çıkar. Bu son sayısıyla yedinci cildine ulaşmıştır. Eşref Edip'in anlattığına göre Ebu'l-ûla Mardin'in milletvekili olması ve üniversitede derslere girmesi, onu zaman bakımından zorlamış, bu yüzden dergiyi bırakmak zorunda kalmıştır.⁴ Buna karşılık Tahirü'l-Mevlevî, Ebu'l-ûla Mardin'in Eşref Edip'le aralarının açıldığını iddia eder. Sebep olarak da Ebu'l-ûla Mardin'in beş altı sayı süren *Kelime-i Tayyibe* adıyla bir dergi çıkarması, bu derginin *Sırat-ı Müstakim*'in idaresini bozması ve yazarların bazılarının ayrılmasına sebep olmasını göstermektedir.⁵ Her ne kadar Eşref Edip bu durumu inkâr etse de, Ebu'l-ûla'nın ayrılırken derginin isim hakkını devretmediği ve bu yüzden yeni bir adla yeni bir dergi çıkarma durumunun ortaya çıktığı sonraki gelişmelerden anlaşılmalıdır. Nitekim Ebu'l-ûla Mardin ayrılınca derginin kapanmış olması ve yeni bir dergi arayışının içine girilmesi de bunu göstermektedir.

Yine Eşref Edip'in anlattıklarından dergiye önceki adına uygun olarak *Sebilürreşad* adının verilmesi kararlaştırılır. Ancak Tahirü'l-Mevlevî daha önceden bu adla bir dergi imtiyazı almıştır. Bunun üzerine Mehmet Akif'in ricasını kıramayan Tahirü'l-Mevlevî derginin imtiyazını Eşref Edip'e devreder:⁶

"Ben evvelce *Sebilürreşad* ünvanlı bir mecmua imtiyazı almış fakat neşrine başlamamıştım. Mehmet Akif Bey, bunu bildiği için bu imtiyazın Eşref Bey'e hediye edilmesi teklifinde bulundu. 'Peki' dedim. *Sebilürreşad* ünvanlı mecmuanın neşri imtiyazını *Sırat-ı Müstakim* sahibi Eşref Bey'e devrettiğime dair bir kâğıt yazdım ve imzalayıp Akif Bey'e verdim."

Sebilür-reşad, *Sırat-ı Müstakim*'in devamı olarak yayımlanır. Sözelimi derginin numaralandırılması (1-183) şeklinde olup 236. sayıya gelindiğinde iki numara verme anlayışı terk edilerek *Sırat-ı Mustakim*'in numarasını sürdüren tek numarayla devam edilmiştir.

Dergi 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşad* adıyla 5 Mart 1925 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür (641. sayı). Zaman zaman kapatılmalara uğradığı için *Sebilünneccat* adıyla da yayımlanmıştır. Derginin başyazarı başından sonuna kadar Mehmet Akif'tir. Akif, her ne kadar yazı hayatının ilk yıllarında *Hazine-i Fünun* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde tercümelerini ve şiirlerini yayınlamışsa da asıl yazı hayatı ve kimliği *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilür-reşad*'da kendini göstermiştir. Daha sonra *Sebilürreşad* adını alacak bu mecmua, Mehmed Akif'le adeta ortak bir kaderi paylaşacaktır. Türkiye'den ayrıldığı 1926 yılına kadar, Akif neredeyse *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* da oradadır: Anadolu topraklarının işgal edilmesiyle birlikte Akif, Balıkesir, Kastamonu yoluyla Ankara'ya geçer ve derginin kışlarıyla onu takip eden Eşref Edip dergiyi Kastamonu, Ankara, Kayseri ve tekrar Ankara'da çıkarır. Akif'in milletvekilliğinin sona ermesiyle Akif dergisiyle birlikte İstanbul'a döner. Dergi 1925 yılında kapatıldıktan

⁴ "Ebu'lûla Bey'le Nasıl Çalıştık, *Sırat-ı Müstakim*'i Nasıl Çıkardık", s. 201.

⁵ Tahirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, (haz. Dr. Attila Şentürk, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 34-35).

⁶ Tahirü'l-Mevlevî, a. g. a., s. 35.

sonra Akif de Abbas Halim Paşa'nın davetiyle daha önceki iki yılda kış aylarını geçirdiği Mısır'a gider. Bu bildirimizde Akif ile *Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-reşad*'ın ortak kaderleri hem tarihî hem de edebî eserler bağlamında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bilindiği üzere 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşıyla birlikte art arda gelen Balkan ve I. Dünya Savaşları Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiş ve hemen ardından başlayan Milli Mücadele bir yeniden doğuşun mücadelesi olmuştur. Bu ilk üç dönem sıklıkla tekrarlandığı gibi Osmanlı Devleti'nin en uzun ve en zor yıllarını oluşturmuştur.

Mehmet Akif bu dönemin getirdiği acıları ve sıkıntıları derinden duymuş ve bu acıları kader arkadaşı *Sebilü'r-reşad*'da paylaşmıştır. Daha sonra *Hakkın Sesleri*'nde toplayacağı bu dönemi anlatan şiirler, Akif'in Balkan faciasından duyduğu acıyı içtenlikle ortaya koyan eserlerdir. Bu şiirlerde Akif, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun Allah'a kaldığını, Allah yardım etmezse sonunun kötü olacağını ortaya koymaktadır. Buna karşılık I. Dünya Savaşı'nı anlatan "Leyla", "Bülbül" gibi şiirlerde hüznü bir anlatım olmakla birlikte *Asım*'da gelecekle ilgili ümitli, aydınlık bir anlatım vardır. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı'nda devlet adına aldığı görevleri ve bu görevleri yaparken edindiği izlenimleri bile *Sebilü'r-reşad*'da paylaşmıştır.

Mehmet Akif'in bu dönemdeki faaliyetlerine karşılık zaman zaman dergisinin kapatıldığını da görüyoruz. Sözelimi 4 Haziran 1914 tarihli 299. sayıdan itibaren dergi kapatılsa da Akif ve arkadaşları hiç ara vermeden *Sebilünneccat* adıyla (nr. 300-301) derginin yayını sürdürmüşlerdir. Bunların ardından yasak kalkınca dergi 302. sayıyla yayına devam etmiştir. Buna rağmen Akif, devlet adına 1914 Aralık'ında Almanya'daki Müslüman esirleri bilinçlendirmek için Berlin'e, 1915 Mayıs'ında da Arap kabilelerinin Osmanlı Devleti'ne sadık kalmalarını sağlamak için Necid ve Medine'ye gider. Bu faaliyetlerde ondan görev bekleyen devlet, ne yazık ki 26 Ekim 1916'da çıkan 360. sayıdan itibaren hükümete muhalefet nedeniyle dergisini kapatmaktan geri durmamıştır. Böylece *Sebilürreşad*'ın yirmi ay süren suskunluk dönemi başlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, artık Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında bile egemen olamadığının belgesiydi. Art arda gelen işgaller toplumu derinden yaralamaktadır. Özellikle İzmir'in işgali bu yaralanma duygusunun yanında öfke ve direnç duygularını kabartmıştır.

Bu arada dergi Vahdettin'in tahta çıkmasıyla 4 Temmuz 1918'de yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Toplumda ortaya çıkan öfke ve direnç duygusu bir süre sonra *Sebilü'r-reşad*'a da sirayet etmiştir. Bir yandan işgale, diğer yandan da mandacılara karşı tepki gösteren yazılar yazılmaya, dolayısıyla sayfaları da sansüre uğramaya başlamıştır. Bütün bu olanlara Akif'in sessiz kalması mümkün değildir. Nihayet bir gün Eşref Edip'e:

"–Haydi hazırlan gidiyoruz, dedi

–Nereye?

–Harekât-ı Milliyenin başladığı cepheye. Artık duramıyorum."⁷

⁷ Mehmet Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları I, s. 52.

Bu kararla birlikte Akif ve Eşref Edip 23 Ocak 1920'de Balıkesir'e giderler. Burada Kuva-yı Milliye'nin önemli isimlerinden olan ve *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkaran Mustafa Necati ve Vasıf Çınar'ın ricasıyla Zağanos Paşa Camii'nde Balıkesir halkına hitap ve halkı düşmana karşı çıkmaya davet eder:

"Cemaat içinde herkesin uhdesine düşen bir vazife-i vataniye, bir fariza-i diniye vardır ki; onu ifa hususunda zerre kadar ihmal göstermek caiz değildir. Bu hususta hiçbir fert kenara çekilerek seyirci kalmaz. Çünkü düşman kapılarımıza kadar dayanmış, onu kırıp içeri girmek, harim-i namus ve şerefimizi çiğnemek istiyor. *Bu namert taarruza karşı koymak* kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç, ihtiyar, her fert için farz-ı ayn olduğu, bir lahza hatırdan çıkarılmamalıdır. Bugün herkes varını yoğunu sarf ile mükelleftir."

Akif'in düşmana karşı davetini içeren bu hutbe, önce Balıkesir'de yayımlanan *İzmir'e Doğru* gazetesinde⁸, ardından da *Sebilürreşad*'da⁹ yayımlanır. *Sebilürreşad*'taki yazı, "Üstad-ı muhterem Mehmet Akif Beyefendi'nin Karesi'de Zağanos Paşa Cami-i şerifinde irad buyurdıkları mev'izanın hulasası" cümlesiyle takdim edilmiştir. Bu ifadeden anlaşılıyor ki vaazın başındaki şiir dışında Akif, bir ön hazırlık yapmadan halka hitap etmiş, konuşma, hızlı yazma kabiliyetine sahip Eşref Edip tarafından kaydedilmiştir.

Burada birkaç gün kalan Akif ve Eşref Edip İstanbul'a dönerler. Artık *Sebilürreşad* idarehanesi Anadolu ile İstanbul arasındaki haberleşmeyi sağlayan önemli bir merkez haline gelir. Elbette bu yayının bir bedeli olacaktır. Hutbenin yayımlandığı sayı da dâhil olmak üzere derginin Kastamonu'ya nakledilmesine kadar hemen her sayıda İngiliz sansürünün işlediği görülmektedir.

Akif, Mustafa Kemal'den aldığı davetle Ankara'ya gitme kararı alır. Ali Şükrü Bey tarafından iletilen bu davete göre, Mustafa Kemal *Sebilürreşad*'ın Ankara'da çıkmasının Millî Mücadele'nin manevi ruhunu yükseltmek açısından faydalı olacağı görüşündedir.¹⁰ 1920 Nisan ayının başlarında Akif, Ali Şükrü Bey'le Ankara'ya doğru yola çıkar. Gidişinden sadece Eşref Edip ve ailesinin haberi vardır. Büyük oğlu Emin'i de yanında götürmektedir. Eşref Edip İstanbul'daki işleri toparlayıp aileleri de alarak arkadan gelecektir. Nitekim işlerini bitiren Eşref Edip, Karadeniz yoluyla ailesini kayınpederinin yanında bırakmak amacıyla Kastamonu'ya gider. Ancak burada çeşitli sebeplerle gereğinden uzun kalır, hatta Kastamonu valisiyle başı derde gider. Bunun üzerine Akif de Kastamonu'ya gider ve *Sebilürreşad*'ı bir süre burada yayımlamayı kararlaştırırlar. Böylece derginin Kastamonu macerası başlamış olur. Derginin burada yayımlanan 464. sayısının (25 Teşrin-i Sani 1335/1920) neredeyse

⁸ nr. 24, 1 Şubat 1920..

⁹ nr. 458, 12 Şubat 1336/1920, s. 186.

¹⁰ Bu daveti alan Akif'in, Eşref Edip'e söylediği şu sözler onun Millî Mücadele'ye katılmak için adeta yanıp tutuştuğunu göstermektedir: "Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lazımdır. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanenin işlerini derle topla, *Sebilürreşad* klişesini al, arkamdan gel. Meşihattekilerle de temas et. Harekat-ı Milliye aleyhinde bir halt etmesinler." (*Mehmet Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, s. 108-109)

tamamına yakını Mehmet Akif'in Kastamonu'daki Nasrullah Camii'ndeki vaazına ("Nasrullah Kürsüsü'nde" başlığıyla) ayrılmıştır. Yazının başındaki notta¹¹ vaazı yine Eşref Edip'in not alarak yayımladığı anlaşılmaktadır. Mehmet Akif'in bu vaazının en önemli taraflarından biri Sevr Antlaşması'nı eleştirmesi ve bu antlaşmanın kabul edilmesiyle Müslüman Türklerin başına nelerin geleceğini örnekler vererek anlatmasıdır.

Ayrıca derginin sonunda yer alan "Evliya-yı Umurdan Bir Rica" başlıklı bir notta derginin memleketin bütün bölgelerine gönderildiği, bu vaazın bütün il, ilçe ve köylerdeki toplanma alanlarında ve camilerde okutturulmasının dinî bir görev olduğu bildirilmiştir:

"Sebilürreşad'ın Anadolu'da intişar eden bu ilk nüshasından Anadolu'nun bütün vilâyatıyla sancak ve kazalarındaki vali, mutasarrıf, kaymakâm ve müftülere icabı kadarı gönderilmiştir. Müslümanların en büyük şairi üstad-ı muhteremimiz Mehmet Akif Beyefendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Câmî-i Şerifinde irad buyurdıkları işbu nüshada münderic pek mühim mev'izanın her taraftaki Müslümanlarca işitilmesi için zevât-ı müşarünileyhim tarafından Anadolu'nun bütün camilerinde, bütün ictimagâhlarında İslâm cemaatleri huzurunda yüksek sesli zevata okutturulması, Anadolu'da intişar eden bütün gazeteler tarafından naklolunması bir vecibe-i diniye olduğu enzar-ı hamiyete arz olunur."

Derginin bu sayısı büyük rağbet görmüş, Eşref Edip'in ifadesiyle Ankara'ya gittikten sonra iki baskısı daha yapılarak ülkenin birçok yerine gönderilmiştir.¹² Derginin diğer iki sayısı da burada çıktıktan sonra 466. sayısının sonundaki "Sebilürreşad Ankara'ya Gidiyor" başlıklı notta *Sebillürreşad*'ın ve dolayısıyla Mehmet Akif'in yeni mekânına işaret edilmektedir:

"Kastamonu'da üç nüsha neşrine muvaffak olduğumuz *Sebilürreşad* ba'dema inşallah Ankara'da intişar edecektir. Gelecek hafta üstad-ı muhteremimizle (316 *Sebilürreşad* cilt 18, - adet 466 - sayfa 292) beraber Ankara'ya gideceğiz. Bir iki hafta kadar zarurî bir teahhürden sonra inşallah daha vâsi' surette Ankara'da neşriyata devam olunacaktır."

Böylece dergi, 3 Şubat 1337/1921 tarihli 467. sayısıyla birlikte Ankara'da yayımlanmaya başlar. Artık derginin başlığının yanında "İdarehane: Ankara'da Hürriyet Oteli karşısında" ibaresi vardır. Bu sayının ilk yazısı Mehmet Akif'in Kastamonu havalisine verdiği bir vaazın özeti olan olan "Ye'se Düşenler Müslüman Değildir!" başlığını taşır. Akif bu yazısında bir toplumun yeise düşerek hiçbir şey yapmadan bir kenara çekilmesinin en büyük bela

¹¹ "Üstad-ı muhterem Mehmet Akif Beyefendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami-i Şerifinde irad buyurdıkları mev'izaların hülasasıdır."

¹² *Sebilürreşad*'daki (nr. 468, 17 Şubat 1337/1921, s. 315) Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa'nın yazdığı şu mektup bu sayının Kastamonu ve Ankara dışında da basıldığını göstermektedir: "Nasrullâh Cami'-i Şerifi'nde irad buyurduğunuz mev'izayı hâvî mecmuanızın ancak bir nüshası elde edilebilmiştir. Diyarbekir Câmî'-i Kebiri'nde Cuma namazından sonra kıraat edilerek müminin-i hâzıra envar-ı maneviyyesinden hisse-yâb-ı tenevvür ve tefviz olmuşlardır. Fakat bu istifade pek mahdud kalacağından cephe mıntikasını teşkil eden Elaziz,, Diyarbekir, Bitlis, Van vilayetleriyle civar müstakil mutasarrıflıklar halkı da nasibedar edilmiş ve şerefiyle hukuku doğrudan doğruya zat-ı âlînize ait olmak üzere Diyarbekir Vilâyet Matbaası'nda tab' ve teksir ettirilerek bütün cepheye tevzi' olunmuştur. Cenab-ı Hak mesai-i din ve vatanperveranenizi meşkûr eylemesi temennisiyle ihtiramatımı takdim eylerim. 10-02-37"

olduğunu ifade eder. Bu vesileyle sık sık dile getirdiği ve Müslümanlar tarafından yanlış algılanan “tevekkül” ve “kader” meselesi üzerinde de durur. Akif, bu tevekkül ve kaderin yanlış anlaşılması meselesine önceki yazılarında temas ettiği gibi İstiklal Savaşı günlerinde de konuyu işlemeye devam eder.¹³ Bu yanlış anlamayı bir tarafa bırakıp onlara Anadolu’da başlayan mücadeleye katılmaları gerektiğini bildirir. Bunun gerekçesi olarak ülkeyi işgal eden düşmanların Müslüman Türklere yaptığı zulüm ve işkenceleri gösterir. Düşmana karşı mücadele etmede örnek olarak da Maraş ve Adana’da düşmana karşı mücadele eden yöre halkını gösterir:

“İşte Maraş ve Adana havalisindeki bir avuç kahraman dindaşımız, bir senedir Fransızların toplarına göğüs geriyorlar. Etraftan ciddi bir imdad alamadıkları, ehemmiyetli bir yardım göremedikleri halde, düşmanın en müthiş silahlarla müsellaah bulunan ordularına karşı duruyorlar. Yağmur gibi yağın kurşunlar, yıldırım gibi inen güller bunların azmini sarsmıyor. İslâm’ı sonuna kadar müdafaa için vermiş oldukları ahde can kaygusu, ölüm korkusu gibi şeylerin zerre kadar tesiri olmuyor.” (s. 319)

Bu sayıda, Akif’in anlattıklarına paralel olarak Eşref Edip tarafından kaleme alınan “Maraş ve Anteplilerin Kahramanlıkları” başlıklı bir yazı da vardır.

Derginin Ankara’da çıkan bir sonraki sayısının ilk sayfasında ise Kahraman Ordumuza ithaf edilmiş olan “İstiklal Marşı” vardır. Milli Mücadele’nin en karışık günlerinde Akif, “Amin” şiirini yayımlar. Bu, yazıldığı günler göz önünde bulundurulduğunda oldukça anlamlı bir şiirdir. Şiir, Birinci İnönü Savaşı’ndan sonra ve II. İnönü Savaşı’nın hemen öncesinde yazılmıştır. Her ne kadar Anadolu’da mücadele eden ve Birinci İnönü Savaşı’nı kazanan bir Türk ordusu varsa da durum henüz belirsizdir. Bu durumun şairde ve diğer insanlarda yarattığı endişenin bir duaya dönüştüğü şiirdir “Amin”. Balkan Savaşı’nın acıklı günlerinde yazılan “Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı” mısralarıyla başlayan isimsiz şiirine benzeyen söyleyişler, Akif’in böyle zamanlarda içinde bulunduğu ruh halini de göstermektedir. Bir yandan “İstiklal Marşı”yla bir yandan da “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir!” mısralarıyla savaşın tam içinde yer alan insanlara ümit vermeye çalışan Akif, içinde birtakım endişeleri de taşımaktadır. Ancak o bütün bunlara rağmen yazdıklarıyla ve dergisiyle halkı birlik içinde olmaya çağırmaktan asla vazgeçmez.¹⁵ Sözelimi “Cemaatten Uzaklaşma”¹⁶ şiiri bunun güzel bir örneğidir. Yine

¹³ Sözelimi bunlardan biri, “Tevekkülün Ne Kılığa Sokmuşuz” şiiridir. *Sebilürreşad*, C. 19, nr. 483, 4 Haziran 1337/1921.

¹⁴ Derginin 472. sayısında (21 Mart 1337/1921, s. 38-39) “İstiklal Marşı”nın –belli şartlar dâhilinde yarışmaya katıldığı ve Büyük Millet Meclisi’nde alkışlarla kabul edildiği, mükafat olarak vaad edilen 500 liranın kadınlara meslek öğretmek ve geçimlerini sağlamak maksadıyla kurulan “Darü’l-Mesai” adlı bir derneğe hibe edildiği haber olarak verilmiştir.

¹⁵ Akif’teki bu ümit ve karamsarlık duygularının yarattığı gelgitler onun şiir hayatının başından itibaren görülmektedir. Geniş bilgi için bkz. Fazıl Gökçek, *Mehmet Akif’in Şiir Dünyası*, 2. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 189-208; H. Harika Durgun, “Mehmet Akif’in ve Süleyman Nazii’ in Umudu/Umutsuzluğu”, *Mehmed Akif, Âsım ve Gençlik*, TYBV Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 60-72.

¹⁶ *Sebilürreşad*, C. 19, nr. 471, s. 23.

aynı sayıda imzasız olarak yayımlanan “Ey Müslümanlar, Uyanınız, Harekete Geçiniz” (s. 27) başlıklı yazı aynı amaca hizmet eden güzel bir yazıdır.

Akif, II. İnönü Savaşı'nın sürdüğü sırada yazdığı “Cephelerdeki Kahraman Mücahitlerimize”¹⁷ şiirinde de moral veren, birliğe davet eden konumdadır. Ancak bu defa muhatabı –şiirin adından da anlaşılacağı gibi- o sırada cephede savaşan askerlerdir:

- Korkma!

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;

Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz

Aynı ruh hali Malta'da sürgünde bulunan Süleyman Nazif'in “Daüssıla” şiirine karşılık yazılan “Süleyman Nazif'e” şiirinde de görülmektedir. Muhtemeldir ki bu şiirde kazanılan II. İnönü Savaşının coşkusu da vardır.

İslâm'ı, evet, tefrikalar kastı kavurdu;

Kardeş, bilerek bilmeyerek, kardeşi vurdu.

Can gitti, vatan gitti, bıçak dîne dayandı;

Lâkin o zaman silkinerek birden uyandı.

Bir gör ki: Bugün can da onun, kan da onundur;

Dünyâ da onun, din de onun, şan da onundur.

Bin parça olan vahdeti bağlarken uhuvvet,

Görsen, ezeli râbıta bir buldu ki kuvvet:

Saldırısı da kırk Ehl-i Salîb ordusu, kol kol,

Dört yüz bu kadar milyon esir olmaz, emîn ol!

Ankara'da çıkan *Sebilürreşad*'ın dikkat çeken özelliklerinden biri haberlerin aktarıldığı “Şuun” bölümüne genişçe yer ayrılmış olmasıdır. Özellikle cephelerden gelen haberler ile İslam dünyasının Milli Mücadele'ye verdiği destek bu bölümün en önemli malzemesini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Mustafa Kemal'in, bakanlıkların ya da cephe komutanlarının beyannameleri de dergide yayımlanmaktadır. Bu özellikleriyle *Sebilürreşad* adeta Milli Mücadele'nin yayın organı haline gelmiştir.

Derginin 486. sayısından (2 Temmuz 1337/1921) itibaren “Şuun” bölümünün kaldırıldığı, bunun yerine birlik ve beraberlik fikrini öne çıkaran yazıların arttığı görülmektedir. Çünkü bu sıralarda Kütahya-Eskişehir Muharebesi yapılmaktadır ve cepheden gelen haberler hiç de iç açıcı değildir. Bilindiği gibi iki hafta süren savaş sonunda Türk ordusu Sakarya nehrinin doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmış, Yunanlılar Afyon ve Eskişehir'i işgal etmişlerdi. Derginin bu döneminde dikkat çeken bir başka husus Mehmet Akif'in şiir ve yazılarına ara

¹⁷ *Sebilürreşad*, C. 19, nr. 473, s. 44.

vermesidir. Çıkan bazı şiirleri de daha önce yazdığı şiirlerdir. Bu da gösteriyor ki Mehmet Akif bu dönemde cephede askerlerin moralinin bozulmasını önlemek maksadıyla konuşmalar yapmak için Ankara'dan ayrılmıştır. Bu bozgunun bir başka önemli sonucu da Ankara'da yapılması planlanan bir İslam Kongresi'nin ertelenip daha sonra unutulmasına yol açmış olmasıdır. Önce *Hakimiyet-i Milliye*'de haberi verilen bu kongre *Sebilürreşad* tarafından sevinçle karşılanmış, konuyla ilgili Eşref Edip de iki yazı yazmıştır.

Bilindiği üzere düşman kuvvetlerinin Ankara'ya yaklaşması üzerine Ankara'dan Kayseri'ye geçişler başlar. Eşref Edip, Akif'in ailesini ve *Sebilürreşad*'ın kışıklarını de alarak 1921 Ağustos'unda Kayseri'ye gider. İlk defa *Sebilürreşad* ve Mehmet Akif ayrı şehirlerdedir. Böylece *Sebilürreşad*, yaklaşık iki aylık bir aradan sonra Kayseri'de çıkar. Yayınına daha sonra yine Ankara'da devam edecek olan derginin¹⁸ bu şehirde çıkan tek sayısında (C. 19, nr. 490) Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in Kayseri Ulucami'de halka hitabesi yayımlanır. Bir iki notun dışında derginin tamamı bu hitabeye ayrılmıştır. Dergi yayımlandığında Sakarya Meydan Savaşı kazanılmış, işler yoluna girmiştir. Dolayısıyla dergi tekrar asıl mekânına yoldaşının yanına gitmek durumundadır. Sakarya Savaşı sırasında Mehmet Akif'in yine cephede olduğunu da ilave edelim.

Nitekim Eşref Edip, *Sebilürreşad* kışıklarını tekrar yüklenerek Ankara'ya gelir ve 491. sayı burada yayımlanır. Bir sonraki sayıda İslamcı düşünür Prens Sait Halim Paşa'nın şehit edilmesi Eşref Edip'in yazısıyla haber verilir.¹⁹ Bunun üzerine bir sonraki sayıdan itibaren Mehmet Akif, Sait Halim Paşa'nın "İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye" adlı eserinin tercümesini yayımlamaya başlar.²⁰ 493. sayıda başlayan tefrika 501. sayıya kadar devam eder. Muhtevasına bakarak bu eserin seçilmesi bir tesadüf müdür, Paşa'nın yazdığı son eser olmasından mıdır ya da Ankara'da yeni bir rejime doğru gidildiğinin hissedilerek gidişata yön vermek amacıyla mı ilgilidir, tartışılabilir.

Sebilürreşad'ın ikinci Ankara döneminde dikkat çeken hususlardan biri Akif'in dergide neredeyse sadece tercümeleriyle yer almış olmasıdır. Sözelimi derginin 20. cildinde Akif'in sadece iki şiiri vardır. Bu da dediğimiz gibi onun zamanının büyük bir kısmını

¹⁸ "Kayseri'ye seyahat dolayısıyla *Sebilürreşad*'ın intişarı bir müddet tevhür etmiştir. Bir hatıra olmak üzere bu nüshayı Kayseri'de neşrediyoruz. Zaruri olarak birkaç hafta fasıladan sonra inşallah yine Ankara'da neşrine devam edilecektir." (*Sebilürreşad*, C. 19, nr. 490, 24 Eylül 1337/1921, s. 256.)

¹⁹ "Âlem-i İslâm İçin Pek Büyük Bir Zıyâ': Prens Said Halim Paşa Hazretlerinin Şehadeti", *Sebilürreşad*, C.19, nr. 492, s. 267-269.

²⁰ *Sebilürreşad*, C. 19, nr. 493, 26 Şubat 1338/1922, s. 276-277. Yazının başında Akif'in bir notu vardır: "Ümmet-i İslamiyenin en büyük mütefekkirlerinden şehid-i mağfur Said Halim Paşa'yı bilmeyen hiçbir Müslüman yoktur. Bilhassa *Sebilürreşad* kârî'leri müşarunileyhin sâgât-ı bediasını şu sahifelerde takib etmiş olduklarından kendisini daha yakından tanırlar. Binaenaleyh o vezir-i hakîmin mezâyâ-yı fazılası hakkında söze girişmektense Malta'da ber-mutad Fransızca olarak yazdıkları en son ve en mühim eserlerini tercüme ile bir an evvel enzar-ı ümmete arz etmeyi daha muvafık görüyoruz. Ümit ederiz ki sevgili kârî'lerimiz şehid-i müşarunileyhin evvelki âsârına karşı gösterdikleri iman ve dikkati bunun hakkında da dirîğ buyurmayacaklardır."

cephelerde geçirmesiyle ilgilidir. Ancak bu durum sadece Akif'le sınırlı değildir. Derginin yazar kadrosunun da zayıfladığı görülmektedir. Hiçbir yazar adının belirtilmediği sadece Sebilürreşad imzalı yazıların olduğu sayılar vardır ki muhtemelen bunların hepsini Eşref Edip kaleme almaktadır. Bunun yanında daha önce hiç görülmeyen bir şey daha yapılırdı ki bu da İstanbul basınında çıkan bazı önemli yazıların iktibas edilmesidir.

Yunanlılar karşısında elde edilen zafer derginin 515. sayısının sonunda yer alan "Allahuekber" başlıklı kısa, fakat anlamlı ve etkili bir yazıyla müjdelendir:²¹

"Sen, ey şanlı iman ordusunun imanlı evlâdı! Tevazu' ve mahviyet içinde en haklı davayı müdaafa ederken yalnız "Hak" isminden haz alıyordun ve kahpe düşmanın ise mağrur ve mütekebbir olarak İslâm diyarına hûn ve ateş getiriyordu. İşte nihayet sen Allah'ın zulme karşı sıyrılmış kılıcı olarak yükseliyorsun. Yüksel, o senin hakkındır. Sen Allah'a yardım ediyorsun. Allah da sana yardım ediyor. Önünde zafer melekleri uçuyor. "Nasrun minallâhi ve fethun karîb ve beşşiri'l-mü'minîne yâ Muhammed!" (Yardım Allah'tandır ve fetih yakındır. Mü'minleri müjdele (ey Muhammed!)) [Saf Sûresi. 61/13]"

İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşu ise 518. sayısında Mustafa Kemal'in beyannameyiyle haber verilir. Zaferin ardından Büyük Millet Meclisi kendini fesheder ve yeniden seçim kararı alır. Yeni Meclis'te Mehmet Akif yoktur ve böylece Akif ve Eşref Edip *Sebilürreşad*'ın kışkırtıcılarıyla 1923 Mayıs'ında tekrar İstanbul'a dönerler. 16 Mayıs 1923 tarihli *Sebilürreşad* bu dönemin ilk sayısını (nr. 528) oluşturur. Derginin bundan sonraki sayılarında Mehmet Akif'in yazılarına fazlaca rastlanmaz. "Vahdet", onun *Sebilürreşad*'da yayımlanan son şiiri olmuştur. Bu durumun sebeplerinin başında Akif'in yılın büyük bir kısmını Mısır'da geçirmiş olması gelmektedir. Akif'in 1925'ten sonra Mısır'a temelli yerleşmesinden kısa bir süre sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunuyla diğer muhalif gazetelerle birlikte *Sebilürreşad* da kapatılmıştır.

Yukarıda anlattıklarımız da göstermektedir ki Meşrutiyet'in ilanından Millî Mücadele'nin sonuna kadar Sırat-ı Müstakim/*Sebilürreşad* dergisi Mehmet Akif'in adeta yoldaşı gibi olmuştur. Akif çeşitli görevleri icabı dergiden uzak kaldığı zamanlarda ve mekânlarda bile bulunduğu yerleri aynı zamanda dergi için gözlemlemiş ve derginin okurlarına da gözlemlerini aktarmıştır. Bu iki yoldaşın yanında ihmal edilmemesi gereken bir başka isim, Akif'i adeta bir gölge gibi izleyen Eşref Edip (Fergan)'dır. Daha da ilginç olan Eşref Edip bu dergilerin patronu olmakla birlikte idealleri yolunda adeta bir işçi gibi çalışmasıdır. Bütün bunların sonunda Millî Mücadele'nin adeta yayın organı olan *Sebilürreşad*'ın kapatılması, yine Millî Mücadele adına büyük bir koşuşturmanın içinde her zorluğa göğüs geren Eşref Edip'in "vatan hainliği" suçlamasıyla İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanması oldukça trajik bir son olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

-(Fergan) Eşref Edip, Mehmet Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, (haz. Fahrettin Gün), Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.

²¹ C. 20, nr. 515, 31 Ağustos 1338/1922, s.

-Fergan, Eşref Edip, "Ebulüla Bey'le Nasıl Çalıştık Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık", *Yeni Sebilürreşad*, C. 10, nr. 238, s. 200.

-Tahirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, (haz. Dr. Attila Şentürk), Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

-Fazıl Gökçek, *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası*, 2. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

-H. Harika Durgun, "Mehmet Akif'in ve Süleyman Naziif'in Umudu/Umutsuzluğu", *Mehmed Akif, Âsım ve Gençlik*, TYBV Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015 s. 60-72.

İSTİKLÂL MARŞI'NIN HÜZNÜ

Cafer Şen*

Hüzün, melal, keder, yeis, yas ve melankoli, kayıp kaynaklı benzer duygu durumlarının farklı tonlarıdır. Bu gerçeği bizlere dünyanın önde gelen psikanalist ve psikiyatrları arasında yer alan *Sigmund Freud, Karl Abraham ve Melanie Klein'in* yas ve melankoli üzerine çalışmaları verir. Her ne kadar *Freud, Yas ve Melankoli* eserinde yas ve melankoliyi kesin çizgilerle belirlemeye ve birbirinden ayırmaya çalışırsa da *Abraham ve Klein, yas ve melankolinin* arasında bir devamlılık olduğunu düşünürler. *Freud'un* melankoli için ileri sürdüğü kaybedilen nesnenin içselleştirilmesinin tüm yas biçimlerinin genel özelliği olduğuna dikkat çekerler (Leader, 2018: 62). Hüzün, melal, keder, yeis, yas ve melankoli duygu durumlarının yaşanması ve ortaya çıkmasının nedeni insanın, maddi kayıplarla birlikte insanlarla kurduğu sosyal bağlarını yitirmesi ve arzu, güven, inanç ve umut gibi koruyucu ve harekete geçirici değer ve anlamlarını kaybetmesidir. İşte bu nedenle *Emile Borgna*, hayat karşısında en küçük bir arzusu olamayan birinin bu duyumlardan kurtulmaya yönelik bir çaresinin kalmadığına dikkat çeker. Böyle bir kişi yaşam ve ölümü eşitlediğini, her iki durumda da çektiği acıdan kurtulamayacağını düşündüğünü ifade eder (Borgna, 2014:51).

İstiklâl Marşı düşünüldüğünde hüzün, melal, keder, yeis ve yas gibi duygu durumlarının görünür anlatıda ifade edilmeyen fakat bu anlatının altında kendine yer bulan kayıpların sonucu yaşandığı ve ortaya çıktığı görülür. İstiklâl Marşı'nda bir işgal karşısında halkı topyekûn mücadeleye katmak için görünür anlatımda eylem/hareket öne çıkarılırken kayıplar ve kaybın ortaya çıkardığı bu duygu duyumları görünür anlatının sakladığı kayıpların ardından hissedilir. Bu noktada hüzün, melal, keder, yeis ve yas, İstiklâl Marşı'nda söylenende değil söylenemeyende, daha doğrusu söylemin gizlediğinde aranmalıdır. Örneğin *Mehmet Akif "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;/ Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak"* dizelerinde korkuya dikkat çekerek korkunun ancak inançla/inanmayla aşılabileceğini ifade ederken adeta "korkma"manın bir kayıp olduğunu da ilan eder. İstiklâl Marşı'nda yer yer anlatılan işgal veya savaş dönemlerinde böylesine korku duyumunun öne çıkmasının nedenini *Franko Fornari'nin The Psychoanalysis War* (1975) eserinde çözümler. *Fornari'ye* göre "savaşlar bizim kendimizi içsel mutlak düşmanımız olan "korkutucumuz"a karşı savunmaya yarar. Böylece kendimizin en önemli güvenlik fonksiyonunun, içsel bir düşmana karşı savunma değil, ona bir düşman bulma paradoksunun eşliğinde buluruz" (Phillips 2015: 190). Burada savaşılan sadece dış değil, aynı zamanda iç düşmanlardır. İşgale karşı direnmek ise iç dünyadaki duyum ve algıların bütün bedeni işgal etmesine direnmektir. Korku her

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
cafer.sen@deu.edu.tr Orcid: 0000-0003-1208-4654

ne kadar sadece dışsal olandan gelir gibi görülürse de bir yönüyle içseldir/psişiktir. Bu nedenle “korkunun baş edilmesi gereken merkezi sorun olduğunu düşünen savaş nevrozları gözlemcileri” korkuyla kastedilenin “daha çok ruhun ürkme ve endişelenme hali” olduğuna” dikkat çekerler (Jones 2017: 104). İstiklâl Marşı’nda “korkma” göstereni aynı zamanda kayıpları da saklar. Korkma göstereninin sakladığı umudun, çarenin ve cesaretin yitimidir. Zaten Freud da kaybın sadece ölüm olmadığını manevi nitelikte bir kaybın da yaşanabileceğini ifade eder. Bu noktada benlik saygısının ve özgüvenin azalması bu kayıplar arasında yer alır (Freud, 2019: 11). Bu noktada “korkma” göstereni korkulacak bir benlik özsaygısının ve özgüvenin azalmasını imler. Benzer şekilde bağımsızlığın sembolü olan bayrağın şafaklarda yüzmemesi, sönmeye yüz tutması bağımsızlığın bir kısmının kaybı anlamına gelir. Yine işgalden vatani kurtaracak olan ocakların en sonuna kadar direneceğine dair ifade birçok ocağın/ailenin kaybını hissettirir.

Hiç kuşkusuz İstiklâl Marşı’nın görünür söyleminin saklamaya çalıştığı kayıpların duygu durumu hüznün, melal, keder, yeis ve yastır. Bu noktada hüznü kaygılı, korkulu gibi ifadeler melankoliyi tanımlamada kullanılan belirtilerdir (Teber, 2009:229). İstiklâl Marşı’nda işgale karşı direnci ortaya çıkarmak için bu duyular söylenmeyen üzerinden aktarılırsa da Mehmet Akif’in *Safahat’ı* maddi veya tane dayalı manevi büyük kayıpların sonucunda duyulan bir yas sürecinin imgeleştirilmesidir adeta. Bu noktada Freud yasın ortaya çıkışında sevilen bir kişinin ya da onun yerine koyulan soyut bir kavramın kaybına işaret eder (Freud 2019:10).

Kayıplara dayalı yas sürecindeki hüznün, melal, keder, yeis, yas ve melankoliye ait duygu durumların yaşanmasının ilksel ve kökensel nedeni insan olmak kaynaklıdır. Aslında hayatın saati sürekli işlediğinden, yaşamın her anı hem kaybı yaşama hem de bu kaybı telafi etmeye yönelik bir yas sürecidir. Bu süreç Dörthe Binkert’in bir annenin taşıdığı bebek hakkında söylediği “Benimle beraberdi ama bensizdi; benim sayemde ama bana rağmen vardı.” ifadeleriyle doğumdan önce başlar. Bu ifadede birbirine en yakın varlıklar olan anne ve bebeğin bile ayrı birer varlık olduğuna dikkat çekilerek bir kaybın yaşandığını ve kadının melankolik bir duygu durumu içinde olduğu verilir (Binkert, 1999: 78). Bu da gösterir ki kayıplar sonucu yaşanan hüznün, melal, keder, yeis, yas ve melankoli gibi duygu durumları bütün insanların bir nevi kaderi gibidir.

İnsanın kayıplardan dolayı hüznün, melal, keder, yeis, yas ve melankoli duygularını yaşamasının bir diğer nedeni söylemsel kurulumu kaynaklıdır. Saadet, mutluluk ve huzur yüklü ideal asırların sürekli geçmişte kaldığına referans yapılan bir söylemde yaşanmamış olsa bile kayıp inşa edilir. Örneğin Akif’in Bülbül şiirinde böylesine inşa edilmiş kayıp asırlar dile getirilir. “Eşin var, âşiyânın var, bahârın var, ki beklerdin; /Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?/ O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;/ Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun/ Ne den öyleyse mâtemler le eyyâmın perişandır” (Ersoy 2007: 456)

Bu dizelerde hiçbir sorunun olmadığı bir sistem ve düzenin geçmişte yaşandığına dair bir kayıp söz konusudur. Böylesine bir kaybı hem şair hem de bir zamanlar zümrüt tahta konan ve semavi saltanat kuran Bülbül de yaşar. Şair, geçmişteki gücüne bakarak Bülbül’ün yurdunun çiğnenmeyeceğine inanırsa da hem kendisi hem de Bülbül’ün de matem içinde

olduğu görülür. Bu dizelerde Bülbül, tikel bir varlığın sembolü değil tarihte birçok kez ideal bir sistem ve düzen kurduğuna inanılan erk ve iktidarın sembolüdür. Aslında böylesine geçmişe yönelik mevcut zamanda kurulan tamlik, bütünlük ve ideallik taşıyan durum veya nesnenin kaybı yaşam boyunca bu kaybın yerine metonimik nesnelere yerleştirilerek devam eder. Bu noktada *Klein*, bir kişinin geçmişte yaşadığı bir kaybın ileriki yaşamda kayıpları yeniden üretebileceğine dikkat çeker. Çünkü bir ayrılık ya da kayıp sonucunda kişinin zihni yaşanan kayıptan kendini sorumlu tutmakla kalmaz, sevgi duyulan kişilerin içselleştirilen temsillerin güven duygusu yıkılarak önceki kayba ait kaygılar yeniden gün yüzüne çıkar (Leader, 2018: 67). Abraham da hayatın önceki dönemlerinde yaşanan bir kayba yaşam boyunca geri dönülme ihtimalinin her an mümkün olacağına işaret eder (Leader 2018:63). Fakat ilk kayıp bilinçli olunmayan bir zamana gönderim yapar. Ardından bu kaybın yerine metonimik olarak anne ile birlik olunan dönem, daha sonra duyum alanı olan çocukluk geçirilir. Simgesel yaşama adım atıldığında ise bu kayıpların da yerine aşağıdaki dizelerde görüldüğü gibi yine metonimik olarak yerleştirilen geçmişte yaşanan ideal çağlar yerleştirilir. *"Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:/ Gelmiş dünyâya milliyet nedir öğretmişiz/ Kap karanlıktan bütün âfâkı insâniyyetin,/ Nûr olup fıskırmışız tâ sînesinden zulmetin"* (Ersoy 2007: 201).

Gerçekten geçmişte böylesine ideal bir çağ yaşanmış mıdır? Yoksa böylesine ideal zamanlar mevcut yaşanan olumsuzluklara bakılarak geçmişe yönelik olarak geriye doğru mu kurulmaktadır? Bu noktada Hegelci diyalektikte olumluluğu ortaya çıkaran veya kuranın olumsuzluklar olduğu hemen akla getirilmelidir. Bu diyalektik sürecin ilk safhasında yaşanan anda olumsuzlanan durum gelir, ikinci safhasında ise geriye, önceye doğru yansıtılan bu olumsuzluk bir kayıp köken kurar. Böylelikle yaşanan zamanla kayıp köken arasında gerilim elde edilir (Zizek 2020: 154). Dolayısıyla ilk olarak olumlu bir ideal varlık, çağ ve durum yaşanmış, ardından bunlar çürüyerek olumsuzluklar ortaya çıkmış değildir. Mevcut olumsuzluklardan hareketle olumlu olan geriye dönüşlü olarak kurulmuştur. Örneğin "içinde bulunduğumuz âni sinik bir inançsızlık çağı diye gördüğümüzde, geçmiş insanların "gerçekten inandığı" bir zaman diye tahayyül etmeye meylederiz - insanların "gerçekten inandığı" bir çağ hiç oldu mu sahi?" (Zizek 2015: 952).

Aslında burada paradoksal olarak geçmişin kayıpla yüceltilerek geri dönüşlü olarak kurulduğu görülür. Bu noktada en önemli etkenlerden biri de kaybın özneye keyif vermesi durumudur. Özne, kayıp nesneye sahip olmaksızın o nesneye sahip olamamayı tercih eder. Çünkü sahip olmakta doymuşluğa dayalı bir melankoli, sahip olmamakta ise arzu vardır. Dolayısıyla özne, kendini yaşamın her anında ilk kayıp anına en yakın olduğu zamanki gibi hissetmek ister (McGowan, 2018, 72). Çünkü bu anlarda arzu yüküldür. Pek tabii ki burada keyif alınan geçmişe yönelik kurgulanan kayıplardır. Bu kayıplarda en öz(n)el zannettiğimiz duyumlarımızdan olan hüznün, melal, keder, yeis, yas ve melankoli bile bizim değildir. Bizdeki bu duygu durumları ötekinin/başkalarının kayıplara olan inancı ve söylemiyle kurulmuştur.

Hüznün, melal, keder, yeis ve melankoli duyumlarını ortaya çıkaran diğer kayıplar gerçeklikte yaşananlardır. İçinde yaşadığı mevcut dönem büyük bir imparatorluğun yıkılmasına denk gelen Mehmet Akif'in ömrünün büyük bölümünün kayıplar üzerine

kurulduğunu iddia etmek pek de hatalı olmaz. Bülbül şiirinde dile getirilen çocukluğunda dinlediği muhteşem imparatorluğa ait söylemlerle kurgulanan imgelerin mevcut yaşanan anda görülmeysi, ailesinin mal varlığının kaybedilmesi, ardından imparatorluğun sürekli savaşa girişi kayıpları ağırlaştığı gibi bu kayıplarla ortaya çıkan hüznün, melal, keder, yeis ve yas da aynı ölçüde ağırlaştırır. “Yıkılmış hânümanlar yer de işkenceyle kıvransın;/ Serilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğransın!/ Dolaşsın, sonra, İslâm’ın ha remgâhın da nâ-mahrem.../ Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hak kın değil mâtem” (Ersoy, 2007: 457).

Bu dizelerde kayıplar karşısında şair kendini suçlar. Acı veren derin bir keyifsizlik, benlik saygısının ve özgüvenin düşüşüne bağlı olarak bireyin kendine yönettiği suçlamalar, kötülemeler şeklinde dışa vurur (Freud, 2019: 10). Bunun nedeni, görünürde, beklenilenin kendinin hem içinde bulunduğu hem de temsil ettiği nesil tarafından yapılmayıdır. Fakat kişi kendini suçladığında bile özdeşleştiği ötekini/başkasını suçlamış olur. Bununla birlikte suçluluk ötekine/başkasına yönlendirilen saldırganlığın “ben”e yönlendirilmesidir. Ayrıca kişi şartların değişmeyeceğine inandığı vakit kendini suçlama yöneliminde gider. Burada Akif, Bülbül’ün yerine matem çekmeyi kabul ettiğinde aslında yas sürecine de girmiş olur. Bu yas sürecinde hem kayıpların geri gelmeyeceğinin kabullenir hem de dış dünyaya gönderdiği yaşam enerjisini hayatın zorluklarıyla başa çıkmak için kendi “ben”ine geri çeker (Freud 2010: 25). Böylesi bir yas süreci olmadığı takdirde kişi yaşam enerjisini kendi “ben”i üzerinde toplayamadığından ben yaşam enerjisini sıfırlayan özne her türlü tehlikeye açık ve bu tehlikelere karşı güçsüz olur. Ben ile nesne arasındaki sınır silinme tehlikesi gösterir. Yanılsamacı birliktelik duygumu olgusal kabul edilmeye başlanır (Freud 2009: 27).

Kayıpların ortaya çıkardığı hüznün, melal, keder, yeis ve melankoli göz önünde tutulduğunda Mehmet Akif’in *Safahat*’ı aslında kayıplarla yaşanan bir yas sürecinin anlatımıdır. Bu nedenle hüznün, melal, keder, yeis ve melankoli başat duygu durumları olarak görülür. İstiklâl Marşı’ndaki ise hüznün, melâl, yeis ve melankoliye varmaz. Bunun en önemli nedeni ise Şiir’deki/Marş’taki imgelerde kendini hissettiren hüznün, melal, keder, yeis ve yasa neden olan kaybın biraz olsun mücadeleyle telafi edilmesidir.

Bu noktada yukarıda ilk iki dizede gösterildiği gibi İstiklâl Marşı’nın diğer dizelerinde de kayıp, eylem duygum ve düşüncesinin ardında yer alır: “O benim milletimin yıldızdır, parlayacak;/ O benimdir, o benim milletimindir ancak” dizelerinde bayrak üzerindeki yıldızın parlaklığının kaybının temsil ettiği bir karanlık mevcuttur. Karanlık özellikle yeis, yas ve kederin rengidir. Benzer şekilde “o benim” ifadesinin iki dizede üç kez tekrarı ile sağlanan telkininin nedeni hitap edilen kesimin kendine ait olanların kaybının farkındalığına varamadığını gösterir. Bu telkin aslında hitap edilenin kendi değerliliğini tanıması ve kendini değerli kılan özelliklere sahip çıkılması anlamına geldiği gibi hitap edilenin yapılması istenilen karşısında yapmadığını de ortaya koyar. Bu noktada “o benimdir” tekrarında şairin, kendiliği(ne) ait olduğunu düşündüğü değer ve anlamların temsili olan bayrağa karşı heyecan ve arzu yönelimde olduğu verilirken, hitap edilen kesimin böylesine bir duygu durum içinde olmadığı görülür. Onlarda böylesine bir duygu duruma neden olan ise hüznün, melal, keder, yeis, yas ve melankoli duygularıdır.

Hüzün, melal, keder, yeis ve yas duyguları ikinci dörtlüğün “Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!/ Kahraman ırkıma bir gül... ne bu şiddet bu celâl?” ilk dizelerinde bayrağın duruşunda daha net görünür. Burada bayrağın çehresini çatması imgelemeyle verilen durum bayrağın sönüşü veya durgunlaşmasıdır. Durgunluk “etkinliklerden zevk almama, zevk veren dış uyaranlara yanıt vermeme” (Bakırcıoğlu, 2012: 577) durumunu imlediğinden hüznün gösterenidir/fenomenidir aynı zamanda. Çünkü bayraktaki böylesine bir durgunluk, dalgalanmanın tam tersidir. Dalgalanma, heyecan, arzu ve eylem durum ve duyguları imlerken durgunluk, hüznün, melal, yeis, kederin daha katı tonu olan melankoliyi gösterir. Dalgalanmada yaşam dışı, varlığa dönükken durgunlaşmada varlığa dönük yaşam enerjisinin “ben”e geri çekildiği görülür. Böylesine hüznü ve kederli bir geri çekilişte bayrak, kahramanırka gülmemekte, duruşuyla şiddet ve celal göstermektedir. Aslında burada bayrak üzerinden aktarılan durum işgal karşısında halkın topyekûn savaşa katılımını sağlamak için içerisinde bulunduğu duygu durumu değiştirme çabasıdır. Halkta duygu durumu ise yüzyıllardır süren savaşların kayıplarından dolayı hüznün melal, keder, yeistir. Varlığa ve yaşama olan arzusunu kaybettiğinden halkta büyük ölçüde melankolik bir tavır da görülür. Bu noktada halk adeta bir yas sürecine girmiş gibidir.

Akif, bayraktaki bu durgunlaşma, içe kapanma durumunu nihayete erdirmek için telkin tonundan tehdide geçer: “Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl/ Hakkıdır, Hakk’a tapan, milletimin istiklâl.” Bu dizelerde Hakk’a tapan milletin istiklalinin hakkı olduğu ifade edilirken mevcut dönemde istiklâlin kaybının baş gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Benzer bir durumda kaybın söylemin altında/ötesinde dile getirildiğine bir diğer örnek üçüncü bölümdür: “Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım/ Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!/ Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner, aşarım;/ Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.” Bu dizelerde dile getirildiği kadarıyla işgal döneminde kayıplar; hürriyet ve hürriyetin kısıtlandığı dönemlerinde görülmesi gereken karşı harekettir. Dizelerde “yaşarım” “şaşarım” “aşarım” “taşarım” gösterenlerinde ve “kükremiş sel gibi bendi çiğneyip taşma” ve dağları yırtıp enginlere sığmama imgeleri hüznün, melal, keder, yeis, yas ve melankolinin zıddı olan hareketliliği ortaya koyar. Şairin bu eylemliliği öne çıkarması aslında halkın işgale karşı eylemsizliğinin/durgunlaşmasının bir göstergesidir aynı zamanda.

İstiklâl Marşı’nın bir sonraki bölümünde şair, “Garb’ın âfâkını” saran “çelik zırlı duvar”a karşı “iman dolu göğsü”nün olduğunu ve bu göğüsle temsil edilenlerin işgal karşısında galip geleceğine inanılmasını ister. “Nasıl böyle bir imânı boğar” derken de kendilerinin tek dışı kalmış medeniyet tarafından asla boğulamayacağına/yenilmeyeceklerine inancının tam olduğunu dile getirir. Burada kaybedilen ise medeniyete olan güvendir. Çünkü mevcut dönemde ilim ve tekniğin ilerlemesinin yardımıyla ortaya çıkan medeniyet algısı yeryüzüne mutluluk ve huzuru getirmeyi vaat etti. Ama savaşlar bunun tam tersini gösterdi.

İstiklâl Marşı’nın genelde dörder mısralık bentlerinin ilk iki dizelerinde hitap edilene görev taksimi yapılır. Ardından onların bu görevi yerine getirirken güç kaynağı, dayanağı hatırlatılır: “Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın/ Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın/ Doğacaktır sana va’dettiği günler Hakk’ın.../ Kim bilir, belki yarın... belki yarından da yakın.” Bu dizelerde hayâsızca akını durdurarak yurdun işgal edilmesine karşı harekete

geçecek olanlara dayanak olarak sunulan Hakk'ın vadettiği günlerin yakında doğacağına dair inançtır. Burada kayıp ise mevcut dönemde halkın bu böylesine bir inancı paylaşmamasıdır. Bu da ancak hüznün, melal, keder ve yeis içine gömülen bir kitlenin davranışıdır. Akif, hitap ettiklerinin vatani işgalden kurtarmak için olgusal olarak gövdelerini siper etmesi gerektiğini ifade ederken aslında birçok kaybı birden gösterir. Bunlardan ilki yurdun bir bölümünün işgal altında olması dolayısıyla ortaya çıkan bir kayıptır. İkincisi halkın maddi varlığından çoğu şeyi kaybettiği geriye ise sadece en temel varlığı olan gövdesi kaldığıdır.

Şiirin bir sonraki bölümünün "*Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!/Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı*" dizelerinde içerisine defnedilenler ve edilmeyenler göz önüne alınmaksızın sadece maddi olarak algılanan toprağın değer ve anlamının kaybedildiğine dikkat çekilir. Şair hitap ettiği kesim üzerinde yaşanan toprağa karşı bir farkındalık yaratmak için, toprağı gerçeklik ve olgusal olmaktan çıkarıp aşkın bir konuma getirir. Toprağın böylesine yüceltilip mistifiye edilmesi hususunda Akif bir anlık inancı/inanmayı askıya alır. Şaire göre toprağın bu şekilde aşkın algılanması ancak üzerinde düşünülmesiyle gerçekleşebilir. İkinci dizede "düşün" göstereni maddi olan toprağın üzerinde düşünülmesi ve maddi varlığının bir aşkın gösterene dönüştürülmesi çabalarında adeta bir yöntem sunar. "*Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır atanı;/ Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı*" dizeleriyle daha bir olgusal alana yaklaşılır. Bu noktada ilk önce hafif bir sitem ve ardından neredeyse bir yalvarış tonuna geçilir. Burada vatanın aşkın konumu yine göze çarpar. Artık vatan neredeyse gerçek niteliğinden koparılmış, yüceltilip mistifiye edilmiştir. Vatan toprağını bu duruma getiren uğruna yapılan fedakârlıklardır. Bu noktada vatan, maddi olarak toprak halinden çıkarılıp uğruna mücadele edilen aşkın bir konuma itilir. Akif bu aşkınsallığın elde edilmesi hususunda vatan uğruna birçok canın feda edildiğini, toprak altındaki kefensiz yatanların düşünülmesini isterken aynı zamanda böylesine bir duyarlılığın da mevcut dönemde kaybedildiğini imler.

İstiklâl Marşı'nın bu bölümündeki toprağın altında "*binlerce kefensiz yatanı(n)*" düşünülmesi imgesinde de kayıpla birlikte hüznün, melal ve keder duygu durumunun açığa çıktığı görülür. Burada kefensiz yatan imgesiyle/temsiliyle ortaya konulan şehitlerin unutulmaması gerektiği üzerinde durulur. Şehitlerin/kefensiz yatanların çok çabuk unutulmasının nedeni defin/cenaze törenlerinin yapılamamasından dolayı kaybın içselleştirilememesi durumudur.

Bu noktada Freud, yas ve melankolinin kendilerine ait özerk mekanizmalarını açıklamaya çalışırken bu her iki duygu durumunun toplumsal yönü üzerinde yeterince yönünden eleştirile maruz kalır. *Emile Durkheim* yas tutmada toplumsallığın birey üzerindeki etkisine dikkat çekerek yasin sadece bireysel olarak yaşanacak bir duygu durumu olmadığını düşünür (Durkehim, 2005: 466). Yasın ileriki yaşamda patolojik olmaması için toplumla birlikte yaşanması gerekir. Kişi, yası toplumsal olarak yaşarsa hem kaybı içselleştirerek aşar, hem de kaybı simgesel alana taşır. Bunun en bariz örneği savaşta cephelerde kaybolan veya şehit düşenlerin ardından sembolik törenler ve kabirler yapılmasıdır. Bunlar, kayıpların, hem yas çekenin hem de toplumun nezdinde en belirgin şekilde simgeleştiği hareketlerdir. Bu tür eylemler toplumsal değer ve anlamlar üzerine kurulan bağları güçlendirir. Kaybı inkâr sürecine giren kişiye kaybın geri dönmeyeceğine dair telkinde bulunur. Kayıpların simgesel törenleri hem kaybı yaşayan kişinin hem de toplumun hüznün, keder, yeis ve melal hislerini

dışa vurulmalarına vesile olur. Bu nedenle Eski Türk geleneklerinde yuğutçu ve sığıtçı olarak adlandırılan kişiler, yaslı toplum ve kişinin duygu duyumlarını dışa aktarmaya yardım ederken günümüzde bu görevi şairler üstlenir. “«Bu, taşındır» diyerek Ka'be 'yi diksem başına;/ Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;/ Sonra gök kubbeyi alsan da, rida namıyla;/ Kanayan lahdine çeksem bütün ecramiyle;/ Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,/ Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan;/ Sen bu avizenin altında, bürünmüş kanına,/ Uzanırken, gece mehtabı getirsem yanına,/ Türbedarın gibi ta fecre •kadar bekletsem;/ Gündüzün fecr ile avizeni lebriz etsem;/ Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana./ Yine bir şey yapabildim diyemem hatıranı” (Ersoy, 3007: 412).

Bu dizelerde Akif, herhangi bir defin/cenaze töreni yapılamayan veya kabri olmayan Çanakkale şehidine bir simgesel defin merasimi ve aşkınlaştırlan varlıklardan bir kabir yapmaya çalışır. Bu tür çabalarla Akif, Nasio'nun dikkat çektiği hem kendisi gibi yas sürecinde olanlara kendini vatan için feda edenlerin imgelerinin korunmasını hem de yas sürecinin sağlıklı bir şekilde nihayete ermesini sağlayacaktır (Nasio,2007: 18).

Gerek gerçek gerekse böylesi simgesel ritüeller, törenler yapıldığı takdirde hem yaşanan toprakların değerliliği göz önüne konulur hem de kayıpların unutulmaması sağlanır. Çünkü toplumsal alanda yaşanan yas sürecinde birbiriyle bağ kurmaya çalışan yası çeken, kayıp ve toplumsal öteki mevcuttur. Bu noktada toplumsal öteki/başkası kayba uğrayan kişiyi uyararak korkunç da olsa gerçeğin farkına varması için uyarır. İşte Akif “*Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani*” derken böylesine bir uyarıyı yaparak değerliliği ortaya çıkarmanın uğruna yapılan fedakârlıklar olduğuna dikkati çeker: “*Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?/ Şühedâ fıskırarak, toprağı sıksan şühedâ!*” Kendine eklenilen aşkın anlamlarla neredeyse varlığının içkin konumunu terk eden vatan, değerliliğin en üst konumuna yerleştirilirken mevcut dönemde böylesine vatan toprağı hakkında değerlilik farkındalığının kaybolduğu görülür. “*Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,/ Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ.*” Bu, temenni hatta yalvarış tonlu ifadelerde değer uğruna feda edilenlerle ölçüldüğüne, eşdeğerliliğine dair bir vurgu vardır. Burada kişi için yaşam alanında feda edilmeye hazır en değerli varlık can ve canandır. Bunların vatan/toprak uğruna fedası aslında sadece vatan veya toprağı değerlilik konusunda yükseltmekle kalmaz hayatı da yüceltir. Çünkü “hayatın değeri ancak kaybın önemli sayıldığı koşullarda öne çıkabilir. Dolayısıyla, yası tutulabilirlik, ancak bir önemi olan hayata dair bir varsayımdır” (Butler 2015: 21). Burada vatan, hayat gibi bir şeyin değerliliği kaybın önemli sayıldığı durumlarda ortaya çıkarken tutulan yas da değer bir göstergesi olur. Tutulan yas, bir nevi kayıp nesneyi yüceltiğini imler.

Bir sonraki bölümde Yüce'ye/aşkın varlığa bir hitap hatta bir yalvarış söz konusudur. Hiç kuşkusuz burada bir çaresizlik ve bu durumun ortaya çıkardığı bir hüznün, melal, keder ve yeis de vardır: “*Ruhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli:/ Değmesin ma'bedimin göğsüne nâ-mahrem eli!/ Bu ezanlar-ki şehâdetleri dînin temeli/Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.*” Bu bölümde yer alan “*Ruhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli*” dizesinin anlatımdaki durgunluk, tonlamasıyla hüznün, melal, yeis ve kederi hissettirir. Bu duygu durumlarını gösteren bir diğer unsur ise bu bölümde şairin Yüce'den istediklerinin olması halinde bir sonraki bölümde ifade ettiği heyecan ve mutluluğudur: “*O zaman vecd ile bin secde eder*

–varsa- taşım/ Her cerîhamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım/ Fışkırır rûh-i mücerred gibi yerden naşım/ O zaman yükselerek Arş'a değer, belki başım." Bu bölümde sevinç ve mutluluğun ötesinde bir yeniden canlanma, kendini değerli hissetme duyumu söz konusudur. Bu noktada Akif'in sevinci sadece işgal karşısında direnci görmeye bağlı değildir, aynı zamanda topluma bir kurtuluş projesi sunmaya da bağlıdır. Psikiyatrist Ernest Jones'ın "Psikoloji ve Savaş Hali" konuşmasında ortaya koyduğu gibi insanın savaş dönemlerine dair eylemler içinde girmesi veya girildiğinin farkındalığı onun yaşadığının ve yenilendiğinin güçlü kanıtlarıdır. Bu nedenle "gerçek savaşlar bize iç bölünmelerimiz için yapacak bir şeyler vererek bizi canlandırır, bize hem bir hedef hem hayata geçirebilecek bir proje bir sahne verirler" (Phillips 2019: 197). Dolayısıyla savaş veya işgal dönemleri kişiye yapabilirlik imkânı sağladığından onu canlandırır varlığını kendine ve toplumsal çevreye ispatını sağlar.

İstiklâl Marşı'nın son bölümde ise şair bayraktan tekrar dalgalanmasını isterken kaybettiklerini tekrar elde edeceğine dair inancını da dile getirir: "Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl;/ Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl./ Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl/ Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;/ Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl!" Bu dizelerdeki "yok" göstereni mevcut dönemle ilgili değil daha çok geleceğe yöneliktir.

İstiklâl Marşı'nda Mehmet Akif, mevcut işgal döneminde vatan ve hürriyet konusunda kaybedilen duyarlılık ve farkındalığa dikkat çeker. Bu yazının konusu her ne kadar İstiklâl Marşı'nda imgeler üzerinden görülen ve hissedilen hüznün, melal, keder ve yeis gibi duygu durumlar olsa da tartışma boyutu kayıp üzerinedir. Acaba Akif'in İstiklâl Marşı'nı kaleme aldığı dönemden önceki asırlarda vatan ve hürriyet farkındalığı vardı işgal döneminde kayıp mı edildi? Yoksa Akif mevcut dönemin olumsuz koşullarında vatan ve hürriyet konusunda geriye dönüşlü olarak farkındalığın yaşandığı ideal bir geçmiş mi kurguladı? Bu noktada "Hegel'in Sfenks hakkındaki ölümsüz sözünü" hatırlamakta fayda var; "Antik Mısırlıların muammaları Mısırlıların kendileri için de muammalardır." (Zizek 2015: 129). Burada aslında Büyük Öteki olan toplumsalın öznenin yoksun olduğuna sahip olmadığı verilir. Dolayısıyla Akif'in vatan ve hürriyete yönelik farkındalığı modern okullarda okuması ile yakından ilgilidir. Bu nedenle Akif, vatan toprağı ve hürriyet konusundaki ideale yaklaşan farkındalığını, olumsuz şartlarda baş gösterince geriye dönüşlü olarak geçmişe taşır bir nevi. Vatan ve hürriyetin değerliliği konusunda toplumsallıkta başlangıçta olduğu ama sonradan kaybedildiği varsayılan durum için Hegel'in önermesinden rahatlıkla yararlanılabilir. Vatan toprağı ve hürriyetin insan için değerliliği, Akif'in İstiklâl Marşı'nda harekete geçirmek istediği kitle için bir muamma olduğu reddedilse bile bu kitlenin vatan ve hürriyetin değerlilik konusunda bir farkındalık içerisinde olduğu da kolayca iddia edilebilir bir durum değildir. Yoksa Akif gerek İstiklâl Marşı'nda gerekse Safahat'ta işgal karşısında halkı harekete geçirmek için bu kadar çaba harcamazdı.

Kaynakça

Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Binkert, D. (1995). *Melankoli Kadındır*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Borgna, E. (2014). *Melankoli*. Çev. Meryem Mine Çilingiroğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Butler, J. (2015). *Savaş Terapileri*. Çev. Şeyda Öztürk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Ersoy, M. Akif. (2007). *Safahat*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Freud, S. (2009). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*. Çev. Ali Babaoğlu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*. Çev. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura. İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S.(2019). *Yas ve Melankoli*. Çev. Leyla Uslu. İzmir: Cem Yayınevi
- Jones, Dr. E. Freud, S. Ferenczi, S. Abraham, K. Simmel, E. (2017). *Psikanaliz ve Savaş Nevrozları*. Çev. Adem Beyaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Leader, D. (2018). *Depresyon- Yas ve Melankoli*. İstanbul: Encore Yayınları.
- McGowan, T.(2018). *Sahip Olmadığımız Şeyin Keyfini Sürmek*. Çev. Kemal Güleç Ankara: İmge Kitapevi
- Nasio, J.-D.(2007). *Aşk Acısı*. Çev. Hatice Bakanlar, Canan Coşkan. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları
- Phillips, A. (2019). *Öyle ve Böyle*. Çev. İpek Şen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Teber, S.(2009). *Melankoli-Normal Bir Anomali*. İstanbul: Say Yayınları.
- Zizek, S. (2015). *Hiçten Az, Hegel ve Diyalektik Materyalizmin Gölgesi*. Çev. Erkan Ünal. İstanbul: Encore Yayınları.
- Zizek, S. (2020). *Mutlak Geritpme, Yeni Bir Diyalektik Materyalizm Temeline Doğru*. Çev. Barış Engin Aksoy. İstanbul: Encore Yayınları.

MEHMET AKİF'İN SAFAHAT'INDA TOPLUM KESİMLERİ

Fazıl Gökçek*

Bu yazıda Mehmet Akif'in *Safahat* adıyla yayımlanan ilk şiir kitabındaki çeşitli toplum kesimleriyle ilgili ve daha çok acıma veya merhamet duygusu etrafında kaleme alınmış olan şiirleri üzerinde duracağız. İlk şiir kitabındaki bu şiirlerle Mehmet Akif, edebiyat kamuoyunun dikkatini çekmiş ve dönemin matbuatında Mehmet Akif'in şiiri etrafında "milli şiir" in nasıl olması gerektiği konusunda bir tartışma cereyan etmiştir.¹ Bu şiirlerle Mehmet Akif, toplum vicdanının sesini duyuracak bir şair olma iddiasıyla edebiyat dünyasına girmiş, sonraki yıllarda yayınladığı şiir kitaplarıyla bu iddianın içini layıkıyla doldurmuştur. Milli Mücadele döneminde bir milli marş ihtiyacı gündeme geldiğinde bütün gözlerin Mehmet Akif'in üzerine çevrilmiş olmasının sebebi, Mehmet Akif'in o tarihe kadar gerçekleştirdiği şiir faaliyetiyle "milli şair" veya "İslam şairi" olarak toplum nezdinde genel bir kabul görmüş olmasıdır. "İslam şairi" sıfatını "milli şair" sıfatı ile birlikte anmamızın sebebi, gerçekleştirilen milli mücadelenin toplumun büyük çoğunluğu ve bu çoğunluğun sözcüsü olan belli başlı şairler tarafından dinî mahiyet taşıyan bir kutsal mücadele olarak kabul edilmesidir. Nitekim Mehmet Akif'le birlikte bu mücadeleye en büyük desteği veren şairlerden biri olan Yahya Kemal'in mısralarında da "millî" olanla "İslami" olan veya başka deyişle "Türklük" ile "İslamlık" arasında bir fark yoktur:

Şu kopan fırtına Türk ordusudur yarabbi
Senin uğrunda ölen ordu budur yarabbi
Ta ki yükselsin ezanlarla müeyyed namın
Galib et, çünkü bu son ordusudur İslam'ın

"Millet" kelimesinin ve bu kelimedenden türetilen "millî" kavramının bu dönemde hâlâ etnik

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

fazil.gokcek@ege.edu.tr

¹ Raif Necdet, Ispartalı Hakkı, Hamdullah Supni, Mithat Cemal, Fuat Köprülü gibi kalemlerin katıldığı bu tartışma hakkında bkz. M. Fatih Andı, "Safahat Birinci Kitabın Devrinde Uyandırdığı Akisler", *İlmî Araştırmalar*, S. 1, 1995, ss. 39-60. Tartışmaya katılan yazarların yazılarının metinleri için bkz. İbrahim Öztürkçü, *II. Meşrutiyet Döneminde Mehmed Âkif Tartışmaları I*, Mahya Yayıncılık, 2021.

veya irki değil dinî aidiyeti ifade edecek şekilde kullanılmaya devam ettiğini de hatırlatalım.²

Bu yazıda konuyu dağıtmamak için örneklerimizi Mehmet Akif'in ilk şiir kitabı ile sınırlayacağız. Mehmet Akif'in "İslam şairi" veya "milli şair" olarak tanınmasına ve kabul görmesine sebep olan ilk şiir kitabında toplam 44 şiir bulunmaktadır. Bunların yaklaşık dörtte biri birer kıtadan meydana gelen kısa manzumelerdir. Dolayısıyla bunları dışarıda tutarsak geriye kalan şiirler içerisinde gerek şiir sayısı ve gerekse uzunluk veya mısra sayısı bakımından en büyük yekûnu oluşturanlar, çeşitli toplum kesimlerinin gündelik hayatıyla ilgili meseleleri dile getirenlerdir. Bu şiirlerde toplumun –günümüzde yaygın olarak kullanılan bir tabirle söylersek- dezavantajlı kesimlerine yönelik bir duyarlığın dile getirildiği görülmektedir. Bu kesimler kadınlar, çocuklar ve yaşlılardır.³

Mehmet Akif, "Köse İmam" şiirinde neden özellikle toplumun bu üç kesiminin sorunlarını dile getirme ihtiyacı duyduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu kesimler insanlardan "merhamet görmeli, yüz görmeli"dir, bu "insanlık"ın gereğidir:

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan?

Bu toplum kesimleri ile ilgili olarak *Safahat*'ta yer alan şiirler içerisinde en büyük ağırlığı çocuklarla ilgili olanlar oluşturmaktadır. "Hasta", "Küfe" ve "Bayram" öznesi çocuk olan şiirlerdir. "Meyhane"de ise bir kurum olarak meyhanenin eleştirilmesinin yanı sıra bir kadın ve onun çocuklarının trajik hikâyesi de anlatılır. Ağırlık olarak ikinci sırada kadınlar vardır. Kadınlar, "Meyhane"nin yanı sıra "İstibdad" ve "Köse İmam" şiirlerinde ezilen ve horlanan,

² Şemsettin Sami, 1900 yılında yayınlanan *Kamus-ı Türki* adlı sözlüğünde "millet" kelimesini –bazılarının yanlış kullandığı konusunda uyarıda da bulunarak- şöyle tarif etmektedir: "1. Din, mezhep, kişi: millet-i İbrahim; din ve millet ikisi birdir. 2. Bir din ve mezhepte bulunan cemaat: millet-i İslam; milel-i muhtelif rüesası. (Lisanımızda bu lügat sehven ümmet ve ümmet lügati millet yerine kullanılıp mesela "milel-i İslamiye" ve "Türk milleti" ve bilakis "ümmet-i İslamiye" diyenler vardır; halbuki doğrusu "millet-i İslamiye" ve "ümem-i İslamiye" ve "Türk ümmeti" demektir; zira millet-i İslamiye bir ve ümem-i İslamiye yani din-i İslam'a tâbi akvam ise çoktur. Tashihen istimali elzemdir.)

³ Kadınlara ve çocuklara yönelik bu duyarlık Servet-i Fünun dönemi Türk şiirinde de vardır. Örneğin Tevfik Fikret'in "Sis" şiirinde de kadınlar ve çocuklar toplumun yaşanan sıkıntılardan en fazla etkilenen kesimleri olarak zikredilir. Fakat bu dönemde bu duyarlığı şiir faaliyetinin merkezine alan ve bu yönüyle temayüz eden bir şair yoktur. Fikret'in *Rûbab-ı Şikeste*'sindeki bu tarz şiirler Mehmet Kaplan tarafından onun şiirleri üzerinde yapılan bir tasnifte "merhamet şiirleri" başlığı altında incelenmiştir. (*Tevfik Fikret Devir Şahsiyet Eseri*, Dergâh Yayınları, 2. bs., 1987, ss. 140-147) Kaplan'ın bu tasnifinde de görüleceği üzere kitaptaki bu tarz şiirlerin önemli bir yekûn tuttuğu söylenemez.

şiddete uğrayan toplum kesimi olarak hikâye edilir. Yine manzum hikâye tarzında kaleme alınmış olan “Seyfi Baba”, “Kör Neyzen” ve “Yemişçi İhtiyar”da ise yaşlıların sorunları dile getirilir. “Mahalle Kahvesi” şiirinde de doğrudan doğruya bu kesimlerden biri üzerinde durulmamakla birlikte söz konusu kesimlerin içinde bulunduğu yoksulluk ve yoksunluğa sebep olan bir kurum olarak kahvehanelerin zararları üzerinde durulduğu ve kahvehane müdavimlerinin eleştiri konusu yapıldığı görülür. Bütün bu şiirler manzum hikâye tarzında kaleme alınmış uzun soluklu metinlerdir ve yukarıda da belirtildiği gibi kitabın büyük bir kısmını oluşturlar.

Söz konusu şiirlerden çocuklarla ilgili ilk şiir olan “Hasta”da⁴, öğrenim gördüğü yatılı okuldan verem hastası olduğu için uzaklaştırılmak istenen bir çocuğun içinde bulunduğu çaresizlik anlatılır. Hastalığı geç teşhis edilmiştir ve artık tedavi imkânı yoktur. Şairi temsil eden anlatıcı ile çocuğu muayene eden doktor arasında geçen konuşmalarla ilerleyen ve doktorun söyledikleriyle hastalığın tedavi edilme aşamasının geçtiğinin anlaşıldığı şiirin sonunda mektep idaresi hastalığın diğer öğrencilere de bulaşmasını engellemek için hasta çocuğu bir paytona bindirerek mektepten uzaklaştırır. Kendisine hava değişiminin iyi geleceği söylenerek hastalığının mahiyeti gizlenmeye çalışılır, fakat çocuk durumu anlamıştır. Gidecek yeri olmadığını söyleyerek okuldan ayrılmak istemese de başka seçeneği olmadığını bilir, durumu kabullenir. Şiir, hasta çocuğun, arkadaşlarının yardımıyla bir arabaya binerek gözyaşları içinde oradan uzaklaşması ile sona erer. Gideceği yer, ölüme bekleyeceği bir kimsesizler barınağıdır:

... beni ta

Götür İstanbul'a, bir yerde bırak ki, gureba

-Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada-

Uzanıp ölmeye bir şilte bulurlar orada.⁵

Küfe⁶ şiirinde trajik hikâyesi anlatılan “13 yaşında kadar” çocuğun ise babası ölmüş ve okumak hayalleri sona ermiştir. Artık babasından kalan küfeyle hamallık yaparak evin geçimini sağlayacak, annesinin ve küçük kardeşinin ihtiyaçlarını o karşılayacaktır. Yine bir manzum hikâye olarak kurgulanmış şiirde şair anlatıcı da hikâye kişileri arasındadır. Henüz havanın tam olarak aydınlanmadığı sabahın erken bir saatinde evden çıkan şair anlatıcı, yolda yürürken “on üç yaşında kadar” gösteren bir çocukla annesi arasında geçen

⁴ Safahat, ss. 54-58.

⁵ Şiirin başında “Vaka Halkalı Ziraat Mektebi'nde geçmişti” notu bulunmaktadır. Mehmet Akif'in kendisi de bu okulda öğrenim görmüş ve sonra aynı okulda öğretmenlik de yapmıştır. Mithat Cemal'in şairden naklederek verdiği bilgilerden, bu şiirde hikâyesi anlatılan çocuğun Akif'in öğrencisi olduğunu ve biraz da ihmal sonucunda veremden öldüğünü öğreniyoruz. Bkz. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, ss. 63-64.

⁶ Safahat, ss. 17-20.

bir tartışmaya şahit olur. Anne ile çocuk arasındaki konuşmalardan, hamallık yapan babası ölen Hasan adındaki bu çocuğun, evin ihtiyaçlarını karşılamak için aynı mesleği devam ettirmek zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığını anlar. Oysa o yatılı okullarda okumak hayali kurmaktadır. Hamallık yapmak istemeyen oğlunu annesi ikna etmeye çalışmakta, çocuk ise sokağa attığı küfeyi parçalamak istemektedir. Olaya şahit olan şair, Hasan'a nasihat etmek ister:

Dedim ki ben de:

-Ayol dinle annenin sözünü...

Fakat çocuk bana haykırdı ekşitip yüzünü:

-Sakallı, yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!

Ne dırlanıp duruyorsun sabahleyin oradan?

Benim içim yanıyor: Dağ kadar babam gitti...

Çocuğun bu hitabına aldırılmayarak çalışmanın ayıp olmadığı, aksine ekmek parası kazanmak ve dilenmek zorunda kalmamak için çalışmasının gerektiği şeklinde Hasan'a nasihat eden şair, bahsin uzayacağını anlayarak çocukla annesini orada bırakıp yoluna devam eder:

Söz anladım ki uzun, hem de pek uzun sürecek;

Benimse vardı o gün birçok işlerim görecek;

Bıraktım onları, saptım yokuşlu bir yoldan.

Ne oldu şimdi acep, kim bilir, zavallı Hasan?

Hasan'a ne olduğunu birkaç gün sonra anlatıcı ile birlikte biz de öğreniriz: Kendi çocuğunu gezdirmek için Fatih'e çıkan şair, çarşıda yine Hasan'la karşılaşır. Fakat bu defa Hasan'ın görüntüsü içler acısıdır; o gün sokağa atarak parçalamak istediği küfe ile yaşlı bir adamın yükünü taşımaktadır. Şair, okuma hayâlini gerçekleştiremeyen ve hamallık yapmak zorunda kalan bu küçük çocuk ile tam o esnada rüştiye mektebinden çıkmış neşe içerisinde evlerine gitmekte olan çocukları karşılaştırır:

Hasan'la karşılaşırken bu sahne oldu hazin:

Evet, bu yavruların hepsi, pür-sürûd-ı şebâb,

Eder dururdu birer âşiyân-ı nûra şitâb.

Birazdan oynayacak hepsi bunların, ne iyi!

Fakat Hasan, babasından kalan o pis küfeyi,

-Ki ezmek istedi görmekle reh-güzârında-

İlelebed çekecek düşün-i ıztrârında!

Küfe şiiiri bu acıklı sahne ile sona erer. Şair olayı hikâye etmek ve çarpıcı bazı sahneleri

göstermekle yetinmiş, problemin kaynağı veya çözümü konusunda herhangi bir yorum veya değerlendirmede bulunmamış, realist yazarlara özgü bir tavırla sonuç çıkarmayı okuyucuya bırakmıştır. Süleyman Nazif, Mehmet Akif'in bu şiirde cemiyetin iki sosyal tabakası arasındaki farkı ve sosyal adalet talebine yönelik yeni bir devrin başlangıcını "ihşâs" ettirdiğini ileri sürer.⁷ Ancak şiirde bu tür bir yoruma imkân verecek ifadeler yoktur. Bu noktada Mehmet Akif'in sosyal sınıflar arasındaki çatışmayı vurgulamak veya belirginleştirmekten ziyade toplum hayatındaki birlikteliği ve dayanışmayı öne çıkardığını kabul etmek daha doğru olacaktır. Nitekim yine çocuklarla ilgili olan "Bayram"⁸ şiiri bunun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Bir bayram yerinde bütün çocuklar neşe içerisinde eğlenirken yetim ve parasız olduğu için bu eğlencelere katılamayan bir çocuğun orada bulunanların ilgi ve yardımı ile bu sevinç halkasına katılmasını konu alan manzumede şair bu tavrını açıkça belli etmiştir. Yine bir manzum hikâye olan bu şiirde Mehmet Akif önce kadın erkek ve genç yaşlı bütün bir toplumun, özellikle de bütün çocukların katıldığı canlı ve hareketli bir bayram yeri tablosu çizer. Bu tablo içerisinde bir de yetim ve yoksul olduğu için çocukların parayla bindikleri salıncağa binemeyen bir kız çocuğu vardır. Diğer çocukların neşeli kahkaha ve çığlıklarına karşılık o ninesinin kucağında ağlamaktadır. Etraftan çocuğu görenler ağlamasının sebebini öğrenince onu da "sevabına" salıncağa bindirirler ve bu küçük kız da "ağlamayan kızların şetâretine" katılır. Görüldüğü gibi burada şair, çizdiği tablo böyle bir sonuç çıkarmasına son derece elverişli olduğu hâlde, sosyal adaletsizlik konusunu gündeme getirmemiştir. Onun bu tavrını sosyal meselelerle ilgili bütün şiirlerine genellemek yanlış olmaz. Akif'in birçok şiirinde zayıf ve yoksul insanlar vardır, fakat bu insanların problemlerinden yola çıkılarak bir sınıf çatışmasının vurgulandığını görmeyiz. Belki de şair bu çatışmayı vurguladığı takdirde, bunun, hikâyesi anlatılan kesimlerin içinde bulunduğu durumun görülmesinin önüne geçeceğini düşünmektedir. Gerçekten de sınıflar arası sosyal adalet bozukluğu veya sınıf çatışması –yine çok önemli olmakla birlikte- ayrı bir temadır ve şairin bu şiirlerle toplumda oluşturmak istediği "merhamet" veya "acıma" duygusunun önüne geçecektir.

Mehmet Akif'in "Meyhane"⁹ şiirinde gece gündüz içen ve günlerce eve uğramayan Baba Arif adındaki bir adamın acınacak duruma düşmüş karısının ve çocuklarının hâli tasvir edilir. Baba Arif'in kızı artık çocukluktan çıkıp gelinlik kız çağına gelmiştir, ama kendisinden "şu sarhoşun kızı İffet" olarak söz edildiği için gelin olma umudunu yitirmiştir. Oğlu Necip ise devam ettiği mektepten "ne haftalık ne de aylık" ödeyemediği için kovulmuştur. Burada çocukların acınacak duruma düşmesinin sebebi meyhane ve içkidir. Mehmet Akif'in bu konuyla ilgili sonraki yıllarda Abdülaziz Caviş'in bir eserini İçkinin *Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler* adıyla tercüme edip yayınlamış olmasını, onun bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından hatırlayabiliriz.¹⁰

⁷ Süleyman Nazif, *Mehmet Akif*, (Eski ve yeni harflerle neşre hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991, s. 78.

⁸ *Safahat*, ss. 96-100.

⁹ *Safahat*, ss. 83-88.

¹⁰ Ali Şükrü Matbaası, Ankara, 1339/1923.

“İstibdad”¹¹ ve onun devamı mahiyetindeki “Hürriyet”¹² şiirlerinde ise Yemen’e sürgüne gönderilmiş ve babasız büyümek durumunda kalmış çocuklardan yine acıma ve gözyaşı eşliğinde söz edilir.

Sonuç olarak Mehmet Akif’in şiirlerinde çocuklar, toplumun en fazla merhamete layık kesimleri olarak yer alırlar. Merhamete layıktırlar, çünkü kendi durumlarını düzeltecek güce veya iradeye sahip değillerdir. Sorumsuz babaların, toplumun, birtakım kurumların veya devletin ihmali yüzünden acı çekmektedirler. Şair bu acıyı dile getirerek toplum vicdanının sözcülüğünü yapmaktadır.

Mehmet Akif’in şiirlerinde merhamet veya acımaya layık kesimlerden biri de kadınlardır. Bugün de erkek egemen toplumun mağdurları olarak edebiyatın konusu olmaya devam eden kadınların yaşadığı acıları manzum hikâye formundaki eserlerinde en çarpıcı sahnelerle tasvir eden şairimiz Mehmet Akif’tir. Meyhane şiirinde, yukarıda söz ettiğimiz gibi gece gündüz meyhaneden çıkmayan Baba Arif adındaki adamın karısının içinde bulunduğu durum ayrıntılı olarak anlatılır. Kadın, babasını görmek isteyen küçük oğlunun ağlamalarına kayıtsız kalamayıp komşusu Hüseyin Ağa’yı yanına alarak meyhane meyhane dolaşıp kocasını bulmaya çalışır. Sonunda bir meyhanede onu yine sarhoş bir vaziyette bulur ve yakınlıkla sızlanarak içinde bulunduğu durumu anlatmaya başlar. Diğer meyhane müdavimleri ile birlikte kadının söylediklerini dinleyen Baba Arif, herkesin içinde “Cehennem ol seni hınzır orospu, git: Boşsun” mısraında ifadesini bulan sözleriyle kadını bir çırpıda boşar! Bu tutum sadece bu olaya özgü değildir, toplumun yaygın bir uygulaması ve kadınların yarasıdır. Nitekim şair, meyhanede bulunan kişilerin bu konudaki tutumlarını onların konuşmalarını naklederek yansıtır. Diğerlerinin bu husustaki bilinç ve ahlak düzeyleri de Baba Arif’inkinden farklı değildir:

-Bırak, köpoğlu kadın amma çalçeneymiş ha!

-Benimki çok daha fazlaydı.

-Etme

-Elbet ya

Onun için boşadım. Sen işitmedin mi Halim?

-Kadın lakırdısı girmez kulağıma zati benim.

Senin karım dediğin âdeta pabuç gibidir:

Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir.

Bu tutumun bir benzerini de yine kadınların yaşadığı sorunların hikâyesinin merkezinde

¹¹ *Safahat*, ss. 146-155.

¹² *Safahat*, ss. 156-158.

yer aldığı “Köse İmam”¹³ şiirinde görürüz.¹⁴ Karısının üzerine ikinci kez evlenmek isteyen ve kadının itiraz etmesi üzerine şiddete başvuran adamı Köse İmam azarlar ve ona İslam dininin kadına verdiği değeri ve erkeğe bu bakımdan yüklediği sorumlulukları hatırlatır. Karısını hem döven hem de keyfi olarak bir çırpıda boşayan adamın bakışı ve zihniyeti –“Meyhane” şiirinde olduğu gibi- aslında toplumda yaygın bakışın ve zihniyetin tezahürü olarak anlatılır. Davranışını “hem günah hem de ayıp” olarak niteleyen Köse İmam’a İhsan adındaki adam “Bakma sen onun sözüne, ne domuzdur bilsen!” karşılığını verir. Köse İmam’ın kadının suçunun ne olduğunu sorar sorması üzerine aldığı cevap adamın dini kendi istekleri doğrultusunda nasıl çarpıtarak yorumladığını göstermektedir. İkili arasındaki konuşma şair anlatıcı tarafından şöyle nakledilir:

-Nesi var hırsız mı?

Yoksa yüz­süz mü?

-Değil hiçbiri... Lâkin canımı

Sıktı akşam “Edemem, üstüme evlenme!” diye.

Ne demek! Dörde kadar evlenir erkek demeye

Kalmadan başladı şirretliğe... Kızmaz mı kafam?

-Kustuğın herzeyi yutsun diye, hey sersem adam!

Dövüyorsun, boşuyorsun elin öksüz kızını...

Haklı bir kere ya! İnsan boşamaz haksızını.

-Boşamaz? Amma da yaptın! Ya şeriat ne için

Bize evlenmeyi tâ dörde kadar emretsin?

İki alsam ne çıkar saye-i hürriyyette?

Boşamışsam canım ister boşarım elbette.

İşte meydanda kitap! Hem alır hem boşarız!

-Dara geldin mi, şerî’at! Sus ulan iz’ansız!

...

Ağzı meyhâneye rahmet okuturken, hele bak,

¹³ *Safahat*, ss.

¹⁴ Yine Köse İmam’ın karakter olarak canlandırıldığı *Asım*’da da kocası üzerine ikinci kez

Bana gelmiş de şerî'atçı kesilmiş... Avanak!
Hangi bir seyyie yok defter-i a'mâlinde?
Seni dünyâda gören var mı ayık hâlinde?
Müslümanlıkta şeriat bunu emretmiş imiş:
Hem alır hem de boşarmış; ne kadar sade bir iş!
Karı tatlıki için bak ne diyor peygamber:
"Bir talâk oldu mu dünyada semalar titrer!"
İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir?

Bu minval üzere devam eden konuşmalardan sonra adamlarla kadın gidince, Köse İmam, şairi temsil eden anlatıcıya, kadınların yaşadığı bu ve benzeri sorunların sebebinin "terbiye" yani eğitim eksikliği olduğunu söyler. Aynı zamanda "Müslümanlık bu mu yahu? diye insan yanıyor" sözleriyle dinin de yanlış yorumlandığını veya istismar edildiğini dile getirir. "Köse İmam" şiiri, Mehmet Akif'in kadın sorununu aynı zamanda dinin günümüz hayatına uygun bir yorumunun yapılamayışı ile ilişkilendirmiş olması sebebiyle de önemlidir. Mehmet Akif'in "Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" derken ne kastettiğini de bu bağlamda düşünmek gerekir.

Mehmet Akif'in *Safahat*'ında acıma veya merhamet duygusu eşliğinde sorunları dile getirilen kesimlerden biri de yaşlılardır. Yaşlılar da çocuklar ve kadınlar gibi sorunlarını kendi başlarına çözecek güce sahip olmayan bir kesimdir. Yayımlanış tarihine göre bu tarz şiirlerden ilki "Yemişçi İhtiyar"dır. Bu kısa manzumede, elinde terazisi ve sırtında meyve küfesi ile sokaklarda dolaşan yaşlı bir seyyar satıcının acıklı görünüşü tasvir edilmiştir. Sadece geçimini temin etmek için bu yükü taşıyan bu yaşlı adam için artık hayat da bir yük hâline gelmiştir:

Sin'in-i ömr-i şedâid-güzîni olmalıdır,
Ceb'in-i pâkine pîrin bu çin-i ye'si veren.
Elinde tartısı, dūşunda mülk-i seyyârî;
Yürür... Önünde mezar, arkasında bin şîven!
Zamân olur ki, uzaklarda bir serâb-ı muzî
Nümâyîşiyle, gözünden geçer hayâl-i vatan;
Sönük nigâhını bîdâr ederdi belki ümîd,
Hayâle olsa müsâid bu meşy ü tâb-efgen.
Çeker şu bârı hayâtınca hep hayâtı için;
Bilinse âh şu bâr-ı hayâtı çekmek niçin?...

Kör Neyzen¹⁵ adlı manzumede ise ney üfleyerek dilencilik yapan yaşlı bir adamın acıklı hâli anlatılır. Elindeki kırık neyden güçlkle ses çıkararak sokaklarda dilenen bu yaşlı dilenciye sık sık gören ve davranışlarını izleyen şair, yaşamanın onun için ne kadar ıstırap verici olduğunu düşünerek hâline acır. Üzerindeki elbise artık kendisini koruyamayacak duruma gelmiş bu adamın geleceğe dair hiçbir umut taşımadığı yüz çizgilerinden anlaşılmalıdır:

Muhîti hep mütevâlî leyâl-i dûrâ-dûr...

Sabâh yok onun âfâk-ı târ-ı ömrü için!

Yüzünde hande-i ümmîdi andırır bir nûr

Görölmüyor! O mükedder, elîm çehre bütün

Kesîf bir bulut altında perde-pûş-i melâl...

Geçen zamanı karanlık, karanlık istikbâl!

Yine bir gün şair, yağmurlu bir havada çarşıdan geçerken bu adamı görür. Yağmurdan korunmak için sığındığı bir şadırvanın altında bir hasır şiltenin üzerine oturmuş dilenmektedir. İhtiyar, elindeki neyi üflemeye gayret etmekte, fakat sadece inlemeye benzer bir ses çıkarabilmektedir. Adam kimsenin dikkatini çekmediği için para veren de yoktur. Tam o esnada önündeki çanakta bir çınlama sesi duyar. Para veren olduğunu sanarak elini uzatır, fakat yanılmıştır:

Şadırvanın, körü altında saklayan saçağı

Delinmemiş mi? Buluttan coşup gelen yağmur,

O sakbeden uzanıp bir sicim gibi aşağı,

Zavallı keşkülü baktım yavaşça kamçılıyor,

Duyunca kör, bunu bir cûş-i merhamet sandı,

Uzandı keşküle, heyhât, işte aldandı:

Morarmış elleri boş çıktı, sâde ıslandı!

“Seyfi Baba” adlı şiirinde ise Mehmet Akif, ilerlemiş yaşına rağmen geçimini temin etmek için çalışmak zorunda olan yaşlı bir adamın hayat mücadelesini hikâye etmiştir.¹⁶ Şair bir akşam eve geldiğinde kendisine Seyfi Baba’nın hasta olduğunu haber verirler. Uzun zamandır görmemiş olduğu bu dostuna yardımcı olmak için, evdekilere gece gelemeyebileceğini söyleyerek Seyfi Baba’nın yanına gitmek üzere yola çıkar. Manzumenin büyük bir bölümü,

¹⁵ Safahat, ss. 68-69.

¹⁶ Mithat Cemal, bu şiirde hikâyesi anlatılan kişinin Akif’in dostlarından Dülger Hasan olduğunu yazıyor. Yazar, dostları için sık sık ev değiştiren Mehmet Akif’in bu şahsa yakın olmak için Sarıgözel’deki kendi evini boşaltarak İstanbul’un Yayla semtine taşındığını bildirmektedir. Bkz. Mehmet Akif, ss. 48-49.

yolların bakımsızlığı ve karanlıkta yürümenin güçlüğü etrafında bu yolculuğun tasvirine ayrılmıştır. Şair, dostunun evine vardığında onu karanlık odada hasta yatağında bulur. Bu odaya tam bir sefalet manzarası hâkimdir. Öyle ki bu sefalet ve perişanlığı tasvir etmek bile imkânsızdır:

Gördü bir sahne-i üryân-ı sefâlet ki nigâh,

Şâir olsam yine tasvîri olur bence muhâl:

O perişanlığı derpiş edemez çünkü hayâl!

Şiirin karşılıklı konuşma şeklinde düzenlenmiş olan devamında Seyfi Baba'nın içinde bulunduğu durumu kendi ağzından dinleriz. O, yetmiş beş yaşını geçmiştir ve artık iş yapamayacak durumdadır. Bir oğlu vardır, fakat o da uzun zamandır işsizdir. Evin ihtiyaçlarını temin için kışın soğuşunda dışarıda çalışmak zorunda kalan ihtiyar adam bu yüzden üşütmüş ve yatağa düşmüştür. Şair bu ihtiyar dostuna ıhlamur kaynatır, terlemesine yardımcı olur ve yalnızlığını paylaşmak için gece yanında kalır. Sabahleyin ayrılırken de bir miktar para bırakmak ister, fakat cüzdanı boştur:

Bir de baktım ki: Tek onluk bile yokmuş kesede;

Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sâde!

O zaman koptu içimden şu tahassür ebedi:

Ya hamiyetsiz olaydım, ya param olsa idi!

Görüldüğü gibi, yaşlı insanların problemleri ile ilgili olan Yemişçi İhtiyar, Kör Neyzen ve Seyfi Baba şiirlerinde ve çocuklarla ilgili olan Küfe ve Bayram'da günlük hayatın ihtiyaçlarına ait maddî sıkıntılar ön plandadır. Mahalle Kahvesi, Meyhâne ve Köse İmam'da ise maddî problemler de belirleyici olmakla birlikte sosyal problemlerin kaynağında bilgisizlik ve ahlâkî çöküş vardır.

Bu şiirlerle Mehmet Akif, toplumun aksayan taraflarını göstermiştir. Türk şiirinde sosyal meseleler Tanzimat döneminden sonra daha fazla yer bulmaya başlamış, edebiyat toplum sorunlarına dikkat çekmek için bir araç olarak da kullanılmıştır. Şinasi'nin, Namık Kemal'in hatta Abdülhak Hamit ve Recaizade Ekrem'in, şiirin veya genel olarak edebiyatın toplumcu yönünü önemsedikleri bilinmektedir. Fakat onların ardından edebiyat dünyamıza hâkim olan Servet-i Fünun topluluğunun edebiyat anlayışında bireyin iç yaşantısı öne çıkmış, edebiyat insan tekinin iç dünyasını tahlil etmeyi amaçlayan bir sanata dönüşmüştür. Servet-i Fünuncularla hemen hemen aynı dönemde şiire ilgi duymaya başlamış ve ilk şiirlerini bu dönemde vermiş olan Mehmet Akif'in biraz da bu anlayışa bir çeşit tepki olarak kabul edebileceğimiz şiir anlayışı daha çok Şinasi ve Namık Kemal çizgisine bağlıdır. İkinci Meşrutiyet döneminde art arda yayınladığı şiirleriyle toplumsal duyarlılığa sahip ve toplum vicdanının sesi olmayı amaçlayan bir şair olduğunu gösteren Mehmet Akif, 1911'de yayınladığı ilk şiir kitabıyla edebiyat dünyasının dikkatini çekmiş ve o dönemde hakkında birçok yazı kaleme alınmıştır. Edebiyatın toplumla ilişkisinin düzeyi ve mahiyeti konusu da onun ilk şiir kitabı üzerinden tartışılmıştır. Ardından 1912'de yayınladığı ikinci şiir

kitabı Süleymaniye Kürsüsünde ile birlikte şairin İstanbul özelinden çıkarak Türk ve İslam dünyasının meselelerine yöneldiği görülür. Ancak gerek Süleymaniye Kürsüsünde ve gerekse sonraki yıllarda yayınlanacak kitaplarında yaşadığı çevrenin ve bu çevreye mensup toplum kesimlerinin, özellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlıların sözcüsü olmaya devam etmiştir.

Kaynakça

Abdülaziz Caviş, *İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler* (Çev. Mehmet Akif), Ali Şükrü Matbaası, Ankara, 1339/1923.

Fazıl Gökçek, *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası*, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014.

İbrahim Öztürkçü, *II. Meşrutiyet Döneminde Mehmed Âkif Tartışmaları I*, Mahya Yayıncılık, 2021.

İnci Enginün, "Safahat'ta İstanbul'un Romanı", *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 179-189.

M. Fatih Andı, "Safahat Birinci Kitabın Devrinde Uyandırdığı Akisler", *İlmî Araştırmalar*, S. 1, 1995, ss. 39-60.

Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yayınları, 2007.

Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir Şahsiyet Eser*, Dergâh Yayınları, 2. bs., 1987.

Mithat Cemal Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986.

Süleyman Nazif, *Mehmet Akif*, (Eski ve yeni harflerle neşre hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991, s. 78.

MEHMET AKİF'İN ŞİİRLERİNDE TASVİR

Dilek Yardım*

Mehmet Kaplan *Şiir Tahlilleri l'de Süleymaniye Kürsüsünde*'den aldığı bir parça için yaptığı incelemede *Safahat* için "... âdeta, muayyen bir nokta-i nazardan tasvir edilen bir manzum romana benzer" (2012: 174) ifadelerine yer vermektedir. Türk Edebiyatı'nda Akif kadar yaşadığı devri gören ve gösteren başka bir şairin olmadığını, sosyal hayata dâhil hemen hemen her şeyin onun görüş ve duyuş sahnesine girdiğini belirten Kaplan, Akif'in bunları yaparken edebiyatın tüm ifade vasıtalarından yararlandığını dile getirir (2012: 174). Bu bağlamda *I. Safahat*'ta bulunan manzum hikâyeler sebebiyle Akif'in şiirlerinde kullandığı ifade vasıtalarının başında genellikle tahkiye ön plana çıkmıştır. Ancak Akif'in ilk şiirlerinden bu yana, özellikle kişi ve mekân yaratma sürecinde başvurduğu anlatım tekniklerinden biri de tasvirlerdir. Onun şiirlerinde en az tahkiye kadar önemli bir yere sahip olan tasvirler, Akif'in şiirde geçirdiği merhaleleri ortaya koyması bakımından da oldukça dikkate değerdir.

Akif denilince akla ilk olarak *Safahat* adlı külliyyatı gelmekle birlikte, onun 1908'den önce kaleme aldığı birtakım şiirleri de mevcuttur. Fazıl Gökçek'in de ifade ettiği üzere onun şiirlerini "Gençlik dönemi şiirleri" ve "Olgunluk dönemi şiirleri" olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür (Gökçek, 2021). Gençlik dönemi şiirleri arasında 1893'ten II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki süreçte kaleme alınan şiirleri bulunmaktadır. Bir kısmı *Mektep*, *Hazine-i Fünun* ve *Resimli Gazete* gibi dergilerde neşredilen bu şiirlerin bir kısmı ise gazete ve dergilerde neşredilmemiş ve Akif tarafından bizzat imha edilmiştir (Fergan, 2011: 214).¹ Akif bu dönemde kaleme aldığı şiirlerinin hiçbirini II. Meşrutiyet'le birlikte sanat anlayışında geçirdiği değişim neticesinde beğenmediği için *Safahat*'a dâhil etmemiştir. Olgunluk döneminde kaleme aldığı şiirlerinde görülen cemiyetçi tavrın bulunmadığı bu şiirler, ilk olarak Divan edebiyatı çizgisinde ve Muallim Naci tesirinde olmakla birlikte, Akif'in Ispartalı Hakkı ile tanışıp Fransızca öğrenmesi neticesinde biçim ve muhteva olarak yeninin dairesine girmiştir (Gökçek, 2014: 95). Akif'in asıl şiir anlayışının şekillendiği ve edebî kimliğinin

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. dlkyardim@gmail.com Orcid: 0000-0001-8901-5839

¹ Akif'in bu döneme ait bazı şiirleri ise birtakım şahsi kayıtlarda yer almaktadır. Bunlardan ilki Edirne'de kitapçılık yapan Rizeli Taşçıoğlu Süleyman Efendi'ye ait iki defterdir. Bu defterin içinde Akif'e ait dört gazel ve bir terkîb-i bent bulunmaktadır (Bilgegil, 1971: 3). Bununla birlikte Fevziye Abdullah Tansel'in (1973: 11-12) halasının eşinin kütüphanesinde bulunan *I. Safahat*'ın ilk baskısında da Mehmet Akif tarafından kendi el yazısıyla yazılmış ve imzalanmış "Destûr" başlıklı manzume bulunmaktadır.

hüviyet bulduğu şiirleri ise “Olgunluk dönemi şiirleri”dir. 1908’den sonra *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat*’ta neşredilen bu şiirler sırasıyla *Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Hatıralar, Asım ve Gölgeler* adıyla yedi kitapta toplanmıştır. İlk şiirlerinin aksine bakışlarını cemiyetin gerçeklerine çevirdiği bu şiirlerinde Akif, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki çalkantılı süreci, özellikle toplum ve mekâna dair yansımalarla ele almıştır. Akif’in sanat anlayışındaki değişimle birlikte şiirde geçirmiş olduğu bu merhaleler, onun bir anlatım yöntemi olarak kullandığı tasvirlerin de niteliğinde ve uygulanmasında farklılıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Tasvir Üzerine Düşünceleri

Mehmet Akif Ersoy, yazdığı şiirler ve şiirlerinde yansıttığı düşünce dünyasıyla Türk Edebiyatı’nın köşe taşlarından biri olmuştur. O “Şiirleriyle daha çok içinde yaşadığı toplumun acılarını terennüm etmiş, fakat aynı zamanda bu acıların sona ermesi için çözüm önerileri de sunmuş duyarlı ve vicdanlı bir aydındır. Bu duyarlılığı ve vicdanıyla çağına ayna tutarken, genellikle bir klişe hâlinde söylenenin aksine, sanat ve estetikten ödün vermemiştir” (Gökçek, 2021). *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşat*’ta neşrolunan edebiyatla ilgili yazılar bunun bir kanıtıdır. Akif’in şiirde tekniğe önem verdiğini ve bunun üzerine düşündüğünü gösteren bu yazılar, onun biçim üzerinde ne derece titizlikle durduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda Akif’in 1912’de *Sırat-ı Müstakim*’de neşrolunan “Tasvîr” başlıklı yazısı, onun tasvir meselesi üzerine düşündüğünü ve bu meseleye nasıl yaklaştığını göstermesi bakımından oldukça dikkate değerdir. “Tasvîr” başlıklı yazının tarihi ise Akif’in şiirlerindeki tasvirlerin kullanım amacının ve şeklinin değişimini gösteren, kısaca onun şiirde geçirdiği merhaleleri ortaya koyan önemli bir dikkattir. Akif’in “sanatın sosyal ve ahlaki değerlerin hizmetinde olması gerektiği şeklindeki genel anlayışa” (Gökçek, 2014: 69) bağlandıktan sonra yani 1908’den sonra kaleme alınan bu yazıdaki fikirler, onun *Safahat*’taki şiirlerinde kullandığı tasvirler için bir değerlendirme noktası sunarken, gençlik döneminde kaleme aldığı şiirler için pek geçerli değildir. İlgili yazıda Akif, “Gözümüzle görebileceğimiz mahsûsatı bize gösterebilecek, yahud hâricde vücudu olmayan ihtisâsâtı duyurabilecek melekeye edebiyâta tasvir derler” (M. Âkif, 2016: 364) şeklinde tanımladığı tasvir meselesine dair pek çok konu üzerinde durmuştur. Ele aldığı hususlardan ilki tasvir türlerine dairdir ve Akif’e göre tasvir üç türlü yapılabilir:

Tasvir üç türlü olur. Birincisinde edib bir müstensih ressam tavrı takınarak tersîm edeceği levhayı aynen alır; kendisinden hiçbir çizgi ilâve etmez. İkincisinde o levhayı olduğu gibi çizmeyerek gerek ilâve, gerek tayy suretiyle yer yer ta’dilât icrâ eder. Üçüncüsünde ise tasvir edeceği şeyi olduğu gibi göstermek tarafına hiç yanaşmayarak, onu evvelce kendisi bambaşka bir nazarla bambaşka bir şekilde gördükten sonra öylece gösterir; yani başkalarının gördüğü gibi değil, kendisinin görmek istediği gibi göstermeye çalışır.

Şu taksime göre birinci tasvîr sırf hakikî, üçüncüsü büsbütün hayalî, ikincisi ise hakikatle hayalînin mümtezic bir şekli oluyor. (M. Âkif, 2016: 364)

Bu tasnifte dikkati çeken ilk husus, Akif’in tasvir edenin bakış açısı dâhilinde bu ayrımı yapmış olmasıdır. Hayalî, hakikî ve hayalle hakikatin karışımı olarak üçe ayırdığı tasvirde, ‘müstensihin tavrı’ni odak noktası alan Akif, tasvir nesnesinde meydana getirilecek değişimin

tasvirin türlerini belirlediğini ifade eder. Bunun yanı sıra Akif'in yazıda üzerinde durduğu bir diğer husus, tasvirde ölçektir. Tasvir yapılırken verilecek ayrıntının ne kadar olacağına ölçüyü 'mevzu' olarak belirleyen Akif, mevzunun ayrıntıya ne kadar müsait olduğuna bağlı olarak tafsilatın derecesinin değişeceğini dile getirir. Bununla birlikte Akif aynı yazıda edebî türün de ayrıntıyı belirleyen bir husus olduğunu söyler. Bu noktada hikâyenin ayrıntıya daha müsait olduğunu ancak şiirin buna pek de müsait olmadığını ve fazla ayrıntının şiirin tadını kaçıracağını belirtir. Şiirde hakiki tasvirler yaparken ayrıntıları tek tek vermek yerine hakikati eşyaya söyletmenin daha uygun olacağını dile getirir:

Meselâ bir fakirin sefâletini ta'rif ederek hâline acındırmak için şöyle perîşândır, böyle sefildir... demektense o zavallının yuvasında nazar-ı merhamete olanca üryanlığıyla çarpacak ne gibi şeyler varsa onları gösterivermek çok daha belîğ olur. Zirâ birinde söylüyorsunuz, birinde ise gösteriyorsunuz. Elbette görmek dinlemekten müessirdir. (M. Âkif, 2016: 365)

"Türk edebiyatı literatürüne modern anlamda edebî tasvir kavramının girişi XIX. yüzyılda edebiyatta başlayan Batılılaşma süreci içindedir" (Kahraman, 2011: 137). Bunun öncesinde edebiyatımızda karşımıza çıkan tasvir kavramı İnan Edebiyatı'nın tesiri neticesinde teşekkül etmiştir. İnan Edebiyatı'ndaki edebî tasvirler ise çoğunlukla hayalidir. Akif'in tasvir hususunda değindiği bir diğer husus ise eski şairlerimizin İnan Edebiyatı tesiriyle hayalî tasvirler yapmalarıdır. Bu noktada eski şairlerimizin daha çok realist tasvirler vücuda getiren Arap Edebiyatı'na öykünmüş olsalar daha güzel eserler vücuda getirebileceklerini belirten Akif, tasvir türlerine dair yapmış olduğu tasnifte kendisinin en çok hangi tür tasnife yakın olduğunu da ortaya koymaktadır. Yazının bütününe bakılacak olduğunda hakikî tasvirleri daha güzel bulduğuna dair söylemleri ve hakikati eşyaya söyletmek, tasvirde tabiiik gibi meselelerin üzerinde dikkatle durması, Akif'in hakiki tasvirlerden yana olan tavrını açıkça göstermektedir.

"Gençlik Dönemi" Şiirlerinde Tasvir

Akif'in sanat anlayışındaki değişim, şiirlerinde ele alınan mevzuyu ve mevzunun işleniş biçimini çokça etkilemiştir. Onun gençlik ve olgunluk dönemindeki şiirleri karşılaştırıldığı zaman bu durum oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Gençlik dönemi şiirlerinde ele alınan mevzular, olgunluk dönemindekilerin aksine oldukça ferdî boyutta kalan mevzulardır. Genel itibarıyla aşk, din ya da önemli tarihî şahsiyetler etrafında şekillenen şiirin mevzuları, tasvirlerin vücuda getirilişinde de etkili olmuştur. İlk şiirleri arasında özellikle Divan edebiyatı çizgisinde kaleme aldığı şiirlerindeki 'ideal sevgili' tasvirleri bunun örneklerinden biridir. Klasik edebiyat geleneğinin bir neticesi olarak mübalağalı özellikleriyle gerçeklikten uzak bir sevgili profili ortaya koyduğu bu tasvirlerinde Akif, tasvirin süs işlevinden yararlanmıştır. Akif'in "benzer" redifli gazelini ideal sevgili tasvirlerine örnek olarak göstermek mümkündür:

Bir lem'ası yok tâbişi ruhsârına benzer
Hurşîd nasıl meş'al-i didârına benzer

Gülzârda bülbüllerin âhengi-i lâtfi
Haşâ ki senin şîve-i güftârına benzer

(...)

Meyhâne-nişîn eyledi zühhâd-ı kirâmı
Ben görmemişim dîde-i sehhârına benzer (Bilgegil, 1971: 13)

Genel itibarıyla tabiat unsurlarından faydalanılarak vücuda getirilen bu tasvirde sevgilinin yüzü ve sesi ile güçlü çağrışımları olan “hurşîd”, “bülbül” ve sihir arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Gerçekçiliğin çok uzağında olan bu ifadelerle Divan şiirinin klasik mazmun kalıplarından ve ahenginden faydalanan Akif, sevgilinin görüntüsünü zihinde canlandırmaktan ziyade onun aşığın gözündeki değerini ortaya koymak istemiştir. Bununla birlikte Akif’in ideal sevgili tasvirleri sadece klasik edebiyat etkisinde kaleme aldığı şiirlerinde yer almamaktadır. Namık Kemal, Abdülhak Hamid gibi yeni Türk şiirinin temsilcilerini daha çok okumaya başladığı ve yenin dairesine girdiği ilk şiirlerinde de aşk teması altında şiirlerinde idealize edilmiş sevgili tasvirlerine yer verdiği görülmektedir. Resimli Gazete’de² yayımladığı “Zevk-i Hayal” (nr. 62, 5 Kanunisanı 1313/17 Ocak 1898) şiirinde;

O nâsiyendeki sâfiyyetin hayâli kadar
Kemâl gösterebilmiş midir cemâl-i seher?
Edîb-i kudreti seyr et ki eylemiş te’lif
Kitâb-ı vechine benzer dehâ-nümâ bir eser!
(...)

Birer bedî’â-i fitrat o dil-rübâ gözler.
Ziyâ kadar nazar-ârâ, onun kadar nâfiz
Nigâhı gör ki hafâyâ-yı kalbi seyr eyler.
Dudaklarındaki rikkat sezâ-yı dikkat ise
Dehân-ı pâk-i latifin sözün kadar dilber! (Gökçek, 1996a: 28)

dizeleriyle de “benzer” redifli gazelinde olduğu gibi ideal sevgili tasviri vücuda getirdiği görülmektedir. Yaptığı karşılaştırmalar ve benzetmelerle mübalağalı bir söylem vücuda getiren Akif, yine tasvirin süs işlevinden faydalanarak şiirsel bir söylem oluşturmuştur. Ancak burada dikkat çekici bir husus vardır ki bu şiirde Akif’in üslubu klasik şiirin ahenginden uzaklaşarak Safahat’ta mükemmel örneklerini vereceği yeni tarza yaklaşmıştır (Gökçek, 2014: 84).

Akif’in ilk şiirlerinde yer alan tabiat tasvirleri ise hem olgunluk dönemindeki tabiat algısından farklı hem de onun müjdecisi olması bakımından dikkate değerdir. Akif’in bu dönemde neşredilen şiirlerinde tabiatı iki şekilde tasvir ettiği görülmektedir. Bunlardan

² Mehmet Akif’in Resimli Gazete’de neşredilen şiirleri için bkz.: Fazıl Gökçek, “Mehmet Âkif’in Resimli Gazete’de Yayımlanan Şiirleri-I”, Yedi İklim, S. 72, Mart 1996, ss. 26-30.; Fazıl Gökçek, “Mehmet Âkif’in Resimli Gazete’de Yayımlanan Şiirleri-II”. Yedi İklim, S. 73, Nisan 1996, ss. 52-63.

ilkinde sevgilinin bir numunesi olarak idealize bir şekilde tasvir edilen tabiat, Servet-i Fünun edebiyatında görülen sevgili ile tabiata sığınma fikrinin bir neticesidir (Gökçek, 2014: 86). “Zevk-i Hayal” şiirinde;

*Şu cûybâr-ı letâfet-fezâya bak, Allâh!
Ne şâirâne menâzır verir güzârında
Semâda nûr-ı sabâhât temevvüç ettikçe
Cihâniyânın olur çeşm-i ibtisârında:
Cemâl-i subha bir âyine-i cilâ-efrûz
Ki sâni’in asılı dest-i iktidârında!
Cibâl, heykel-i erbâb-ı azmi andırıyor
Ne hoş karâr ediyor merkez-i vekârında?! (Gökçek, 1996a: 27)*

dizeleriyle vücuda getirilen bu tasvirde tabiat, sevgiliyle sığınılmak istenen bir mekân olması sebebiyle, aynı sevgili gibi idealize edilmiş ve oldukça olumlu ifadelerle tasvir edilmiştir. Bu dönemde yapılan tabiat tasvirlerinden bazıları, Akif’in II. Meşrutiyet sonrasında kaleme aldığı ve Allah’ın kudretini ortaya koyan evren/dünya/tabiat tasvirlerinin ilk örneklerini oluşturması bakımından dikkat çekicidir. “Terkib-i Bent”inde ve “İstiğrak” (nr. 64, 19 Şubat 1313/3 Mart 1898) adlı şiirinde örneklerine rastlanılan bu tasvirlerde Akif, tabiata ve evrene ait her unsorda Allah’ın kudretinin ve ulviyetinin bir yansımasını görmektedir. İnsanın akıllı ve hayali Allah’ın varlığını idrak ve tasvir noktasında yetersiz kaldığı için evrendeki her unsur Allah’ın kudretine delil olarak gösterilmiştir:

*İdrak-i hakikatinde yâ Rab!
Tasvîr-i hüviyyetinde yâ Rab!
Dünyâlara sığmayan hayâlât
Bir nokta kadar gelir mi, heyhât!
Kalmaz mı ki farz içinde efkâr?!
Bir zulmet-i mahz içinde esrâr!
Her nesnede kudretin ayândır
Her zerre senin için zebândır
İhsâyı geçer şühûd-ı vahdet
Hem her biri nev-zebân-ı hikmet (Gökçek, 1996a: 28)*

“İstiğrak” şiiri *Fatih Kürsüsünde*’de aileye benzetilen gök cisimlerinin uyum içerisindeki hareketleriyle ortaya konulan ‘evrenin çalışma kanunu’ fikrinin nüvesini de teşkil etmektedir: “Ecrâm arasındaki kavânîn / Bir vâzi’i etmiyor mu tebyîn” (Gökçek, 1996a: 29). Ancak “İstiğrak” şiirinde Allah’ın varlığının ve gücünün bir kanıtı olarak sunulan bu kanun, *Fatih Kürsüsünde*’de ise insanları gök cisimleri gibi uyum içerisinde ve daima çalışmaya sevk etmek amacıyla dile getirilmiştir. Allah’ın varlığının ve kudretinin bir yansıması olarak evren/dünya/tabiat tasvirlerinin Akif’in ilk şiirlerinden bu yana kullanılması, muhtemeldir ki Akif’in dinî inancının her zaman çok kuvvetli olmasından dolayıdır.

Akif’in ilk şiirlerinde yer verdiği tasvirlerden bir diğeri de Sadi, Gazalî, Fahreddin Râzî gibi okuduğu ve çokça etkilendiği önemli âlim ve şairlere dairdir. Bu şahsiyetlerin “...bilinen

tarihî özelliklerini” (Gökçek, 2014: 94-95) dile getirdiği bu tasvirlerde adı geçen kişilerin kıymetlerini ortaya koyan Akif, orijinal söylemler vücuda getirememiştir. Akif, kendisini etkileyen bu şahsiyetleri olgunluk dönemi şiirlerinde türlü vasıtalarla ele almıştır. Bu durum bazen tercüme ya da esinlenme³ şeklinde olurken bazen de konuya uygun olarak ismen anılmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir (Ersoy, 2014: 732).

“Olgunluk Dönemi” Şiirlerinde Tasvir

Mehmet Akif’in sanat anlayışının şekillendiği, edebi kimliğinin olgunlaştığı dönem olan II. Meşrutiyet’ten sonra kaleme aldığı şiirlerindeki tasvirler onun fikrî ve edebî şahsiyetini anlamak adına birçok ipuçları barındırmaktadır. Bu şiirlerdeki tasvirler Akif’in cemiyetçi ve dindar kişiliği çerçevesinde iki çizgide gelişmektedir. Cemiyetçi kişiliğinin tesirini taşıyan tasvirlerde ideal bir İslâm cemiyetinin tüm unsurlarıyla taşınması ve taşınmaması gereken hususları ortaya koyan Akif, bu yolda toplumda gördüğü aksaklıkları dile getirmiş ve çözüm önerileri sunmayı da ihmal etmemiştir. Akif’in bu tasvirlerinde ele alınan dönemin şartlarının etkisi çok büyüktür. Osmanlı Devleti’nin savaş, ihtilal gibi pek çok problemle mücadele ettiği, gerilemeye başladığı ve nihayetinde yıkıldığı bir süreçte kaleme alınan bu şiirlerde Akif, kişilik ve fikir yapısı itibarıyla cemiyetten uzak bir tutum sergilememiş ve ideal bir cemiyetin inşası için şaire ve şiirin tüm imkânlarına başvurmuştur. Dindar kimliğiyle vücuda getirdiği tasvirlerde ise toplumsal meselelerden ziyade ferdi hassasiyetlerini dile getiren Akif, özellikle mekân tasvirlerinde bu kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Hz. Muhammet’in kabrinin bulunduğu Yeşil Kubbe yani Kubbe-i Hadrà, Süleymaniye Camii, Fatih Camii ve Yeni Camii gibi kutsal mekânlara, mezarlıklara ya da Allah’ın kudretinin bir yansıması olan evren/dünya/tabiatı dair yaptığı tasvirlerde, -bahsi geçen mekânların kutsiyeti ya da kendisinin evren anlayışı sebebiyle- inançlı kimliğini bakış açısına yansıtan Akif, genellikle sübjektif betimlemeler vücuda getirmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Akif’in cemiyetçi kişiliği neticesinde oluşturduğu tasvirler de aslında onun inançlı kişiliğinin bir ürünüdür. Çünkü onun bu tasvirlerde vurguladığı ‘çalışmak’, ‘gayret’, ‘adalet’, ‘bilim yolunda ilerlemek’ gibi konular, İslâm dininin üzerinde önemle durduğu ve insanlara öğütlediği konulardır. Bu doğrultuda genel bir perspektifle değerlendirmek gerekirse onun yaşam, düşünce ve inanç dünyasında önemli bir yere sahip olan İslâm dini, cemiyetçi düşüncelerinde de en büyük rehberlerinden biri olmuştur.

Olgunluk Dönemi Şiirlerinde Kişi Tasvirleri

Şiirlerinde ele aldığı hususları zıddıyla birlikte ortaya koymak, Akif’in tasvirlerinde en sık karşılaşılan tekniklerin başında gelmektedir. Olumlunun yanında olumsuz seçeneği göstermek, böylelikle hem örnek alınacak hem de ders çıkarılacak hususiyetleri bir arada sunmak daha etkili bir anlatım meydana getirdiği ve karşılaştırma imkânı sunduğu için Akif

³ Akif olgunluk dönemi şiirlerinde özellikle Sadi’yi bu vasıtalarla şiirine dâhil etmiştir. “Akif’in, “Durmayalım”, “Azim” ve (“Fatih Kürsüsünde” adlı manzum eserinde geçen) “Kalenderle Tilkî” hikâyeleri Sâdi’den tercümedir. Akif’in bazen Sâdi’den aldığı bir beyitin gölgesinde manzumeler yazdığı da olur. “Acem Şahrı” ve “Geçinme Belâsı” adlı şiirleri bu tip örneklerdir” (Sevgi, 1999: 186).

bu yöneme sıklıkla başvurmuştur. Nasıl ki hayat olumlu ve olumsuz taraflarıyla bir bütün teşkil ediyorsa, Akif de cemiyete dair sunduğu tablolarda bu yöntem vasıtasıyla bir bütünlük oluşturmuştur. Onun şiirlerinde en çok tasvir edilen kişiler de bu bakımdan genellikle olumlu ve olumsuz özellikleriyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak Akif'in kişi tasvirlerini değerlendirmeye geçmeden önce, onun insan telakkisini ortaya koymak gerekir. Bunun ortaya konması, Akif'in kişi tasvirlerinde izlediği yolu tespit etmek bakımından önemlidir. Bu hususta *I. Safahat*'ta yer alan "İnsan" şiiri, dönemin şartları dâhilinde değer kayıpları yaşayan insana kendi hususlarını hatırlatan ve Akif'in insana dair bakış açısını yansıtan önemli kaynakların başında gelmektedir:

Şiirin yazıldığı 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bundan ötürü insanlar umutlu olmakla beraber, ülkenin durumunun hiç iyi olmadığı herkesçe bilinmektedir. Uzun yıllardan beri cephelerdeki yenilgiler, toprak kayıpları, ülkenin aydınlarını ve insanlarını moral olarak tam bir çöküntüye uğratmıştır. İşte böyle bir durumda insanları bu karamsarlıktan kurtarmak gerekliydi ve bunu devrin aydınları basın yoluyla yerine getirmeye çalışıyordu. Muhtemelen Akif de bu anlayışla insana kendi mahiyetini hatırlatacak niçin karamsar olmaması gerektiğini ortaya koyan bir şiir kaleme almıştır. (Çağın, 2011: 180)

Epigraf da dâhil olmak üzere şiirin tamamında Allah'ın sanatının zirvesi olması bakımından insanı kutsal bir mertebeye yükselten Akif, şiir boyunca sürekli olarak onun kıymetini vurgulayan ifadelere yer vermiştir:

*Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvidir;
Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir;
Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,
Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-ı Yezdânî.
Musaggar cirmin amma gâye-i sun'-ı İlâhîsin;
Bu haysiyyetle pââyânın bulunmaz, bî-tenâhîsin!
Edîb-i kudretin beytül-kasîd-i şî'ri olmuşsun;
Hakîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun. (Ersöy, 2014: 140)*

Böylesine kutsî niteliklerle yüklü olan insan, Akif'in nazarında çalışarak ve inanarak her şeyi başarabilecek bir yapıdadır. Bu sebeple onun tembellik etmesi, zulüm göstermesi, inançsız olması, kısacası olumsuz davranışlar göstermesi Akif için kabul edilemez bir durumdur. Akif'in şiirlerindeki kişiler de bu doğrultuda taşıdığı kutsî niteliklere aykırı davranıp davranmamaları bakımından olumlu ve olumsuz olarak iki yönlü tasvir edilmişlerdir. Akif'in bu doğrultuda tasvir ettiği kişiler, vurgulanan yönleri bakımından da kendi içinde ayrılmaktadır. Onun şiirlerinde olumlu bir şekilde tasviri yapılan kişileri çalışkan/azimli kişiler, inançlı kişiler, eski nesil, merhamet duyulan insanlar, mutlu çocuklar ve gençler, tarihi kişiler, ölmüş kişiler, bilge kişiler ve örnek gösterilen milletler olarak tasnif etmek mümkündür. Aynı şekilde olumsuz bir şekilde tasviri yapılan kişiler de tembel kişiler, inançsız kişiler, yeni nesil, zalim yöneticiler, geri kalmış milletler ve azınlıklar olarak kendi içerisinde ayrılmaktadır. Toplumsal konuları ya da tarihsel süreç dâhilinde yüklenmiş oldukları vasıflar bakımından

olumlu ya da olumsuz olarak tasviri yapılan bu kişiler, ideal bir İslâm cemiyetinin fertlerinde bulunması ve bulunmaması gereken nitelikleri vurgulamaktadır. Yapılan tasvirlerde genel olarak azim ve iman perspektifinde benzer nitelikler taşıyan bu kişiler, işlevlerine göre Akif tarafından farklı kimliklerle ortaya çıkarılmışlar ve bu sebeple özellikle belirli yönleri vurgulanarak tasvir edilmişlerdir.

Akif olgunluk dönemi şiirlerini çeşitli toplumsal problemlerle mücadele edilen bir dönemde kaleme almış ve bu problemlere şiirlerinde sıklıkla yer vermiştir. Bu husus onun şiirlerinde her zaman olumsuz olana yer verdiği şeklinde bir sanı uyandırır da özellikle kişi tasvirleri bunun aksini ortaya koymaktadır. Onun şiirlerinde tasviri yapılan kişilerin niteliklerine bakıldığı zaman, olumlu kişilerin tasvirine sayıca daha çok yer verdiği görülmektedir. Bunun en temel sebebi ise Akif'in inanç duygusunun kuvvetli oluşudur. Ancak burada sadece dinî bir inancı düşünmemek gerekir. Bu inanç geleceğe, cemiyetin kurtuluşuna ve ideal bir İslâm cemiyetinin kurulacağına duyulan inançtır. Akif de şiirlerinde toplumdaki aksaklıklara, problemlere yer vermekle birlikte içindeki bu inanç sebebiyle olumlu kişilerin tasvirlerine sıklıkla yer vermiştir. Bu sayede insanlara kendi içlerindeki gücü keşfetmelerinde ve doğru yolu görmelerinde yol gösterici olmuştur. Örneğin çalışkan insanlara dair yaptığı bir tasvirde;

Taharriden usanmazsın, teâliden teâliye

Atıldıkça, atılsam şimdi, dersin, başka âtiye

(...)

Terakkî meyli artık fitratında rûh-ı sâridir

(...)

Tevakkuf yok seninçün, daimî bir seyre tâbi'sin...

Ne zîrâ hâle râzîsin; ne müstakbelle kâni'sin (Ersoy, 2014: 142)

dizeleriyle onların gayretine ve ilerleme azmine vurgu yapan Akif, böylelikle insanları çalışarak ilerlemeye teşvik etmiştir. Bunun için Akif zaman zaman eski nesilden de örnekler gösterme yoluna başvurmuştur. Yüzü her daim geleceğe dönük bir şair olan Akif için geçmiş, kötü yönleriyle geride bırakılması gereken ancak ders çıkarılacak taraflarıyla da unutulmaması gereken bir zaman dilimidir.⁴ Bu bakımdan onun şiirlerinde eski neslin tasviri de nesl-i hâzıra kendi geçmişinin örnek alınacak yönlerini göstermek amacıyla yapılmıştır. Örneğin "Mahalle Kahvesi" şiirinde Akif, kahvehanelerde aylıklık yapan, çalışmayan ve topluma yarardan çok zararı dokunan kendi nesline, "Hayır, o nesl-i necîbin, o şanlı evlâdın, / Damarlarında şehâmet yüzerdi kan yerine; / Yüreklerinde ölüm şevki vardı can yerine" (Ersoy, 2014: 212) dizeleriyle atalarının yiğitliğini ve kahramanlığını göstermiştir. Bunun yanı sıra Hz. Ömer ve Sadi gibi tarihi kişilere, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerin milletlerine, "Merhûm

⁴ Bu husus *Gölgeler*'de yer alan "Azimden Sonra Tevekkül" şiirinde "Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da; / Mâzîyi, fakat yıkmaya kalkışma bu yolda. / Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücumu: / Mâzîsi yıkık milletin âtisi olur mu" (Ersoy, 2014: 816) dizeleriyle açıkça ortaya konmuştur.

İbrahim Bey" ve "Bir Mersiye" şiirlerinde olduğu gibi hayatını kaybeden kişilere ya da Asım⁵ gibi gelecek nesli kuracak çocuklar ve gençlere dair yaptığı tasvirlerle de ideal bir bireyin ya da cemiyetin hususiyetlerini göstererek kendi nesline yol göstermiştir.

Akif'in şiirlerinde tasviri yapılan olumlu kişiler, sadece ideal bir İslâm cemiyetinin teşekkülü için okuyucuya örnek olarak sunulanlar değildir. Bunun yanı sıra zor şartlar içerisinde hayat mücadelesi veren ancak tüm bu zorluklara rağmen olumlu nitelikleriyle merhamet duygusu uyandıran kişiler de Akif tarafından şiirlerinde tasvir edilmişlerdir. Bu bağlamda "Köse İmam" şiirinde "Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar! / İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar" (Ersoy, 2014: 236) dizeleriyle de açıkça ifade edildiği gibi özellikle ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar ve bunun yanı sıra mağdur topluluklar, Akif'in merhamet duygusunu yönelttiği ve bu duygu ekseninde tasvirini yaptığı kişilerdir. Pek çoğu I. Safahat'ta yer alan bu kişilerin tasvirinde -Akif'in çok okuduğunu söylediği- Hugo, Lamartine, Daudet ve Zola gibi Fransız şair ve yazarların tasvir ettikleri yoksulluk sahnelerinin etkisi büyüktür (Enginün, 2013: 595). Bu kişilerin tasviri, diğer olumlu kişilerin tasvirinden farklı bir şekilde oluşturulmuştur. Hastalık, yoksulluk gibi içinde buldukları güç şartlar neticesinde oldukça olumsuz hallerde tasviri yapılan bu kişilerde Akif, romantik bir acıma duygusu uyandırmaktan çok toplumsal aksaklıklara dikkat çekmek ve bu yolla zaman zaman eleştirilerini ortaya koymak istemiştir. Akif'in şiirlerinde merhamet duyulan insanlara dair yapılan tasvirlerin en güzel örneklerden biri "Küfe" şiirindeki küçük Hasan'ın tasviridir:

*Cılız bacaklarının dizden altı çırpıplak...
Bir ince mintanın altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü alınının üstünde sâde bir çember.
Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryâd;
Nazar değil o bakışlar, dümû'-i istimdâd.
Bu bir ayaklı sefâlet ki yalnayak, baş açık;
On üç yaşında buruşmuş cebin-i sâfi, yazık! (Ersoy, 2014: 56)*

Hasan'ın sefaletini, anlatma metodundan çok gösterme yöntemiyle ortaya koyan Akif, kendisinin de "Tasvir" adlı makalesinde değindiği üzere hakikati eşyaya söyleterek, toplumda küçük yaşta çalışmak zorunda kalan çocukların düştükleri sefaleti gözler önüne sermiştir. Akif böylelikle toplum tarafından sahip çıkılmayan ve cemiyetin belli bir kısmını oluşturan bu çocukları fertten yola çıkarak temsili bir şekilde tasvir etmiştir (Gökçek, 2014: 139). Ancak Akif bunu yaparken problemin çözümü için bir yol göstermemiş, sadece toplumun aksayan bir yönünü gözler önüne sermekle yetinmiştir. Aynı şekilde I. Safahat'ta yer alan "Köse İmam", "Kör Neyzen", "Yemişçi İhtiyar" gibi şiirlerinde de ihtiyarlar ve kadınların sefaletlerini tasvir ederek cemiyetteki aksaklıkları dile getiren Akif, gözlemci gerçekçi bir tavır takınmıştır. Bu

⁵ Mehmet Akif'in Asım ve nesline dair yapmış olduğu tasvirler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ömer Faruk Huyugüzel, "Mehmet Akif'in Asım'da Başvurduğu Anlatım Vasıtaları ve Teknikleri", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 49-51.

bakımdan Orhan Okay'ın (2017: 40) *İ. Safahat* için yaptığı şu tespit, Akif'in mağdur insanlara dair yaptığı tasvirlerin de esasını ortaya koymaktadır: "Akif'in bu ilk *Safahat*'la amaçladığı şey, cemiyetin içinde bulunduğu faciayı dile getirmektir. Reçeteyi sunması için önce teşhis gerekiyordu. Bunun için de hasta teşrih masasına yatırılacaktı. İşte ilk *Safahat* cemiyetin bu teşrih masasındaki tasviridir".

Olgunluk dönemi şiirlerinde Akif, olumlu kişilere nazaran olumsuz kişilerin tasvirine sayıca daha az yer vermiştir. Fakat bu kişiler, sebep oldukları felâketler ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünde oynadıkları roller bakımından oldukça çarpıcı bir şekilde ele alınmışlardır. Akif şiirlerinde olumsuz kişilerin tasvirine, genellikle toplumun ilerlemesi ve ideal bir cemiyetin kurulması adına yapılmaması gerekenlerin gösterilmesi bakımından yer yer vermiştir. Aynı zamanda Osmanlı toplumunun son dönemine dair canlı tablolar da sunan bu tasvirler, Akif'in eleştirel tutumunun örneklerini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Akif'in şiirlerinde olumsuz olarak tasvir ettiği kişilerin pek çoğu, olumlu olarak tasvir ettiklerinin zıddı olarak yer almaktadır. Bu bakımdan tembel ve inançsız kişilere, yeni nesle ve geri kalmış milletlere dair yapılan tasvirler, olumlu örneklerinin yanında bir karşılaştırma unsuru olmaktadır. Akif'in şiirinde olumsuz bir şekilde en çok tasviri yapılan kesim ise "nesli hazır"dir. Yeni nesil Akif'in şiirleriyle hitap ettiği kesimdir. Ayrıca Akif, bu neslin topluma verdiği zararlara bizzat şahit olmuştur. Bu sebeple şiirlerinde yeni nesle çok geniş yer ayıran Akif, yaptığı tasvirlerle de pek çok açıdan bu nesli eleştirmiştir. Ancak özellikle üzerinde durduğu iki husus vardır. Bunlardan ilki yeni neslin birtakım değerlerden yoksun oluşudur. Örneğin *Süleymaniye Kürsüsünde*'de "Damarlarındaki kan âdetâ irinleşmiş; / O çıkmak istemeyen can da bir yığın leşmiş! (...) Bugün sahîfe-i âlemde sen ki bir lekese" (Ersoy, 2014: 448) dizeleriyle tasvir edilen yeni nesil, 'vakâr', 'hay'a', 'mukaddesat' ve 'an'anât' gibi değer ve kavramlardan yoksun olduğu için 'leş'e, 'leke'ye benzetilmektedir. Yeni neslin toplumsal, kültürel ve ahlaki değerlerden yoksun oluşunun bir neticesi olarak sözde aydın tavırları da Akif'in tasvirleriyle üzerinde önemle durduğu diğer bir meseledir. Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri ise Âsım'daki köylü tarafından kovulan öğretmene dair yapılan tasviridir. Bu tasvirde öğretmenin sözde aydın tavırları, iman duygusundan yoksunluğu, kişisel temizliğine dikkat etmemesi ve kötü karakterine vurgu yapılarak ele alınmıştır:

*Geberir, câmie girmez, ne oruç var ne namaz;
Gusül abdestini Allah bilir ammâ tanımaz.
Yelde izler bırakır gezdi mi bir çiğ kokusu;
(...)
Huyu dersin, bir adamcıl ki sokulmaz adama...
(...)
Yola gelmez şehirin soysuzu, yoktur kolayı.
Yanılıp hoşbeş eden oldu mu, tınmaz da ayı,
Bir bakar insana yan yan ki, uyuz olmuş manda,
Canı yandıkça, döner öyle bakar nalbanda.
Bir selâm ver be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,
Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır.*

*Yağlı yer, çeşmeye gitmez; su döker, el yıkamaz;
Hele tırnakları bir kazma ki insan bakamaz.
Kafa orman gibi, lâkin, o bıyık hep budandır;
Ne ayıptır desen anlar ne tükürsen utanır.* (Ersoy, 2014: 690)

Bu parça, Akif'in tasvirde tekniğe ve gözleme verdiği önemi ortaya koyması bakımından da oldukça dikkate değerdir. Öğretmene dair yapılan tasvir bir köylünün ağzından yapıldığından dolayı Akif, bu tasvirde köylünün bakış açısını, dünya görüşünü ve hayatı yaşayış şeklini esas almıştır. Bu bakımdan tasvirde özellikle iman ve temizliğe dair hususlar vurgulanmıştır. Ayrıca 'ayıl', 'manda', 'kazma', 'orman', 'nalbant', 'budamak' gibi köye ve köy hayatına dair ifadelerle benzetmeler meydana getirilmiş ve köylü kendi üslubuyla konuşturulmuştur.⁶

Yeni neslin yanı sıra Akif'te olumsuz olarak tasvir edilen tembel kişiler ise mekânın insana tesirini gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekici örneklerdir. "Meyhane" ve "Mahalle Kahvesi" gibi şiirlerinde tesadüf edilen bu tarz tasvirlerde Akif, bahsi geçen mekânların toplumsal yapıya verdiği zararlara dikkat çekmek istemiştir. Bunun için ilk olarak mekânın genel ve oldukça olumsuz intibalar uyandıran tasvirini yapmış, hemen ardından buraların müdavimlerine dair fiziki ve ruhî portreleri vermiştir. Böylelikle, mekân ve insan arasında paralellik kuran Akif, buralara gelen insanların cemiyet yaşantısında açtıkları yaraya dikkat çekmiştir.

Süleymaniye Kürsüsünde Akif'in İslâm idealini ortaya koyduğu eseridir. "Akif'in yakından tanıdığı, bütün İslâm dünyasını gezmiş olan Rusya Türklerinden Abdürreşit İbrahim'e çok benzeyen" (Huyugüzel, Gökçek ve Bağcı: 19) bir vaizin ağzından Osmanlı'nın ve Osmanlı dışındaki İslâm âleminin ilmî, siyasî ve ekonomik durumlarının ortaya konduğu bu eserde Akif, yaptığı tasvirlerle ideal bir İslâm cemiyetinde bulunması ve bulunmaması gereken hususları somut örnekler üzerinden ayrıntılı olarak işlemiştir. Bu bakımdan *Süleymaniye Kürsüsünde*'de Akif'in olumsuz kişi tasvirleri kapsamında ele alınan geri kalmış milletlere dair yaptığı tasvirler de bulunmaktadır. Onun bu kapsamda tasvir ettiği milletler ise Buhara, Semerkant ve Mançurya'da bulunan Müslüman halktır. Akif, İslâm âleminin içine düştüğü

⁶ Öğretmene dair yaptığı bu tasvirle Akif, "Tasvir" adlı makalesinde dikkat çektiği bir hususun başarılı bir örneğini verir. Akif, bu makalesinde kişilerin kendi gerçekliklerine uygun bir şekilde konuşturulmasının tasvirde tabiiyet için oldukça önemli bir husus olduğunu belirtir. Akif'e göre gerçeklik etkisinin sağlanabilmesi için bakış açıları, muhakemeleri, konuşma tarzları birbirinden farklı olan insanların, bu hususlara uygun bir şekilde konuşturulması gerekmektedir: "Bazen eşyâ kâfi gelemez yahud icâb eder de eşhâs da tasvîr olunur. Hattâ o eşhâs söz de söyleyebilir. İşte tasvîrin pek mühim bir kısmı olan bu söyletmek mes'elesi gayet ince bir iştir. Her seviyedeki, her san'attaki, her mamleketteki halkın tarz-ı ihtisâsı, tarz-ı rü'yeti, tarz-ı muhâkemesi, tarz-ı tekellümü birbirine benzemeyeceği, azıcık benzese bile arada gayet büyük farklar olacağı için hayâle kapılarak bir adama düşünemeyeceği, söyleyemeyeceği yahud büsbütün başka bir vâdide söyleyeceği sözleri söyletmemelidir. Bu şerîtaya lüzumu derecesinde riâyat edilmezse ortaya çıkan eser pek maskarabirşey olur" (M. Âkif, 2016: 365).

hazin durumu gözler önüne serdiği bu tasvirlerde özellikle hurafelere inanmanın, bilimin yolundan ayrılmanın, bağınazlığın, ahlâksızlığın ve bölücü faaliyetlerin zararları üzerinde dikkatle durmuştur. Bunlar aynı zamanda Akif'in zihnindeki ideal İslâm cemiyetinin taşınamaması gereken özelliklerdir. Aynı hatalara tekrar düşülmemesi ve ders çıkarılması adına bu tasvirleri kaleme alan Akif, daha ileri bir millet olabilmek adına yapılmaması gerekenleri ortaya koymuş olur. Örnek gösterilen milletler bağlamında Japon ve Hintlere dair yapılan tasvirlerin karşısında yer alan bu tasvirler, çalışmanın ve bilim yolundan ilerlemenin milletlerin geleceği için arz ettiği öneme dikkat çekmektedir.

Akif şiirlerinde yaptığı olumsuz kişi tasvirleriyle sadece halkta, yani yönetilen kesimde gördüğü problemleri ortaya koymamıştır. Yönetici kesim de onun ele aldığı ve çeşitli hususiyetleri bakımından tasvir ettiği kişilerdir. Akif'in yönetici kesime dair yaptığı tasvirlerde vurguladığı en temel husus zalimliklerdir. Bu bakımdan gerek Osmanlı'dan gerek Osmanlı dışından seçtiği zalim yöneticilere karşı takındığı olumsuz tavrı açıkça ortaya koymuştur. Akif'in Osmanlı'da zulmü bakımından tasvir ettiği yöneticiler arasında II. Abdülhamit ve İstibdat dönemindeki bazı paşalar yer almaktadır. İstibdat dönemi, II. Abdülhamit idaresinde 33 yıl boyunca süren ve hükümet baskısının yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde özellikle aydın kesim, sansürlerle, baskınlarla ve sürgünlerle üzerlerinde büyük baskılar hissetmişler ve fikir hürriyetinden yoksun kalmışlardır. İstibdat döneminin baskısını üzerinde hisseden aydınlardan biri de Mehmet Akif'tir. "İlk bakışta İslamcı bir şairin, İslamcılık düşüncesini benimseyerek, iç ve dış siyasetinde geliştirip teşkilatlandıran Abdülhamit'e karşı olması bir çelişki gibi görülebilir. Ancak II. Abdülhamit'in yönetimi altında İslamcı aydınların da düşüncelerini rahatça söyleyemedikleri, takibata uğradıkları, yayın yapamadıkları düşünülecek olursa Mehmet Akif'in muhalefetinin doğal olduğu anlaşılır" (Karaer, 2011: 138). Akif'in II. Abdülhamit'e ve İstibdat dönemine dair muhalefetinin en çok hissedildiği şiirlerinden biri I. Safahat'ta yer alan "İstibdat"tır. Bu şiirde, II. Abdülhamit'e ve yönetici kesime mensup bir paşaya dair yapıldığı tasvirlerle devrin baskı ve zulmünü ortaya koyan Akif, bu baskı ve zulmün halk üzerindeki tesirlerini de dile getirmiştir. Akif'in zalim yöneticilere dair yaptığı diğer tasvirler ise "Acem Şahı" ve "Fir'avunla Yüz Yüze" adlı şiirlerinde yer almaktadır. İran şahı Muhammet Ali Şah'a, firavun II. Amnofis'e dair kaleme alınan bu tasvirlerde Akif, zamana ve kişilere bağlı olmadan zulme olan tepkisini ortaya koyarak dünyanın gelip geçiciliğinde, mutlak iktidar ya da ölümsüzlük adına yapılan zulmün ne kadar gereksiz ve yanlış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bakımdan "...dünya saltanatının kendisini Tanrı mertebesine çıkaracağını ve ebedileştireceğini" (Gökçek, 2014: 231) düşünen II. Amnofis'in mumyasına dair yapılan tasvir, ölüm ve ölümsüzlük arasındaki tezadı ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir:

*Hayır, bu, çehre değil şimdi bir sicill-i azâb:
Bütün hutûtu perîşan, bütün meâli harâb.
Birer siyah uçurum gürleyen, çakan gözler;
O yıldırımların artık yerinde yeller eser!
Ölüm derinleşedursun çökük şakaklarda,
Düğümlü bir acı hüsrân henüz dudaklarda.*

*Nedir düşündüğü, bilmem, o seyren sakalın;
Bir ıztırâb-ı mehîbin zebûnu lâkin alın.
Yanık kütüklere dönmüş, karın, kasık, el, ayak;
Yakında küllenerek hepsi târumâr olacak.* (Ersoy, 2014: 840)

Akif'in kendi tasnifine göre hayalle hakikatin karışımı olan bu tasvir, ebediyetin zulümle değil, "...kendisini yaşatacak değerli eserler bırakmakla" (Gökçek, 2014: 231) sağlanabileceğinin altını çizmiştir. Akif şiirlerinde zulmü sadece zulmeden ekseninde tasvir etmemiştir. Bunun yanı sıra *Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri ve Fatih Kürsüsünde*'de Rusya'daki ve Balkanlardaki Müslümanları da gördükleri eziyetler bağlamında betimlemiştir. Bu şekilde yaşanan katlin boyutlarını ortaya koyan Akif, bu tasvirlerinde oldukça realist bir tutum sergilemiştir. Akif muhtemelen yaşanan zulmün boyutlarını tüm çıplaklığıyla ortaya koymak adına hakikati değiştirmeden olduğu gibi aktarmayı tercih etmiştir.

Olgunluk Dönemi Şiirlerinde Mekân Tasvirleri

Akif'in II. Meşrutiyet sonrasında kaleme aldığı şiirlerinde kişi tasvirlerinin yanı sıra mekân tasvirleri de önemli bir yere sahiptir. Bu tasvirlerin nasıl ve hangi amaçlar doğrultusunda kaleme alındığına değinmeden önce şunu belirtmek gerekir ki Akif, Meşrutiyet sonrası şiirlerinin neredeyse tamamında tasvir etmek için ev dışı mekânları seçmiştir. Bu durum onun dışa dönük mizacı ile cemiyetçi kimliğinin bir neticesidir. "Bütün hatıralar, onun kapalı mekânlara tahammül edemeyen, tabiatı ve kalabalıklarla beraber bulunmayı seven bir şahsiyet olarak gösterir" (Okay, 2017: 33). Dışadönük mizacı sebebiyle evde durmak yerine sokaklara çıkan Akif, cemiyetçi kimliğinin de tesiriyle dış dünyaya şiirlerinde çokça yer vermiştir. Bu noktada Akif'in detaylı bir şekilde tasvirlerine yer verdiği bazı kapalı mekânları da -meyhane, kahvehane ve otel gibi- dış dünyayı ve sosyal gerçekliği yansıtması bakımından değerlendirmek gerekmektedir.

Mezarlıklardan kutsal mekânlara, yeryüzünden gökyüzüne Akif, şiirlerinde tasvir ettiği mekânların yelpazesini oldukça geniş tutmuştur. Tasvir ettiği her mekânla fikir ve inanç dünyasına ışık tutan Akif, aynı zamanda toplumsal yapıyı başarılı bir şekilde aksettirmiştir. Onun şiirlerinde mekânlar, aynı kişi tasvirlerinde olduğu gibi genel manada olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınmışlardır. Olumsuz tasvirlerinde Osmanlı toplumundaki yozlaşmayı ve bozulmayı yansıtması ya da savaşın sebep olduğu tahribatı gözler önüne sermesi bakımından cemiyetçi kişiliği ön plana çıkmaktayken, mekânın olumlu olarak tasvirinde ise dindar kimliği baskın olarak kendini hissettirmektedir. Bunun yanı sıra Akif'in 'çalışma fikri' ve bu fikir çerçevesinde ortaya koyduğu evren algısının takip edilmesi bakımından da olumlu mekân tasvirleri dikkate değerdir. Akif'in şiirlerinde daha ziyade olumsuz özellikleri ön planda olan ve bu doğrultuda tasvir edilen mekânlar çoğunluktadır. Bu mekânların büyük bir çoğunluğu ise Osmanlı'daki bozulmanın bir yansıması olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan yapılan tasvirler mekânsal bir bozulmadan öte sistemsel bir bozulmayı temsil etmektedir. Akif bu bozulmayı genel itibarıyla sokaklara dair yaptığı tasvirlerle dile getirmiştir. Tasvir ettiği sokaklar, İstanbul sokaklarıdır. İmparatorluğun başkenti olması sebebiyle bozulmanın boyutlarını çarpıcı bir şekilde sunan bu tasvirler, genellikle "Küfe", "Seyfi Baba", "İstibdat"

gibi şiiirleriyle *I. Safahat*'ta ve "Berlin Hâtıraları"nda karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvirlerde genellikle hakikati eşyaya söyletme maksadıyla gösterme metodunu kullanan Akif, bazen çözüm önerileri de sunmaktadır. Böylece sistemsel bozulmanın önüne nasıl geçilebileceğini ve ileri bir medeniyet haline nasıl gelinebileceğini de göstermektedir. Bu husus özellikle Doğu ve Batı medeniyetini çeşitli unsurlar bakımından karşılaştırmalı olarak ele aldığı "Berlin Hâtıraları"nda karşımıza çıkmaktadır:

*Evet, o bir helezondur ki kutru altı karış;
Ya tûlü ? Bilmiyorum, her ne söylesem yanlış.
Muvaffak olmanın imkânı yok ki tahmîne:
Biraz gidip dalıyor haydi evlerin birine!
Zamâne şî'rine benzer zemîn-i tertibi:
Zalâm içinde mebâdîsi müntehâsi gibi.
Peki! Ne yapmalı çarpılmak istemezsen eğer?
Tekin değil mi nedir, pek acâibimsi bu yer?
(...)
Ne var mı? Ağzını açmış ki bir yaman uçurum,
Dalarsa "Cub!" diye insan, çıkar mı bilmiyorum!
Uzak dolaş! İyi, lâkin, alındı bir tümsek,
Ne atlayanda kalır diz, ne tırmananda bilek!
Kenarca gitmeli öyleyse... İhtimâli mi var?
Sağında, ağrısı tutmuş, çikık karınlı duvar,
Solunda: Lâstiğe sâhip çıkan sakızlı çamur! (Ersoy, 2014: 562-564)*

Doğu medeniyetindeki sokakları bu şekilde tasvir eden Akif, Batı medeniyetinin sokaklarını ise büyüklüğü, temizliği ve düzenli oluşu bakımından ele almıştır (Ersoy, 2014: 568). Doğu medeniyetindeki sokakların tam zıddını ortaya koyan bu tasvirlerde Akif, bilimle tabiatı hükmü altına alan Batı medeniyetine dikkat çekmiştir. Böylece Akif, mekân bağlamında dikkat çektiği sistemsel bozulmanın çözümü olarak bilim yolunda azimle çalışmayı sunmuştur. Akif'in şiiirlerinde bozulmayı yansıtan mekânlar sadece sokaklar da değildir. Birtakım kurum ve kuruluşlara, yapılarla ya da tabiata dair yapılan tasvir de gerilemenin temsili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki ve İslâm medeniyetlerindeki çöküşün ve sistemsel bozulmanın yansıtıldığı mekânlardan başka, toplumsal yozlaşmaya sebep olan meyhane ve kahvehane gibi mekânlar da Akif'in şiiirlerinde olumsuz olarak tasvir edilmiştir. Akif'in bu tasvirlerdeki temel amacı zikredilen mekânların toplum hayatında açtığı yaralara dikkat çekmektir (Gökçek, 2014: 140). Kişilerin yozlaşmasına, tembelleşmesine ve ahlaksızlaşmasına sebep olan bu mekânlar Akif tarafından iki şekilde tasvir edilmiştir. Bunda "Mahalle Kahvesi" ve "Meyhâne" adlı manzum hikâyelerinin tasvir ve tahkiye olmak üzere iki bölümden oluşmasının etkisi vardır. Akif, manzum hikâyelerinin tasvir ağırlıklı ilk bölümünde ilgili mekânlara dair genel ve imgesel bir mekân tasviri yaparak olumsuz bir meyhane imajı yaratmıştır. Tahkiye ağırlıklı ikinci bölümde ise vakanın geçtiği bir mekân olarak belirli bir meyhanenin ve kahvehanenin tasvirini vücuda getirmiştir. Bunlar ilkinde nazaran daha realist

tasvirlerdir. “Çünkü tasviri yapılan ilk mekânlar Akif’in duygularını yansıtmak için kullandığı bir araç olurken ikinciler ise somut mekânlar ve kurguda gerçeklik etkisini arttırmak için kullanılan unsurlardır” (Yardım, 2020: 135).

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti’nin bütünlüğüne çok büyük zararlar veren ve dağılma dönemindeki devletin parçalanışını hızlandıran en mühim hadiselerdendir. Baba tarafından Arnavutluk’un İpek kasabasından gelen Akif için de bu savaşlar, Balkanlardaki Müslüman halkın yaşadığı zulüm sebebiyle şiirlerinde ele alınmış ve bu topraklarda yaşanan katle Akif sessiz kalmamıştır. Özellikle *Hakkın Sesleri ve Fatih Kürsüsünde*’de savaşın sebep olduğu tahribatı ön plana çıkaran Akif, bunu yaparken mekân tasvirlerinden çokça faydalanmıştır. Akif’in Balkan Savaşlarının yarattığı tahribatı ortaya koymak için kaleme aldığı mekân tasvirleri dinî, tarihî ve kültürel yapıya verilen zarara dikkat çekmekle birlikte asıl olarak haksız yere kaybedilen canların vurgusunu yapmaktadır. Bu sebeple tasvirlerinde en çok kızıl renge yer veren Akif, ‘mezarlık’, ‘yangın’ ve ‘mahşer’ motiflerinden de çokça faydalanmıştır. Akif benzer bir şekilde “Berlin Hâtıraları”nda da Rumeli’deki Müslümanlara yapılan zulmü mekân bağlamında ele almıştır. Savaşlar sebebiyle harap olmuş memlekete dair yapılan tasvirlerden bir kısmı ise *Âsım*’da yer almaktadır. Bu tasvirde insan unsurunu tamamen silen Akif, onun yaşadığı felaketin izlerini ise topografik unsurlara aktararak vermiştir (Huyugüzel, 1986, 48). Cemiyetçi kimliğinin tesiriyle kaleme aldığı bu tasvirlerinin yanı sıra Akif’in dindar kimliği neticesinde yaptığı birtakım olumsuz mekân tasvirleri de bulunmaktadır. Bu tasvirlerde ise beşerî dünya bir şikâyet nesnesi olarak ele almıştır. Bu tasvirler genellikle “Tevhîd yâhud Feryâd” şiirinde olduğu gibi Allah’ın iradesinin sorgulandığı anlarda, dünyada şahit olduğu çirkinlikleri dile getirmek için yapılmıştır. Akif’in karamsar bir ruh haliyle kaleme aldığı bu tasvirlerde Osmanlı Devleti’nin son dönemlerde yaşamış olduğu felaketlerin tesiri de vardır.

Akif’in kuvvetli dini inancı, *Kur’an*’a ve Hz. Muhammet’e duyduğu derin saygı ve sevgi, onun evreni algılayışında ve tasvir etmek üzere seçtiği mekânlarda çokça etkili olmuştur. Akif’in bu bakış açısı özellikle olumlu olarak tasvir ettiği mekânlarda, tasvirin türünden yaratılan imajlara kadar birçok hususu belirlemiştir. Bu bağlamda onun şiirlerinde olumlu bir şekilde tasvir edilen mekânları üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki evren/dünya/tabiatın olumlu tasvirleridir. Şiirlerinde bir şikâyet nesnesi olması bakımından dünyanın olumsuz bir şekilde tasvir edildiği görülmekle birlikte, Akif’in evren/dünya/tabiatı dair yaptığı tasvirler genel olarak oldukça olumludur. Akif’in bu mekânları olumlu bir şekilde tasvir etmesinde ise iki temel bakış açısı etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, evrenin Allah’ın kudretinin bir yansıması olarak algılanmasıdır. Bu bakış açısıyla kaleme aldığı tasvirler Akif’in II. Meşrutiyet’ten önceki gençlik devri şiirlerinde de bulunmaktadır. İkincisi ise evrenin, çalışma prensibinin bir örneği olarak tasvir edilmesidir. Allah’ın kudretinin bir yansıması olarak evren/dünya/tabiat tasvirlerinde Akif, tecelli fikrinden yola çıkarak mekâna dair atfettiği her hususta Allah’ın yüce niteliklerinin bir parçasını görmekte ve göstermektedir. Bu bağlamda genellikle âlemin ezeli ve ebedî olması, birliği temsil etmesi gibi özellikleri üzerinde durulmaktadır: “Yâ Rab, bu nasıl âlem-i lebrîz-i garâib! / Serhadd-i ezel bed’-i hudûd-i melekûtun, / Pehnâ-yı ebed gâye-i sahn-ı ceberûtun” (Ersoy, 2014: 44). Bu tasvirler Akif’in büsbütün hayali dediği tasvirlerin kapsamına girmektedir. Akif’in çalışma prensibini

vurgulayan evren/dünya/tabiiata dair tasvirleri ise dindar kimliğinin yanı sıra bilim insanı kimliğinden de yoğun izler taşıması bakımından dikkat çekicidir. Akif'e göre evrenin temel prensiplerinin başında çalışma kanunu gelmektedir. Evrendeki tüm unsurlar her daim birlik içinde hareket etmekte ve durmaksızın çalışmaktadır. İslâm dininin de vurguladığı en temel konulardan biri çalışmaktır. Bu sebeple Akif varlığın temel sebebi olarak gördüğü çalışmayı kendisine bir ilke olarak edinmiş ve bu ilkeyi hayatın her alanında takip etmiştir. Akif'e göre ancak çalışarak ilerlemek ve gelişmek mümkündür. İdeal bir cemiyetin inşası için insanların bir arada hareket etmesi ve çalışması gerekmektedir. Bu bakış açısını kendi neslinde de aksettirmek isteyen Akif, evrenin temel kanununu mekân tasvirleriyle dile getirme yoluna gitmiş ve özellikle *Fatih Kürsüsünde*'de bunu başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Parçadan bütüne giderek önce güneş sistemini, sonra galaksileri, son olarak da nebulaları tasvir ettiği *Fatih Kürsüsünde*'de bilimsel bir bakışla evrendeki birlikteliğin ve daimi çalışmanın altını önemle çizmiştir:

*Görün şu âile efrâdının sevişmesini;
Küçük, büyüklerinin rûhu, kurretü'l-ayni;
Büyük, küçükler için dâyedir, mürebbîdir...
Gider, hayâtını tanzim eder, görür gözetir.
Güneş, ki âilenin mihriban reîsi odur,
Serîr-i muhteşeminden süzüp fezâyı vakûr
Nazarlarıyla arar her tarafta mevkibini;
Nasıl ararsa bir âvâre yâr-ı gâibini.
Bulunca hepsini artık o nâzenin sîne,
Alır birer birer âgûş-i hâr-ı şefkatine.
Bu hânümânı tutan hep onun himâyesidir;
Üzerlerinde gezen sâye kendi sâyesidir.
O sâyedir ki: Yayıldıkça nûru eb'âda,
Hayât ışıkları başlar sarây-ı minâda.
Evet, bu âile efrâdı durmuyor... El ele.
Verip, ezelde çizilmiş bir istikâmetle,
Kemâl-i mümküni idrâke doğru hep koşuyor,
Fezâda füşhati gördükçe büsbütün koşuyor! (Ersoy, 2014: 430-432)*

Akif Türk toplumu için ailenin önemini farkındadır. Bu sebeple hayal ve hakikatin karışımı olan bu tasvirinde de aktarmak istediği 'birlik' fikrini daha güçlü bir şekilde ortaya koyabilmek adına aile imajından faydalanmıştır. Ayrıca gök cisimlerinin konumu, hareketleri, oluşumu gibi bilimsel bir verinin imaj çerçevesinde başarılı bir şekilde şiire dâhil edilmesi bakımından da dikkate değer olan bu tasvirde Akif, şair kimliği ile bilim insanı kimliğini başarılı bir şekilde birleştirmiştir.

Akif'in dindar kimliği ile bilim insanı kimliğinin bir arada kendini gösterdiği olumlu tasvirlerden bir diğeri de kutsal mekânlara dair olanlardır. Onun şiirlerinde tasvirine yer verilen kutsal mekânlar arasında camiler ve Kubbe-i Hadrâ yer almaktadır. Akif bu mekânlara dair yaptığı tasvirlerde yaratmak istediği etkiye göre kimi zaman mekânın manevî yönünü ön

plana çıkarırken kimi zaman da kültürel ve fiziksel özelliklerini vurgulamıştır. Örneğin “Fâtiḥ Câmii” şiirinde İstanbul’un fethinden sonra yaptırılan ilk selatin camisi olan Fatih Camisi’ni (Eyice, 1995: 244) tasvir ederken, fetihle birlikte kültürel yapıda meydana gelen değişimleri ortaya koymuştur. Aynı zamanda kullandığı parlak imajlarla da caminin ilahi yönünü vurgulamıştır. Akif’in şiirlerinde en ayrıntılı tasvir edilen camilerin başında ise Süleymaniye Camisi gelmektedir. *Süleymaniye Kürsüsünde*’de yaptığı tasvirle camiyi genel olarak objektif bir şekilde ele alan Akif, mekânın ilahi yönü sebebiyle zaman zaman öznel ifadeler de yer vermiştir (Ersoy, 2014: 286-290). Bu tasvirde dikkat çekici unsurların en başında, verilen detayların çokluğu gelmektedir. Akif’in ne kadar iyi bir gözlemci olduğunun göstergesi olan bu durum, caminin zihinde kolay bir şekilde canlandırılmasına vesile olmuştur. Böylelikle Akif yaptığı tasvirle gerçeklik etkisi sağlamıştır. Akif’in bilim insanı kimliği de Süleymaniye Camisi’ne dair yaptığı bu tasvirde oldukça belirgin bir şekilde kendini hissettirmektedir. Kubbe ve minareler arasındaki simetriye, kubbenin üstünden inen “hatt-ı mümâs”a ve mabedin şeklinin dikdörtgen oluşuna değinilmesi ile cami kapısının girintili çıkıntılı yapısının beyine benzetilmesi buna gösterilebilecek örneklerdendir. Bilim insanı kimliği ile şairliğinin estetik bir düzlemde birleştiği bu tasvirde Akif, her bir köşesi ayrı bir sanat eseri olan camiyi hiçbir detayı atlamadan ele almıştır.

Akif’in şiirlerinde camilerden başka tasviri yapılan bir diğer kutsal mekân ise Hz. Muhammet’in kabrinin bulunduğu Kubbe-i Hadrâ’dır. “Necid Çölllerinden Medîne’ye” adlı şiirinde yer alan bu tasvir çok kısa olmakla birlikte oldukça yoğundur. Bu tasvirde dikkat çekici olan bir husus da Akif’in Kubbe-i Hadrâ’nın tasvirine yer vermeden önce uzun ve ayrıntılı bir şekilde çöl tasviri yapmasıdır. Bu tasvir, ardından yapacağı Kubbe-i Hadrâ tasvirine bir hazırlıktır. Çünkü cehennem andıran çölde yapılan yolculuğun neticesinde ulaşılan Kubbe-i Hadrâ, mekânın da kutsiyetiyle birlikte “cennet” ve “vaha” benzetmeleriyle tasvir edilmiştir: “Sanki feyfâ-yı taharrîde yanan ervâha, / Sâyeler dökmek için Sidre’den inmiş vâha” (Ersoy, 2014: 608). Bunun yanı sıra “O nasıl heykel-i didâr, o nasıl cebhe-i nûr! / Öyle bir Tûr ki: Her lemha-i istiğrâkı, / Olmadan çâk-i tecellî, süzüyor Hallâk’ı” (Ersoy, 2014: 606-608) dizeleriyle de tasviri yapılan Kubbe-i Hadrâ, Akif’in şiirlerinde oldukça olumlu anlamlarla yüklü aydınlık imajı ve İslâm tarihine dair telmihle büsbütün hayalî bir şekilde ele alınmıştır. Bu tasvirde mekânın manevi yönünü ön plana çıkarmak amacıyla olan Akif, Kubbe-i Hadrâ’nın fiziksel özelliklerinden ziyade kendinde uyandırdığı tesirle tasvirini gerçekleştirmiştir.

Akif’in şiirlerinde olumlu bir şekilde tasvir edilen mekânlardan sonuncusu ölümle ilişkisi olan mekânlardır. Bu mekânların başında, mezarlar ve mezarlıklar gelmektedir. Akif için ölüm, korkulacak bir hadise değildir. Çünkü İslâm inancına göre ölüm bir son değil, ebedi yaşamın başlangıcıdır. Bununla birlikte insanlar öldükten sonra Allah’a kavuşacaklardır. Bu sebeple Akif için mezarlıklar da korkulacak bir yer olmamıştır ve mezarlıklara dair yaptığı tasvirlerde Akif her zaman olumlu ifadeler kullanmıştır. Onun şiirlerinde mezar ve mezarlık tasvirleri iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilkinde Akif, mezarlıkları daha çok manevi yönleri ile ele almıştır. Bu tasvirlerde genellikle mekânın ulviliğine, milletin şanlı tarihini saklamasına, varlıkla yokluğu ayıran bir sınır olmasına, huzurlu yönüne dikkat çekilmiştir. İkincisinde ise “Bir Mersiye” şiirinde olduğu gibi ölen kişinin olumlu nitelikleri paralelinde tasvirler vücuda getirilmiştir. Bu tasvirlerde Akif, mekânın kutsiyetini vurgulamayı da ihmal etmemiştir.

Olgunluk Dönemi Şiirlerinde Zaman Tasvirleri

Zaman kavramı, Akif'in şiirinin istikametini belirleme noktasında oldukça önemlidir. Onun zaman algısı; geçmiş, şimdi ve geleceğe dair bakış açısı, şiirine dahil ettiği pek çok unsurun niteliğini büyük oranda etkilemektedir. Akif zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek olarak üçe ayırarak ele almakta ve bu doğrultuda değerlendirmektedir. Daha önceden de belirttiğimiz üzere onun için geçmiş temelde kötü hatıralarıyla geride bırakılması gereken bir zaman dilimidir. Ancak Akif geçmişi bütünüyle reddeden bir tavırda da değildir. Mazisi olmayan bir milletin geleceği de olmayacağını belirten Akif, örnek alınacak, ders çıkarılacak yönleriyle maziyi unutmamak gerektiğini dile getirir. Onun reddettiği tamamen geçmişe takılıp ilerleyememektir: "Gözleri mâziye bakan milletin, / Ömrü temâdisi olur nekbetin" (Ersoy, 2014: 526). Akif'in yaşanan ana dair doğrudan yüklediği bir anlam olmamakla birlikte nesl-i hâzıra dair yapmış olduğu tasvirler ya da yaşanan devre dair ortaya koymuş olduğu gerçekler, onun yaşadığı zamandan pek mutlu olmadığını göstermektedir. Ancak bu durum Akif'in 'şimdi'ye yüklediği anlamdan ziyade şimdiki şekillendiren neslin hususiyetlerine dairdir. Gelecek ise Akif'in en çok anlam yüklediği zaman dilimidir. Gelecek henüz yaşanmadığı için onun zihnindeki pek çok idealin bu zaman diliminde gerçekleşebilme ihtimali vardır. Bununla birlikte evrenin çalışma prensibine bakıldığı zaman, evrendeki tüm unsurlar durmaksızın çalışmakta ve daima ileriye doğru yol almaktadır. Bu sebeple ileriye doğru gitmemek, evrenin temel kanununa aykırı davranmaktır ve Akif için bunun sonu yokluktur. Şiirlerinde başta Asım ve nesli olmak üzere geleceğin nesli olarak tasvir edilen çocuklar ve gençlerin her zaman olumlu bir şekilde ele alınmasının sebebi de budur. Onların geçmişe ve şimdikiye takılmadan, çalışarak daima ilerleyeceğine ve ideal bir cemiyeti kuracaklarına Akif'in inancı çok büyüktür. Akif'in bu zaman algısı onun zamana dair yaptığı tasvirlerin pek çoğunda da etkili olmuştur. Bu bağlamda Akif'in şiirlerinde yaptığı zaman tasvirlerini üç başlık altında tasnif etmek mümkündür. Bunlardan ilki geçmiş ve gelecek tasvirleridir. Bunun yanı sıra Akif belirli devirlerin hususiyetlerini ortaya koyan tasvirler de yapmıştır. Onun şiirlerinde tasvir edilen devirler ise İstibdat ve Asr-ı Saadet'tir. Geçmişte kalan her iki dönemden de gerek yol gösterici olması gerekse ders çıkarılması adına faydalanan Akif her iki devrin de hususiyetlerini öznel ifadelerle yer vererek ortaya koymuştur. Akif, İstibdat dönemine dair yaptığı tasvirde temel olarak devletin idaresindeki aksaklıkları ortaya koymuştur. Özellikle ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıflarındaki bozulmayı sebepleriyle birlikte göstererek haksız yere alınan rütbelere ve adaletsizliğe dikkat çekmiştir:

*Ne felâket, ne rezâletti o devrin hâli!
Başta bir kukla, bütûn milletin istikbâli
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş:
Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karakuş!
Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr,
Haydi Mâbeyn-i Hümâyûn'a!... Ya bâlâ ya vezîr!
Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!
Ne bir ekmek yedirir iş ne de ekmek parası.
Kışla yok, dâire yok, medrese yok, mektep yok;*

*Ne kılıç var ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!
Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki?
Birin in ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,
Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferik!
Bir müşirlik mi var? Allâhu veliyyü't-tevfik!
Hele ilmiye bayağıdan da aşığı bir turşu!
Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu.
Ana karnından icâzetlidir, ecdâda çeker;
Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdiasker!
Vükelâ neydi ya? Curnalcı, müzevvir, âdi;
Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedi,
Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...
Hani, can sağlığıdır doğrusu bundan ötesi! (Ersoy, 2014: 294-296)*

Akif bu tasvirde yönetimde görülen bozulmanın halka yansımalarını da ele almıştır. İdeal İslâm cemiyeti fikrini işlediği *Süleymaniye Kürsüsünde*'de yer alan bu tasvirde Akif, ders çıkarılması amacıyla geçmiş bir devirden de istifade etmiştir.

Akif şiirlerinde karanlık-aydınlık, eski nesil-yeni nesil, geçmiş-gelecek gibi pek çok unsuru zıddıyla ele alan ve tasvir eden bir şairdir. Bu durum onun dönem tasvirlerinde de görülmektedir. Örneğin İstibdat'la birlikte tasviri yapılan başka bir dönem olan Asr-ı Saadet, İstibdat devrinin tam zıddı özellikler taşımaktadır. Akif'in Asr-ı Saadet'e dair yaptığı tasvirlerde devrin ön plana çıkardığı özellikleri arasında en başta 'tekâmül' gelmektedir. Bu bakımdan Akif, Cahiliye döneminin ardından İslâm'ın doğuşuyla birlikte yaşanan ilk yirmi beş, otuz senede inanç, ahlâk, irfan, adalet ve cömertlik bakımından yirmi beş, otuz bin senelik bir ilerlemenin yaşandığını belirtir:

*Öyle ferdâlar ki: Kaldırmış serâpâ âlemi;
Dîdeler bir câvidânî fecrin olmuş mahremi.
Yirmi beş yıl, yirmi beş bin yıl kadar feyyâz imiş!
Bak ne ânî bir tekâmül! Bak ki: Hâlâ mündehiş
Yâd-ı fevka'l-i'tiyâdından onun tarihler;
Görmemiş benzer o müdhiş seyre, hem görmez beşer,
Bir taraftan dînimiz, ahlâkımız, irfânımız;
Bir taraftan seyfe makrûn adlimiz, ihsânımız;
Yükselip akvâmı almış fevc fevc âgûşuna; (s. 380)*

Süleymaniye Kürsüsünde'de, *Hakkın Sesleri*'nde ve *Hatıralar*'da yer verdiği bu tasvirlerde Akif, hem İslâm'ın ilerlemeye tahammül edemez olduğunu belirten kendi nesline bunun aksini göstermeye çalışmış hem de devrin felâketleri karşısında bunlardan kurtulmak ve ilerlemek adına Asr-ı Saadet'i örnek olarak göstermiştir. Çünkü Cahiliye devri gibi karanlık ve zor bir dönemden geçen İslâm dünyası için kurtuluş ancak Asr-ı Saadet dönemindeki gibi bir tekâmülle mümkündür. Akif'in şiirlerinde dönemlere ya da geçmiş ve gelecek kavramlarına dair yapılan tasvirlerin yanı sıra bir de günün vakitlerine dair yapılan tasvirler bulunmaktadır.

Şiirlerinde tahkiyeye sıklıkla başvuran Akif, anlattığı vakanın zamanını belirlemede bu tarz tasvirlerden faydalanmıştır. Genellikle kişileştirmelerden faydalandığı bu tasvirlerinde Akif, zamanın değişimiyle birlikte tabiatta meydana gelen değişimlerden de istifade etmiştir.

Olgunluk Dönemi Şiirlerindeki Diğer Tasvirler

Edebi tasvir denilince akla ilk olarak kişi, mekân, zaman gibi durağan unsurların tasviri gelmektedir. Tasvirin genel olarak sıfatlarla meydana getirilmesinin ve yapı bakımından durağan olmasının bunda etkisi vardır. Ancak bir eylemin, olayın ya da hareketin nasıl gerçekleştiğine dair zihinde bir fotoğraf oluşturulması maksadıyla da tasvirler başvurulmaktadır. Buna ise tablo tasviri denilmektedir (Akdeniz, 2007: 5). Mehmet Akif de olgunluk dönemi şiirlerinde dinî ve toplumsal etkisi büyük olan birtakım hadise ve eylemlerin etkili bir şekilde anlatımı için tablo tasvirlerine başvurmuştur. *Safahat* genel başlığı altında ele alınan şiirlerindeki namaz, düğün, bayram, savaş gibi hususlara dair yaptığı tasvirler bu kapsam dâhilinde yer almaktadır. Akif yaptığı bu tasvirlerle eylemlerin ve olayların gerçekleşme biçimini zihinlerde canlandırmakla birlikte birtakım fikirlerini de okuyucuya aktarmıştır. Bu bakımdan onun şiirlerinde özellikle namaz tasvirleri çok önemli bir yere sahiptir. *Fâtih Kürsüsünde*'de ve *Hâtıralar*'da yer alan "Necid Çölllerinden Medine'ye" şiirinde kaleme alınan bu tasvirlerde Akif, özellikle arınma, teslimiyet ve birlik fikrini vurgulamıştır. Bunun içinse namazdaki kıyam, rûkû ve secde hallerini dalga imajıyla aktarma yoluna gitmiştir. Su başlı başına arınmayı temsil eden bir imajdır (Bachelard, 2006: 150). Akif de namazdaki arınma duygusunu ortaya koyabilmek adına bu imajdan faydalanmıştır. Bunda ayrıca namazdaki eylemlerle denizin dalgalanışı arasında kurulan biçimsel benzerliğin de etkisi söz konusudur. Özellikle *Fâtih Kürsüsünde*'de secde halinin denizin toplanışına, kıyamın ise denizin yükselişine benzetilişi bunun bir göstergesidir (Ersoy, 2014: 486). Kurulan biçimsel benzerlik ve arınma halinin temsili olmasının yanı sıra dalga imajının seçilmesinde bir başka sebep daha vardır. Dalgalar, büyük su kütlelerinde rüzgâr ve ay gibi etkenler sebebiyle meydana gelen çalkalanmalar neticesinde oluşmaktadır. Yani dalgaların oluşumunda, suyun birtakım doğal etkenlere teslimiyeti de söz konusudur. Bu bakımdan yaratılan dalga imajı, namaz esnasındaki Allah'a teslimiyetin de bir ifadesi olarak derin anlamda karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu anlamların yanı sıra Akif, asıl olarak İslâm birliğinin bir ifadesi olarak şiirlerinde namaz tasvirine yer vermiştir. "Necid Çölllerinden Medine'ye" şiirinde Kubbe-i Hadrâ'da namaz kılan cemaatin dünyanın dört bir yanından gelmiş olduğuna vurgu yapması (Ersoy, 2014: 608) ya da Müslümanlar arasında birliğin sağlanması konusunda uyarılarda bulunduğu *Fâtih Kürsüsünde*'de toplu bir şekilde gerçekleştirilen namaz tasvirine yer vermesi bunun bir göstergesidir.

Akif'in şiirlerinde namazın dışında da tablo tasvirleri bulunmaktadır. Bun arasında en dikkat çekici olanları ise *Âsım*'daki Çanakkale Savaşı'na ve Kurna köyündeki düğüne dair yapılan tasvirlerdir. Çanakkale Savaşı'na dair yapmış olduğu tasvirde öne çıkardığı medeniyet eleştirisini özellikle savaş aletlerinin yıkıcı etkisiyle ön plana çıkaran Akif, "sâika", "zelzele", "şimşek", "sağnak", "tufan", "sel" (Ersoy, 2014: 748) gibi benzetmelerle de bu cihazların sebep olduğu can kayıplarının mekanikleştirilmesinin önüne geçmiş ve daha etkili bir anlatım ortaya koymuştur. Akif'in yaptığı tablo tasvirinde savaş aletlerinin ve bunların sebep olduğu

tahribatın üzerinde durulmasının asıl sebebi ise Asım ve neslinde bulunan ‘iman gücüne’ dikkat çekmektir. Çünkü ileri savaş teknolojinin sahip vahşi Avrupa, Asım’ın neslindeki iman gücünün karşısında yenik düşmüştür. Diğer taraftan *Âsım*’da Kurna köyündeki düğün merasimine dair yapılan tasvirde ise Osmanlı Devleti’ndeki bozulma, gelenek vasıtasıyla insan, tabiat, eşya vb. pek çok unsur üzerinden panoramik bir şekilde ortaya konulmuştur. Akif bu tasvirin hemen ardından, eski zamanlardaki düğünlerin de tasvirini vermiştir. Art arda yapılan bu tasvirlerle Osmanlı Devleti’nin eski güçlü zamanlarıyla o anki güçten düşmüş vaziyetini kıyaslama imkânı sunan Akif (Huyugüzel, 1986: 49), özellikle her iki düğünde gerçekleşen güreş merasiminin tasviriyle bu güçten düşüşü sembolik bir şekilde de dile getirmiştir.

Akif şiirlerinde tasvirine yer verdiği cisim, bitki ya da hayvanları müstakil olarak değil de bir bütünün parçası olarak ele almıştır. Örneğin “Küfe” şiirinde Hasan’ın kıyafetlerine dair tasvirler de mevcuttur. Benzer bir şekilde “Mahalle Kahvesi” şiirinde yapılan kahvehane tasvirinde eşyaya dikkat çok fazladır. Bunun yanı sıra bir mekân tasviri olarak tabiat tasvirinde bitki ve hayvanlara dair detaylar da bulunmaktadır. Akif’in bu unsurları müstakil olarak değil de bir bütünün parçası olarak ele almasının sebebi, bu unsurların genellikle yer aldıkları bütünün ayrılmaz bir parçası olması ve bu bütünü dâhilinde bir anlam taşımalarıdır. Bu sebeple onun şiirlerinde yer alan cisim, bitki ya da hayvan tasvirlerini müstakil olarak ele almak yerine, büyük resimde neye hizmet ediyorsa ona göre değerlendirmek gerekir. Akif’te bu genel eğilimin yanı sıra bazı cisimlerin ise herhangi bir bütüne dâhil edilmeden, müstakil olarak tasvir edildiği de olmuştur. Özellikle mezar taşı, tabut, musalla taşı gibi ölümlle ilişkili olan cisimlere dair yapılan tasvirlerde bu durum görülmektedir. Yaptığı tasvirlerde bahsi geçen cisimlerin ölümlle olan organik ilişkisinden yola çıkarak büsbütün hayali tasvirler kaleme alan Akif, gerçeklik etkisi yaratmaktan ziyade, bu cisimlerin kendi üzerinde bıraktığı tesiri ve uyandırdığı duyguları dile getirmiştir.

Mehmet Akif’in olgunluk döneminde kaleme aldığı şiirlerinde seçtiği tasvir nesnelere neler olduğu ve bunların hangi amaçlar dahilinde vücuda getirildiğinin yanı sıra bu tasvirleri teknik olarak da değerlendirmek gerekir. Akif 1908’de kaleme aldığı “Tasvir” başlıklı makalesinde her ne kadar hakiki tasvirde yana bir tavır olsa da onun şiirlerinde kullanılan tasvirlerin büyük çoğunluğu -kendi tasnifine göre değerlendirecek olursak- hayalle hakikatin karışımıdır. Onun tasvirde hakikilikten yana olan tavrı, muhtemeldir ki tasvir edeceği nesnenin gerçekliği noktasındadır. Şiirlerindeki tasvir nesnelere bakıldığı zaman bu durum açıkça görülmektedir. Akif’in kendisine tasvir etmek üzere seçtiği unsurlar ya yaşadığı devrin ya da geçmiş dönemlerin gerçekliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte Akif bu gerçekliğin daha etkili bir şekilde aktarılabilmesi, duygulara daha çok hitap edebilmesi adına öznel ifadelerle yer yer bu gerçekliği değiştirme yolunu izlemiştir.

Akif’in tasvirlerinde etkili bir anlatım vücuda getirebilmek için uyguladığı başka bir yöntem ise karşılaştırma yöntemidir. Akif şiirlerinde tasvir ettiği unsurları genellikle zıddıyla birlikte ele alarak tasvir etmektedir. Çalışkan/azimli kişilerle tembel kişileri; eski nesille yeni nesli ya da mekân bağlamında Doğu medeniyetiyle Batı medeniyetini bir arada tasvir etmesi bunun örnekleri arasındadır. Bu sayede ders çıkarılması gereken hususlarla örnek

alınması gerekenleri aynı anda gösteren Akif, problemi ortaya koyarken çözüm yolunu da sunmuş olur.

Akif'in şiirlerinde tasvir nesnesinin seçimi ve işlenmesi noktasında ise onun cemiyetçi, dindar ve bilim insanı kimliklerinin etkisi çok büyüktür. Bu kimliklerin sağladığı bakış açısıyla aktarmak istediği fikir ya da duyguya göre neyi tasvir edeceğini belirleyen Akif, ayrıntıya yer verme, gerçeklik etkisi yaratma ya da büsbütün hayali bir tasvir vücuda getirme gibi hususlarda da bu kimliklerin dâhilinde tasvirlerinin yapısını belirlemiştir. Tüm bunların yanı sıra Akif'in olgunluk dönemi şiirlerindeki tasvirleriyle ilgili şunu da söylemek gerekir ki Akif *I. Safahat*'ta yer alan tasvirlerinde genellikle gözlemci gerçekçi bir tavrıdır. Toplumda gördüğü aksayan yönleri eleştirmekten ziyade sadece gözler önüne sermeyi tercih etmiştir. *Süleymaniye Kürsüsünde*'den itibaren ise bu tavrı daha çok eleştirel gerçekçiliğe yönelmiştir. Bunda da muhtemeldir ki Balkan Savaşlarıyla başlayan ve Kurtuluş Savaşı'yla devam eden sürecin etkisi büyüktür. Çünkü eskisinden de vahim olan bu süreçte masum canlar haksız yere katledilmekte, toplumsal hafıza yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu vahim durumdan kurtuluş için çözümler ortaya koymanın gerekliliğinin farkında olan Akif, gördüğü sorunların eleştirisini yapmaya ve bunların üstesinden gelebilmek için çareler sunmaya başlamıştır diyebiliriz.

Sonuç olarak Akif'in şiirlerinde bir anlatım yöntemi olarak tasvir, onun şiirde geçirdiği merhaleleri gösteren unsurların başında gelmektedir. II. Meşrutiyet'ten önce kaleme aldığı ilk şiirlerinde bu yana tasvir ögesine başvuran Akif, sanat görüşünde meydana gelen değişimle birlikte tasvirlerinin kapsamında ve niteliğinde de değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle tasvirlerin işlevlerinde meydana gelen bu değişim, bunun ekseninde içerik ve teknik olarak da büyük farklar meydana getirmiştir. Bu bakımdan olgunluk dönemi şiirleriyle birlikte daha orijinal tasvirler vücuda getirmeye başlayan Akif, yaptığı tasvirlerle devrini ve devrindeki meseleleri estetikten ödün vermeyerek ne kadar iyi anlatabildiğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

Akdeniz, S, (Ocak, 2007), "Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Metinlerin Gelişim Çizgisi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, nr.13, s. 1-20.

Bachelard, G, (2006), *Su ve Düşler Maddenin İmgelemi Üzerine Deneme*, (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bilgegil, K, (1971, Ekim), "Mehmet Âkif, Resmi Hal Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, nr. 3, s. 1-33.

Çağın, S, (2011), "Mehmet Âkif Ersoy'un İnsan Şiiri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, nr. 133, s. 179-182.

Enginün, İ, (2013), *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ersoy, M. A, (2014), *Safahat, Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar*, (Haz. Ömer Faruk Huyugüzel, Fazıl Gökçek ve Rıza Bağcı), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Eyice, S, (1995), "Fâtih Câmii ve Külliyesi" maddesi, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 12, s. 244-249.

Fergan, E. E, (2011), *Mehmed Âkif - Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, (Haz. Fahrettin Gün), Beyan Yayınları, İstanbul.

Gökçek, F, (1996a, Mart), "Mehmet Âkif'in Resimli Gazete'de Yayımlanan Şiirleri-I-II", Yedi İklim. S. 72, s. 26-30.

_____, (1996b, Nisan), "Mehmet Âkif'in Resimli Gazete'de Yayımlanan Şiirleri-II", Yedi İklim, S. 73, s. 52-63.

_____, (2014), *Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

_____, (2021), "Mehmet Akif Ersoy" maddesi, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif> (18.05.2021).

Huyugüzel, Ö. F, (1986), "Mehmet Akif'in Asım'da Başvurduğu Anlatım Vasıtaları ve Teknikleri", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 31-52.

Kahraman, Â, (2011), "Tasvir (Türk Edebiyatı)" maddesi, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 40, s. 136-138.

Kaplan, M, (2012), "Süleymaniye Kürsüsünde'den (Bir parça)", *Şiir Tahlilleri I, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 172-177.

Karaer, N, (2011), "Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamit", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, nr. 26, s. 137-144.

Mehmed Âkif. (2016), "Tasvir", *Sırâtı müstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri Cilt 7*, (Ed. Mehmet Ertuğrul Düздаğ), Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları Dizisi, İstanbul, s. 364-356.

Okay, M. O, (2017), *Mehmed Âkif-Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Sevgi, A, (1999), "Mehmet Âkif'te Sâdi Tesîri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, nr. 5, s. 183-194.

Tansel, F. A, (1973), *Mehmed Âkif-Hayatı ve Eserleri*, İrfan Matbaası, İstanbul.

Yardım, D. (2020). *Mehmet Akif'in Şiirlerinde Tasvir Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

TÜRK BASININDA İSTİKLAL MARŞI (1920-1923)

Emel Aydın Özer*

Çağdaş basında gazete ve dergiler, devrin kamuoyunu yansıttıklarından tarihî kaynak olarak özel bir yere sahiptir. Yaşananların güncel olarak kayıt altına alınmasını sağlar. Bu yönüyle dönem hakkındaki bilgileri tamamlayıcı bir işlevi vardır. Kurtuluş Savaşı basını üzerine yapılacak olan çalışmalarda kullanılacak kaynaklar arasında en fazla dikkati çeken, gazetelerdir ve bunu dergiler takip eder. Yayımlanmış dergilerin az oluşu göz önünde bulundurulduğunda kaynak olarak gazetelerin önemi daha da iyi anlaşılır. Bu gazete ve dergilerin kimilerinin yayımlanmış çok az sayısı vardır. Kimileri maddi sıkıntılar nedeniyle bir süre sonra yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Kimilerinin de bazı sayıları kayıptır. Bunların yanında savaş ortamı da gazetecilerin haberlere ulaşmasını zorlaştırmıştır. Bu zorluğu, gazete ve dergileri halka ulaştırma noktasında çekilen sıkıntılar takip eder. İstiklal Marşı'nın yazıldığı yılların basın hayatı diğer dönemlere oranla oldukça zorlu şartlarda sürdürülmektedir. Ülkenin ve dünyanın durumu hakkında bilgi veren bu basın yayın organları, kamuoyu oluşturma noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu gibi daha birçok sebep dolayısıyla bu dönemde halka haber iletmek için hazırlanan bu gazete ve dergilerin daha özel bir değere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Araştırma yaptığımız süre boyunca gazete ve dergilerin 1920-1923 yılları arasında yayımlanmış sayılarına ulaşmada kimi zorluklar yaşadık. Online veri tabanlarında eksik olan ya da yanlış yüklenen sayılar bu süreçte karşılaştığımız önemli sorunlardandır. Gazete ve dergilerin yırtılan, zamanla yıpranmış olan, görüntüsü net olmayan sayfaları da bir başka güçlük olarak karşımıza çıkmıştır. Bu gibi sebepler dolayısıyla orijinal metinlerine ulaşamadığımız sayılar da bulunmaktadır. Yani aslında bu, bitmiş bir çalışma değildir; bir başlangıç çalışmasıdır, denilebilir. Yaptığımız bu çalışmayla bu konudaki eksikliğe dikkat çekmeye çalıştık.

İnuğur'dan edindiğimiz bilgilere göre çalışma alanımızı kapsayan aralığı da içeren 1918-1923 yıllarında, merkezi İstanbul'da olan bir Osmanlı hükümeti ve bir de merkezi Ankara'da olan TBMM hükümeti vardır. Bu iki merkezden ilki işgal kuvvetleriyle iş birliği yaparken ikincisi ise ülkenin bağımsızlığı için Kurtuluş Savaşı'nı yürütmektedir. Bu durum, basını da "İstanbul Basını" ve "Anadolu Basını" olmak üzere iki kutba ayırmıştır. İstanbul basını, milli mücadelenin yanında veya karşısında yer alan gazeteler, tarafsız olanlar, iki

* Öğretim Görevlisi Dr., Ege Üniversitesi Türk Dili Bölümü. eaemelaydin@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4909-3327

görüş arasında gidip gelenler gibi farklı ve değişken gruplara ayırmak mümkündür. Her biri dönemin olaylarına, tuttuğu tarafa göre yaklaşmasıyla dikkati çeker. Anadolu basınında da buna yakın gruplamalar yapıldığı görülür. İnuğur'un verdiği bilgilerden yola çıkarak Anadolu basınının bu dönemde çok özel bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (1982: 336-363). Dönemin önemli olaylarını böyle zorlu bir dönemde halka bildirir, halkın moralini yüksek tutmasını sağlar. Ele aldığımız dönem, yurt içinde düşmanlarla mücadele edilirken yeni bir devlet kurma çalışmalarının da sürdüğü, oldukça yoğun gündeme sahip, sancılı bir dönemdir. Bunca yoğunluğun içinde birçok gazete ve dergide İstiklâl Marşı'yla ilgili haberlere de yer verilmesi, marşın yazım sürecinin önemsendiğini ve sürekli takip edilen, önemli haberlerden biri olarak görüldüğünü bize gösterir.

"İstiklâl Marşı 17 Şubat 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye ve Sebilürreşad'da yayınlanır. Açık Söz gazetesi, marşı süslü bir çerçeve içinde birinci sayfadan verir. Daha sonra Konya'da Öğüt gazetesinde de çıkan "İstiklâl Marşı"na karşı Anadolu gazetelerinin olumlu yaklaştıkları görülmektedir" (Akay ve Andi, 2010: 49-50). Marşın yayımlanma süreciyle ilgili bilgi veren, yaptığımız okumalar sırasında karşılaştığımız bu alıntıda yer alan son cümle, çalışmamızın çıkış noktası olmuştur. Acaba gazeteler o dönemde İstiklâl Marşı ile ilgili neler yazdı? Gerçekten hepsi olumlu mu yaklaştı? Yapılan olumlu ya da olumsuz yorumların çıkış noktaları nelerdir? Bu çalışmada bu soruların cevaplarını aradık. Marşın yazılış hikâyesini ve Millî Mücadele yıllarını göz önünde bulundurarak tarama alanımızı 1920-1923 olarak daralttık. İstiklâl Marşı'nın yazılma sürecinde yarışmanın ilanı, marşın kabulü, bestelenmesi gibi aşamalarda gazetelerin bu haberleri nasıl verdiklerini inceleyerek marşın yazıldığı yıllardaki etkisinin nasıl olduğunu anlamaya çalıştık.

Şimdiye kadar, 1920-1923 yılları arasında İstiklâl Marşı ile ilgili haberlerin yer aldığı 16 gazete, 4 dergi tespit edilmiştir. Bunlarda, 49 haber başlığının İstiklâl Marşı ile ilgili olduğu görülmüş, orijinal metinlerin 30'una ulaşılmıştır. Ulaşılamayanların bir kısmının içeriği ile ilgili bilgiler, yapılan tezlerden, yazılan makale ve kitaplardan elde edilerek içerik hakkında fikir sahibi olunmaya çalışılmıştır. Bu haberlerin bir kısmını İstiklâl Marşı'nın yazılması ve marşın bestelenmesi ile ilgili açılan müsabakaların ilan metinleri oluşturmaktadır. İstiklâl Marşı'nın kabulüyle ilgili haberlerde genelde çok uzun yorumlar yapılmamış; kısa, olumlu yorumların ardından marşa tam metin olarak yer verilmiştir. Bunun yanında hiçbir yorum yapmadan sadece marşa yer veren gazeteler ve dergiler de vardır. Bir de Mehmet Akif'in, yarışmanın ödülü olan parayı kabul etmek yerine Darülmesai'ye bağışladığına dair haber de birkaç gazetede yerini almaktadır.

Mehmet Akif'in şiiri, 17 Şubat 1337 (1921) tarihinde "Kahraman Ordumuza" ithaf edilerek Sebilürreşat'ın baş sayfasında yayımlanmıştır. Aynı tarihte Hakimiyet-i Milliye de marşı yayımlamıştır. Şairimizin kendi el yazısıyla gönderdiği bir sureti de Açık Söz gazetesinin 21 Şubat 1337 (1921) tarihli nüshasında çıkmıştır. Açık Söz'ün sahipleri bu durumdan duydukları memnuniyeti, haberde marşın tamamına yer vermeden önce dile getirmiştir. Kabul edilen İstiklâl Marşı, on iki gün sonra ise Konya Öğüt gazetesinde yayımlanmıştır.

Açık Söz gazetesi 21 Şubat 1337 (1921) tarihli sayısında İstiklâl Marşı'ndan *"her mısraında*

Türk ve İslam ruhunun ulvi ve mübarek hislerini titreten abide-i sanat” olarak bahsetmektedir. Aynı gazetenin 25 Mart 1337 (1921) tarihli nüshasında “*layemut şiiirleriyle bizlere ders-i fazilet ve insaniyet veren büyük üstad*” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler Mehmet Akif’i doğrudan överken dolaylı da olsa bu ifadelerle İstiklal Marşı’na da bir övgü yapıldığı görülmektedir.

Hakimiyet-i Milliye, bu süreçle ilgili, ulaşabildiğimiz kadarıyla, en fazla yazıya sahip olan gazetedir. Buradaki haberlerin çoğu marşın yazılış ve bestelenme süreciyle ilgilidir. Bu süreçteki duyurular sık aralıklarla tekrarlanarak verilmiştir. Nalbandoğlu’ndan edindiğimiz bilgiye göre, gazetenin 5 Ocak 1921 tarihli nüshasında “Tenkid” başlığını taşıyan, yazarı belli olmayan bir yazıda bunun önemli bir müsabaka olduğundan fakat bu milli marş yazma müsabakasıyla şairlerden ne beklendiğinin biraz daha net şekilde tarif edilmesi gerektiğinden söz edilmektedir (1964: 61). Gazetenin 13 Mart 1921 tarihli nüshasında marşın mecliste müzakere ve kabulünün ayrıntıları yer almaktadır. Burada marşla ilgili birkaç eleştiri dikkati çekmektedir. Hakiki şiirin halk arasında yaşadığı, ismarlama şiirin halka da onların yüreklerine de dokunamayacağı, şiirin bir komisyon kurularak seçilmesi gerektiği gibi eleştiriler yapılmıştır. Ismarlama şiirlerle hem marşın bir müsabaka ile yazılmasına hem de Mehmet Akif’e yazdırılmasına göndermeler yapıldığı dikkati çekmektedir. Hatta daha ziyade Hamdullah Suphi tarafından marşın Mehmet Akif’e yazdırılmasından duyulan rahatsızlık dikkati çekmektedir. Bunlara rağmen Akif’in marşı okunduğunda herkesin bu şiirden çok etkilendiği görülmektedir.

İstikbal gazetesi, Keskin’den edindiğimiz bilgilere göre, 12 Mart 1921’de meclis tarafından kabul edilen İstiklal Marşı’na geniş yer vermiştir. Millî Mücadele’yi destekleyen bu gazete, “Akif’in Marşı Kabul Edildi”¹, “İstiklal Marşı”² başlıklı haberlerle marşın kabul edilmesini duyurmakta, İstiklal Marşı’nın on kıtasına birden yer vererek bu güzel haberi ve bu birleştirici marşı kamuoyuyla paylaşmaktadır (2012: 91).

Sebilürreşat’ın 21 Mart 1337 (1921) tarihli nüshasında Mehmet Akif’in, marşın mükâfat ile yazılmasına karşı oluşundan ve süreç boyunca gösterdiği hassasiyetten bahsedilir. Haberin devamında şu cümleler yer alır: “*Milletimizin ve bütün İslâm âleminin giriştiği istiklâl mücâdelesini pek belîğ ve canlı bir sûrette tasvîr ve terennüm eden muhterem üstadımız Mehmed Âkif Beyefendi’nin mezkûr marşı; diğer marşlarla birlikte Büyük Millet Meclisi’nin geçerken müzâkeresinde mevzû’-ı bahs olarak, ittifâka yakın bir ekseriyet-i azîme ile ve pek sürekli alkışlarla kabûl edilmiş ve ba’de’l-kabûl Maârif vekil-i muhteremi Hamdullah Subhi Beyefendi tarafından Meclis kürsüsünde okunarak Meclis yine büyük bir takdîr ve alkış tûfânlarıyla dolmuştur.*” Buradan anlaşılan odur ki, marş, girişilen istiklal mücadelesini çok canlı bir şekilde anlatır; okuyanları, dinleyenleri derinden etkiler; mecliste de çok beğenilir. Eşref Edip tarafından kaleme alınan “Sebilürreşât Hey’etinin Afgan Sefirini Ziyareti” başlıklı, 30 Nisan 1921 (1337) tarihli gazetede yer alan haberden ise Akif’in marşı Farsçaya çevirerek sefire izah ettiğini ve marşın sefir tarafından da beğenildiğini öğreniriz.

Demiryürek’ten edindiğimiz bilgiye göre İngiliz yönetimi altındaki Kıbrıs’ta İrşat

¹ 24 Mart 1921, n: 258.

² 18 Mart 1921, n: 253.

dergisinin, 1 Nisan 1921 tarihli sayısında, birkaç hafta önce TBMM'de kabul edilen Mehmet Âkif'in "İstiklal Marşı" tam metin olarak yayımlanır (2007: 286-290). Bu, hem verdiğimiz bağımsızlık mücadelesiyle hem de kabul edilen milli marşımızla Kıbrıs'ta yaşayan Türklere manevi bir destek oluşturduğumuzu gösterir. Bunda marşın sahip olduğu niteliklerin de payı olduğunu söylemek yanlış olmaz, kanaatindeyiz.

Yaptığımız incelemelere göre, belirttiğimiz yıl aralığında marşla ilgili en uzun ve ayrıntılı yazıyı Yurt gazetesinde bulduğumuzu söyleyebiliriz. "İstiklal Marşı Meselesi" başlıklı, 22 Haziran 1923 tarihli nüshada yer alan haberde Mehmet Baha Bey, marşla ilgili düşüncelerini aktarır. Kendisinin musiki ile ilgili olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda metnin daha ziyade marşın bestelenme süreciyle ilgili bilgilere yer vermesi pek de şaşırtıcı değildir. Mehmet Baha Bey, Akif'in marşının seçilmesi sürecini "Bu müsabakaya şairlerden başka müteşairler de akıllarına geleni yazmak suretiyle iştirak eylediler. Nihâyet Büyük Millet Meclisince Mehmet Akif Bey'in eseri kabul edildi. Çünkü bu mecliste şiirlerin iyi ve fenasını birbirinden tefrik edecek şair, edip, hatip zevât mevcûd idi" cümleleriyle değerlendirir. Buradan anlıyoruz ki Mehmet Baha Bey de Akif'in şiirinin doğru bir seçim olduğuna kanaat getirmiştir. Bu seçimin, şiirden anlayan, işin ehli insanlar tarafından yapıldığını belirterek aynı zamanda marşın kalitesini de ortaya koymuştur. Ayrıca "Mehmet Akif Bey'in şimdiye kadar kemâl-i zevk ve şevk ile okuduğumuz şiirleri arasında bu da en mûtenâ bir manzûmedir" diyen Mehmet Baha Bey, kendisinin de şiiri beğendiğini açıkça dile getirir. Hatta bu şiirin kimsenin takdirine ve övgüsüne ihtiyaç duymayacak kadar iyi olduğunu belirtir. Ama bunun ardından şiirin marş olabilecek niteliklere sahip olmadığını, onun marştan ziyade kasideye yakın olduğunu, marş ile kasidenin farklı şekillerde bestelenmesi gerektiği için bestekârların bocaladığını söyler. Maarif Vekaleti'nin, marşın bestelenmesi için ilan verirken nasıl bir beste istediğini de belirtmesinin daha yerinde bir karar olacağından ama onların bunu yapmadıklarından söz eder. Buradan da anlıyoruz ki marş, şiir olarak güzeldir fakat marşın bestelenme süreci, marşın yazıldığı tür ile dönüştürülmek istenen tür arasındaki ikilem dolayısıyla sekteye uğramaktadır.

İçtihat Mecmuasında, konusu İstiklal Marşı olmamasına rağmen, çeşitli vesilelerle Akif'e ve onun yazdığı marşa olumsuz eleştiriler barındıran örnekler veren iki yazı yer alır. İlki Fatin Tevfik imzalı, "Edebiyat Kin" başlıklı, 15 Şubat 1922 tarihlidir. Bu metin, Tevfik Fikret'e ve onun dönemine yapılan eleştirilere ve Mehmet Akif'i övmek için yazılmış bir yazıda onu överken Fikret'i kötüleyen sözlere cevap olarak yazılmıştır. Yazar, birini övmek için bir başkasını kötülemeye gerek olmadığını belirtmektedir. Fatin Tevfik, bu iki ismin kıyaslanmasına ve bu kıyaslamada Fikret'in kötülenmesine karşı çıkmakta ve şu sözleri sarf etmektedir:

"Edebiyat sahasında Fikret ile Akif Efendi'yi mukayeseye gelince merhum-ı mağfurun ruh-ı necibinin böyle bir mukayeseden müteazzi olmayacağını bilseydim onu da yapardım. Yalnız şunu diyeyim ki Fikret'in:

*Zulmün topu var, güllesi var, kalası varsa
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır.
Göz yumma güneşten ne kadar nuru kararsa*

*Sönmez, ebedi, her gecenin gündüzü vardır.
Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol,
Ey hak yaşa, ey sevgili millet, yaşa, var ol!*

Beyitlerini ihtiva eden bir şaheser marşından sonra ilk kelimesi “Korkma!” diye başlayan bir istiklal marşını dinlemek bize pek yavan, pek zevksiz geliyor.”

Yazar, bu eleştiriyi neye dayanarak yaptığını belirtmediğinden bunun biraz duygusal kaynaklı ve Fikret’i savunma amaçlı olduğunu söylemek mümkündür. Yoksa her iki şiir de içerik olarak neredeyse aynıdır, benzer bakış açılarıyla yazılmıştır, benzer mesajları vermektedir. Akif’in İstiklal Marşı, hangi ölçütlere göre “yavan” ve “zevksiz”dir? Marşın “Korkma” kelimesiyle başlaması neden olumsuz bir durum yaratmaktadır? Yazar bunları belirtmemiştir. O nedenle yapılan değerlendirme temelsiz kalmaktadır.

Dergide yer alan bir diğer yazı, Kılıçzade Hakkı imzasını taşıyan, “Harflerimiz ve İmlamız” başlıklı ve 1 Eylül 1923 tarihli yazıdır. Yazar, Latin harflerine geçme noktasında itirazların yer aldığı, Arap harflerinden ayrılmanın İslamiyet’i benimseyen topluluklarla bağımızı koparacağını savunan bir yazı okumuştur. Bu yazıyı eleştirmek amacıyla bahsi geçen metni kaleme almıştır. Okuduğu metne itirazlarını sıralayan yazar, İstiklal Marşı’na da şu cümlelerle değinir:

“Ben lisanıma, bahusus Anadolu köylüsünün telaffuzuna dikkat ederim. En doğrusu odur ve yaşayan odur. Muktedir bir şair olan Mehmet Akif Bey bize bir İstiklal Marşı yazdı. Belki edebiyat nokta-i nazarından bir şaheserdir. Fakat Anadolu köylüsü onu hiçbir zaman hymne national olarak bilmeyecek ve terennüm etmeyecektir. Çünkü ondan hiçbir şey anlamıyor.”

Burada marşın edebi açıdan başarılı bir şiir olmasına rağmen Arapça ve Farsça kelimeler barındırması dolayısıyla halk tarafından anlaşılamayacağından, bu nedenle de benimsenemeyeceğinden söz edilir. Yani marşın dilinin halkın kullandığı dile yakın, yalın bir Türkçe ile yazılmasının onu anlaşılır ve kalıcı yapacağı söylenir. Fakat Akif’in yazdığı marş, yazara göre, bu özelliklere sahip değildir. Bu, bir eksiklik olarak görülmekte ve eleştirilmektedir.

Işık dergisinde yer alan bir edebi tartışmada ise, tartışmanın merkezinde olmamasına rağmen, dolaylı yollardan İstiklal Marşı’ndan söz edilir. Bu tartışma ile ilgili, Aydın Çakmak’tan edindiğimiz bilgilerin konumuzla ilgili olan kısımlarını özetlemek mümkündür. Dergide yer alan 24 Şubat 1922 tarihli “İstanbul Edebiyatı” başlıklı bir yazı, bu tartışmanın çıkış noktasıdır. Bu yazıda son dönemlerde Anadolu’daki âlimlerimizin çok güzel eserler yazmalarına karşın İstanbul edebiyatının iyice fakirleştiği; genellikle kurmaca şeklinde aşk, ihtiras, cinayet gibi konuların ele alındığı; Sakarya Savaşı’nın olduğu günlerde bile gerekli yayınların yapılmadığı noktalarında eleştiriler yer alır. Ayrıca “halife beldesinin edipleri, şairleri, bu görülen sahne karşısında hiç olmazsa kalpleri titremeli, masum Türk milletinin hissiyatına tercüman olmalıydılar” gibi serzenişlerde bulunulur. İstanbul edebiyatının eleştirilmesine cevaben yazılan “Işık Mecmûası Sahibi Kardeşim Nuri Bey’e” adlı yazıda, yapılan bu eleştiriler haksız bulunur.³ Süleyman Nazif’in vatani tarzda yazdığı bir şiirden örnek verilerek ‘Anadolu’nun hangi kabadayı çocuğunun’ bu cümleleri yazabileceği; İstanbul matbuat ve

³ Boyabatlı Ömer Kemal, S. 46, 15 Mart 1922, s. 3.

edebiyatının İngiliz canavarının korkunç pençeleri karşısında vazifesini yerine getirdiği; bunu göremeyenlerin ya uykuda oldukları ya da edebiyattan anlamadıkları söylenir.⁴ Buna, "Tariz-i Cevap" adlı yazıyla karşılık verilir. Yazar, Türk milletinin böyle önemli bir anında edebiyatçıların cemiyet ve milletiyle alakasını kesmeyip milli ve vatanî şiiirler meydana getirmelerinin gerekliliğinden söz eder. Uzun süre yaşayan eserlerin 'milli hayatla rabitası' olanlar olduğunu belirtir. Süleyman Nazif'ten verilen örneğe karşılık kendisinin de Mehmet Akif Bey'in İstiklâl Marşı'ndan bir örnek verebileceği; İstanbul edebiyatına dil uzatmak gibi bir gayesinin olmadığı ve daha iyiye ulaşmak amacıyla yazdıklarının, başkaları tarafından yanlış anlaşılabilir olabileceği şeklinde açıklamalarda bulunur.⁵ Bu edebi münakaşa ilerleyen günlerde daha da kızışır. Buna cevaben 20 Temmuz 1922 tarihinde, "Boyabatlı Ömer Kemal Bey'e" isimli bir makale kaleme alınır. Yazıda yer alan şu bölüm oldukça dikkat çekicidir:

"Fakat duyarak kaydına nazar-ı dikkatinizi celb ederim. Evet, buna mecbur oldum. Çünkü Diyarbakırlı Süleyman Nazif Bey'den aldığım misâle karşı, Akif Bey'in marşından gösterdiğiniz misâl, beni bu kaydı koymağa mecbur etti... Akif Bey, pek sevdiğim bir Türk şairidir, bakınız Arnavut'tur, demiyorum Türk şairidir... Azizim, şimdi size bila-perva söyleyebilirim ki, Mehmet Akif Bey muhterem bir şair olmakla beraber marşı- zannederim ısmarlama olduğu içinduyumadan yazmıştır. Serdettiğiniz misâli aynen ele alalım.

*Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl
Olsun artık dökülen kanların hepsi helâl
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl*

*Dikkat buyuruluyor mu ki, Akif Bey bu sözleri, akşam yemeğini pekiyi yedikten sonra kemâl-i itina ile masasının başına geçmiş, kendisine tevdi' edilen bir davanın iddianâme-i kanunisini yazar gibi soğukkanlılıkla yazmıştır. Marş kaldırıldığı zaman mensup olduğu milletin bütün efrâdını galeyâna heyecana getirecek ruhu haiz olmalıdır. Yoksa Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeye mutabık değil. Maa-teessüf böyle bir marş olacak manzûmeyi henüz vücuda getiren bulunmadı... Nitekim Maresayız'ı yazan, Ren ordusundan bir istihkâm mülâzımıdır ki, belki şiiirle hiç alakası yoktu."*⁶

Yazıda, Süleyman Nazif ile Mehmet Akif'in eserlerinden parçalar karşılaştırıldığında Süleyman Nazif'in daha etkili bir şair olduğundan bahsedilmiştir. Mehmet Akif Bey'in muhterem bir şair, örnek verilen İstiklâl Marşı'nın son kıtasının ise gayet güzel olmasına karşın şairin, bu marşı duymadan veya hissetmeden yazmış olabileceği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Gerçek hislerle yazılmayan bir şiiirin marşa dönüştürüldüğünde insanları etkileyemeyeceği söylenmiştir. Hatta alıntının sonunda yer alan örnekte Fransız millî marşı *La Marseillaise*'i yazan ve besteleyen istihkâm yüzbaşısı Rouget de Lisle'den bahsedilerek iyi

⁴ H. Rüşdü, S. 48, 23 Nisan 1922, s. 6.

⁵ Boyabatlı Ömer Kemal, S. 50, 27 Mayıs 1922, s. 7-8.

⁶ H. Rüşdü, S. 53, 20 Temmuz 1922, s. 4-5.

bir marşın illa iyi bir edebiyatçının kaleminden çıkmak zorunda olmadığı vurgulanır. Burada her şeyden önce hissetmek ve o samimi hislerle yazmak önemlidir. Marş, ısmarlanarak yazılmaz, demeye getirir. Görülen odur ki esas konu İstiklal Marşı olmamasına rağmen marş, bir tartışmaya malzeme yapılmıştır. Bu vesileyle yazar, marşla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Buna, 25 Ağustos 1922 tarihinde “Cevaba Cevap” adıyla yazılan bir yazıyla karşılık verilir. Yazar, düşüncelerinin yanlış anlaşıldığını tekrarlar. Süleyman Nazif’in örnek verilen eserinin Malta’da yazıldığı için her halükârda İstanbul edebiyatı içerisinde sayılamayacağını belirtir. Mehmet Akif Bey’in örnek olarak verilen eserinin ise, herkes tarafından takdir edildiğini söyler. Bu şekilde ‘duyarak yazılmamıştır’ denilerek kıymetsiz addedilemeyeceği beyan edilir⁷ (Çakmak, 2010: 97-99).

Anadolu’da Kalem adlı bir edebi mizah gazetesinde ise İstiklal Marşı ile ilgili yazılmış biraz farklı bir metinle karşılaşırız. İlgili şiir, gazetenin 28 Mayıs 1921 tarihli sayısında “İstiklal Matbuat Marşı” başlığıyla yayımlanmıştır. Şiir, Ferhad Zebad isimli bir şaire aittir. Başlığın hemen altında şiirin, açılan bir müsabakada birinciliği elde ettiğinden bahsedilmiştir. Şiir, Hamdullah Suphi Bey’e ithaf edilmiştir. Şiirin içeriği, bu ithafın sebebinin, Hamdullah Suphi’nin İstiklal Marşı’nın yazılış sürecinde oynadığı rolü eleştirmek olduğunu düşündürmektedir. Hamdullah Suphi’nin, İstiklal Marşı’nı Mehmet Akif’in yazması konusundaki ısrarı ve bu şiir yazıldıktan sonra mecliste sonucu belli olan bir oylamaya gidilmesi kimi çevreler tarafından eleştiri konusu olmuştur. Şiirde, ağırlıklı olarak İstiklal Marşı eleştirilirken yer yer de matbuat hayatının sıkıntılarına değinilir. Şiir, İstiklal Marşı gibi dokuz dörtlük, bir beşlikten oluşturulmuş ve aynı vezinle yazılmıştır. Hatta İstiklal Marşı’nda yer alan birçok kelime, bu şiirde de bulunmaktadır. Şiirde yer alan “*Böyle hürriyet-i efkârı biz ettikçe helal / Hakkıdır hakkı çizen hamemizin izmihlal*”, “*Ey kalemkâr-ı heves, söyleme ben hür yaşarım / Senin avaz-ı tufeylânene gülmem, şaşarım*” gibi birçok dizede benzer kelimeleri ve bir yandan da marşa yapılan göndermeleri görmek mümkündür. Millete mâl olmuş bir marşı bir hiciv vesilesi olarak kullanmak, o dönem için oldukça ilginç bir tercihtir. Milli marşımızın kabulünün üzerinden daha yaklaşık iki ay geçmiştir. Ayrıca düzenlenen bir şiir yarışmasında bu şiirin birinci seçildiğine dair bir ibarenin yer alması, bu şiirin bir gazetede rahatça yayımlanabiliyor olması, bize bu durumun hoş görüldüğünü, o dönemde savaş yılları olmasına rağmen hem edebi hareketliliğin devam ettiğini hem basın özgürlüğü olduğunu göstermektedir. Bu şiirin birinci geldiği yarışmanın konusu nedir? Gerçekten böyle bir yarışma düzenlenmiş midir yoksa bu da İstiklal Marşı’nın yazılış sürecine dair bir eleştiri barındıran bir ifade midir? Bu gazete, bu şiiri yayımlamayı nasıl ve neden kabul etmiştir? Acaba kendi gazetelerinde, başka dergi ya da gazetelerde bu şiire tepki niteliğinde bir yazı kaleme alınmış mıdır? Bu konuda yapılacak bir araştırma bunlar gibi birçok soruya cevap bulunmasını sağlayabilir.⁸

Sonuç ve Değerlendirme

Gazete ve dergilerde İstiklal Marşı ile ilgili yer alan haberlerden çeşitli sonuçlar

⁷ Boyabatlı Ömer Kemal, S. 56, 1 Ekim 1922, s. 1-2.

⁸ “İstiklal Marşı” ile “İstiklal Matbuat Marşı”nın karşılaştırıldığı ve bu tehzil şiirinin ayrıntılı incelemesini –bu yazının sınırlarını aşmamak için- başka bir yazının konusu yapmayı uygun gördük.

çıkarmak mümkündür. Bu noktada gazetelerin ya da dergilerin tuttıkları birkaç farklı yol tespit edilmiştir: Ya yarışma ilanlarını ve İstiklâl Marşı'nı hiçbir yorum yapmadan, doğrudan vermeyi tercih etmişler ya bu konulara hiç değinmemişlerdir. İstiklâl Marşı'na metin olarak yer vermeyip yarışmanın kazananını birkaç cümle ile haber veren gazeteler ve dergiler de vardır. İstiklâl Marşı ile ilgili çıkan haberlerde olumlu yorumlar da olumsuz yorumlar da mevcuttur. Olumlu ve olumsuz yorumlarda marşı yazan şairin hayat görüşü, sanat anlayışı, tercih ettiği vezin, şiir türü ve seçtiği kelimeler bu bağlamda üzerinde durulan hususlar olmuştur. Bu yorumlar da genel anlamda yazının yazıldığı gazete ya da derginin, özel anlamda ise yazıyı yazanın bakış açısıyla ilgilidir. Marşın milli mücadele ruhunu çok iyi yansıtması, okuyanı ve dinleyeni etkilemesi, sanatsal açıdan üstün niteliklere sahip olması, basın tarafından marşın sevildiğini, benimsendiğini ve çoğunluk tarafından olumlu karşılandığını göstermektedir. Eleştirilerden bazıları İstiklâl Marşı'nın dili ile ilgilidir. Marşta yer alan Arapça ve Farsça kelimeler dolayısıyla şiirin halk tarafından anlaşılamayacağı ve benimsenemeyeceğinden söz edilmiştir. Diğer eleştiriler İstiklâl Marşı'nın kaside formunda olması dolayısıyla bir marş olarak bestelenmesinin zor olacağı, şiir ve beste yarışmalarının ayrı ayrı düzenlenmesi yerine ikisinin tek seferde yapılmasının daha uygun olacağı, marş yazma ve marşı besteleme yarışmalarında istenenin tam olarak belirtilmemiş olması, bir milli marşın ismarlama şekilde yazılmasının onun etkisini düşüreceği yönündedir. Tüm bunlar marşın, o dönemin yoğun gündemine rağmen, gazetelerde geniş olarak yer bulduğunu, yapılan haberlerin de genellikle olumlu olduğunu gösterir. Olumsuz yorumların altında yatan kaygıların birçoğunun da zamanla ortadan kalktığını söylemek mümkündür.

1920-1923 Yıllarında İstiklâl Marşı ile İlgili Haber Yapan Gazete ve Dergiler:

1. AÇIK SÖZ GAZETESİ

“Şairlerimizin Nazar-ı Dikkatine” 5 Kasım 1920 / sayı: 92

“İstiklâl Marşı” 21 Şubat 1921 / sayı: 123

“Mehmed Akif Bey Efendi'nin İstiklâl Marşı Kabul Edildi” 21 Mart 1921 / sayı: 138

“Mehmed Akif Beyefendinin Teberruatı”, 25 Mart 1921 / sayı: 142

2. AHALİ GAZETESİ

“İstiklâl Marşı” 16 Mart 1922 / Sayı: 35-355

3. HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ

“Türk Şairlerinin Nazar-ı Dikkatine”, 25 Ekim 1920 / Sayı: 68

“İstiklâl Marşı İlânı, Maarif Vekâleti'nden”, 30 Ekim 1920 / Sayı: 70

“Türk Şairlerinin Nazar-ı Dikkatine”, 7 Kasım 1920 / Sayı: 72

“Tenkit”, 5 Ocak 1921

“İstiklâl Marşı”, 15 Şubat 1921/ Sayı: 109

“İstiklâl Marşı”, 17 Şubat 1337 Perşembe / Sayı: 111

“Büyük Millet Meclisinde”, 13 Mart 1921/ Sayı: 131

“İstiklâl Marşı”, 14 Mart 1921 / Sayı: 132

“Teberru”, 17 Mart 1921, Sayı: 135

“İstiklâl Marşı Besteleri”, 1 Haziran 1921 / Sayı: 200

4. İKDAM GAZETESİ

“İstiklal Marşı'nın Bestesi”, 24 Mart 1921 / Sayı: 8631

“İstiklal Marşı'nın Besteleri”, 9 Mayıs 1921 / Sayı: 8676

“İstiklal Marşı Bestesi”, 13 Kasım 1921 / Sayı: 8859

“İstiklal Marşı”, 4 Ekim 1922 / Sayı: 9176

“Yeni Türk İstiklal Marşı”, 20 Ekim 1922 / Sayı: 9192

5. İSTİKBAL GAZETESİ

“İstiklal Marşı”, 18 Mart 1921 / Sayı: 253

“Akif'in Marşı Kabul Edildi”, 24 Mart 1921 / Sayı: 258

“İstiklal Marşı”, 15 Nisan 1921 / Sayı: 278

“İstiklal Marşı Münasebetiyle”, 22 Nisan 1921 / Sayı: 284

“İstiklal Marşı Meselesi”, 26 Nisan 1921 / Sayı: 287

“İstiklal Marşı Münasebetiyle”, 4 Mayıs 1921 / Sayı: 294

6. PAYİTAHT GAZETESİ

“İstiklal Marşı”, 2 Nisan 1921 / Sayı: 62

7. PİYASA GAZETESİ

“Samsun'da Piyasa”, 27 Kasım 1920 / Sayı: 81

“Samsun'da Piyasa”, 10 Aralık 1920 / Sayı: 83

8. SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ

“İstiklal Marşı”, 17 Şubat 1921 / Sayı: 468

“İstiklal Marşı”, 21 Mart 1921 / Sayı: 472

“Sebülürreşâd Hey'etinin Afgan Sefirini Ziyareti”, 30 Nisan 1921 / Sayı: 478

9. VARLIK GAZETESİ

“İstiklâl Marşı”, 23 Temmuz 1922 / Sayı:67

10. VAKİT GAZETESİ

“İstiklal Marşı'nın Bestesi”, 27 Mart 1921 / Sayı: 1184

“İstiklal Marşı Bestesi”, 14 Kasım 1921 / Sayı: 1412

11. YENİ ADANA GAZETESİ

“Şark Cephesinin Mini Mini Yavruları Büyük Millet Meclisi'nin Önünde İstiklal Marşı Çalmışlardır”, 26 Ekim 1922

12. YENİ YOZGAT GAZETESİ

“Yozgat'ta Mudanya Mukavelenamesi Münasebetiyle- İstiklal Marşı”, 19 Ekim 1922 / Sayı: 60

13. YURT GAZETESİ

“İstiklâl Marşı Meselesi”, 22 Haziran 1923 / Sayı:1

14. KONYA ÖĞÜT GAZETESİ

“İstiklâl Marşı”, 1 Mart 1921

15. İÇTİHAT MECMUASI

“Tenkid Sütunu: Edebiyatta Kin”, Fatin Tevfik'in yazısı / 15 Şubat 1922 / Sayı: 45

“Harflerimiz ve İmlamız”, Kılıçzade Hakkı'nın yazısı / 1 Eylül 1923 / Sayı: 157

16. İRŞAD DERGİSİ (Kıbrıs'ta)

“İstiklal Marşı”, 1 Nisan 1921

17. YENİ MECMUA

“İstiklal Marşı”, 1 Ekim 1923 / Sayı: 85

18. ANADOLU'DA KALEM GAZETESİ

“İstiklal Matbuat Marşı”, 28 Mayıs 1921, Ferhad Zebad'ın şiiri / Sayı: 2

19. IŞIK DERGİSİ

“İstanbul Edebiyatı”, Boyabatlı Ömer Kemal'in yazısı / 15 Mart 1922 / Sayı: 46

“Işık Mecmûası Sahibi Kardeşim Nuri Bey'e”, H. Rüşdü'nün yazısı, 23 Nisan 1922 / Sayı:48

“Tariz-i Cevap”, Boyabatlı Ömer Kemal'in yazısı, 27 Mayıs 1922 / Sayı: 50

“Boyabatlı Ömer Kemal Bey'e”, H. Rüşdü'nün yazısı, 20 Temmuz 1922 / Sayı: 53

“Cevaba Cevap”, Boyabatlı Ömer Kemal'in yazısı, 1 Ekim 1922 / Sayı: 56

Kaynakça

Akay H.- Andı M. Fatih. (2010). *İstiklal Marşı İstikbal Marşı 41 Dize 41 Yorum*. İstanbul: Hat Yayınevi.

Çakmak, Aydın. (2010). *Millî Mücadele Döneminde Giresun'da Yayınlanan Bir Dergi: Işık*

(1918-1923). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Demiryürek, M. (2007). *Kıbrıs Türk Basın Tarihinden İrşad Dergisi*, İstanbul: Deniz Plaza Yayınları.

İnuğur, Nuri. (1982). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Keskin, Ömer Ali. (2012). *Millî Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Kamuoyunun Oluşmasına "İstikbâl" Gazetesinin Etkisi*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Nalbandoğlu, Muhiddin. (1964). *Kuvayı Milliye Nesillerinin Destanı İstiklal Marşımızın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları.

MİLLÎ MARŞ HÜKMÜNDE BİR ŞİİR: İZMİR İÇİN

Mehmet Temizkan*

Bilindiği gibi, Mehmet Âkif Ersoy tarafından yazılan İstiklal Marşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen ilk resmî millî marşımızdır. Ancak, İstiklal Marşı'ndan önce, resmî niteliği bulunmamakla birlikte mahallî çerçevede de olsa bestelenmiş ve marş olarak okunmuş eserlerimiz vardır. Hatta, Almanya ve İngiltere'deki merasimlerde okunacak bir millî marşımız olmadığı için zor durumda kalan askerlerimiz, koro halinde marş yerine tekbir getirmiş ve bir türkü de okumuşlardır. Resmî bir sıfatı olmamakla birlikte, kronolojik olarak İstiklal Marşı'na en yakın olan ve millî marş olma vasfını en çok hak eden Samih Rifat'ın "İzmir İçin" başlıklı şiirini incelemeye başlamadan önce, millî marş olarak bestelenmiş eserleri kısaca tanıtmakta fayda görüyorum.

Hatırlanacağı gibi, Osmanlı devletinin bir millî marşa sahip olma ihtiyacı, II. Mahmud döneminde ve Batılılaşma hareketiyle birlikte başlamıştır. Millî marş olmamakla birlikte, Donizetti Paşa tarafından bestelenmiş olan Mahmudiye Marşı ile Mecidiye Marşı, Yesârizâde Necib Ahmed Paşa'nın bestelemiş olduğu Hamidiye Marşı ve Guatelli Paşa'nın bestesi olan Marş-ı Sultanî, millî marş gibi söylenmiştir. Mahmudiye Marşı'nın 1808-1839 yılları arasında, Mecidiye Marşı'nın 1839-1861 yılları arasında, Aziziye Marşı'nın 1861-1876 yılları arasında, Hamidiye Marşı'nın 1876-1909 yılları arasında ve Reşadiye Marşı'nın da 1909-1918 yılları arasında millî marş gibi okunduğu bilinmektedir. (<https://besteci.kim>)

1918 yılında Sıtkı Dursunoğlu tarafından yazılan "Erzurum Marşı", yazıldıktan bir yıl sonra, 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal'e Erzurumlu gençler tarafından marş gibi söylenmiştir. (<https://beyazgazete.com>)

Mehmet Âkif'in "Ordunun Duası" isimli manzumesi, bildiri konumuz olan şiirin sahibi Samih Rifat'ın kardeşi Ali Rifat Çağatay tarafından bestelenmiş ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye başkanlığınca bütün askerî birliklerde okunması için bir tamim (genelge) çıkarılmıştır. (Okay 2001: 355)

Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, Brest-Litovsk'taki bir Alman karargahında Avusturya imparatoru Karl'ın doğum günü kutlanacaktır. Almanlarla müttefik olduğumuz için törende Türk subaylar da bulunmaktadır. Türk tarafı, kutlamalarda askeri murahhasımızın

* Prof. Dr.; Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı. mehmet.temizkan@ege.edu.tr

yaveri olan Teğmen Abdülkadir Bey'i görevlendirmiştir... Tören başlamış ve ziyafet sofrasına geçilmiştir. Yemek bitince Alman komutan ayağa kalkar ve Türk askerinin kahramanlığını öven bir konuşma yapar. Konuşma biter bitmez, bütün Almanlar ayağa kalkıp Alman millî marşını okumaya başlarlar. Marş bitince, Türklere dönüp "Şimdi sizi dinlemek istiyoruz." derler. Bir Türk millî marşının olmadığını bilen Abdülkadir Bey, askerlere "Ordumuz etti yemin'i" okuyup okuyamayacaklarını sorar. "Unuttuk." cevabını alması üzerine "Kalkalım ey ehl-i vatan"ı bilip bilmediklerini sorar. Askerler, hatırlamadıklarını söylerler. Bunun üzerine Abdülkadir Bey, "Arkadaşlar, haydi tekbir getirelim." der. Subaylar, "Allahu ekber Allahu ekber..." diye başlayıp tekbiri bitirirler. Salonda dakikalarca sürececek bir alkış kopar... Burada da, millî marş gibi koro halinde okunan şey, "tekbir" olmuştur. (<https://www.ensonhaber.com>)

1913 yılında, İngiltere'ye sipariş edilen ve yapımı tamamlanan savaş gemisi Reşadiye Zırhlısı'nı teslim alma üzere bu ülkeye giden üç yüz Osmanlı denizcisi gemiyi alırken, tam devir teslim anında, İngilizler kendi millî marşlarını çalıp söylemeye başlarlar. Herkes esas duruşa geçer. İngilizlerden sonra Osmanlı askerlerinin de millî marşlarını söylemesi gerekmektedir. O dönemde bir millî marşımız bulunmadığı için zor durumda kalan askerlerin imdadına bir çarkçıbaşı yetişir ve arkadaşlarına hitaben "Entarisi ala benziyor" türküsünü bilip bilmediklerini sorar. Askerlerin, bildiklerini söylemesi üzerine, çarkçıbaşı işaret verir ve bir ağızdan türküyü söylerler. İngilizler de esas duruşa geçip Osmanlı donanma askerlerini dinlerler. Koro (!), türküde geçen "Şeftalisi bala benziyor." mısraını "Sultan Reşat bala benziyor." şeklinde de değiştirirler... (<https://turkulife.com.tr>) Bu defa da, Muzaffer Sarısözen tarafından derlenen ve notaya alınan, 621 numarayla da TRT repertuarına kaydedilen bu türkü, askerinin imdadına yetişmiş ve millî marş gibi okunan başka bir eser olmuştur.

Muhittin Nalbantoğlu isimli bir araştırmacı, İstiklal Harbi yıllarında İzmir'in kurtuluşunun ordunun hedefi haline geldiğini belirttiği bir gazete yazısına, "İzmir Kızılelması" başlığını uygun görmüştür. Nalbantoğlu'nun verdiği bilgiye göre, bu şehirden, İzmir'den Ankara'ya giden, aynı zamanda İstiklal Marşı'nın da ilk bestekârlarından biri olan İsmail Zühdü'nün de yaptığı bir İzmir bestesi vardır ve o yıllarda herkesin dilinde dolaşmaktadır. İsmail Zühdü'nün, İzmir'in işgalinin üçüncü yılında ve Ankara'da bulunan Cebeci yaralılar hastanesinin büyük koğuşunda, yaralılarından oluşan korosuyla okuduğu bu marşın -İstiklal Marşı gibi- Türk milleti için "kırmızı çizgi" hükmünde olan dinî unsurlarla ata mezarlarını, dökülen ve dökülecek olan al kanı ön plana çıkararak başlayan sözleri şu şekildedir:

İncil mi koydular Kur'an yerine?

Hep haç mı takdılar minarelerine

Düşman sövüyor mu makberlerine

Almadım çoktandır haber İzmir'im

İzmir'im, İzmir'im, güzel İzmir'im

İzmir'im gittin mi, duruyor musun?

Feryad ediyoruz, duyuyor musun?

Neden susuyorsun, uyuyor musun?

Uyan gün batıyor, uyan İzmir'im

Bak doğan güneşler alkan İzmir'im (<https://yenicaggazetesi.com.tr>)

Bu marş şiirde "İzmir'im" kelimesinin on mısradan yedi kez tekrar edilmesi, bu şehri sahiplenme duygusu kadar, bu şehrin sembol haline gelmiş olmasıyla da yakından ilgilidir. İstiklal Marşı'mız, bu marş şiirden izler taşımaktadır. İncil'e karşılık Kur'an ismi geçmemekle birlikte, İstiklal Marşı'mızda Kur'an'daki ayetlere işaretler vardır. Haç yerine ezan, birkaç defa tekrar edilen hilal ve sövülen makber mukabili olarak da vatanın cennet olarak nitelendirilmesinin dayanaklarından biri olan şüheda, bu şiirin izleri olarak değerlendirilebilir.

Bu bilgileri hatırladıktan sonra, asıl bildiri konumuz olan "İzmir İçin" başlıklı şiire ve marşa geçebiliriz. Şiirin sahibi olan Samih Rifat, yukarıda kısaca tanıttığımız Mehmet Âkif'in "Ordunun Duası" isimli manzumesini besteleyen Ali Rifat Çağatay'ın ağabeyidir. Yine, tanınmış yazar Cevat Rifat Atilhan'ın kardeşi ve Garip akımının üç şairinden biri olan Oktay Rifat'ın da babasıdır. "Yaslı gittim, şen geldim/Aç koynunu ben geldim,/Bana bir yudum su ver/ Çok uzak yoldan geldim." dörtlüğüyle başlayan "Akdeniz Kıyılarında" isimli meşhur şiirin de sahibidir. Ayrıca, Yahya Kemal'e "İthaf" başlıklı şiirini yazma ilhamını veren "Nefes" adlı şiirde de onun imzasını taşımaktadır. (Uçman 1997: 535) "İzmir İçin" şiirine geçmeden önce, Samih Rifat'ın, çizdiği "kızılık tablosu"yla adeta İstiklal Marşı'nı ve özellikle son iki mısraında geçen al, şafak, bayrak ve içtiği kadar kan ifadeleriyle İstiklal Marşı'nın ilk iki mısraını haber veren

Yıllarca ufkunda yedi renk bayrak,

Salındı bizimdir diye bu toprak,

Hepsini allara boyadı bu şafak,

Göklere içtiği kadar kan verdik.

şeklindeki dörtlüğün de şairi olduğunu hatırlamakta –kanaatimizce- fayda vardır.

Marş olarak okunduğunu bildiğimiz "İzmir İçin" şiiri, dört dörtlükten oluşmaktadır. Birinci ve ikinci dörtlüğün sonunda, iki mısradan oluşan bir bölüm nakarat olarak tekrar edilmektedir. Hatırlanacağı gibi, nakaratların şiirde öncelikle ahengi, şekil ve anlam bütünlüğünü sağlamak yanında verilmek istenen mesajı vurgulamak gibi bir işlevi de vardır. Bu şiirde, nakarat mısralarla hem İzmir'in güzelliğine hem de onun düşman işgalinden kurtarılması isteğine vurgu yapılmıştır. Üçüncü dörtlükten sonraki nakarat bölümünün ikinci dizesinde, İzmir'in yanıp yıkılması isteği söz konusudur. Şairin tercihi, İzmir'in düşman eline geçmektense yanıp yıkılmasından yana olmuştur. Şiir, dördüncü dörtlükten sonra aynı nakaratla bitirilmemiş, yerini koruyan ilk mısraya farklı iki mısra ilave edilmiştir. Bu mısralarda, İzmir'e bizden ayrılmadığı haberi ve çok yakında yardımına yetişeceği sözü verilmiştir. İstiklal Marşı'nın beş mısradan oluşan bentle bitmesiyle bu şiirin/marşın üç

mısradan meydana gelen nakaratla bitirilmesi arasında bir şekil benzerliği aranabileceği gibi, son dizeler arasında bir anlam benzerliği de aranabilir. Söz konusu şiirin metni şöyledir:

İZMİR İÇİN

Aydın Türk'ün ana yurdu.

Vermez onu Altın ordu

Düşman İzmir'e girerken,

Bütün millet ağlayordu.

Aydın, Aydın, güzel Aydın

Ah bir kerre kurtulaydın.

Doğma güneş... Yasımız var.

Git haber ver, diyar diyar.

Türk'ün kolları bağlandı.

İzmir'i ondan aldılar.

Aydın, Aydın, güzel Aydın

Ah bir kerre kurtulaydın.

Yaşadıkça Türk evlâdı

Değişir mi (Aydın) adı?

Âlem cünun mu getirdi,

Yoksa tarih mi bunadı?

Aydın, Aydın, güzel Aydın

Ah bir kerre kurtulaydın.

Karalar mı giydi bu yaz

Yeşil duvaklı bağların

Her kuşa mesken olmaz

Kartal uçan dağların.

Aydın, Aydın, güzel Aydın

Ah bir kerre kurtulaydın.

Bekle geleceğim yarın!...

İleri – 31 Mayıs 1919 (Şapolyo 1968: 35-36)

Enver Behnan Şapolyo, şiirin metninden sonra şu bilgiyi vermektedir:

İleri gazetesinin bir hâşiyesi: Dün matbaamıza kapalı bir zarf tevdi edildi. Açtık içinden bir (Aydın türküsü) çıktı. Altında ne bir imza, ne de böyle bir imza yerine kaim olacak bir harf mevcuttur. Yazılıdır. Bu şiiri yazar Şair Samih Rifat Beydir. Bu şiiri yazdıktan sonra Antalya yoluyla Ankara'ya kaçmıştı. Bu şiir Milli Mücadele senelerinde bestelendi. Büyük Millet Meclisinin önünde her ikinci vakti bando ile bu türkü çalınırdı. Mebuslar ve halk Aydın'ın matemini tutardı. (1968: 36)

Konumuz, bu şiirin uzun uzun incelenmesi değildir. Bu sebeple, bu şiirin şekil ve muhteva özellikleri hakkında kısa bir değerlendirme yapmakla yetineceğiz. Biraz da, İstiklal Marşı ile olan müşterekleri ve farklılıkları üzerinde değerlendirmede bulunacağız.

“İzmir için”, Türk şiirinin en köklü vezni olan hecenin sekizli kalıbıyla yazılmıştır. Bilindiği gibi, hecenin sekizli kalıbı Oğuz Kağan Destanı'ndaki manzum kısımların da ölçüsüdür. Hecenin on birli kalıbı koşma vezni olarak yaygınlık kazanmasına rağmen, sekizli hece vezni varlığını devam ettirmiştir. Birinci, ikinci ve üçüncü dördlüklerin kafiye yapısı, aynıdır: Birinci, ikinci ve dördüncü mısralar kafiyeli, üçüncü mısralar serbesttir. Son dördlükte ise, bu yapı yerine birinci ve üçüncü mısralarla ikinci ve dördüncü mısraların kafiyeli olduğu bir yapı tercih edilmiştir. Bu farklılık, şairin monotonluğu kırma isteği ile açıklanabilir. Nakarat kullanılmıştır. Türk şiirinin en eski yapı taşlarından biri olan cinasa da fazlaca yer verilmiştir... Kısaca, “İzmir için”, şiir olarak da sahip olduğu anlam derinliğiyle de güzeldir.

Söz konusu şiir, Aydın'ın Türk milletinin anayurdu olduğu söylenerek ve düşman İzmir'e girdiği zaman sadece İzmir halkının değil bütün milletin ağladığı haber verilerek başlamaktadır. İzmir, Türk milletinin anayurdu değildir; ancak “Mutlaka İzmir'i isterim anne.” dizesinde de ifade edildiği üzere İstiklal Harbi'nin sembol ismi gelmesiyle anayurt olma özelliği kazanmıştır. Yine sembolik anlamı oldukça büyük olan ilk kurşun da burada sıkılmıştır. Kısaca, İzmir'in işgali bütün vatan toprağının işgali ve İzmir'in kurtuluşu da bütün toprakların kurtuluşu olarak görülmüştür. Şiirin daha ilk dördlüğünde, “altın ordu”nun İzmir'i vermeyeceğine olan inanç dile getirilmektedir. Bu inanç, İstiklal Marşı'nda “al sancak” üzerinden, bütün vatan sathını içine alacak şekilde ve birkaç yerde tekrar edilmektedir: “Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak.”, “O, benim milletimin yıldızıdır parlayacak.”, “Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet.” Samih Rifat, “İzmir için” şiirinde, İzmir'i dağlarıyla ve bağlarıyla, yani toprağıyla söz konusu etmiştir. Mehmet Âkif, toprağa al sancağı da eklemiştir. İstiklal Marşı, İzmir için'den yaklaşık iki yıl sonra yazılmıştır. “Al sancak”ın Samih Rifat'ta bulunmayıp Mehmet Âkif'te bulunmasının –kanaatimizce– üç sebebi vardır. Birinci sebep, İstiklal Marşı'nın İzmir için'den iki yıl kadar sonra yazılmasıdır. İkinci sebep, İstiklal Marşı'nın daha hacimli olması ve marş olarak kaleme alınmasıdır. Üçüncü sebep ise, İzmir için şiirinin yazıldığı tarihlerde sancağı söz konusu etme imkânının hemen hemen bulunmamasıdır. Bilindiği gibi, bu tarihlerde sancak siyaha boyanmıştır. Siyaha boyanan bayrak konusunu işleyen pek çok şiir yazılmıştır. Mehmet Âkif, İstiklal Marşı'nı yazdığı sıralarda, al sancaktan söz etme imkânına az da olsa kavuşmuştur. İzmir için, “... yasımız var” ifadesinden de anlaşılacağı gibi yaslı günlerin; İstiklal Marşı ise, tabiri caizse tünelin ucundaki ışığın az ya da çok görüldüğü günlerin eseridir.

“Erzurum Türküsü”, “Tekbir” ve hatta “Şeftalisi Ala Benziyor” türküsü, bir millî marşın

bulunmaması sebebiyle söz konusu olan sıkıntıya çare olmakla, hiç şüphe yok ki, marş tarihimizde yer alma hakkını elde etmişlerdir. Tabii ki bu hak, İsmail Zühdü'nün yaptığı İzmir bestesi için de söz konusudur.

Yukarıdaki iki marş şiirle İstiklal Marşı arasındaki en büyük fark, söz konusu iki şiirin İzmir eksenli olmasına karşılık, İstiklal Marşı'nın herhangi bir şehri değil bütün yurdu kucaklayan bir eser olmasıdır. "Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın." şeklindeki mısra, bu bakımdan çok önemlidir. İstiklal Marşı, elbette daha hacimli bir şiirdir ve anlam derinliği yanında edebîlik olarak da daha üst seviyededir. Bu şiirlerin İstiklal Marşı ile olan müşterekleri, Mehmet Âkif'in bu eserlerden alıntı yaptığı anlamına da gelmez. Bu müşterekler, şiirlerin yazıldığı dönemin, şartların ve daha da önemlisi ruh halinin aynı olmasının, şairlerin dünya görüşleri ve millî heyecanları arasındaki yakınlığın ürünüdür. Adı geçen iki şiirin en önemli özelliği, resmî bir çerçeve dahilinde yazılmamış ve bestelenmemiş olmasıdır. Özellikle "İzmir İçin" şiirinin Millî Mücadele yıllarında bestelenip Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önünde bando eşliğinde çalınması, ona resmî boyutta olmasa bile halkın vicdanında "marş" olma kimliği kazandırmıştır. Millî bir marşın bulunmamasından kaynaklanan boşluğu -kısmen de olsa- doldurmuş olmak gibi bir vazifeyi yerine getirmiştir. Bu özelliğiyle, tanınması veya bilinmesi; bizim için de tanıtılması gereken bir eserdir.

Kaynakça

<https://www.ensonhaber.com> (ET: 25.05.2021)

<https://besteci.kim> (ET: 08.09.2021)

<https://beyazgazete.com> (ET: 25.05.2021)

<https://turkulife.com.tr> (ET: 25.05.2021)

<https://yenicaggazetesi.com.tr> (ET: 25.05.2021)

Okay, Orhan. "İstiklâl Marşı". İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.

Şapolyo, Enver Behnan. İstiklâl Savaşı Edebiyatı Tarihi. ?: Ak Kitabevi.

Uçman, Abdullah. "Samih Rifat'ın Eserleri: NefâyisüL-Enfâs". Türklük Araştırmaları

Dergisi. S.8. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ARNAVUT BASININDA MEHMET AKİF - İLK YAZILAR

İsa Sülçevsi*

Mehmet Akif Ersoy'un babasının Kosova İpek'e bağlı Şuşisa köyünden olduğu bilinmektedir.¹ Baba tarafından Arnavut kökenli olmakla birlikte Arnavut kamuoyunda Mehmet Akif'in adı son yirmi yıllık dönemde daha çok zikredilmeye başlamıştır. Geçen yüzyılda Kosova, Arnavutluk ve Makedonya'da Mehmet Akif'in adını bilen Arnavut aydınların sayısı çok fazla değildi. Ancak 1999 yılında meydana gelen Kosova Savaşı'ndan sonra Türkiye ile çok yönlü ilişkilerin gelişmesi neticesinde Türk ve Arnavut tarihinin, kültürünün ve edebiyatının ortak değerleri daha fazla merak edilir oldu. Bu yönde Türkiye, Kosova, Arnavutluk, Makedonya gibi yerlerde çeşitli bilimsel faaliyetler gerçekleştirildi. Bunlardan biri Eğitimciler Birliği Sendikası'nın Arnavutluk Tiran merkezli Alsar Vakfı ile 2016 yılında gerçekleştirdikleri Atayurdunda Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyumudur. Bu ve buna benzer etkinlikler ancak 2000'li yılların başından itibaren gerçekleşmektedir.

Mehmet Akif Türk ve Arnavut milletinin ortak bir değeri kabul edilmekle birlikte Arnavutlar Mehmet Akif adını ancak bahsi geçen faaliyet gibi durumlarda duymakta veya zikretmektedirler. Kosova'da nüfusun çoğunluğunu Arnavutlar oluşturduğu için ilk resmi dil Arnavutçadır. İlk ve orta dereceli okullarda eğitim Arnavutça yapılır. Kosova'da yaşayan bir Türk topluluğu mevcuttur. Nüfusu 18 bini aşkın olan bu nüfusun da kendi anadillerinde yani Türkçe eğitim görme hakları var. Ancak konumuzun dışında olduğu için Kosova Türklerinde Mehmet Akif'in bilinirliği üzerinde durmayacağız. Eğitimin Arnavutça yapıldığı okullarda okutulan ders kitaplarında Mehmet Akif hakkında bir araştırma yapan genç tarihçi Nuridin Ahmeti konu hakkında hem bir tespit ortaya koymuş hem de bir serzenişte bulunmuştur:

İncelediğimiz 1941-2015 yıllarına ait tarih kitaplarının hiçbirinde Mehmet Akif'in ismine rastlanmamaktadır. Edebiyat kitaplarında da ona rastlanmamaktadır ki kanaatimizce, bu kitaplarda Ersoy'a en azından isim olarak yer verilmesi gerekmektedir. İncelediğimiz edebiyat ders kitapları 1990-2016 yılları arasında okullarda okutulan edebiyat kitaplarıdır. Türk şair olsa da kökenleri, onun bizim kültürel değerlerimiz arasında yer almasını sağlamalıdır. Nihayetinde, Arnavut Edebiyatı araştırmacılarına göre "Arnavut dilinde hiçbir şey yazmadıkları halde etnik

* Yrd. Doç. Dr., Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü, E-posta: isa.sulcevcisi@uni-pr.edu Orcid: 0000-0001-6537-1919

¹ M. Orhan Okyay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 28, 2003, s. 432-439.

kökenlerine dayanarak Arnavut kültür değerlerine dahil edilmiş birçok şahsiyet söz konusudur". Bu kritere dayanarak Arnavut edebiyatı ders kitaplarına dahil edilmiş ve Kosova'daki Arnavut öğrencileri tarafından okunan birçok kişi söz konusudur.²

Yukarıda alıntılanan paragrafın Türkçe çevirisi bildiri kitabından alınmıştır. Bundan anlaşılacağı üzere Mehmet Akif Ersoy ismi Arnavut kamuoyunda çok bilinen bir isim değildir. Tabii ders kitaplarıyla ilgili olarak Kosova'da okutulanlarla sınırlı kalmak durumundayız. Arnavutluk ve Makedonya'da bu konu hakkında yapılmış bir çalışma elimize geçmemiştir.

Kosova ve Arnavutluk'ta Arnavutça basında Mehmet Akif Ersoy adı ilk defa ne zaman zikredilmektedir? Bu sorunun cevabına geçmeden önce Arnavut basın tarihine çok kısa bir göz atmanın gerekli olduğu kanaatindeyiz. Bu çalışma için Arnavut basın tarihi hakkında taranan birkaç kaynaktaki³ belirtildiğine göre Arnavutça basın ilk defa 1860 yılında Yunanca ve Arnavutça olarak Yunanistan Lami'a'da, Arnavut toprakları dışında çıkarılan *Pellazgu* adlı haftalık gazete ile başlamıştır⁴. Bu kaynaklarda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Arnavutça basın faaliyetleri ilk dönemlerde İstanbul, Sofya, Bükreş, Kahire gibi yerlerde daha yoğundu. İstanbul'da ilk Arnavutça dergi 1884-1885 yıllarında çıkmış olan Drita-Dituria adlı kültür ve eğitim dergisidir.⁵ Osmanlı idaresi altında Kosova Vilayetinde Türkçe ve Arnavutça olarak yayımlanan ilk gazete 29 Ağustos 1911 tarihinde Üsküp'te çıkan Shkupi gazetesidir.⁶ 1912 yılında Arnavut topraklarında Osmanlı hakimiyeti sona erince Arnavut vilayetlerinden İşkodra ve Yanya vilayetlerinin önemli kısmını kapsayacak şekilde Arnavutluk kurulmuş, Kosova ile Manastır vilayetleri ise Sırp işgaline uğramışlardır. Bu tarihten sonra Kosova ve Arnavutluk basın faaliyetleri iki farklı yolda gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Öyle ki Kosova'da 1912-1930 yılları arasında Arnavutça bir yayının olup olmadığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz. 1930-1941 yılları arasında Prizren'de Katolik kilisesinin çıkardığı dini içerikli Drita ve Ylli adlı iki derginin adları tespit edilmiş olmakla birlikte içeriği konusunda bir bilgi verilmemiştir.⁷

1912 yılında bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk'ta ise İşkodra, Görice, Avlonya ve Dıraç gibi yerlerde çok istikrarlı olmamakla birlikte Arnavutça dergi ve gazetelerin çıktığını görüyoruz.⁸ Bu yayın organları belli desteklerle ayakta durdukları için yayın politikaları aldıkları desteklerle uyumluydu.⁹ Ancak 1944 yılından itibaren Arnavutluk basını Komünist rejimin sıkı denetimi altına girmiştir.¹⁰

² Nuridin Ahmeti, "Atayurdunda Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyumu", *Personaliteti i Mehmet Akif Ersojit në Kosovë*, 2016, s. 104–112.

³ Hamit Boriçi, Marku Marku, *Histori e shtypit shqiptar, Tiranë, Shblu*, 2010; Sherafedin Hoxha, *Shtypi i kombeve dhe i kombësive të Kosovës (1871-1983)*, Prishtinë, Rilindja, 1987.

⁴ Boriçi, Marku, *Histori e shtypit shqiptar*, s. 18.

⁵ Boriçi, Marku, *a.g.e.*, s. 46.

⁶ Hoxha, *Shtypi i kombeve dhe i kombësive të Kosovës (1871-1983)*, s. 67.

⁷ Hoxha, *a.g.e.*, s. 96–97.

⁸ Boriçi, Marku, *Histori e shtypit shqiptar*, s. 169–176.

⁹ Boriçi, Marku, *a.g.e.*, s. 195–197, 200–201.

¹⁰ Boriçi, Marku, *a.g.e.*, s. 223–228.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kosova'da Arnavutça olarak ilk çıkan gazete Rilindja gazetesidir. Bu gazete 12 Şubat 1945 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.¹¹ Bu gazete 1991 yılında Sırp rejimi tarafından kapatıldı.¹²

II. Dünya Savaşından sonra Arnavutluk ve Kosova'da yazılı basın Komünist partinin iktidarda olduğu tek partili rejimin kontrolünde idi. Dolayısıyla yayın politikaları devlet mekanizmasının istekleri doğrultusunda belirleniyordu. Mehmet Akif Ersoy ismini Arnavut basınında bu dönemlerde görmek çok olağan bir şey değildi.

Mehmet Akif hakkında ulaşabildiğimiz en eski Arnavutça yazı *Përpkjka shqiptare* adlı derginin 8. sayısındaki yazıdır. Bu dergi 1936-1939 yıllarında Branko Merxhani yönetiminde Tiran'da çıkmıştır.¹³ Hem kendi araştırmalarımız hem de bu konuda çalışan tanıdıklarımızdan aldığımız bilgiler bundan daha eski bir yazının olduğunu henüz ortaya koymuş değildir. Dolayısıyla şimdilik bu yazıyı Mehmet Akif Ersoy hakkında Arnavutça olarak yayımlanmış ilk yazı kabul etmekte beis görmüyoruz.

Përpkjka shqiptare adlı derginin 8. sayısı Mayıs 1937'de çıkmıştır. Derginin 116-117 sayfalarını işgal eder. Akif'in 27 Aralık 1936'da vefatından yaklaşık 5 ay sonra onun vefatı nedeniyle "Mehmed Aqif" başlığıyla çıkmıştır. Branko Merxhani'nin kaleme aldığı yazıda Mehmet Akif'in vefat haberini şöyle aktarıyor:

Mehmet Akif'in İstanbul'da vefat ettiğini duyunca büyük Süleymaniye Camiinin minarelerinden biri gözümün önünde yıkılmış gibi geldi. Akif'in gurubuyla Ortaçağ İslam ruhunun son alevi de sönmüş ve Türk şiiri en büyük dini şairini yitirmiştir.

Yazının devamında Mehmet Akif'in biyografisinden kesitler verildikten sonra dünya görüşü ile şiir sanatı hakkında birkaç satıra yer verilmiştir. Merxhani Akif hakkında şöyle bir tespit ortaya koyar:

Akif şüphe edenlerden değildir. İman edenlerdendir. Onun dünya görüşü canla başla doğuludur. Ancak buna rağmen, şiiri şaşılacak şekilde moderndir. Akif'in Safahat'i hakkında birkaç söz söyledikten sonra "Batılı Türkologlar Akif ile Chateaubriand arasında bir benzerlik bulurlar" der.

Yazının son paragrafında şunu belirtir:

Şair (Mehmet Akif) mısralarını bir cami kürsüsünden okumaya başladığında bir anda yumuşayıverir. Sadece hayal değil, gözü, kulağı kalbi de var. Onun kalbi etrafında inleyen insanların sefaleti nedeniyle duyduğu acıdan titrer.

Arnavut basınında Mehmet Akif hakkında çıkmış ve ilk olduğunu düşündüğümüz bu yazı Akif'in vefatı nedeniyle kaleme alınmıştır.

Kosova'da Arnavutça basın 1945 yılından itibaren hem sayıca daha kabark hem de daha

¹¹ Hoxha, *Shtypi i kombeve dhe i kombësive të Kosovës (1871-1983)*, s. 103.

¹² Robert Elsie, *Fjalor historik i Kosovës*, Tiranë, Skanderbeg Books, 2011, s. 267.

¹³ Boriçi, Marku, *Histori e shtypit shqiptar*, s. 207.

uzun soluklu bir hal almaya başlamıştır. Rilindja adlı günlük gazeteden sonra farklı türden çeşitli meslek gruplarına yönelik yayınlar çıkmaya başlar. Aralarında ismini zikredeceğimiz birkaç yayın şunlardır: Jeta e re (1949-gümüz)¹⁴ (Yeni Hayat: Edebiyat, kültür ve sanat dergisi), Bujku i ri (1949-1951)¹⁵ (Yeni Çiftçi), Ndërtuesi (1949-1951)¹⁶ (İnşaatçı), Agimi (1949-1950)¹⁷ (Şafak-kadınlara yönelik siyasi, sosyal, eğitim, kültür, sağlık, ev idaresi gibi konuları ele almıştır), Shëndeti (1954-1983)¹⁸ (Sağlık: toplamda 359 sayı çıkmış olan dergi sağlık, eğitim ve sosyal kurumlara ücretsiz dağıtılmıştır. Sağlık, hekimlik ve öz bakımla ilgili bilgiler, öneriler içeren dergi sağlık kültürünü oluşturmayı amaçlamıştır.), Buletini i Muzeut të Kosovës (1956-1983)¹⁹ (Kosova Müzesi Bülteni: bu bülten günümüzde de yıllık aralıklarla çıkmaya devam eder), Fjala (1968-1983)²⁰ (Söz: iki haftalık kültür, sanat ve edebiyat dergisi). 1970'li yılların başından mizah, kadın ve moda dergileri de çıkmaya başlar. Bunlardan Thumbi (1971-1989?) (Mih), Shkëndija (1971-günümüz) (Kıvılcım), Kosovarja (1972-gümüz)²¹ adlarını zikredebileceğimiz yayınlardır. Bu saydıklarımızın kahir ekseriyeti Rilindja gazetesini de çıkaran Rilindja yayınevince çıkarılmışlardır. Rilindja yayınevi 1991 yılına kadar Yugoslavya içerisinde Kosova Özerk Bölgesi Hükümeti tarafından finanse edilirdi. Dolayısıyla rejimin yayın organıydı. Tek partili bu sistemde iktidarın tek ve mutlak sahibi Komünist Partisiydi. Böyle bir sistemde etnik kökeni veya milli mensubiyeti ne olursa olsun, İslami düşünceli savunan bir kişinin adının zikredilmesi dahi zordu; rejim tarafından "sakıncalı" görülürdü. Böyle bir ortamda halihazırda Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesinde profesör olan Abdullah Hamidi, Rilindja gazetesinin 20.11.1986 tarihli sayısında Mehmet Akif'in vefatının ellinci yılı vesilesiyle bir yazı kaleme almıştır. Yazının başlığı "Herkesçe Sevilen Şair" (Poet i dashur nga të gjithë) şeklindedir ve Abdullah Hamidi imzasıyla çıkmıştır. Yazı, gazetenin 14 ve 15. sayfasının alt tarafında 3-2 sütun şeklinde verilmiştir. Prof. Abdullah Hamidi o dönem Rilindja gazetesinde gazetecilik yapıyordu.

Abdullah Hamidi yazısına Türk edebiyatına hizmet etmiş olan Arnavut kökenli edip ve münevverlerden Şemsettin Sami, Dukaginzade Yahya Bey gibilerini zikrederek başlar. Mehmet Akif'in babasının İpek'e bağlı Şuşisa köyünden olduğunu, bu yüzden baba tarafından Arnavut kökenli sayıldığını belirtir. Akif'in babası Tahir Efendinin çocuk yaşta İstanbul'a yerleştiğini, orada iyi tahsil aldığını ve Akif'in ilk dersleri babasından aldığını belirtir. Devamında Akif'in Baytariyeyi bitirdikten sonra görevli olarak Rumeli seyahati çerçevesinde Şuşisa köyündeki amcazadelerini ziyaret etmiş olduğunu belirtir. Bu bilgiyi Ömer Rıza Doğrul'un "Mehmed Âkif, Şahsı ve Aile Hayatı" adlı eserinden naklettiğini belirtir. Bu ziyareti sayesinde babasından duyduğu amcazadelerini bizzat tanıma fırsatı bulduğunu ifade eder. Akif'in edebi kişiliği, Kurtuluş Savaşı'na katkıları, İstiklal Marşı'nın şairi olmasına ve fikirlerine yer verilen yazının sonunda Küfe şiirinden şu mısraların Arnavutça çevirisini vererek Akif'in sosyal konulara ilgi duyduğunu belirtir:

¹⁴ Wikipedia, "Jeta e re", y.y., (Çevrimiçi) https://sq.wikipedia.org/wiki/Jeta_e_Re.

¹⁵ Hoxha, *Shtypi i kombeve dhe i kombësive të Kosovës (1871-1983)*, s. 186.

¹⁶ Hoxha, a.g.e., s. 187.

¹⁷ Hoxha, a.g.e., s. 187-188.

¹⁸ Hoxha, a.g.e., s. 188-189.

¹⁹ Hoxha, a.g.e., s. 189-190.

²⁰ Hoxha, a.g.e., s. 192-193.

²¹ Hoxha, a.g.e., s. 196-203.

<p>Beş on gün oldu ki, mu'tâda inkiyâd ile ben Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden. Bizim mahallede İstanbul'un kenârı demek: Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek! Adım başında derin bir buhayre dalgaları, Sular karardı mı, artık gelen gelir dayanır!</p> <p style="text-align: center;">***</p> <p>Ne istedin küfeden yavrum? Ağzı yok, dili yok, Baban sekiz sene kullandı... Hem de derdi ki: «Çok Uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz...» Baban gidince demek kaldı âdetâ öksüz! Onunla besleyeceksin ananla kardeşini. Bebek misin daha öğrenmedin mi sen işini?</p>	<p>U bënë pesë ditë që shprehi më është bërë kokulja E mëngjeseve herët dal nga shtëpia Në lagjen tonë në periferi të Stambollit pra; Rrugës nuk kalohet të notosh nëse nuk di! Se në fillim të moçalit të thellë hapi ngatërrohet, E kur errësohet në atë ujë kalimtarët zhyten!</p> <p style="text-align: center;">***</p> <p>Çka deshe nga barra, biri im? Ajo gojë s'ka, gjuhë s'ka Babi yt tetë vjet e ka bartur... dhe thoshte se "është një jonxhik shumë i lumtur, asnjëherë nuk ka mbetur thatë..." Me shkuarjen e babait domethënë mbete jetim! Me atë do t'i ushqesh nënë dhe vëllezërit tu. A fëmijë je, a ende nuk e mësove punën tënde?</p>
---	---

Bu çeviri Akif'in Arnavutçaya ilk çevirisi olduğunu düşünüyoruz. Abdullah Hamidi'nin bu yazısından önce Hasan Kaleshi²² bir yazısında Mehmet Akif'i zikreder. Kaleshi "Şark Edebiyatında Arnavutların Rolü" başlıklı bu yazısında Mehmet Akif'in memleketinin Şuşisa köyü olduğunu ve katkılarından bahseder. Ancak yazı sadece Akif'le ilgili değildir. Dolayısıyla bunu Akif hakkında Kosova'da çıkmış ilk yazı olarak ele almak yerine Akif'in ilk zikredildiği yazı olarak değerlendirebiliriz.

Kosova halkı 1991-1999 yıllarında baskıcı Miloşeviç rejimiyle karşı karşıyaydı. Basın yayın faaliyetlerinin önemli bir kısmı Kosova dışında devam ediyordu. Bu durum 1999 yılında NATO'nun Sırbistan'a müdahale edip Kosova'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararıyla Geçici Uluslararası İdarenin (UNMIK) kuruluşuna kadar devam etmiştir.²³ Bundan sonra Kosova 2008 yılına kadar UNMIK idaresi tarafından yönetildi. 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra UNMIK idaresinin yetkileri kademeli olarak Kosovalılara devredildi. NATO müdahalesi nedeniyle Kosova halkı NATO üyesi tüm ülkelere karşı şükran duygusu beslemektedir. Ayrıca bu müdahalenin başlamasından önce evlerinden zorla göç ettirilen Kosovalıların önemli bir kısmı Türkiye'ye sığındı. Tüm bu gelişmeler Kosova'da çoğunluğu oluşturan Arnavutların Türkiye hakkında olumlu duygular beslemesine neden oldu. Bunun yansıması olarak iki milletin ortak değerleri hakkında çeşitli bilimsel toplantılar

²² Hasan Kaleshi, "Roli i shqiptarëve në letërsinë orientale", *Semineri i kulturës shqiptare për të huaj*, Prishtinë, Universiteti i Prishtinës, 1976.

²³ Elsie, *Fjalor historik i Kosovës*, s. 38–42.

yapıldı ve farklı türlerden yayınlar çıktı. Bu bağlamda Akif'in Safahat'ı da 2006 yılında Üsküp merkezli Logos A yayınevi tarafından Arnavutça olarak yayımlandı. Bu yayın hakkında bir tanıtım yazısını da merhum Prof. Mehdi Polisi²⁴ yazdı.

Mehmet Akif artık Kosova'daki Arnavut basınında eskisinden daha çok yer verilen bir kişilik oldu. Safahat'ın Arnavutça yayımlanmasından sonra Akif'in edebi kişiliği, şiir sanatı, fikirleri hakkında akademik makaleler yazılmaya başlandı. Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'daki Arnavutça basında Akif hakkında çıkmış olan yazıların künye bilgileri Şükriye Kahya'nın yüksek lisans tezinde²⁵ bulmak mümkün.

Ayrıca Ahmeti'nin²⁶ (25 numaralı dipnotunda) belirttiğine göre dedelerinin memleketi Şuşisa köyündeki caminin adı Mehmet Akif Ersoy Camii olarak değiştirilmiştir. Bahse konu cami 1861 yılında inşa edilmiş ve 1999 yılında Sırp tarafından yakılmıştır. 2015 yılında TİKA tarafından restore edilip tekrar hizmete açılmıştır.

Sonuç olarak Arnavut basınında Mehmet Akif Ersoy ismi daha sık zikredilmektedir. Az da olsa akademik çalışmalar da yapılmaktadır. Geriye Akif'in Arnavut kökenine binaen Arnavut Edebiyat Tarihi literatüründe hak ettiği yerin verilmesi kalmıştır.

Kaynakça

Ahmeti, Nuridin: "Atayurdunda Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyumu", *Personaliteti i Mehmet Akif Ersojit në Kosovë*, 2016, s. 104–112.

Boriçi, Hamit, Mark Marku: *Histori e shtypit shqiptar*, Tiranë, Shblu, 2010.

Elsie, Robert: *Fjalor historik i Kosovës*, Tiranë, Skanderbeg Books, 2011.

Hoxha, Sherafedin: *Shtypi i kombeve dhe i kombësive të Kosovës (1871-1983)*, Prishtinë, Rilindja, 1987.

Kaleshi, Hasan: "Roli i shqiptarëve në letërsinë orientale", *Semineri i kulturës shqiptare për të huaj*, Prishtinë, Universiteti i Prishtinës, 1976, s. 163.

Kjahja, Shukrije: "Millet ve Milliyetçilik Kavramları Etrafında Mehmet Akif'in Eseri ve Arnavut Aydınlarının Yorumları", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2020.

Okay, M. Orhan, M. Ertuğrul Düzdağ: "Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslam Ansiklopedisi. C 28*, 2003, s. 432–439.

Polisi, Mehdi: "Fletët që flasin shqip", *Lajm*, (2008).

Wikipedia: "Jeta e re", y.y., (Çevrimiçi) https://sq.wikipedia.org/wiki/Jeta_e_Re.

²⁴ Mehdi Polisi, "Fletët që flasin shqip", *Lajm*, (2008).

²⁵ Shukrije Kjahja, "Millet ve Milliyetçilik Kavramları Etrafında Mehmet Akif'in Eseri ve

²⁶ Arnavut Aydınlarının Yorumları", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2020, s. 82–85.

²⁷ Ahmeti, "Atayurdunda Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyumu", s. 104–112.

MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARI ETRAFINDA

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERİ VE ARNAVUT AYDINLARIN YORUMLARI

Şükriye Kâhya*

Mehmet Âkif Ersoy yaşadığı dönemden başlayarak günümüze kadar saygınlığı devam eden bir aydındır. Yazdığı “İstiklâl Marşı” Türk milleti tarafından sürekli ayakta okunup dinlenirken dünyanın hiçbir yerinde eşine benzerine rastlanmayacak bir sadakat ve saygıyla alkışlanmaktadır. Akif, Türkiye'nin yanı sıra Türkiye dışındaki Müslüman milletler tarafından da sevilip sayılmakta, İslam şairi olarak kabul görmektedir. Arnavutlar ile ilgili yazmış olduğu ve kendisinin de Arnavut olduğunu belirttiği şiiri ile ise Arnavutların da kendisini tanınmasına vesile olmuştur. Arnavut ve Türker'in Balkan topraklarında geçirdikleri tam 536 yıllık bir tarihi beraberlik söz konusudur. Bu beraberlik büyük bir dostluk ve iş birliği içerisinde gelişmiştir. Osmanlı, Arnavutlara büyük değer vermiş ve Arnavutlarla tek millet olarak İslâm bayrağını dalgalandırmıştır. 1912 yılında ise beraberlik son bulmuştur. Akif bu noktada Arnavutları milliyetçilik davasında yer almamaları konusunda uyarılmış, şiirlerinde onlara seslenmiştir. Milliyetçilik doktrini “millet” kavramına o güne kadar görülmemiş yepyeni bir anlayış getirmiştir. Bu çalışmada, millet kavramının uğradığı değişim ve milliyetçilik ideolojisinden hareketle Arnavut dünyasında Akif'in ne şekilde ele alındığı değerlendirilerek Akif'in gerçek milliyetçilik anlayışına vurgu yapılmaktadır.

Millet Kavramı ve Uğradığı Değişim

Dünyada Milliyetçilik doktrininin kendini göstermesi sonucu millet kavramına XVIII. asrın sonuna kadar hiç bilinmeyen yepyeni bir mana kazandırılmıştır.² Modern manada ilk Türkçe sözlük olan *Kâmûs-i Türki*'de “din” ve “millet” terimlerinin aynı manayı karşıladığı görülmektedir.³ 1884 yılına kadar *İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü*'nde “nation” terimi “Bir ülkede bir krallıkta oturanların toplamı” manasını taşımaktaydı. 1884 yılından sonra yerini “Ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet, bir politik birim, bir devletin toprakları

* Bu metin, “Millet ve Milliyetçilik Kavramları Etrafında Mehmet Akif Ersoy'un Eseri ve Arnavut Aydınlarının Yorumları” isimli “Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinin makale olarak özetlenmiş halidir. sukriyekahya@outlook.com.

² Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Çev.: Haluk Timurtaş, İstanbul, Köprü Yayınları, 2017, s. 22.

³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2004, s.1400.

ve bu topraklarda yaşayan insanlar"⁴ manasına bıraktığı görülmektedir. *İspanya Akademik Sözlüğü*'nde, 1925 yılına kadar görülmeyen "millet" tanımı, bu tarihten sonra "Aynı dili konuşan aynı etnik kökene sahip ortak geleneği olan kolektif"⁵ manasında sözlükte yerini almıştır. Milliyetçilik doktrininin dünyada kendini göstermesinin bir sonucu olarak Türkçede XIX. Yüzyıldan sonra ikinci manasını alan "millet" terimi Fransızca "nation" terimine karşılık olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶

Milliyetçiliğin Vaatleri

Milliyetçilik akımının kendini göstermesi Fransız ihtilali ile gerçekleşmiştir. Dünya sahnesine çıktığı andan itibaren dünyanın kaderini değiştirmiş dünyaya yepyeni bir düzen getirmiştir. İdeoloji milletlerin kendi siyasi devletlerini kurmaları gerektiğini savunmuştur. Zamanla milliyetçilik fikirleri geliştirilmiş milletler "Allah tarafından özel vasıflara sahip olan insan ırkının bölünmesi" olarak görülmeye başlanmıştır. İdeolojiye göre, Allah milletleri ayrı ayrı yarattığı için ayrı ayrı görmek istemektedir, bu milletler birbirleri ile karışmamalı ve her birinin ayrı siyasi düzenleri olmalıdır.⁷

Gellner, Milliyetçilik doktrinini "Belirli insan kategorisine duyulan sevgi ve diğerlerine karşı duyulan tiksinti" olarak yorumlar.⁸ Keudere, milliyetçiliği siyasi romantizme benzetir. Romantiklerin kusurlu dünyanın gerçeklerini görmeyip insanüstü bir dünya hayal ederken ölümü özler hale gelmelerinin siyasi karşılığı olarak milliyetçiliğin görür. Tıpkı Romantikler gibi Milliyetçilerin de gerçek dünyadan uzak kendi içine kapalılığı tercih ettiklerini söyler.⁹

XIX. ve XX. yüzyıllarda milli devletler kurulmuştur. Fakat milliyetçiliğin iddiası üzerine ayrı ayrı milletlere bölünmüş olan her ırkın kendilerine ait devletlerinin olamayacağı gerçeği ile karşılaşıldığında farklı sorunlar boy göstermeye başlamıştı.¹⁰ Mehmet Akif Ersoy milliyetçiliğin milletleri bölücülüğe sürükleyişini bir tehlike olarak görerek sesiz kalmamıştır. Fakat bu ideolojinin hızlı ve güçlü bir şekilde yayılması sonucu günümüzde dahi Mehmet Akif Ersoy'u ırka dayalı milliyetçilik kalıbına sığdırmaya çalışanlar vardır. Akif'i bu söylemlerin hedefinde bırakan en önemli etkenlerden biri babası Tahir Efendi'nin Kosova'nın İpek kasabasına ait olan Şuşitca köyünde doğup büyümüş olması ve kendisinin Safahat'ın üçüncü kitabı *Hakkın Sesleri*'nde Arnavutların milliyetçilik akımına kapılmalarını eleştirdiği şiirinde "Ben ki evet Arnavut'um" ifadesini kullanmasından kaynaklanmaktadır.

⁴ E.J Hasbawm, Milletler ve Milliyetçilik, Çev: Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s 29-30

⁵ Hasbawm a.g.e., s. 30.

⁶ İlber Ortaylı "Millet", TDK İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.: 30, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 66.

⁷ Kedourie, a.g.e., s.76.

⁸ Gellner, a.g.e., s. 95.

⁹ Kedourie a.g.e., s. 107.

¹⁰ Kedourie a.g.e, s. 91-92.

11

12

Akif'in Babası Tahir Efendi ve Ailesi

Yukarda belirttiğimiz gibi Mehmet Akif Ersoy'un Arnavut olduğunu söylemesi babasının Kosova'nın İpek kasabasına bağlı Şuşitsa köyünde doğup büyümesinden kaynaklanmaktadır.

Tahir Efendi'nin ailesi Suşitsa köyünde Mulaylar olarak bilinmektedirler. Mulay ailesi köyde bu gün bile saygınlığı ile bilinen bir ailedir. Aile Şuşitca köyüne Kuzey Arnavutluktan göç etmiştir. Tahmini olarak Kuzey Arnavutluktan 1640 yılında Şuşitsa köyüne göç ettiği görülen ailenin bir bölümü göç esnasında Kosova'nın İpek kasabasının Yunik köyüne yerleşirken diğer bölümü Suşitsa'ya yerleşmiştir. İki köye yerleşen aile bireyleri arasında akrabalık ilişkileri hala devam etmektedir. Şuşitsa köyünde Mulay ailesine ait özel mezarlıklar ve aile büyüklerinin ismini taşıyan yollar bulunmaktadır. Akif'in ailesi ile ilgili bilgiler dedesi Hayrettin Mulay'dan geriye doğru bakıldığında üç kuşak gerisine kadar bilinmektedir. Bunlar Hayrettin Efendi'den önce Mehmed, Hüseyin ve Mula isimlerini taşımaktadırlar. Köy Osmanlı hakimiyetine Kosova Muharebesi esnasında geçmiştir.¹⁴

Tahir Efendi 1826 yılında bu köyde dünyaya gelmiş, 29 yaşına kadar orada yaşamıştır. 1855 yılında Mulay ailesi Debre şehrinden özel ustalar getirterek köyde cami inşa ettirmişlerdir. Aile, inşasına başladığı camiye müderris olarak kendi oğulları Tahir Efendi'yi yetiştirmek istemişler bunun için Tahir Efendi'yi o zamanda aynı devletin toprakları içinde sayılan İstanbul'a eğitim alması amacı ile göndermişlerdir. Bu amaçla Tahir Efendi 1855 yılında İstanbul'a yerleşmiş caminin inşaatı ise 1861 yılında tamamlanmıştır. Tahir Efendi İstanbul'dan dönmemiş, hayatına İstanbul'da devam etmiştir. Cami Arnavut Sırp savaşı esnasında 1999 yılında Sırp tarafından yakılmış 2015 yılında ise TİKA tarafından onarılmıştır. Bu gün köye girildiğinde Mulay ailesinin yaptırdığı bu cami ziyaretçileri Mehmet Akif Ersoy ismi ile karşılamaktadır. Mehmet Akif Ersoy'un ismi, köyde caminin yanı sıra, caminin tam karşısında TİKA tarafından

¹¹ Şuşitca Köyü girişindeki Mehmet Akif Ersoy Camii

¹² Şuşitsa köyü Mehmet Akif Ersoy Camii karşısındaki Mehmet Akif Ersoy İlk ve Ortaokulu

¹³ Türk Kaynaklarında Nureddin olarak geçen dedesinin isminin, Mulay ailesi hakkında araştırma yapmış olan Akif'in amcazade torunu İsa Mulay'ın aktarmalarına göre Nureddin değil Hayrettin olmalıdır.

¹⁴ İsa Mulllay, Kontributi i Mulajve në Perandorinë Osmane, Turqinë moderne, dhe ndërtimin e identitetit të shqiptarëve, (Çevrimiçi) <https://www.academia.edu/11170364/>, 19, Aralık, 2014. s. 6.

2009 yılında ek bir kat ilave edilerek yenilenmiş olan, Arnavutça eğitim veren Mehmet Akif Ersoy İlk ve Ortaokulunda da yaşatılmaktadır.¹⁵

Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Algısı

Mehmet Akif Ersoy Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sürecinde milliyetçiliğin etkilerine şahit olmuş ve İslam'ı tehdit eden bir unsur olarak gördüğü bu ideolojiye karşı Müslümanları uyarmaya gayret göstermiştir.

Onun milliyetçilik anlayışında din ve millet birbiri ile sıkı sıkıya bağlı, ayrılmaz unsurlardır. Onun görüşünde Türk milleti istiklal aşkı ve dine olan bağlılığı sayesinde İslam bayrağını dünyada dalgalandırmayı başarmıştır. Bunun en iyi göstergesi İstiklâl Marşında yer verdiği "Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklal" ifadesidir. Bu kavramlar Türk milletinin karakterini ve Akif'in Türk milletine bakışını yansıtmaya açısından oldukça önemlidirler. Bunlar "Türklerin tarihin hiçbir döneminde kaybetmemiş olduğu İstiklali ve İstiklal hakkının iman duygusuyla beraber doğuşunun "ifadeleridirler.¹⁶ Bu ifadelerde "İstiklâli millet hakkı olarak tutan şart millet Hakk'a tapmasıdır. Bu hak ortadan kalkarsa istiklalin de yitirileceği hükme bağlanmış gibidir."¹⁷ Burada da anlaşılacağı üzere Akif'in gözünde istiklali ile bütünleşmiş olan Türk milleti ve din bir bütün halindedir.

"Mehmet Âkif için vatan İslâm coğrafyasıdır, millet de dini temele dayanan toplumdur. O, Vatani ve toplumu millet etrafında ortak bir inanç ve ruhla görmek istemiştir".¹⁸

Safahat'tan Hareketle Akif'in Milliyetçilik Anlayışı

Safahat'ına baktığımızda Akif'in, millet, kavim, ırk, Osmanlı, Türk gibi kavramlara şiirlerinde yer verdiğini görüyoruz. Safahat'ın ilk şiiri "Acem Şahı"ndan başlayarak millet kelimesini şiirlerinde kavmi bir görüşten bağımsız "İslam" dinine mensup halk topluluğunu kast ederek kullandığını görüyoruz.

"Kavim" terimini çoğu zaman Müslümanları kast ederek "mazisi büyük bir kavim" olarak değerlendirdiği görülmektedir.

"Müslümanlar gibi mazisi büyük bir kavmi,

*Ebedi zillete mahkûm edemem doğrusu ben."*¹⁹

Şiirlerinin çoğunda milliyetçi politikaların parçalayıcı yönüne vurgu yaparçasına milletleri ikaz ettiği görülmektedir:

¹⁵ Mulllay, a.g.e., s.14.15.

¹⁶ Orhan Okay " Milli Marş ve Edebi Metin Olarak İstiklâl Marşı", *İstiklâl Marşı İstikbal Marşı/ 41 Dize 41 Yorum*, hazırlayan: Hasan Akay- M. Fatih Andı, İstanbul, Hat Yayinevi, 2010, s. 74.

¹⁷ Mehmed Can Doğan "Hakkıdır Hakka Tapan Milletimin İstiklâl" *İstiklâl Marşı İstikbal Marşı/ 41 Dize 41 Yorum*, hazırlayan: Hasan Akay- M. Fatih Andı, İstanbul, Hat Yayinevi, 2010, s. 191.

¹⁸ Ergün Yıldırım, *Âkif'in Leylâsı*, Etkileşim Yayınları, 2014, İstanbul.

¹⁹ Ersoy, Mehmet Âkif (2008). *Safahât*, Timaş Yayınları, İstanbul. s. 199.

"Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?"

Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?"

"İrk", "Türk" gibi terimlerin Akif'in sözlüğüne *Safahat*'ın 5. ve 6. kitapları ile girmeye başladığını "İstiklâl Marşı'nda" ise zirveye ulaştığını görüyoruz. Fakat Türk ve ırk kelimelerini kullanmasının arkasında yine İslam bilinci yatmaktadır. Çünkü bu kavramları kullanmaya başladığı yıllar artık Balkanlar'ın elden gittiği ve İslam birliğini kurmaya yönelik ümidinin sönmeye başladığı yıllardır. İslam'ın kurtuluş umudunu Türk milletine bağladığı için günün söylemine uyarak fakat irksal manadan uzak bir şekilde kullandığı görülmektedir.

"Arnavut" terimine ise *Safahat*'ın 3 kitabı Hakkın Sesleri'ndeki bir şiirinde rastlıyoruz. Şiirde milliyetçiliğin vaatlerine uymuş olarak değerlendirdiği Arnavutların haline üzülmüş tüm Arnavutları peşinden sürükleyen o zamanın Arnavut siyasilerini "üç beyinsiz kafa" olarak değerlendirir. Arnavutların haline üzüldüğü şiirinde milliyetçi vaatlere kapılmış olarak gördüğü Arnavutları felakete sürüklenmiş olarak görür. Bu felaket karşısında feryat eden Akif, dirilere seslenişinin netice vermemesinin sonucunda büyük bir yürek yangını ile ölümlerden medet umarak babasına yönelmektedir.

"Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk

Bak nasıl doğranıyor? Kalk baba kabrinden kalk...

Diriler koşmadı imdadına, sen bari yetiş

Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müthiş!"²⁰

Bu şiirde Akif, Arnavutların adeta kimlik kartlarını çıkarırcasına onların karakterlerine ve tarihi geçmişlerine değinmektedir.

Bu açıdan bu şiiri 4 ana başlıkta değerlendirmek mümkündür:

1. İslâm ümmeti olarak Arnavutlar,
2. Kendi değerlerinden vazgeçmiş olan Arnavutlar,
3. Aydınlarının peşinden giden, milliyetçiliğin pençesine düşmüş ve sonu hüsrana olmuş olan Arnavutlar,
4. Akıbetleri ile ibret alınması gereken Arnavutlar.

Arnavut basınında Mehmet Akif Ersoy

Tahir Efendi'nin Arnavut oluşu ve yukarıda değindiğimiz Arnavut olduğunu dile getirdiği şiir, Akif'in Arnavutlar tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Arnavutların Akif'e ilgisinin siyasi sebeplere bağlı olarak başta az olduğu görülse de son yıllarda bu durumun değiştiğini ve Arnavutlar arasında Akif'in her geçen gün anma programlarında ve yazılı basında daha fazla yer almaya başladığı görülmektedir.

²⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s. 228.

²¹ Franko Mercani, "Mehmet Akif", nê: Përpjekja Shqiptare, Tiranë, nr. 8, 1937, f. 116-117.

Arnavutların Akif'i konu edişlerini ilk yazılı belgelerden günümüze kadar taradığımız çalışmanın bu bölümünde Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Arnavutluk, Makedonya ve Kosova bölgelerindeki gazete ve dergiler taranarak Akif'in Arnavut basınında ne zaman ve ne şekilde konu edinildiği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma, Prof. Dr. Nuredin Ahmeti'nin çalışmaları ve desteği çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Arnavutluk Basınında Mehmet Akif Ersoy

Araştırmamız dâhilinde Arnavutluk'ta Akif hakkında ilk yazının 1937 yılında Pérpekja isimli dergide yayınlandığını, ardından 1997 yılına kadar Akif'ten hiç bahsedilmediğini, 1997 yılında ise *Osmanlı İmparatorluğu Zamanında Arnavutlar*²² isimli kitapta Akif'ten bahsedildiği görülmektedir. Akif'i konu edinen yazıların Arnavutluk'ta 2010, 2013 ve 2016 yılında dergilerde yer almaya başladığını görüyoruz.

Kosova'nın Arnavut Basınında Mehmet Akif Ersoy

Kosova'da ilk defa 1976²³ yılında Hasan Kaleşi'nin bir seminer bildirisinde Akif'i konu edildiğini görüyoruz. Ardından 10 yıl sonra 1986 yılında Abdula Hamiti'nin yazısı ile Rilindiya²⁴ gazetesinde, onun ardından 13 yıl sonra 1991 yılında "Diturija İslâme" isimli, aylık Din Kültür ve Sanat Dergisinde,²⁵ Akif'ten bahsedilir. Sonrasında yine ikişer üçer yıl aralıklarla Akif'in dergi ve gazetelere konu edildiği görülür. Kosova basınında 2008 yılından itibaren Akif'e daha sık rastlamak mümkün oluyor. Kosova Tarih Sözlüğüne ise 2011 yılında "Fjalori Historik i Kosovës" a dahil edildiğini görüyoruz.²⁶

Makedonyada'nın Arnavut basınında Mehmet Âkif Ersoy

Arnavut nüfusunun yoğun olarak yaşadığı üç bölgeden biri olan Makedonya'da Akif'ten ancak 2006 yılında Logos A Yayınevi tarafından *Safahat*'in²⁷ Arnavutça'ya çevrilişi ile bahsedildiği görülmektedir. 2007 yılında, *Safahat*'tan tercüme edilmiş, Arnavutça şairlerinden hareketle yine Fletët²⁸ (*Safahat*) adı altında küçük bir kitapçık yayınlandığı, 2007, 2013, 2017 yılları arasında Arnavut basınında Akif'in yer aldığı görülür.

²² Alpan P. Nexip, P. Alpan, Nesip Kaçi, Shqiptarët në Perandorinë Osmane, 1997, Albin Yayınevi, Tiran

²³ Hasan, Klaeshi (1976). roli i Shqiptarëve në letërsinë Orientale, Semineri i Kulturës Shqiptare Për të Huaç, Prishtinë

²⁴ Abdullah Hamiti, "Mehmet Âkif Ersoj –poet i dashur nga të gjithë", në: *Rilindija*, Prishtinë, 1986, f. 14-15.

²⁵ "Mehmet Âkif Ersoj", e Përktheu nga turqishtja: Naime Hoxha (1873-1936), në: *Dituria İslâme*, nr.44, Prishtinë, 1991, f. 37.

²⁶ Robert Elsie, "Aqif Mehmet" *Fjalor Historik i Kosovës*, Tiranë, 2011.

²⁷ Mehmet Âkif Ersoj, *Fletët*, e Përktheu nga turqishtja: Mithat Hoxha, Shkup, Prishtinë, Tiranë, Logos-A, 2006.

²⁸ Mehmet Akif Ersoj -*Fletët*, përktheu: Mithat Hoxha, Shkup, Vizion. M, 2007

Arnavut Aydınlarının Mehmet Akif Ersoy Hakkındaki Yorumları

1937 yılında Arnavutluk'ta aylık olarak yayınlanmış olan "Përpkjka Shqipëtare" isimli kültür dergisinde Franko Mecani'nin "Mehmet Âkif" başlığı altındaki yazısında Akif'in ölümünden bahsettiğini görüyoruz. Arnavut basınındaki ilk yazı olarak değerlendirdiğimiz yazı, Mehmet Âkif Ersoy'un ölümü ile İslâm ruhunun da son ışığının söndüğünü, Türk edebiyatının en değerli İslâm şairini kaybettiğini, Akif'in ne Türk ne Arnavut olarak değerlendirilemeyeceğini onun anlayışında sadece dini anlayışa yer olduğunu ifade etmektedir. Akif'in hayalindeki İslâm'ın "Hz. Ömer zamanı ile Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki İslâm anlayışı ve yaşayış tarzı" olduğunu söylemektedir. Dünya görüşünün ise bütün ruhu ve bedeni ile Doğu kültürüne ait olduğunu ifade ederken Akif'in Moğol kökenli bir Türklük ile Avrupa hayranlığı arasında kalmış bir anlayıştan nefret ettiğini belirterek bütün bunlara rağmen şiirinin modern oluşunun hayret verici bir şey olduğunu söylemektedir.²⁹

1976 yılında Hasan Kaleshi "Doğu Edebiyatında Arnavutların Rolü" başlıklı yazısında Mehmet Akif Ersoy'u Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutların katkıları ve faydaları kapsamında biyografik bilgiler ve Akif'in Arnavutlar ile ilgi yazdığı şiir bağlamında ele aldığı görülür.³⁰

1986 yılında Kosova'da günlük olarak yayınlanan "Rilindiya" gazetesinde ölümünün 50. senesinde "Poeti Dashur Nga Të Gjith" (Herkes Tarafından Sevilen Şair) başlıklı yazısında Abdullah Hamiti'nin, Mehmet Âkif Ersoy'dan Arnavut kökenli büyük Türk şairi olarak bahsettiği görülür.

1992 yılında ünlü tarihçi Skender Rizaj "Türk Edebiyatının en Büyük Şairi, Mehmet Âkif Ersoy" başlığı ile Akif'in şiirinin Balkanlar ve Arnavutlardan oluştuğunu söylerken Akif'in Arnavut edebiyatında hiç tanınmadığını dile getirir. Yazar, Akif'in Arnavut dilinde de şiirler yazmış olabileceği ihtimali üzerinde durur.³¹

1996 yılında Kosova'da G Catapano, N.V Falaschi ve Skender Rizaj tarafından kaleme alınan "Bölünmüş bir millet-Arnavutlar" isimli eserde, Arnavutların edebiyat alanında Slav yanlısı olmayan isimlere ihtiyaç duydukları söylenirken bu isimlerden birinin Akif olduğu vurgulanır.³²

2008 yılında Laym gazetesinde yayınlanan yazısında Prof. Dr. Mehdi Polisi, Logos A Yayınevi, tarafından Arnavutçaya çevrilmiş olan Safahat'ı konu edinir ve Mithat Hoxha'nın Safahat'ı Arnavutça konuşturduğunu, orjinalliğini kaybettirmeden çok başarılı bir tercüme ile bu eseri Arnavut edebiyatına kazandırdığını söylemektedir.³³

²⁹ Franko Mercani, "Mehmet Aqif", nê: *Përpkjka Shqiptare*, Tiranë, nr. 8, 1937, f. 116-117.

³⁰ Hasan Kaleshi, "Roli i shqiptarëve në letërsinë orientale" *Semineri i Kulturës Shqiptare Për të Huaj, Prishtinë*, 1976, f. 163.

³¹ Skender Rizaj, "Âkif Memeti poeti më i madh i letërsisë turke" nê: *Bashkimi Paqësor*, Prishtinë, 1992, f. 3.

³² G.Catapano, N. Vlora-Falaschi, S. Rizaj, *Shqiptarët popull i ndarë*, Pejë, 1996, f. 190.

³³ Mehdi Polisi, "Fletët" që "Flasin" Shqip", nê: *Lajm*, 27 dhjetor, Prishtinë, 2008, f. 19.

Hysen Matoshi, "Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahat*'ında Arnavutlar" başlıklı yazısında Akif'in Türk ve Arnavut kültürü açısından köprü vazifesi gören bir isim olduğunu milliyetçiliğini ise İslâm'ın gerisinde bıraktığını ve bunu İslâm milletlerinin bölünmemesi amacı ile yapmış olduğunu, Arnavutların düştüğü durum karşısında acı çektiğini dile getirmektedir.³⁴

Qemajl Morina, 2009 yılındaki Kahire'nin "Er-risale" Dergisinde Mehmet Âkif Ersoy" başlıklı yazısında Akif'i Türk Arnavut kültürü açısından ortak değer olarak görür. Mısır'a gidişini dönemin yönetimi ile arasındaki görüş farklılığına bağlar. Mısır'a gidişini Arnavut Hanedanlığına sığınması olarak değerlendirir. Mısır'da Akif'in çok iyi karşılandığından, üniversitede ders vermesinin yanı sıra Er-Risale dergisinde yazılarının yayımlandığından, arkadaşı olan Dr. Abdulvehab Azam'ın kendi köşesinde Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerine tercümeleri ile çok sık yer verdiğinden bahseder, Akif'in ölümünden sonra ise son 10 yılda Türkiye'deki yazılarını toplayıp dergide yayınlattığını söyler.³⁵

Prof. Dr. Milazim Krasniqi, "Mehmet Âkif Ersoy'un Dünyaya bakışını yansıtan *Safahat Adli Eseri*" başlıklı yazısında Mehmet Âkif Ersoy'un eserinin Arnavutçaya tercüme edilmesinde çok fazla geç kalındığından söz eder. Akif'in *Safahat*'ının, Arnavut milletinin o dönemdeki gelişmeler ve gelenek ile tanışmaları, dönemin politikalarını, İslâm'ın o günkü durumunu anlamak açısından tarihi bir belge niteliği taşıdığını belirtmektedir.³⁶

Elizabeta Kosumi, Akif'in Osmanlıca yazdığı için Arnavut edebiyatında yer edinemeyen birçok Arnavut yazarından biri olduğunu söylemektedir. Akif'in Bulgar, Karadağ, Sırp ve Yunanlıların Arnavutlara yaptığı zulmü dile getirdiğini ve bu zulüm karşısında Arnavutları birlik olmaya davet ettiğini söylemektedir. Âkif'in Kahire'ye yerleşmesini, dönemin yönetimine küsüp Mısır'daki Arnavut azınlığın arasına katılmak olarak değerlendirir.³⁷

Qemajl Morina, "İki Milletin Şairi Mehmet Âkif Ersoy" başlıklı yazısında Akif'i ortak kültür açısından bir değer olarak görürken aynı zamanda da birçok Arnavut yazar gibi Mehmet Âkif Ersoy'un, 1923 yılında Prens Abbas Halim'in misafiri olarak Mısır'daki Arnavut hanedanlığına gittiğini söyler.³⁸

Zekeriya İbrahimi, "Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahât Eseri*" başlıklı yazısında Âkif'in, hem Arnavutlar hem de Türkler tarafından dışlanmış olduğunu söylemektedir. Arnavutların Osmanlı karşıtı ve komünizm yanlısı politikalarını buna sebep olarak görürken Türklerde de

³⁴ Hysen Matoshi, "Sqiptarët në "Fletët" e Mehmet Âkif Ersojit ", Historia dhe kultura e Balkanit, Prishtinë, 2009, s. 845-851.

³⁵ Qemajl Morina, "Mehmet Âkif Ersoj Në Faqet e Revistës " Err-risale" Të Kajros". Historia dhe kultura e Balkanit, Prishtinë, 2009. f. 941-946

³⁶ Milazim Krasniqi, "Safahati si Sintez botëvështrimit të Mehmet Aqifit", Historia dhe kultura e Balkanit, Prishtinë, 2009. f. 925-928.

³⁷ Elizabet Kosumi, "Vizioni bashkëkohore në opusin letrar të veprave të Mehmet Âkif Ersojit" në: Ura, nr.5.Tiranë, 2010, f. 222-232.

³⁸ Qemajl Morina, "Mehmet Âkif Ersoji poeti i dy popujve" Prishtinë, Edukata Islâmë, nr.99, 2012, s. 6-16.

durumun farklı olmadığını bu yüzden Akif'in Mısır'a adeta sürgüne gittiğini söyler. Onun hem Türk hem Arnavut olduğunu Türk ya da Arnavut kılıfına sıkıştırmaya çalışılmasını mesnevideki "Fil" hikâyesine benzetmektedir. Onun millet kavramını etnik bir kategoriden uzak dini bir algı ile algıladığını söyler. İstiklal Marşı'nın dikkatli okunulması durumunda Arnavutları ve onlarla beraber Balkanlarda yaşayan bütün Müslümanları kastettiğinin anlaşılabileceğini söylemektedir.³⁹

Mehmet Akif hakkında en kapsamlı çalışmayı yapmış olan isim Nuredin Ahmeti'dir. "Mehmet Âkif Ersoy'un Kosova'daki Figürü" başlıklı sempozyum bildirisinde Akif hakkında yaptığı derinlemesine çalışmasından bahsederken çalışmasında Kosovalı araştırmacıların Mehmet Âkif Ersoy hakkındaki çalışmaları derlediğini söyler. Bu çalışmaya bağlı olarak Kosova'daki Tarih ve Edebiyat ders kitaplarını değerlendirdiğini ve netice olarak 1941-2015 yılları arasında Ortaokul ve liselerdeki Tarih ders kitaplarının hiçbirinde Mehmet Âkif Ersoy hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığını belirtmektedir. 1990-2016 yılına ait incelediği edebiyat kitaplarında da durumun aynı olduğunu Mehmet Âkif hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmadığını söylemektedir. Oysa Akif gibi Arnavutça yazmayıp başka dilde eser vermiş birçok yazarın Arnavut Edebiyatına dâhil edildiklerini Akif'in ise sadece edebiyata değil Tarih alanına da dâhil edilip okutulması gerektiğini söylemektedir.⁴⁰

Sonuç

Sonuç olarak, Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik anlayışının 19. Yüzyılda etkisini tamamiyle göstermiş olan ve bugünkü manada algıladığımız etnik kökene dayalı milliyetçilik anlayışından çok uzakta olduğunu söyleyebiliriz. Âkif'in, millet anlayışı, millet kelimesinin modern öncesi manasındaki "din" karşılığındadır. Gerçek milliyetçiliği de, İslam uğruna verdiği mücadeledir.

Akif'in tek ve en önemli gayesinin İslam olduğu, bu günkü manada Türk veya Arnavut kılıfına sığdıramayacak bir millet anlayışına sahip olduğu aşikârdır. Onun millet kavramından anladığı millet kavramının 19. yüzyıldan önce kullanılan dini mensubiyete dayalı manadır.

Arnavut Aydınlarının ise Akif'i iki kültür arasında ortak bir değer olarak gördükleri, Arnavutların Akif ile tanışma hususunda geç kaldıkları, onun isminin Arnavut edebiyat ve tarihine kazandırılması konusunda gayret gösterilmesi gerektiği görüşünü savundukları görülmektedir. Bazı Arnavut yazarlarının ise Akif'in İstanbul'dan Kahire'ye yerleşmesini bu güne kadar Akif hakkında çalışanlar tarafından hiç değinilmemiş bir şekilde değerlendirdikleri görülmektedir. Mısır'ı, Mehmet Ali Kavalalı'nın Arnavut olduğunu iddia etmeleri sonucu Arnavut vatani olarak gösteren aydınlar, Akif'in bu yüzden Mısır topraklarına

³⁹ Zekerija İbrahim, "Fletët e Mehmet Âkif Ersojt", Shkup, Studime Albanologjike, nr.7, 2013, s. 13-19.

⁴⁰ Nuredin Ahmeti, "Mehmet Âkif Ersoy'un Figürü Kosova'da" Atayurdunda Mehmet Âkif Ersoy, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Çev: Jonida Begay, Ankara, Eğitim Bir Sen Yayınları, 2016 s. 104-111.

sığındığını söylemektedirler. Bu görüş şiddetle karşı olduğu kavmiyetçiliğin merkezine Akif'i yerleştirmek demektir ve Akif'in milli görüşü ile bağdaşmamaktadır. Şiirlerinde Arnavut, Arap ve bütün Müslüman milletlerine Osmanlı topraklarında İslam bayrağını beraber dalgalandırmaya davetkâr bir tavır sergileyen Akif'in, hayatı, yaşayışı ve yazdıkları her türlü bölücü anlayıştan uzak, bütüncül bir anlayıştır. Bu yüzden şiirlerinde Osmanlı topraklarında İslam sancağı altında asırlarca beraber yaşamış olan milletleri bölücülük politikalarına uymamaları konusunda uyarmış, sesini duyurmak için büyük çaba sarf etmiştir.

Kaynakça

Ahmeti, Nuredin (2016). Mehmet Âkif Ersoy'un Figürü Kosova'da, Atayurdunda Mehmet Âkif Ersoy, *Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Çev: Jonida Begay, Eğitim Bir Sen Yayınları, Ankara.

Akay, H. & Andı, M. Fatih (2010). İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum, Hat Yayınları, İstanbul.

Alpan P. Nexip & Kaçi, Nesip (1997). *Shqiptarët në Perandorinë Osmane*, Albin Yayınevi, Tiran.

Catapano, G-Falaschi N. Vlora & Rizay, Skender (1996). *Shqiptarët Popull i Ndarë*, Pejë

Elsie, Robert (2011). Aqif Mehmet, *Fjalor Historik i Kosovës*, Tiranë.

Ersoy, Mehmet Akif (2006). *Fletët*, Përktheu: Mithat Hoxha, Logos-A Yayınevi, Shkup, Prishtinë, Tiranë.

Ersoy, Mehmet Akif (2007). *Fletët*, Përktheu: Mithat Hoxha, Viziyon-M Yayınevi, Shkup

Ersoy, Mehmet Âkif (2008). *Safahât*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Hamiti, Abdullah, (1986) "Mehmet Âkif Ersoj –poet i dashur nga të gjithë", në: *Rilindija*, Prishtinë, f. 14-15.

Hasbawm, E J, (1993). *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

İbrahimi, Zekeriya (2013). Fletët e Mehmet Âkif Ersoj, *Studime Albanologjike* nr.7, Shkup

Kaleshi, Hasan (1976). roli i Shqiptarëve në letërsinë Orientale, *Semineri i Kulturës Shqiptare Për të Huaj*, Prishtinë.

Kedourie, Elie.(2017). *Avrupa'da Milliyetçilik*, Çev. Haluk Timurtaş, Köprü Kitapları, İstanbul.

Kasumi, Elizabeta (2017). Vizioni bashkëkohore në opusin letrar të veprave të Mehmet Âkif Ersoj, *Ura*, nr.5. Tiranë.

Krasniki, Milazim (2009). "Safahati si Sintez botëvështrimit të Mehmet Aqifit" *Historija dhe kultura e Balkanit*, Prishtinë.

Matoshi, Hysen (2009). "Mehmet Âkif Ersoj Në Faqet e Revistës " Err-rrisale" Të Kajros".

Historija dhe kultura e Balkanit, Prishtinë

Mercani, Franko, (1937) "Mehmet Aqif", në: *Përpyekja Shqiptare*, Tiranë, nr. 8.

Morina, Qemajl (2012). Mehmet Aqif Ersoj poeti i dy popujve, *Edukata Islâme*, nr. 99, Prishtinë

Mulaj, İsa (2014). Kontributi i Mulajve në perëndorinë Osmane, Turqinë moderne dhe ndërtimin e identitetit të shqitarëve (çevrimiçi) <http://www.academia.edu/11170364/>.

Polisi, Mehdi (2007). Fletët që Flasin shqip, 27 dhjetor *Lajm*, Prishtinë.

Rizaj, Skender (1992). Âkif Memeti poeti më i madh i letërsisë Turke, *Bashkimi Paqësor*, Prishtinë.

Ortaylı, İlber (2005). Millet, TDK *İslâm Ansiklopedisi*, C:30, TDK İslâm Ansiklopedisi Araştırmaları merkezi

Sami, Şemsettin (2004). *Kâmûs-İ Türki*, Çağrı Yayınları, 2004, İstanbul.

Yıldırım, Ergün, (2014). *Âkif'in Leylâsı*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDE BALKANLAR

Taner Güçlütürk*

Giriş

Türk milli edebiyatının önde gelen isimlerinden Mehmet Âkif Ersoy, yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı devletinin zor dönemlerine tanıklık eder. Eserlerinde başlıca devletin düştüğü zor durumdan ve halkın içinde bulunduğu durumdan nasıl çıkabileceği konusunda dertlenen içli bir insandır. Edebî yaratıcılıkla uğraştığı yıllarda millet yokluk sıkıntısı içerisindeydi. İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Batı ve Hristiyan dünyası emperyal bir amaçla İslâm dünyasına karşı taarruza geçer. Müslümanlar ise cehalet, tembellik ile birlikte bölünme sürecine girmişlerdir. Balkan ve I. Dünya Savaşları, Osmanlı devleti içerisinden altmış dört yeni devlet çıkartacak şekilde sonuçlanır.(Yürek, 2010: 113)

Akif, böyle bir devirde toplumu sarsmak, uyandırmak, birlik ve beraberlik içerisinde yaşama mücadelesine davet eder. Devlet parsel parsel bölünürken, İslam'a açıkça yapılan saldırılara kalemiyle, eserleriyle, hem de yürüttüğü çalışmalarla göğüs gerer. Halk da perişan bir durumdayken, Akif bütün bu yaşananlara karşı kayıtsız kalmaz. Aydın duruşu ve entelektüel refleksiyle gelişmelere kalemiyle cevap verecektir.

Türk edebiyatına baktığımızda, çok az sayıda şair ve yazarımız, eserlerinde Türk tarihinin bu en talihsiz safhası olan Balkan faciasını işlemiştir. Balkan bozgununun sebep ve sonuçları üzerine çığlıklar halinde feryat edenlerin başında Mehmed Âkif gelir.

Mehmed Âkif, 1913 yılında kaleme aldığı Hakkın Sesleri adlı eserinde Balkan faciasına çağdaşı olan yazarlar gibi tarihî, sosyal, politik ve ferdî açılardan bakar. Ama onlardan ayrıldığı başka bir husus vardır, o da meselenin dinî tarafıdır. Mehmed Âkif'in başta Türkler olmak üzere bütün İslam âleminin o günlerde içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için gördüğü tek çare, İslamiyet'in özüne dönülmesidir. (Uğurcan, 1986: 136-137). İslam birliği ve dayanışmasının pekiştirilmesinin ve güçlendirilmesinin sorunların altından kalkınmasına çözüm olacağını düşünür.

Lakin daha sonra ceryan edecek olaylar ve ortaya çıkacak tablo Batının aslında Türklerle ve Türklüğe karşı bir mücadelesi olduğu açıkça görülecektir.

*Dr., Priştine Yunus Emre Enstitüsü, tanergucluturk@gmail.com Orcid: 0000-0002-6843-2796

1. Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde Balkanlar

Mehmet Akif Ersoy'un çalışmalarına ve eserlerine o dönem toplumunun birçok diğer hususiyetleri olduğu gibi Balkanlar'ın durumu da yansımaktadır. Rumeli'nin bir günde elimizden nasıl çıktığı acı ve isyankâr bir terennümle işlenir. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda Akif, çalışmaları ve eserleri değişik yönleriyle irdelenmiş, lâkin yaptığımız taramalar sonucunda özellikle "Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde Balkanlar" konusuna yakından mercek tutulmadığı tespit edilmiştir. Bilim araştırmalarında ilk defa bu konunun ele alındığı makalemizde, Mehmet Akif'in çalışmalarından, eserlerinden, makalelerinden ve anılarından yola çıkarak Balkanlar'a bakışı incelikleriyle ele alınmış, o günün Rumeli'sinin hali ahvaline büyük şairin duygu, düşünce, tespit ve yaklaşımı incelemeye çalışılmıştır. Bu verilerden yola çıkarak Akif'in eserlerinde aynı zamanda Balkan tahayyülünün ne şekilde yansıdığı analiz edilmiş, konu değişik yönleriyle incelenmiştir.

Mehmed Akif Ersoy'un yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun bölündüğü, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve Milli Mücadele Savaşlarının yaşandığı ve bunlara şahit olduğu döneme denk gelir.

Akif'in yaşadığı bu dönemde ceryan eden olaylar arasında birkaç siyasi fikir iç içe ve birbirine karşı karşıyadır. Akif, özellikle karşı çıktığı fikirlerden birisi milliyetçilik düşüncesidir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi, Arnavutluk İsyanları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde yaşadığı üzücü gelişmelerin "kavmiyetçilik" düşüncesi ile ilgilidir. İkinci önemli neden ise fırkacılık mücadelesidir. Mehmet Akif milliyetçilik ve fırkacılık düşüncelerinin yıkıcı etkisine karşılık tamamen vatan, birlik beraberlik ve millet menfaatini önceleyen siyasal bir anlayış benimser. (Göçer, 2017: 356)

Akif'in, birlik ve beraberlik doğrultusunda yaptığı toplam dokuz tane vaazı bulunmaktadır. Bu vaazlarının birincisi İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı kulübünde şifahi bir konuşma olarak icra edilmiştir. Diğer sekiz vaazı, İstanbul'un üç büyük camii olan Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye'de, birisi Balıkesir Zağanos Paşa Camii'nde, dördü ise Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde ve şehrin diğer ilçelerinde verilen vaazlardır. Bu vaazların sekiz tanesi kaydedilmiş ve Sebül'r-Reşad dergisinde "Hutbe ve Mevâiz" başlığıyla yayımlanmıştır.

Akif, dönemin güncel sosyal temalarına değinmek için şiirlerini bir araç olarak kullanır. Safahat adlı eserine baktığımız zaman Osmanlı-Türk tarihinin çok önemli bir anını şiirleriyle resmeder. Balkan Harbi başlayınca camilerde verdiği vaazlar ile ülkeyi savunmaya, Millî Mücadele'ye katılmaya, destek vermeye teşvik etmiş ve halkı millî birlik içerisinde olmaya davet etmiştir.

Sefahat'ı Balkan Harbi sırasında yazar. Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi, Çanakkale Zaferi, ardından Millî Mücadele, bütün dramatik safhalarıyla yaşanan büyük acılar en derin ifadesini hiç şüphesiz Mehmed Akif'in Safahat'ında bulmuştur. O, vatansever bir aydın olarak, doğduğu toprakların kaybindan duyduğu derin acıyı bütün samimiyetiyle mısralara dökmüştür. Balkan trajedisi, Mehmed Âkif olmasaydı, edebiyatımıza hemen hiç yansımamış olacaktı! Bu açıdan Safahat, Osmanlı'nın çöküşü sırasında, günü gününe yazılmış ve tarihe düşülmüş benzersiz notlardan oluşur. (Ayvazoğlu, 1998)

Balkan Savaşı çıkınca Akif, orduya cesaret ve moral vermek için Cenk Şarkısı/Marşı'yla seslenir:

"Yurdunu Allâh'a bırak, çık yola:

"Cenge!" deyip çık ki vatan kurtula.

Böyle müyesser mi gazâ her kula?

Haydi levend asker, uğurlar ola.

"Ey sürüden arkaya kalmış yiğit!

Arkadaşın gitti, yetiş sen de git.

Bak ne diyor, cedd-i şehîdin, işit:

"Durma git evlâdım, uğurlar ola.

"Durma git evlâdım, açıktır yolun...

Cenge sıvansın o bükülmez kolun;

Süngünü tak, ön safa geçmiş bulun

Uğurun açık olsun, uğurlar ola.

"Yerleri yırtan sel olup taşmalı!

Dağ demeyip, taş demeyip aşmalı!

Sendeki coşkunluğa el şaşmalı!

Haydi git evladım, uğurlar ola.

"Yükselerek kuş gibi Balkanlara,

Öyle satır at ki kuduz Bulgar'a:

Bir daha Osmanlı'ya güç sırtara!

Git de gel evlâdım... uğurlar ola.

"Düşmana çiğnetme bu toprakları;

Haydi kılıçtan geçir alçakları!

Leş gibi yatsın kara bayrakları!

Kahraman evlâdım, uğurlar ola.

“Balkan’ı bildin mi nedir, hemşeri?

Sevgili ecdâdının en son yeri.

Bir sıla isterdin a çoktan beri

Şimdi tamam vakti... uğurlar ola

“Balkan’ın üstünde sızan her pınar

Bir yaradır, durmadan içden kanar!

Hangi taşın kalbini deşsen: mezar!”

(Akif, 2007, Safahat: 556)

Şiirde görüldüğü üzere Akif’e göre Balkanlar sevgili ecdadımızın yattığı en son yeridir. O diyarda sızan her pınar bir yara, durmadan içerden kanar ve hangi ülkenin kalbini deşsen hepsi atalarımızın şehit olarak yattığı birer mezarıdır. O yüzden askerimizi Balkanlar’ı müdafa etmeleri atalarımıza olan bir vefa borcudur.

Eşref Edib’e göre Hakkın Sesleri’ndeki bu manzumeler Mehmed Âkif’i tanınmasına ve şöhretinin artmasına vesile olmuştur: *“Onun şöhretini artıran, milletin bütün tabakalarına onun sesini duyuran, ruhlarda derin incizâb ve heyecanlar husûle getiren, bilhassa Balkan Harbi şiirleridir. O acı ve ızdıraplı hadiseler karşısında onun feryatları bütün gönüllerde müthiş fırtınalar vücuda getirdi. O elemli kara günlerde yalnız onun şiirleri, feryatları dalga dalga memleketin dört köşesine yayıldı. O acı günlerin ızdırabıyla inleyen hiçbir fert yoktu ki onun göçmüş milletlerin izmihlâl destanları karşısında müteessir olmasın. Onun heyecanlı sesleri, yalnız matbuat sahifelerinde değil, cami kürsülerinde de geniş halk tabakalarının gönüllerini heyecana veriyordu... O, işte hep böyle coşkun feryatlarla, heyecanlı hitaplarla o faciaların matemini terennüm eyledi; gelecek nesillere o kanlı günlerin elim hatıralarını nakletti...”* (Fergan, 1955: 165-166)

Hazin bir şekilde sonuçlanan, Bulgaristan’ın 29 Eylül 1913’te Osmanlı Devleti ile “İstanbul Anlaşması”na imza koymasıyla Balkan savaşları sona ermiş, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan, Karadağ Osmanlı’dan büyük araziler ve nüfus kazanmışlardı. Bu savaş başta Rumeli Türklüğünü ve Osmanlı’yı sevenlerin hafızasında silinmez çok acı izler bırakmış ve bu “bozgunluk” ile ifade edilmiştir.

Akif, bu acıyı bu bozguna sebep olan İttihatçıları Hakkın Sesleri’ndeki mısralarında şöyle dile getirecekti:

“Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk

Bak, nasıl doğranıyor?.. Kalk baba, kabrinden kalk.

Dedemin sürdüğü, can verdiği toprak gitti...

Öyle bir gitti ki, hem, bir daha gelmez ebedî!..”

Bu dizelerde Akif sadece İttihatçıları değil, üç milyon halkı boynuna alan Arnavut isyancıları da beyinsiz olarak nitelendirir. Çünkü onlar arasında da ayrılıkçı tutum izleyenler bu durumdan sorumludur. Ki “bir daha gelmez ebedî” dediği ata toprakları bir daha Osmanlı-Türk topraklarından kopmuş ve geri dahil olması gerçekleşmemiştir.

Safahat’ın bir başka yerinde ise Balkan Harbi’ni bir yangın, bu yangına sebep olanları da “beş altı sefil” olarak nitelendirir.¹ Çünkü söz konusu savaşlara sebep olanlar hürriyet gerekçesi ardındaki bölücü emelleri fark edememişler, koskocaman bir imparatorluğun çökmesine sebep olmuşlardır.

“İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıvırsız kalan yurtları!..” şeklindeki Neml suresinin 52. âyetinden ilham alan ikinci manzumesinde Mehmed Âkif, Balkanlar’ı artık İslam’ın çiğnenmiş bir diyarı olarak görür ve öyle resmeder. (Öztürkçü, 2011: 48). Fırkacılık çatısı altında şahsi menfaat güderken değişik yolsuzluklara başvuranların akibetinin yurtlarının ıssız ve sahipsiz kalmasıdır.

İslam Birliği’ni kendisine mefkûre edinmiş olan Mehmed Âkif, “*Millletin hüsran uyandıran düşüşünü, en çok Hakkın Sesleri ile ayıplamıştır.*” (Nazif, 1971: 73).

Bu kanlı bozgunun neticesini, en acı şekilde Rumeli’deki Müslüman halk ödemiştir. Âkif’e göre bu savaş sonunda öldürülen Türklerin sayısı altı yüz bini bulmaktadır. Şair onlar hakkında genellikle “masum” sıfatını kullanmaktadır. “Kadın, ihtiyar, çocuk... Bu savunmasız insanlar korkunç şekilde boğazlanmış, süngülenmiş, yakılmış, parçalanmış, ismetleri çiğnenmiş, açlıktan öldürülmüştür. Bu insanların kabahatleri, Müslüman olmak ve yenilmiş bir millete mensup olmaktır! Bu vahşet aslında Avrupa’nın Müslüman kanı dökmekten zevk alan tabiatının bir tezahürüdür. Balkan Savaşı’na bu zaviyeden bakan Âkif, sorumlu bir aydın şuuruyla hareket eder. O, Balkan Harbi’nden çıkarılması gereken birtakım dersler olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu yüzden Mehmet Âkif, Hakkın Sesleri’nde Balkan Harbi’nin sosyal ve siyasî havasını realist ve sorumlu bir aydın bir bakış açısıyla eleştirdiği manzumelerinde, meseleleri sadece sergilemekle kalmamış, çözüm bulmaya da çalışmıştır.” (Öztürkçü, 2011: 49).

Aynı realist bakışı ve Akif’in resmettiği Balkan Faciası’nın bir diğer resmini de Balkan yakasında bir tek Sırp gazeteci Dimitriye Tusoviç’in anılarında bulmak mümkün olmuştur.

Mehmet Akif, Balkan Savaşından sonra Müslüman halkın yaşadığı zulmü ve ıstırap eserlerinde sık sık dile getirerek Müslüman nüfusun bu faciadan ders almalarını istiyordu. Balkan savaşı sırasında halkı uyandırmak ve orduya yardım sağlamak amacıyla kurulan “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”nin İrşad Heyeti üyesi olarak değişik camilerde vaazlar vermiş ve bu vaazları gazetelerde yayınlanmıştır. (Düzdağ, 1988: 186)

¹ Siz, ey bu yangını ihzâr eden beş altı sefil / Ki ettiniz bizi Hırvat’la Sırb’a karşı rezil! (Fatih Kürsüsü’nde, Safahât, 258)

Mehmet Akif'in verdiği vaazlardan birisi "*İrkçılığı, Particiliği Bırak: Savaş Var! Düşman Beş Saatlik Mesafede...*" başlığını taşımaktaydı.² (Ersoy, 1913) Mehmet Akif birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan bir vaaz vermiş, bu vaazda "*İslam'ın tayin etmiş olduğu ibadat ile ahkâm, fertler arasında ittihadı temin içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki: Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış; teşettüt içinde bunalmış başka bir millet yok!*"³ (Ersoy, 1913) diyerek, birlik ve beraberliğin sağlanmasının önemine dikkati çekmiş, bu hususta particilik kavgalarının bir yana bırakılması gerektiğini vurgulamıştır.

Akif, İttihat ve Terakki'nin aktif bir üyesi olarak değil, vatanını, milletini, devletini seven bir aydın olarak duruş sergilemiş, parti çekişmelerine taraf olmamış, daima birleştirici olmuş; şiir, yazı ve vaazlarında birlik fikrini ısrarla işlemiştir. (Yetiş, 2006, 65)

Özellikle Balkan Harbi'nden sonra toplumda ağırlık kazanan milliyetçilik düşüncesine karşı gelerek, bu konuda toplumun düşüncelerini benimsemediğini ortaya koymuş ve arada din bağı olmadan yaşayamayacağımızı dile getirmiştir. (Düzdağ, 1988: 189) Bu düşünceyi bir şiirinde şöyle ifade etmiştir:

Birbirinden sonra müteferrik bu kadar akvamı

Aynı milletin altında tutan İslam'ı

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir

Bunu bir lahza unutmak ebedi heybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez⁴

Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!

Akif, bu gayesine ulaşmadan başlayan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin aynı durumda kalmaması için elinden gelen çabayı göstermiş ve imparatorluk nasıl kurutulur fikri için İttihad-ı İslam fikrini bir çözüm olarak görmüştür. (Çarkçı, 2020: 15-29)

Zor durumda kalan Osmanlı Devleti'nin cephe gerilemesinden faydalanan Arnavutlar da Balkanlar'da bağımsızlığını son kazanan millet olur. Akif, bu meselede Arnavutlar herkese ibret olacakken, onların bu davranışına anlam veremez. Particiliğin ve kavmiyetçiliğin milleti perişanlığa sürükleyeceğinin kendisinden örnek göstererek verir:

Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...

Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!... (Safahât, 184)

Balkanları kaybetmenin diğer başlıca sebeplerini, Müslümanların İslam dinin gerektiği gibi anlayamamış ve yaşayamamış olması, fikr-i kavmiyet, tefrika ve particilik, cehalet,

² Mehmed Akif'in 7 Şubat 1913 tarihinde yapmış olduğu Fatih Camii Vaazı, Sebilürreşad Dergisi'nin 13 Şubat 1913 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

³ Mehmed Akif'in Sebilürreşad Dergisinin 13 Şubat 1913 tarihli nüshasında yayınlanan 7 Şubat 1913 tarihli Fatih Camii Vaazından.

⁴ Safahat'ın Süleymaniye Kürsüsünden bölümünde yer almaktadır. s. 168

ümitsizlik, bin yıllık haçlı kini olarak sıralar. Bütün bu yaşananlardan da ders çıkarılmasını ister:

Olmaz ya...Tabi'i...Biri insan, biri hayvan!

Öyleyse, "cehalet" denilen yüz karasından,

Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşşa millet.

Kâfi mi değil yoksa, bu son ders-i felâket?

Son ders-i felâket neye mâl oldu? Düşünsen:

Beynin eriyip yaş gibi damlardı gözünden!

"Son ders-i felâket" ne demektir? Şu demektir:

Gelmezse eğer kendine millet, gidecektir!

Zira, yeni bir sadmeye artık dayanılmaz;

Zira, bu sefer uyku ölümdür: Uyanılmaz! (Ersoy, 2011:171).

Akif, felaketle sonuçlanan bu yıkımdan Osmanlı milletinin kendine gelerek ders çıkartmasını isterken, yaşanacak yeni bir sarsıntının ölümle sonuçlanabileceğini ve bir daha bu uykudan uyanılamıyacağını vurgular.

Balkan mezalimi dehşet sürgünlere de sahne olur. Belgrat, Niş, Leskovac, Vranje gibi şehir ve köyler Arnavutlardan boşaltılır ve onların yerine Sırp ve Karadağlılar yerleştirilir. Oradan kaçan Arnavutlar, bir kısmı Kosova, Makedonya ve Arnavutluk, bir kısmı ise Türkiye'ye göç ederler. Bunu Akif şu iki cümle ile açıklar:

O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!

O ne tufan ki: Yakıp yıktı bütün vadiyi! (Ersoy, 2007:190)

Öte yandan 1878 yılında Arnavutların Osmanlı'dan Rumeli'de dört vilayeti birleştirilerek başında bir Arnavut valinin bulunacağı Arnavut vilayeti talep etmeleri ve bu talepten doğan ayrılıkçı hareketleri avantaja dönüştürmeye çalışan Sırp ve Karadağ orduları Arnavutluğu kuşatır. Kosova işgal altındadır. Sırp ve Karadağ orduları Kosova'da, Karadağ'da, Sırbistan'da ve Makedonya'da Türk, Arnavut, Boşnak ayırt etmeksizin Müslüman halk üzerinde katliamlar yaparken, Akif baba topraklarında yaşanan insanlık dramına kayıtsız kalamaz. Bu dramı şiiirlerinde şöyle resmeder:

"Kalk, baba, mezarından kalk!

Diriler koşmadı yardımına, sen bari yetiş

Arnavutluk yanıyor...

Hem bu sefer pek müthiş!" (Ersoy, 2007:189)

Akif, sadece Osmanlı devleti yöneticilerine değil, Balkan Savaşı faciası devam ederken,

aynı Balkanlar'daki en önemli Müslüman unsurlardan biri olan Arnavutların ve Arnavut yöneticilerinin de bölücülük girdabına sürüklenmeleri, başlarındaki "Başkim"ci liderlere uyup ayrılık, gayrılık davasına kalkışmaları, Osmanlıya isyan ederek 28 Kasım 1912'de bağımsızlıklarını ilan etmeleri Mehmet Akif'i çok üzmüş ve derinden sarsmıştı. Akif, bu ayrılığın onlara felaketten başka bir şey getirmeyeceğini çok iyi biliyor ve görüyordu.

Gerçi çok geçmeden bu gerçeği Arnavutlar da anladı. Lakin çoktan iş işten geçmişti. Arnavutça birlik anlamına gelen "Başkim"çiler ne bütün Arnavutları bir araya getirebildiler, ne de bağımsızlıklarını koruyabildiler. Bağımsızlık ilan ettikleri toprakları iki yıl geçmeden, I. Dünya Savaşı sırasında önce komşu devletler tarafından, daha sonra da yedi ayrı ülkenin orduları tarafından işgal ve yağma edildi. Arnavutluk toprakları Karadağ, Sırbistan, Makedonya ve Yunanistan tarafından parçalandı. Arnavut hemşerilerinin, ayrılık gayrılık ve bölücülük fitnesi yüzünden, başlarına gelen ibretlik olayları Akif şiirlerinde bütün detaylarıyla anlatırken, Osmanlı tebasındaki diğer milletleri oluşturan diğer unsurların da bundan gereken dersleri çıkarmalarını istiyordu:

*"Tek kıvılcım kabarıp öyle cehennem kustu:
Ki hemen kol kol olup sardı bütün bir yurdu.
O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tufan ki: Yakıp yıktı bütün vadiyi!
Tanıdık çehre arandım... O, meğer hiç yokmuş...
Yalnız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Suskun!
Tanıdık çehre de yok, hiç birinin eseri de yok;
Yakılan bunca hayatın, hani, cesetleri de yok!
Yoklasan külleri, altından, eminim, ancak,
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!
Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın,
Olacak mıydı feda hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Hem de bir daha sonsuza dek gelmeyecek şekilde gitti!
Ne olurdun bunu kalkıp da göreydin acaba?
"Meşhed" in beynine haç saplanacak mıydı baba!
Ne felaket: Mescidler ahıra dönüversin,
Hırvat'ın askeri çıkıp üstünde hora tepsin!
Bari bir hatıra kalsaydı şu toprakta diri...*

Yer yarılmış, yere geçmiş şehit türbeleri!" (Ersoy, 2007:189)

Mehmet Akif Ersoy'un bu dizeleri Balkan savaşıdan sonra küle dönüşen Balkanların ne hale geldiğini en iyi şekilde gözler önüne serer. Yanan vadide tek bir ceset dahi bulmak mümkün değilken, baba ve annesine öz vatanlarının uç kaltabanın hırsına feda olacak mıydı diye sorgular. Dedesinin sürdüğü topraklar elden gitmiş, Sultan Murat Türbesinin tepesine haç geçirilmiş, mescidler ahıra dönüştürülmüş, Hırvat askerleri çıkıp şehit türbeleri üzerinde hora tepmektedir.

Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'ın dışında bırakan (1878) Berlin Antlaşmasının, bu topraklar üzerindeki paylaşım mücadelesini durdurmaya yetmez. Bu durumu fark eden Mehmet Akif Ersoy, Balkan Müslümanlarının etnik milliyetçilikle uğraşmalarını tavsiye etmez, aynı zamanda Arnavutlara da İslam Birliği ile mensup oldukları tebaya sadık kalmalarını ister. Balkanlar'daki Arnavutlar aralarındaki birlikleri de koruyamayarak gayri müslimlere karşı rezil olmuş, onların himayesi altında kalmışlardır. Onlara aralarındaki bu ayrılıkçı eğilimden vazgeçmelerini, Arnavut önderlerinin ayrılıkçı politikalarını, izlediği yolları sert bir dille eleştirir. Arnavutların başına gelen bu hadiselerin de Anadolu'da ve İslam diyarlarındaki diğer tebaya ders olmasını şöyle ister:

"Hani, milliyetin İslam idi ... Kavmiyyet ne !

Sanlıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.

«Arnavutluk» ne demek? Var mı Şeriat'te yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.

Arabın Türke; Lazın Çerkese, yilhud Kürde;

Acemin Çinliye rüchiini mı varmış? Nerde!

Müslümanlık'ta «anasır» mı olurmuş? Ne gezer!

Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.

En büyük düşmanıdır ruh-i Nebi tefrikanın;

Adı batsın onu İslam'a sokan kaltabanını

Şu senin akıbetin bin bu kadar yıl evvel,

Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?

Artık ey millet-i merhG.me, sabah oldu uyan!

Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?

Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü!

Dinle Peygamber-i Zışan 'ın İlahi sözünü.

Türk Arabsız yaşamaz. Kim ki «yaşar» der, delidir!

Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir. ı

Veriniz başbaşa... Zira sonu büsran-ı mübin:

Ne Hilafet kalıyor ortada billâhi, ne din!

«Medeniyyet!» size çoktan beridir dış biliyor;

Evvela parçalamak, sonra da yutmak diliyor,

Arnavutlar size ibret olacakken, hâlâ,

Ne bu şûride siyaset, ne bu fasid da'va?

Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz...

Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!

Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...

Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!... (Ersoy, 2007:192-193)

Mehmet Akif şiirlerinde, Balkanlı bütün Müslümanlara ve Arnavutlara karşı yapılan soykırım, yerlerinden sürme, adaletsizlikleri cesurca dile getirir. Arnavut aydınlar tarafından yapılan yanlışları eleştirir. Akif için Kosova, dedesi ve babasının doğduğu ata topraklarıydı. Sultan Murad'ın şehit düştüğü bu topraklar onun için hem manevi hem de aziz hatırası vardı. Müslüman Kosova topraklarının da elden çıkması Akif için büyük bir hüsrandır:

“...Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...

Sen misin, yoksa hayalin mi? Vefasız Kosova!

Hani binlerce kıvanç verici hâdiseydi senin her adımın?

Hani koynunda yarıp geçtiği yol Yıldırım'ın? Hani asker?

Hani kalbinde yatan Şah-ı Şehid?

Ah o zafer kurbanı nerde bugün?

Nerde o bayram? Söyle, Meşhed, öpeyim secde edip toprağını:

Yok mudur sende Murad'ın iki üç damla kanı?

Ah Meşhed! O ne? Üstündeki meyhane midir?

Görmüyorum, kandilin nerede?

Şu kadeh midir? Ya içinde yatan şapkalı sarhoşlar kim?

Yoksa yanlış mı? Hayır, söyleme, bildim...

Bildim! Basacak mıydı, fakat, göğsüne Sırp'ın çarığı?

Serilip yerlere binlerce şehidin sarığı,

Silecek miydi en alçak askerin çizmesini?

Dürtecek miydi geçen, leş gibi her parçasını?

Ya şu üç parçalı bayrak dikilirken tepene,

Niye indirmedi, kim çıktı bu halkın önüne?

Nedir uzakta numayan olan su ıssız ova?

Ki pek hazin duruyor?

-Bilmiyor musun? Kosova!

Nasıl bilirdin! Evet, bilmesen de hakkın var:

Bırakmamış ki taş üstünde taş, kuduz canavar!

Yol uğratıp da bu sahradan önce geçmişsen,

Görür müsün bakalım, bir nişane geçmişten?

Ne olmuş onca mefahir? Ne olmuş onca diyar?

Nasıl da bitmiş o saymakla bitmeyen asar?

O Yıldırım gibi sahib-kıranların, ebedi

Sada-yı kahri fezasında çınlayan vadi,

Bir inkılab ile, ya Rab, nasıl harab olmuş?

Ki cırpınıp duruyor her tainda bin baykuş!

Murad-ı Evvel'i koynunda saklayan toprak,

Kimin ayakları altında inliyor, hele bak!

Kimin elinde bıraktık kimin emanetini!

O padişah-i şehidin huzur-i heybetini

Sonunda çiğneyecek miydi Sırb'ın orduları,

İçip içip gelerek önlerinde bandoları?

Sen, ey şehid muayyam ki ruh feyyazın..." (Ersoy, 2007:190, 271-272)

Balkanlar söz konusu olunca, Müslüman çoğunluk nüfuslu Arnavutluk ve Kosova'nın Akif'te önemli bir yeri vardı. Tanınmaz hale gelen Kosova için duyduğu acı hüznüldür. Çünkü Balkan soykırımından sonra Kosova ovası hazin ve tanımayacak kadar perişandır:

"- Nedir uzakta nümayan olan şu ıssız ova,

Ki pek hazin duruyor?

-Bilmiyor musun? Kosova!

Nasıl bilirdin! Evet, bilmesen de hakkın var:

*Bırakmamış ki taş üstünde taş, kuduz canavar!
Yol uğratıp da bu sahradan önce geçmişsen;
Görür müsün, bakalım, bir nişane geçmişten?
Ne olmuş onca mefahir? Ne olmuş onca diyar?
Nasıl da bitmiş o saymakla bitmeyen âsâr!
O, Yıldırım gibi sahib kıranların, ebedi
Sada-yı kahrı fezasında çınlayan vadi,
Bir inkılab ile, ya Rab, nasıl harab olmuş?
Ki çırpınıp duruyor her taşında bin baykuş!
Murad-ı Evvel'i koynunda saklayan toprak,
Kimin ayakları altında inliyor hele bak!
Kimin elinde bıraktık.... Kimin emanetini!
O Padişah-ı Şehid'in huzur-i heybetini,
Sonunda çiğneyecek miydi Sırb'ın orduları,
İçip içip gelerek önlerinde bandoları?
Sen, ey Şehid-i muazzam ki ruhi feyyazın
Duyar, neler çekiyor yerde kalmış enkazın!
o ruhtan bize bir nefha olsun indiriver...
Ki başka türlü uyanmaz bu gördüğün ölüler!..
-Nedir şu karşıda birçok karaltılar yürüyor?
- Muzaffer ordu ahaliyi şimdi öldürüyor.
Nüfus-i müslime çokmuş da gayr-ı müslimeden,
İdare müşkil olurmuş tevazün eylemeden.
Demek tevazün içindir bu müslüman kesmek;
O hasıl oldu mu artık adam kesilmeyecek!
Tevazün olmadı besbelli: Her taraf yanıyor;
Odun kıyar gibi binlerce sine doğranıyor!
Ne reng-i muzlime girmiş o yemyeşil Kosova!
Şimale doğru bütün Pirzerin, İpek, Yakova,
Feza-yı mahşere dönmüş gıriv-i matemden....*

Hem öyle arsa-i mahşer ki: Yok şefa'at eden!
Ne bir yaşındaki ma'sum için beşikte hayat;
Ne seksenindeki mazlum için eşikte necat;
O, baltatarla kesiktir; bu, süngülerle delik...
Öbek öbek duruyor pıhtı pıhtı kanla kemik.
Bütün yıkılmış ocak, başka şey değil görünen;
Yüz elli bin bu kadar hanümanı buldu sönen!
Siz, ey bu yangını ihzar eden beş altı sefil,
Ki ettiniz bizi Hırvat'la Sırb'a karşı rezil!
Neden Halife'ye Kur'an'la bağlı Amavud'u
Ayırdınız da harab ettiniz bütün yurdu?
Nasılmış, anlayınız iddia-yı kavmiyyet?
Ne yolda mahvoluyormuş bakın ki bir millet!
Siz, ey bu zehri en evvel kusan beyinsizler
Kaçıp da kurtuluruz sandınız ... Fakat, ne gezer!
Bugün belanızı bulmuş değilseniz, mutlak,
Yarınki saikalar beyninizde patlayacak!
Şişip şişip gidiyorsun, değil mi, ey Vardar?
Ya boğduğun kadının, erkeğin hesabı mı var!
Mezar olmuş iken bunca na's-ı mevcacın,
Cenaze yutmaya hala mı doymaz emvacın?
Ne oldu yadına her gün hutfir eden o nukuş?
Nedir bu göğsüne çökmüş sevad-ı cuşacuş?
Neden kısıldı muhitinde çağlayan nagamat?
Bir aşına sesi duysaydım ölmeden ... Heyhat!
O kanlı canlı yiğitler ki: Zill-i bidarı,
Koşar gezerdi senin duş-i imtihanında;
O anlı şanlı gelinler ki: Nur-i didarı,
Uyurdu naz ile aguş-i mihribanında;
O kahraman babalar, anneler ki: Sahilini

Dönerdi, her biri evladının tutup elini...
O gölgelerle beraber birer hayal-i tebah,
Birer hayal-i defin oldu şimdi ... Öyle mi? Ah!
Selanik'in, Siroz'un, bak, o namdar ovası,
Kimin elinde bugün, hangi haydudun yuvası?
Zemini öyle boyanmış ki, hun-i İslam'a:
Kızıl kesafeti çökmüş cebin-i eyyama!
Kızıl ufukların altında kıpkızıl yer yer...
Kızardı, baksana, dağlar, kızardı vadiler;
Kızardı çehre-i dünya; kızardı ruy-i sema;
Fakat şu mavili bayrak kızarmıyar hala!
Onun salındığı yerlerde bir kızıl tufan,
Ne can bıraktı, ne iman, ne bağınadık vicdan!
Minareler serilip hake, sustu ma'bedler;
Yıkıldı medreseler; dümdüz oldu merkadler.
Mesacidin çoğu meydanda yok, kalanlar ise,
Ya gördüğün gibi meybanedir, ya bir kilise.
Şehirde evlere baskın; kazada katl-i nüfus;
Kurada kalmadı telvis olunmadık namus !
Yapan da kim? Adı Osmanlı, ruhu Yunanlı,
Bu işde en mütehasıs bölük bölük kanlı !
«Mukaddes ordu»yu te 'yid eden bu azgınlar
Saçıp savurdular etrafa öyle yangınlar:
Ki uğradıkları yerlerde tütmüyor bir ocak...
Kıyam-ı haşre kadar, belki tütmeyip duracak!
Adım başında şekavet, adım başında kıtal;
Şena'atin ne kadar kanlı şekli varsa: Helal!
Şu, haç kazılmak için alını parça parça olan;
Şu, vaftiz etmek için buzlu gölde dondurolan
Zavallılarda soğuklarda titreşen eytam;

*Şu, süngülerle aranmış delik deşik erham;
Şu, na'şî kanlı çanklarla çiğnenen kızlar;
Şu, hanedam sönenler; şu hanümansızlar;
Şu, ümmehat-ı perişan; şu derbeder evlad;
Şu, saç yolan ninecikler; şu inleyen ecdad;
Şu, bombalarla çöken kubbeler derunundan,
Kemik sütunları halinde fışkıran ecsad;
Şu kül yığınları altında saklı gövdeleri
Tavaf eden, o yürekler dayanmayan feryad; (Ersoy, 2007:271-275)*

Sonuç

Sonuç olarak, Akif'in eserlerinde Balkanlar, o dönemin siyasi ve toplumsal koşullarıyla beraber yer yer bölgedeki durumun tasviri, bu duruma ilişkin çözüm önerileri, Balkan sorununa çözüm bulamayan yöneticilere ve yöredeki halkların ayrılıkçı hareketlerine isyanı ve sitemi, bu yaşananların neticelerinin Anadolu insanı ve İslam dünyasına ibret olması bakımından didaktik bir yaklaşımla ele alınır. Balkanların elimizden çıkmasına büyük bir hüsrân ve acı duyar, yaşananları bir türlü kabullenemez, büyük bozgun ve kayıpla hayal kırıklığına uğrar. Lakin içli insan Akif, bu hüsrânla içine kapanıp kalmaz, Rumeli'nin Osmanlı idaresinden çıkmasının sebeplerini en ince ayrıntılarıyla irdelereyerek kafa yorar, yaşananların sebeplerini tespit eder, onlardan ders çıkarır. Devlet ve toplum en zor dönemlerini yaşarken bile onun bu davranışı kaybın ortasında dahi kurtuluşun arayışçısı, fikir adamı, çaresizlikler içerisinde çare ve yol gösteren aydını, büyük bir dava insanı olarak karşımıza çıkar. Öyle ki Akif Balkanlar'daki bu durumu sadece bir şair olarak tasvir etmekle kalmaz, tenkid, tespit ve çözüm yollarına da baş vurarak aynı zamanda bir siyasetçi, düşünür ve bir toplumcu olarak karşımızdadır. İstanbul'da dünyaya gelse de baba ve ata topraklarının basiretsiz bir şekilde devletin elinden kaybını, Arnavut soydaşlarının kavmiyetçi taleplerle devlete sırt çevirmelerini ve beşyüz yıllık aziz tarihin hatırasını yaşatan topraklara gayri müslümlerin işkence yaparak ayak basmasını kabullenememiştir. Eserleri bunun en iyi göstergesidir. Onun memleketine ve ideallerine sınımsız bağlı kalışı, yüz yıl sonra dahi Kosova ve Rumeli'deki soydaşları tarafından da unutulmamış, üstad önemli yıldönümlerinde rahmet ve minnetle anılmış, anılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Ayvazoğlu, B. (1998), Kosova ve Mehmed Akif, Türkiye, Zaman gazetesi.

ÇARKÇI, A. (2020). Meşrutiyetten Cumhuriyete Mehmet Akif Ersoy'un Siyasi Faaliyetleri ve Düşünsel Biyografisinde Yer Alan Siyasal Kavramlar, Türkiye: Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi, Mart, s.3, sf.9-43.

Düzdağ, M. E. (1988). Mehmed Akif Ersoy, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 21.

ERSOY, Mehmet Akif. (2011). Safahat. (Yay haz: M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Fergan, Eşref Edib, (Aralık 1955). "Mehmed Âkif", Sebilürreşâd, cilt IX, sayı 211.

Göçer, G. (2017). Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi, Türkiye, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.19, Haziran, sf.354-367

Nazif, Süleyman, (1971). Mehmed Âkif, İstanbul: Miilî Hareket Yayınları.

Öztürkçü, İ. (2011). Hakkın Sesleri veya Mehmed Âkif'e Göre Balkan Harbi'nin Sebep ve Sonuçları, "Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu" Bildirileri Kitabı, 2011.

Yetiş, K. (2006). Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy, (Ankara: Akçağ Yayınları, 65.

Uğurcan, Sema, (1986). "Mehmed Âkif'in Şiirlerinde Savaş", Ölümünüm 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul: Marmara Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kabaklı, Ahmet, (2006). "Mehmet Akif", İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları

Hoxha, Mithat, (2006). "Mehmet Akif Ersoj - Fletët", Üsküp, İstanbul, LOGOS A Yayınları

Ersoy, Mehmet Akif, (2008). "Milletimizin, Dilimizin ve İstiklalimizin Şairi", Ankara, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları

Kuntay, Mithat Cemal, (2012). "Mehmet Akif Hayatı-Seciyesi-Sanatı", İstanbul, Timaş Yayınları

Özalp, Ömer Hakan, (2011). "Mehmet Akif Ersoy – Firaklı Nameler – Akif'in Gurbet Mektupları", İstanbul, Timaş Yayınları

Bayyigit, Mehmet, (2011). "Hakikat Adamı Mehmet Akif'e Armağan", Konya, özel yayın

Yürek, Hasan, (2010). "Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Geri Kalmışlığın Sebepleri ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu Bildiriler Kitabı.

MEHMET ÂKİF ERSOY VE MAĞCAN CUMABAYOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDEKİ ORTAK TEMALAR

Gulzada Temenova*

Giriş

İki farklı Türk coğrafyasında aynı devirlerde yaşayan Türk asıllı iki aydın insan Mehmet Âkif Ersoy (1873 – 1936) ve Mağcan Cumabayoğlu (1893 – 1938), yaşadıkları dönemin tarihi koşullarını, siyasi ve sosyal durumunu edebi eserlerinde bütün gerçekliğiyle dile getirebilmiş, eserleri aracılığıyla halka seslenebilmiş, yol göstermeye çalışmış, savundukları milliyetçilik ve vatanseverlik fikirleri uğruna sonuna kadar mücadele etmiş olan şairlerdir. Yaşadıkları devrin toplum sorunlarını ele alarak milletin derdini kendilerine dert edinen iki şair, halkı aydınlatma, hür ve bağımsız bir yaşam için atılan adımlarda edebiyatı bir araç olarak kullanmışlardır.

Yazımızda bu iki şairin şiirlerinden yola çıkarak edebi ve fikrî hayatlarındaki ortak temalar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Mağcan Cumabayoğlu'nun Şahsiyeti ve Yaşadığı Devir

Kazak şiirinin büyük isimlerinden olan Mağcan Cumabayoğlu 25 Haziran 1893 yılında Kuzey Kazakistan bölgesi, Akmola şehrinin günümüzdeki Mağcan Cumabay ilçesi, Sasıkgöl kıyılarında dünyaya gelir. Babasının adı Beken, annesinin adı Gülsim'dir. Mağcan önce bir köy mollasından okumayı öğrenir. Buradaki hocası, Ahiyetden Akanov isimli, Rus baskısından kaçıp Kazaklar arasına sığınmış bir Başkurt aydınıdır. Ardından 1905 - 1910 yılları arasında Kızılcırdaki (Petropavl) №1 cami yakınındaki Müslüman halkların kurtuluşu için savaşan, İstanbul'da eğitim almış, tanınmış Tatar aydını M. Begişev tarafından açılan, yeni usulde (Usûl-i cedit tarzında) öğretim yapan Şalakazak Medresesi'nde Doğu halklarının tarihini, Kazak ve Tatar edebiyatını, Firdevsi, Sadî, Hâfız, Ömer Hayyam, Nizami, Nevai gibi doğu şairlerinin eserlerini okur, Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenir.

Mağcan, ilk şiirlerini bu medresede iken yazar; modern Kazak edebiyatının kurucusu Abay Kunanbaylı'nın 1909'da Petersburg'ta ilk defa basılan şiirlerini de bu yıllarda okur ve "Altın Sözlü Ünlü Şair Hakim Abay'a" ithaf ettiği şiirini yazar.

* Dr. Öğretim Üyesi, Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi KAZAKİSTAN/Almatı

1910 ve 1913 yıllarında dönemin en önemli eğitim kurumlarından sayılan Ufa Galiya Medresesi'nde eğitim görür ve tanınmış şair Salimgerey Canturin ve gelecekte ünlü yazar olan Beyimbet Maylin'le tanışır. Ufa Galiya Medresesi'nde Tatar yazar G. İbragimov'dan ders alır ve ilk şiir kitabı olan Çolpan, Galimcan İbrahimov'un yardımıyla 1912 yılında Kazan'da yayımlanır.

1912-1915 yılları arasında büyük Kazak milliyetçisi, şair, yazar ve siyâset adamı olan Mircakıp Dulat ve büyük Kazak eğitimcisi, şair, yazar ve siyâset adamı olan Ahmet Baytursunlu, Alihan Bökeyhanulu gibi Alaş hareketinin temsilcileri ile tanışır. Mircakıp Dulat'dan Batı medeniyeti ve edebiyatı hakkında geniş bilgiye sahip olur, Rusça öğrenir ve öğrendiği Rusça vasıtasıyla Rus ve Avrupa şairlerinin şiirlerini okumaya başlar. Aynı yıllarda Ahmet Baytursunulu'nun çıkarmakta olduğu Kazak gazetesinin yazı heyetine katılır. Onun bazı şiirleri bu gazetede yayınlanır.

Mağcan, 1913 yılında Ombı'daki Rus Öğretmen Okulu (Uçitelski Institut)'na kaydolur ve 1917 yılında bu okulu başarıyla tamamlar. Aynı yıl Alihan Bökeyhanulu, Ahmet Baytursunulu ve Mircakıp Duvlat'ın öncülüğünde kurulan ve Kazakistan'ın istiklâlini savunan Alaş Orda Partisi'ne girer ve bu partinin kurduğu Alaş Orda Hükümeti'nin Maarif Komisyonu üyesi olur. Akmola'ya dönen şair, Şubat Devrimi'nden sonra siyasi kamusal hayata aktif olarak katılır. 1917 yılında üyesi olduğu Alaş hareketinin kurultayı ile Kazakistan bağımsızlığını ilan etti. Sovyetler Birliği ile uzun süre devam eden şiddetli çatışmaların neticesinde 1918'in Mart ayında Alaş Orda hükümeti dağıtılır ve M. Cumabay hapsedilir. Mağcan Cumabay serbest kaldıktan sonra Ombı'da Kazak öğretmenler için eğitim kursu açar ve "Bostandık Tui" (Hürriyet Bayrağı) adında ilk Kazak gazetesinin editörlüğünü yapar. 1922 yılına kadar bu vazifede kalan Mağcan, bu yıllarda şiirler ve eğitim-öğretim konularında yazılar ve kitaplar yazar.

1922 yılında Mağcan, Sultanbek Kocanulu'nun davetiyle Taşkent'e gider. Burada yeni teşkil edilen Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti'ne bağlı Kazak-Kırgız Bilim Komisyonu üyesi olur; Çolpan ve Sana dergileri ile Ak Col gazetesinin yayınlanmasında rol oynar. 1924 yılı sonlarına kadar kaldığı Taşkent'te edebî hayatının en verimli devrelerinden birisini yaşar. 1923 yılında şairin ikinci şiir kitabı yayımlanır ve Sovyet Birliği'nin ilk siyasetçilerinden biri olan Anatoliy Lunaçarskiy'in davetiyle Moskova'ya gider. Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde öğretmenlik yaparken aynı zamanda akşamları Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde Rus edebiyatı ve Batı Avrupa edebiyatı dersleri alır. Bu dönemde birçok Rus kültürü figürüyle tanışıp dostluklar edinir. 1924 yılı Kasım ayında Moskova'da okuyan Kazak gençlerinin bir toplantısında Mağcan'ın şiirleri, Marksist açıdan bir değerlendirmeye tâbi tutulur. Çünkü artık Marksist rejim Rusya'ya ve ona bağlı Türk ülkelerine tamamen hâkim olmuş durumdadır. Bu değerlendirme sonucu onun şiirleri, "Eski tarihi övdüğü, milliyetçiliği terennüm ettiği ve ferdiyetçiliği yücelttiği" gerekçesiyle suçlu görülür. Bundan sonra Kazak Komünist Partisi'nin öncülüğünde Mağcan'a hücumlar başlar; "milliyetçi, Türkçü, zengin taraftarı ve ferdiyetçi" olmakla suçlanır. Bu yıllarda Mağcan Moskova'daki gider Doğu Matbaası (Künşiğis Baspası)'nda çalışmaya başlar. Ancak hakkındaki suçlamalar devam etmektedir. Bu matbaada çalışırken Rusçadan Kazak Türkçesine tercüme yapar. 1927

yılında Kazakistan'a geri döner. 1929 yılına kadar Kızılcar'daki okullarda öğretmenlik yapar. 1929 yılında Sovyet Hükümeti tarafından tutuklanarak Moskova'daki Butırka Hapishanesi'ne konur ve 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. 1935 yılında tanınmış Rus yazarı Maksim Gorki'nin de yardımıyla hapisten kurtulup Kızılcar'a geri döner. 1937 yılına kadar Kızılcar'daki 7 numaralı Orta Mektep'te Rus dili ve edebiyatı öğretmenliği yapar. Ancak 1937 yılının 30 Aralık'ında Almatı'da tekrar tutuklanır ve bir daha kendisinden haber alınamaz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından Mağcan'ın eserlerinin okunması, bulundurulması, yayınlanması, hatta adının kitaplar ve yazılarda geçmesi 1929 yılından itibaren yasaklanmış, bu yasak 1988 yılı sonlarına kadar devam etmiştir (Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirleri).

Mehmed Âkif'in Şahsiyeti ve Yaşadığı Devir

Şair, fikir ve mücadele adamı Mehmed Âkif, 1873'te İstanbul'un Fatih semtinde doğmuştur. Fatih Medre-sesi müderrislerinden Mehmed Tahir Efendi'nin oğludur. Annesi Buharalı bir aileye mensuptur.

Mehmet Akif Ersoy, devletin hızlı bir şekilde çöktüğü, her cephede saldırılara uğradığı, birçok vatan toprağının kaybedildiği ya da işgal edildiği devirlerde dünyaya gözlerini açmıştır. Akif'in çocukluk döneminde büyük bir felaket haline gelen Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi – 1877 – 1878) yaşanmıştır. Balkanlarda da isyanlar birbiri ardına devam etmiştir. V. Murat ve onun ardından Abdülhamit'in tahta çıkarılmaları, Rusların Yeşilköy'e kadar gelmeleri gibi birçok gelişme onun çocukluk döneminde yaşadığı olaylardır. II. Abdülhamit devri, onun babasını kaybettiği için yatılı okullarda eğitim aldığı dönemlere rastlar. 1839'dan sonra aydınlar yeni bir sistem arayışının içine girerler. Önce Yeni Osmanlılar daha sonra İttihat ve Terakkîciler hem içeride hem dışarıda mevcut idare ile mücadele ederler. 1908'de İttihat ve Terakkî duruma hâkim olur. Akif'in edebî başarıları bu dönemden sonra ortaya çıkar (Biray, 2011: 1).

Mehmet Âkif Ersoy ve Mağcan Cumabayoğlu'nun Edebi Şahsiyeti

Hayat hikayeleri ile yaşadıkları devirlerden de anlaşıldığı gibi, Mehmet Âkif Ersoy ve Mağcan Cumabayoğlu, hem siyâsî açıdan hem de yaşadıkları devrin sosyal şartları açısından zorlu bir dönemde hayat mücadelesi içine girmiş ve doğal olarak eserlerinde de toplumun problemlerini dile getirmiş, toplumun acılarını ve dertlerini kendilerine dert edinmiş fikir adamlarıdır.

Mağcan Cumabayoğlu, ilk şiirlerinden itibaren toplumsal meselelere, aydınlanmaya, ulusal kurtuluşa, demokrasiye odaklanmıştır. Aldığı yeni usulde (Usûl-i cedit tarzında) eğitimin de etkisiyle millî konulara yönelen şair, Batı ve Doğu'nun manevi hazinelerini birbiriyile ilişkilendirerek Kazak şiirini tema, tür ve içerik bazında zenginleştirmiştir.

Mağcan'ın milliyetçilik konusunda yazdığı en tanınmış şiiri, Türkistan şiiridir.

Türkistan eki dünyeye esigi göy,

Türkistan iki dünya kapısıdır,

Türkistan er Türiktiñ besigi göy,

Türkistan yiğit Türkün beşiğidir,

Tamaşa Türkistanday jerde tuvğan,

Güzel Türkistan gibi yerde doğan,

Türkiñ Tãñiri bergen nãsibi ğoy.

Türk'e Tanrının verdiği nasibidir.

Bu şiirinde yaşadığı topraklarla, Orta Asya topraklarıyla ilgili düşüncelerini dile getirirken Türkistan'ı iki dünya arasındaki bir kapıya benzeterek Türkistan'ın er Türklerin anavatanı olduğunu, Tanrı'nın da Türklere böyle güzel bir yer bahsettiğini gururla dile getirmektedir.

Ertede Türkistandı Turan desken,

Geçmişte Türkistan'a Turan denmiş,

Turanda er Türigim tuvıp ösken,

Turan'da Er Türküm doğup büyümüş,

Turanniñ tağdı bar tolkımalı,

Turan'ın kaderi var çalkantılı,

Basınan köp tamaşa künder keşken.

Başından birçok güzel günler geçmiş.

Yukarıdaki mısralarda geçmişte Türkistan'ın Turan olarak adlandırıldığını dile getirirken aslında Türkistan topraklarıyla uçsuz bucaksız geniş bozkırlara sahip tüm Orta Asya'dan, bu topraklarda yetişmiş çalkantılı bir kaderi olan Türk asıllı halktan, geçmişe olan büyük bir özlemlerle bahsetmektedir. Ayrıca, Türk halkını er/kahraman olarak görüyor ve büyük bir sevgi beslediğini bir sonraki mısralardaki "Er Türküm" şeklindeki seslenişinden görmek mümkündür. Onun bu sevgisinin sadece Kazak halkına duyulan sevgi olmadığını, tüm Türk soylu Turan halkına ve Anadolu'ya göç etmiş Türk kardeşlerinde duyulan sevgi ve hasret olduğunu, özellikle 1919-1923 yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türk halkının kurtuluş savaşına adanmış ve manevi destek sağlamak amacıyla yazdığı bir başka "Uzaktaki Kardeşime" adlı şiirinde apaçık gözler önüne sermiştir.

Uzakta ağır azap çeken kardeşim!

Solmuş lâleler gibi kuruyan kardeşim

Etrafını sarmış düşman ortasında

Göl gibi gözyaşı dökken kardeşim!

Önünü ağır kaygı örtmüş kardeşim!

Ömrünce yaddan cefa görmüş kardeşim!

Hor bakan, yüreği taş, kötü düşman

Diri diri derini soymuş kardeşim!

Ey pirim! Değil miydi Altın Altay

Anamız bizim? Bizlerse birer tay,

Bağrında yürümedik mi serâzat

Yüzümüz değil miydi ışık saçan ay?

(Süyinşaliev, 1997)

Mustafa Çokay, bu şiiri "Yaş Türkistan" (1930, №1) dergisinde yayınlamış ve Türkçülük mücadelesi için en değerli ve faydalı bir şiir olarak kabul etmiştir.

Mağcan'da Türk teması, Kazak halkının ulusal kurtuluşunun teması haline gelmiştir ve sömürgecilğe karşı mücadeleye yol açmıştır. "Ural Dağı", "Uzaktaki kardeşime", "Yeryüzünde", "Kazak dili", "Hızlı gidiyorum!", "Türkistan", "Ural" şiirlerinde de bu mücadelecî ruhunu ortaya koymaktadır.

M.Cumabayev'in dünya görüşüne, Kızılcar'daki Begişev medresesindeki eğitim hayatı büyük ölçüde etki etmiştir. Aldığı eğitim ile çevresi, Türklere karşı büyük bir kardeşlik duygusu aşlamıştır.

Mağcan Cumabayoğlu'ndaki millî tarihine ve Türkistan'a olan bağlılık, topraklarına olan sahiplenme duygusu ve soydaşlarına duyduğu sevgi, milliyet bilinci M. Akif şiirlerinde de kendini göstermektedir. Bunun en iyi örneği Türk halkına, «Benim milletim» diye büyük bir sevgiyle hitap ettiği ve duygu dolu İstiklal Marşı'dır:

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;

Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.

O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;

O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!

Kahraman ırkıma bir gül... ne bu şiddet bu celâl?

Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl,

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.

M. Akif, genetik ve kültürel kimliğinde sahip olduğu milliyet bilincini şiirlerinde açık bir şekilde hissettirir. Özellikle İstiklal Marşı'nın ikinci dördlüğünde yer alan dizelerden bilinen söz konusu husus, Akif'in "Nevruz"a" adlı şiirinde daha belirgindir:

"Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl

Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?"

(...)

İhtiyar amcanı dinler misin, oğlum, Nevruz?

Ne büyük söyle, ne çok söyle; yiğit işde gerek.

Lâfi bol, karnı geniş soyları taklid etme;

Sözü sağlam, özü sağlam adam ol, ırkına çek.

Söz konusu dizelerde geçen “ırk” kelimesi Akif'teki milliyet bilincini ırka dayalı olarak değerlendiren anlayışın dayandığı temel dayanaklardan da biridir. Akif'teki milliyet bilincini “Türkçülük” düşüncesine yaklaştıran anlayışı destekleyen bazı ifadelere başka şiirlerinde rastlamak da mümkündür.

Ne âli kavm idik; hayfa ki sen geldin sefil ettin;

Bütün ümmid-i istikbâli artık müstahil ettin;”

(Akgün, 2017).

Bilge Ercilasun'un da “Devrin müstakil isimlerinden biri de Mehmet Akif'tir. Akif, siyasi bakımdan İslamcı olmasına, hatta Türkçülüğün İslam birliğine zarar vereceğine inanmasına rağmen, duyguları bakımından halkçı ve milliyetçidir. Eserleri de Millî Edebiyat akımının prensipleri doğrultusundadır. Safahat'ta manzum hikâye, didaktik, lirik ve epik şiir türlerinin en mükemmel örneklerini vermiş, Çanakkale Şehitleri'nde Çanakkale Muharebelerinin destanını yazmıştır.” (Ercilasun, 1995: 42) sözleriyle belirttiği gibi, M.Akif hep halkın yanında yer almış ve fikirleriyle halka yön vermeye çalışmıştır.

M. Cumabayoğlu «Kazağım» (Kazak halkım) adlı şiirinde:

Jeti endi kam jer mezigil, jatpa beker, Yetti artik gam yeme zamani, yatma boşuna,

Oylamaw keleşeki tüpke jeter! Geleceği düşünmemek sonunu getirir!

Nadandık korşap alğan tus-tus jaktan, Cahillik çevrelemiş her yanını,

Jan korkıp, dene titirep, esin keter Ruhun korkar, bedenin titrer, aklın şaşar,

diye, Kazak halkına seslenerek uyanışa davet etmektedir ve gelecek tehlikelere karşı korumaya çalışmaktadır.

Görüldüğü gibi, hem M. Akif hem de M. Cumabayoğlu kendi ırkını, kendi soyunu her şeyden üstün görmekte, sevgi beslemekte ve şiirlerinde farklı coğrafyalara dağılmış kavmine seslenmektedir.

Türkistan şiirininin devamında Turan topraklarının coğrafi sınırlarını, çölleriyle göllerini, nehirleriyle kutsal yerlerini, zengin ve eşsiz doğasını muhteşem tasvirlerle ulaştıran Mağcan, kelimelerle âdeti bir resim çizmiştir. Şiirin son kısımlarında Türkistan topraklarını mekân etmiş tarihi şahsiyetlerden, bilim adamlarından ve onların kahramanlıklarıyla katkılarından bahsetmektedir.

Türkistan şiirinde Mağcan sadece Türkistan'ın tasvirini yapmış gibi görünse de aslında Türkistan olarak adlandırılan toprakların coğrafi sınırlarıyla gerçek sahiplerinin kim olduğundan, büyük bir tarihi geçmişe sahip olduğundan bahsetmektedir ve bozkırdaki Kazak boylarını Çarlık Rusya işgal altına alana kadarki durumunu gözler önüne sererek bir uyanış çağrısında bulunmaktadır. Doğduğu topraklara, vatanına ve milletine duyulan aşk bu ve buna benzer diğer şiirlerinde kendini göstermektedir. Tüm Turan yurduna seslenen Mağcan,

bu ve buna benzer millî duygu dolu şiirleri sebebiyle Rus baskısına maruz kalmıştır.

1913 yılında Kazak Gazetesi'nde yayımlanan ve "Çolpan" adlı şiir kitabında yer alan Ural Dağı" adlı şiirinde "anamız" dediği Ural Dağı hakkında şair şöyle diyor:

...

*Bir zamanlar senin sahibin Türk idi,
Mekan tutup göçüp konup yaşar idi,
Korkmazdı dağdan taştan yiğit Türk
Koynuna yayıyla girmiş idi.
Er Türk sonsuz bozkırının süsü idi,
Otursa, göçse, konsa özgür idi.
Varken baht kuşu başlarında,
Rüzgar ve güneş onlara yar idi.*

...

*Bak bir etrafına başını çevirip,
Altay, Ural boyunda duran Türk,
Adı da, kendisi de yok, sesi yok,
Kaybolmuş nereye, çürüyüp gidip?
Ural gibi ata vatan yerlerine,
Mübarek atanın kabirlerine,
Ağzı tüylü yabancılar sahip olup,
Veriyorlar eziyet erlerine.
Anamız, bizi büyüten, sevgili Ural,
Boynunu çevir ilk yavruna, geri gel!
Birleşince yiğit Türk çocukları,
Engel olma yollarını kesip, dizginleri eline al.*

Görüldüğü gibi, bu şiirinde de bir haykırış var, halkı uyandırma çabası var. Kutsal topraklara yabancılar sahip olmuş, eziyet vermektedir diye, tüm «Türk çocuklarını» birlik ve beraberliğe davet etmektedir. Bağımsızlığa ve zafere ancak birleşince ulaşılabileceğini dile getirmektedir.

*Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.*

*Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın... belki yarından da yakın.
Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır atanı;
Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı.*

Yine İstiklal Marşı'ndan örnek verilen bu dizelerde M.Akif'in de M. Cumabayoğlu gibi vatanına ve topraklarına olan sahiplenişini, yurdunu yabancılardan koruma çabasını, halkına duyulan sevgi ve bağlılığını görmek mümkündür.

Akif'in en çok üzerinde durduğu konulardan biri "birlik ve beraberlik"tir. O, dağılmakta olan, perişan olan toplumu birliğe çağırır. Düşmanın amacının parçalayıp yutmak olduğunu ve birlik içinde olunması gerektiğini söyler.

*"Vahdetten eser yok bir avuç halkın içinde!
Post üstüne hem kavgaların hepsi nihayet;
Hala mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezâlet!"*
(Gölgeler, s. 461–462) (Biray, 2011:22).

*Mağcan Beşik Türküsü'nde halkına,
Kaynayıp kanın
Bahadır canın,
Özgürlüğe atılır.
Sen erime,
Genç börüme
Karşı kim durur!
Sen, kaplanım,
Arslanım,
Düşmanı kovarsın...*

şeklinde seslenerek hem halkını övüp hem de halkına büyük bir cesaret ve kuvvet aşılarken,

*Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner, aşarım;*

Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım...

diye seslenen M. Akif duygularında da aynı coşkuyu ve cesareti görmek mümkündür. Her iki şair şiirlerinde halkını bir yandan överken bir yandan uyararak manevi destek sağlamaktadır ve birliğe, özgürlüğe davet etmektedir.

Sonuç

Buraya kadar incelediğimiz her iki şairin, M. Akif ve M. Cumabayoğlu'nun şiirlerinin konusu genel olarak toplum ve toplumu ilgilendiren meselelerdir. Bunun nedeni, yaşadıkları dönemdeki sosyal ve siyasi olayların etkisinin büyük olmasındadır. Vatanının ve halkının derdini kendilerine dert edinen şairler, edebî ve fikrî faaliyetleriyle milletine hizmet etmeye ve realist eserleriyle destek sağlamaya çalışmıştır. Her iki şair "Toplum için sanat" anlayışına bağlı kalmış, edebiyatı ve şiirlerini sanat yapmış olmak için değil, halka sesini duyurabilmek, çağında yaşanan siyasi ve toplumsal problemleri dile getirebilmek, halkı uyandırabilmek için kullanmıştır. Ele aldıkları sosyal problemlerin, hürriyet, milliyetçilik, ve vatanseverlik fikirlerinin örtüştüğünü ortaya koydukları eserlerinden görmek mümkündür. Edebiyatı ve sanatı hayat felsefelerini savunmada bir amaç olarak gören iki aydın, ait oldukları toplumun değerlerini yüceltmeye çalışmış, ömürlerini

Türk Birliği'ne adanmışlardır.

Kaynakça

Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirleri. Latin Harflerine Ve Türkiye Türkçesine Aktaran TAMİR, Ferhat. Ötügen Neşriyat - İstanbul, 1993. https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/m/a/magcan-cumabayuli_1573559658.pdf.

BİRAY, Nergis. "Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmet Akif Ersoy ve Ahmet Baytursınulı Sempozyumu (10–15 Ekim 2011)", Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı ile Kazakistan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi ortaklığıyla, 13. Cilt, s. 64–84 ile 110–119, Almatı).

SÜYİNŞALİEV, Hangali. Kazaq Adebietiniñ Tarihi, Almatı: Sanat, 1997.

AKGÜN, Atif. (2017). Mehmet Akif Ersoy'un Türk Dünyası şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(4), 2389-2413).

ERCILASUN, Ahmet B, (1995), İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit, 1. Türkçü Tenkit, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ERSOY Mehmet Akif, Safahat, Hazırlayan: Fazıl Gökçek. Dergâh Yayınları, 2007.

https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/istiklalmarsi_metin.pdf

MEHMET ÂKİF ERSOY, MAGJAN JUMABAY VE MIRJAKIP DULATOV'UN ŞİİRLERİNİN FARKINDALIK YARATMA VE UYARICILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Lazzat Urakova Yanç*

Her milletin tarihinde zor dönemler vardır. Bu zorlukların genel olarak bir veya birkaç ülkenin başka bir ülkenin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına, yeraltı zenginliklerine göz dikerek o ülke halkına uyguladığı istilacı, baskıcı, kısıtlayıcı politikalarının sonucunda ortaya çıktığı görülür. Bu politikalar bazen açık bazen yerli halkı “uyandırmayacak” kadar sinsi yürütülebilmektedir. Tarihe bakıldığında Türk soylu halkların da farklı coğrafyalarda çeşitli ülkeler tarafından defalarca haksız baskıya maruz kaldığına şahit olmak mümkündür. Başlamasına Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların yol açtığı ve o dönemde ülkelerin yürüttüğü emperyalist politikalar sonucunda tüm dünyanın dâhil olduğu I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlar. Bu sırada Mustafa Kemal Atatürk, çok sayıda cephele meydana getirmek suretiyle yurdu işgalcilerden temizlemek için Türk halkını seferber etmeye çalışır. Ancak yurdun neredeyse tamamı düşman istilası altındayken halkı seferber etmenin, cesaretlendirmenin, şevkle mücadele etmeye teşvik etmenin, özgüven aşılamanın, galibiyete inandırmanın kolay olmadığı aşikârdır. Ülkelerin karşı karşıya kaldığı bu tür zor durumlarda şairlerin halkı “uyandırmak” ve “uyarmak” için “savaş sahnesine” çıktığı görülür. Bu “uyandırıcı” ve “uyarıcı” şairler bazen bizzat cephelere giderek, bazen şiirlerini yazılı bir şekilde cephelere göndererek halka cesaret aşılama, onları galibiyete inandırmak gibi kutsal görev üstlenmişlerdir. Türkiye’de bu görevi en güzel şekilde ifa edenlerin başında şüphesiz Mehmet Âkif Ersoy gelir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal marşı olan “İstiklal Marşı”nın yazarı Mehmet Âkif 1873 yılında İstanbul’da doğmuştur. Dört yaşından itibaren din derslerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri almıştır. Mülkiye Okulu'nun lise bölümünden mezun olduktan sonra yüksek eğitim almak üzere Halkalı Mülkiye Baytar Mektebi'ne girmiştir. 1893-1897 yılları arasında Rumeli, Anadolu ve Arabistan’da müfettiş yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1906’da Halkalı Ziraat Mektebi’nde öğretmenliğe başlamış olup 1908’de Darülfünun Edebiyat-ı Umumiye Müderrisliğine atanmıştır. Genellikle, İstanbul halkının yoksullarının konu edildiği şiirlerini, 1911’de yayımlanan “Safahat” adlı eserinde toplamıştır. O dönemde, İttihat ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, lyanc@akdeniz.edu.tr, urakovayanc@gmail.com Orcid: 0000-0003-4911-9910

Terakki ile de ilişki kurup parti içi kuruluşlarda Arapça dersleri vermiş, camilerinde İslâm birliğini savunan konuşmalar yapmıştır. 1913'te Baytar Genel Müdürlüğü'ndeki görevinden ayrılıp 1914'te Teşkilât-ı Mahsusa görevlisi olarak Almanya'ya, Arabistan'a gönderilmiştir. 1920'de işgal altındaki Anadolu'ya geçip Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması için Millî Mücadele'ye destek vermiştir (Özüçetin, 2012).

Aynı dönemde bir başka Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan'ın da I. Dünya Savaşı'nda çok büyük zarara uğrayan ve Ekim devrimi sonucunda savaştan çekilmek zorunda kalan Rusya'nın sinsi istilasına karşı tıpkı Mehmet Âkif Ersoy gibi halkı uyandıracak ve uyaracak kahramanlara ihtiyacı vardı. Kazakistan'da bu kutsal görevi üstlenenlerin başında Mirjakıp Dulatov ile Magjan Jumabayev yer alır.

Mirjakıp Dulatov 25 Kasım 1885'te şimdiki Kostanay bölgesi Jangeldin ilçesi Kızbel köyünde doğmuştur. 2 yaşında annesini kaybeden Mirjakıp, sekiz yaşındayken ağabeyi Askar tarafından eğitim almak üzere önce Tatar mollaya verilmiş, daha sonra oradan alınıp yeni açılmış olan köy okuluna gönderilmiştir. Burada Kazakça ve Rusça derslerine giren hocanın okuldan ayrılmasıyla ağabeyi Mirjakıp'ı Torgay şehrinde bulunan Rus-Kazak okuluna kaydetmiştir. Bu okuldan mezun olduktan sonra Kostanay'daki bir yıllık kursu da tamamlayan Mirjakıp, öğretmenlik belgesini alarak köyündeki okulda çalışmaya başlamıştır. Bu süre zarfında Rusça bilmesi sayesinde Batı edebiyatını takip etmiş, Kazan ve Ufa'dan gelen gazete ve dergilere abone olmuştur. 1904 yılında kendisi gibi millet ve memleketin durumuyla yakından ilgilenen Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursınulı ile tanışır. Ahmet Baytursınulı'nın tavsiyesi üzerine Zaysan'daki Kazak okulunda öğretmenlik yapar. Bir süre sonra Ahmet Baytursınulı ile Karkalı'ya gidip ulusal halk hareketine katılır. Ardından Alaş Orda Partisinin Oral şehrindeki meclisine katılıp 1906'da temsilci olarak Petersburg'a gider. 1909'da Kazan'da "Uyan Kazak" adlı ilk şiir kitabı yayımlanır. Halk tarafından çok sevilen bu kitap, Mirjakıp hakkında soruşturmanın açılmasına sebep olur. Bundan dolayı Mirjakıp Kızıljar'a gitmek zorunda kalır. Sürekli göz hapsinde olan Mirjakıp burada geçimini tercüme yaparak ve Kazak çocuklara Rusça öğretmekle sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde Rusça öğrettiği kişiler arasında Magjan Jumabayulı da yer almaktadır. İkisinin arasındaki dostluk da o sırada başlar. 1910'da Kazan'daki Kerimovlar basım evinde Mirjakıp'ın Bakıtsız Jamal adlı ilk romanı çıkar. Bu sırada "Aykap" dergisinde de sürekli yazıları yayımlanan Mirjakıp, Çarlık hükümeti tarafından takibe alınır ve 1911 yılında Semey şehrine geldiğinde tutuklanır. Bir buçuk sene kadar tutuklu kaldıktan sonra Mirjakıp 1913'te serbest kalır ve Çarlık hükümetinin takibinden kurtulmak için Semey'den Türkistan şehrine gelir. Oradan Orınbor'a geçip Ahmet Baytursınulı ile birlikte meşhur "Kazak Gazetesi"ni çıkarmaya başlarlar. 1914 yılında mesleği doktor olan Gaynijamal adlı kız ile evlenir ve çiftin 5 çocuğu olur. 1918'de Kazak Gazetesi kapatılınca Taşkent şehrinde çıkan Akjol gazetesinde bir süre çalıştıktan sonra 1922'de Alaş hareketine katıldığı için tutuklanır. Bir süre sonra serbest bırakılsa da sürekli gözetim altında olur. 1928'de eski suçlama yeniden dile getirilip tutuklanır. 1930'da idam cezasına mahkum edilir ama bu ceza daha sonra 10 yıl hapse çevrilir. Mirjakıp Dulatov 1935 yılında hapisnede hastalanıp vefat eder (Ulı Tulgalar: Elim Dep Soqqan Ulı Jürek" Almatı, 2002, 4-11)

Anadolu'daki soydaşlarının yaşadıkları zulme kayıtsız kalamayıp "Alıstağı Bavırıma /

Uzaktaki Kardeşime” şiirini yazan Magjan Jumabay ise Kazakistan’ın Akmola vilayetine bağlı Poludenovskiy köyünde dünyaya gelir. Köy öğretmeninden okuma yazmayı öğrendikten sonra 1905 yılında Kızıljar (şimdiki Petropavlovsk) şehrinde bulunan medresede okumaya başlar. Bu medreseyi Arapça, Farsça ve Türkiye Türkçesini çok iyi bilen, eğitimini İstanbul’da tamamlayan yerli aydınlardan Muhamedjan Begişev açmıştır. Muhamedjan’ın kendisi de söz konusu medresede Doğu Halklarının Tarihi adlı derse girer. Magjan Jumabayev bu medreseden 1910 yılında mezun olur. On iki yaşından itibaren edebiyata ilgi duymaya başlayan Magjan başta büyük Kazak şairi Abay ve doğu edebiyatının Firdevsi, Omer Hayyam, Nevai gibi meşhur şairleri olmak üzere birçok şairin şiirlerini aslından okur. 1909’da Abay’a ithafen “Meşhur Şair, Sözü Altın Bilge Abay’a” şiirini yazar. 1910 yılında “kanım Başkurt, bedenim Tatar, canım Kazak” diyen yazar Galimjan İbragimov, Magjan’ın şiir defterini Kazan şehrinde bulunan Kerimovlar yayınevine teslim eder ve 1912 yılında Magjan’ın “Şolpan” adlı ilk şiir kitabı yayımlanır. Galimjan İbragimov ile Magjan yükseköğrenim aldığı Galiya Medresesi’nde tanışılır. 1912-1915 yılları arasında Magjan, “Kazak” gazetesinin editörü, Türkolog, yazar Ahmet Baytursinov’dan ve Doğu ile Batı kültürünü çok iyi bilen Mirjakıp Dulatov’dan ders alır. Onlar Magjan’ın eğitim hayatında, onun Rusça öğrenip Rus kültürünü tanınmasında önemli rol oynarlar. 1916’da Ombı şehrinde bulunan Öğretmenlik Okulu’nu tamamlayan Magjan memleketine döner. Kazak bozkırında “Alaş Partisi”nin kuruluşuna katıldıktan sonra Akmola vilayetinde yayımlanan “Bostandık Tuvi / Özgürlük Bayrağı” adlı gazetede çalışmaya başlar. Bir süre sonra Alaş partisinin üyesi olduğu için tutuklanır. Akabinde serbest kalsa da astarsız suçlamalarla yeniden hapsedilir. 1936’da M.Gorkiy ile E.Peskova’nın girişimiyle serbest bırakılmasına rağmen 1937 yılının Aralık ayında uydurma “halk düşmanı” suçlamasıyla tekrar tutuklanıp 1938’de idam edilir (Ulittiq Poeziya Padişası: Ulı Aqın Magjan Jumabayevtin Ömiri men Şıgarmagerligi Turalı (2001). Der. F.K. Bekturbekova, Almatı: Ortalık Gıllımi Kitaphana. 6-10).

1800’lü yılların sonlarında dünyaya gelmiş olan bu üç şairi birleştiren en önemli özellik şüphesiz vatansever olmalarıdır. Mehmet Âkif Ersoy 1915’te yazdığı “Uyan” adlı şiirinde “uyuyan” halkı tehlikenin büyüklüğü konusunda uyarmakta, toplumu harekete geçirmek için âdeta haykırmaktadır:

Baksana kim boynu bükük ağlayan?

Hakk-ı hayâtın senin ey müslüman!

Kurtar o biçâreyi Allâh için,

Artık ölüm uykularından uyan!

Bunca zamandır uyudun, kanmadın;

Çekmediğin kalmadı, uslanmadın.

Çiğnediler yurdunu baştanbaşa,

Sen yine bir kere kımıldanmadın!

Halkı uyandırabilmek için kullandığı bu öfke ve yergi içeren ifadelerinden şairin milleti

için, vatani için ne kadar çok endişelendiği, kaygılandığı göze çarpmaktadır.

“Durmayalım” adlı şiirinde Mehmet Âkif Ersoy’un şöyle dediğine şahit olmaktadır:

Masiva bir şey midir, boş durmuyor Halik bile:

Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gunagun ile.

Ey, bütün dünya ve mafiha ayaktayken; yatan!

Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah'tan utan.

Görüldüğü üzere burada Ersoy, vatan için harekete geçmek konusunda acele etmeyenleri kinamakta, onlara sesini duyurabilmek için artık ayağa kalkma zamanının geldiğini keskin bir benzetme ve eleştirilerle dile getirmektedir.

1913 yılında kaleme aldığı “Y'es” yani “Ümitsizlik” adlı şiirinde şöyle der:

Ey dipdiri meyyit, 'İki el bir baş içindir.'

Davransana... Eller de senin, baş da senindir!

His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?

Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.

Kurtulmaya azmin neye bilmem ki süreksiz?

Kendin mi senin, yoksa ümidin mi yüreksiz?

Bu mısralarda da şair “diri ölü”ye benzettiği insanı cesur olmaya, ümidini canlı tutmaya davet etmekte, onu âdeti sorguya çeker gibi retorik soru yağmuruna tutmaktadır.

1912'de yazdığı “Cenk Marşı” adlı şiirinde ise Ersoy, arkadaşlarından geri kalmış yiğidi ilerlemeye, zalimlere karşı ön saflarda mücadele etmeye teşvik etmek için şöyle demektedir:

Ey sürüden arkaya kalmış yiğit

Arkadaşın gitti haydi sen de git

Bak ne diyor cecdi şehidin işit

Haydi git evladım uğurlar ola

Haydi git evladım açıktır yolun

Zalimlere karşı bükülmez kolun

Bayrağı çek ön safa geçmiş bulun

Uğurun açık olsun uğurlar ola.

Burada şair tek bir yiğide sesleniyor olarak görünse de aslında tüm geride kalanları haksızlığa karşı ön saflarda savaşmaya çağırılmaktadır.

“Birlik Bağı” adlı şiirinde şair dünyaya gülünç olmaktan vazgeçip kahraman ecdada layık

şekilde davranmayı şu ifadelerle millete nasihat etmektedir:

Zevke dalmak şöyle dursun vaktiniz yok mateme
Davranın zira gülünç olduk âleme
Bekleşirken gökte yüzbinlerce ervah intikam
Yerde kalmış naşa benzer kavm için durmak haram
Kahraman ecdadınızdan sizde bir kan yok mudur
Yoksa istikbalinizden korkulur pek korkulur.

Görüldüğü üzere burada Ersoy burada “vakit yok” ifadesiyle halkın hızlı davranması gerektiği, aksi takdirde geleceğin korkunç olabileceği yönünde uyarmaktadır.

“Berlin Harlıları” adlı şiirinde ise son asker şehit olana dek davadan vazgeçmemeyi, cesur bir şekilde savaşımaya devam etmeyi halka aşılama çalışmaktadır:

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz.
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz;
Düşer mi tek taşı sandın harim-i namusun,
Meğer ki harbe giden son nefer şehid olsun.

Mırjakıp Dulatov da 1909 yılında kaleme aldığı “Oyan, Qazaq” adlı şiirinde “uyanmak” için acele etmeyen milletini tıpkı Mehmet Âkif Ersoy gibi “uyandırmaya” çalışmaktadır:

Köziñdi aş, oyan qazaq, köter bastı, / Gözlerini aç, uyan Kazak, kaldır başı,
Ötkizbey qarañgıda beker jastı. / Geçirmeden karanlıkta boşuna yaşı.
Jer ketti, din naşarlap, hal aram bop, / Yer gitti, din zayıflayıp, hal haram olup
Qarağım, endi jatu jaramas-tı. / Kıymetlim, artık yatmak yakışmaz.
Nayzamenen türtse de, / Mızrak ile dürtse de,
Jatırsıñ qazaq, oyanbay. / Yatıyorsun Kazak uyanmayıp
Muñşa qalın uyqını / Bu kadar ağır uykuyu
Berdiñ bizge, oy Alla-ay! / Verdin bize, ya Allah!
Bar ma eken bizdey gafil jurt, / Var mı ki bizim gibi gafil halk,
Atrafqa köz salsaq. / Etrafa göz gezdirsek
Közi iskenşe uyqığa / Gözleri şişene dek uykuya
Kele jatqan toya almay? / Doyamadan gelen?

Görüldüğü üzere Mırjakıp bu mısralarda halkını gaflet ve uykuya doymamak konusunda eleştirmekte, millî değerlere sahip çıkıp kaybedilenleri geri kazanmak için bir an önce

uyanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bir diğer şiiri olan "Elim-ay" / "Hey Halkım" da Mırjakıp Dulatov halkına şöyle seslenmektedir:

...Tırp etpeysiñ bas köterip körpeden, / Hiç hareket etmiyorsun başını kaldırp döşekten,

Eñseñ nege tüsti munşa, elim-ay? / Başın niye eğildi bu kadar, hey halkım?...

...Munı qur bos öleñ deseñ, öziñ bil. / Bunu öylesine boş şiir diyorsan, sen bilirsin.

Jurt bolmaymın ölem deseñ, öziñ bil. / Yurt olmayacağım öleceğim diyorsan sen bilirsin.

Nebolsa da könem deseñ, öziñ bil, / Ne olursa olsun boyun eğerim diyorsan sen bilirsin

Bosağada jürgen qulşa, elim-ay! / Eşikte gezen köle gibi, hey halkım!...

Tüzelesiñ qaşan, jurtim, oñalıp? / Düzellersin ne zaman, halkım, iyileşip?

Til almasan, ketpey misiñ joğalıp? / Dinlemesen gitmez misin kaybolup?

Görüldüğü üzere burada Mırjakıp, "hareketsiz" halkına, tepkisizliğinin yok oluşuna sebep olacağını sorgulayıcı ve acı verici ifadeler kullanarak dile getirmektedir. Burada kullanılan "hareketsiz" sözcüğü Mehmet Âkif Ersoy'un "Ümitsizlik" adlı şiirinde kullandığı "diri ölü" ifadesini hatırlatmaktadır.

"Alaşqa" / "Alaş'a" adlı şiirinde de Mırjakıp, bir zamanlar sahip olduklarının şu an nerede olduğu yönündeki retorik soruları yönelterek tıpkı Mehmet Âkif Ersoy'un "Y'es", yani "Ümitsizlik" adlı şiirinde yaptığı gibi halkı sorgulayarak "uyandırmaya" çalıştığına şahit olmaktadır:

Kök maysa betegeli jeriñ qayda? / Yeşil bitki dolu yerin nerede?

Kümistey tolqındağan köliñ qayda? / Gümüş gibi dalgalanan gölün nerede?

Iñ-jıñ bop jer qayısqañ tört tülükpen, / Gürültü koparan kalabalık hayvanların,

Jöñkilip, köşip qoñğan eliñ qayda? / Her biri farklı yere göçüp konan halkın nerede?

Kötergen aq kiyizge hanıñ qayda? / Beyaz keçede üzerinde tahta çıkardığın hanın nerede?

Qiyğaş qas, biyday öñdi hanım qayda? / Yay kaşlı, buğday tenli hanım nerede?

Tünergen sırtqa aybındı irgeñ bütin, / Kararan dışa heybetli temelin sağlam,

Bir kezde basqa qoñğan bağıñ qayda? / Bir zamanlar başa konan bahtın nerede?

Magjan Jumabayev'in ise 1912'de çıkan "Şolpan" adlı şiir kitabında yer alan "Kazağım" / "Kazak'ım" adlı şiirinde halkı harekete geçirmek için şu sözleri sarf ettiği görülmektedir:

Kazağım, tayandı göy qılta moyın, / Kazak'ım, yaklaştı ya dar boyun

Jer, mal ketip, bos qaldı bizdiñ qoyın. / Yer, mal gidip boş kaldı bizim koynumuz.

Qaraşı öziñe öziñ köz jügirtip, / Baksana kendi kendine göz gezdirip

Jaraspas budan bılay külki-oyın./ Yakışmaz bundan böyle gülüş, oyun.

Jetti endi qam jer mezigil, jatpa beker, / Geldi artık gam yiyecek zaman, yatma boşuna,

Oylamav keleşeki tüpke jeter. / Düşünmemek geleceği sona götürür (yok eder).

Nadandıq qorşap alğan tus-tus jaqtan, / Cehalet kuşatmış her yandan,

Jan qorqıp, dene titirep, esiñ keter. / Can korkup, beden titreyip, aklın gider.

Magjan Jumabayev burada Mehmet Âkif Ersoy'un "Birlik Bağı" adlı şiirinde olduğu gibi "artık gam yiyecek zaman" geldi diyerek hızlı davranması gerektiği ve geleceği düşünmemenin onların sonu olacağı konusunda halkı uyarmaktadır.

"Oral Tuvi" / "Oral Bayrağı" adlı şiirinde ise Magjan Jumabayev Oral Dağı'na şu şekilde seslenmektedir:

Bir künde seniñ iyen türük edi, / Bir zamanlar senin sahibin Türk idi,

Orın ğıp köşip-qonıp jürüp edi. / Mekân edip göçüp konup gezerdi.

Qorıqpaytın tavdan, tastan batır türük / Korkmayan dağdan, taştan kahraman Türk

Qoynıña jayımenen kirip edi. / Koynuna yayı ile girmişti.

Er türük en dalana körik edi / Er Türk geniş bozkırın süsüydi

Otırsa, köşse, qonsa – erik edi. / Otırsa, göçse, konsa özgürdü...

Altay, Oral boyında turğan türük / Altay, Oral boyunda duran Türk

Atı da, zatı da joq, dıbısı joq, / Adı da yok, zatı da yok, sesi yok,

Joğalğan äldeqayda irip-şirip. / Yok olmuş herhangi bir yerde yıpranıp çürüyüp.

Oraldat ata meken jerlerine, / Oral gibi ata mekân topraklarına

Qasiyetti ataniñ körlerine, / Kutsal atanın mezarlarına,

Avzı tükti şet elder iye bolıp, / Ağızı kıllı yabancı halklar iye olup

Körsetip tür qısımdı erlerine. / Ediyorlar eziyet erlerine.

Anamız bizdi ösirgen, qayran Oral, / Anamızın bizi büyüttüğü hey gidi Oral,

Moyniñ bur tunğışıña, bermen Oral! / Boynunu çevir ilk evlada, buraya dön!

Qosılıp batır türük balaları, / Birleşip kahraman Türk çocukları

Taptatpa, jolın kesip, tizginge Oral. / Çiğnetme, yolunu kesip, dizgine dön.

Bu mısralarda Magjan Jumabayev, Mehmet Âkif Ersoy gibi halkı özgürlük için mücadele etmek, mezarlara sahip çıkmak, vatani yabancılar çiğnetmemek için seferber etme amacı taşımaktadır. Magjan Jumabayev birlik sayesinde tüm bunların mümkün olduğuna inanmakta ve Tüm Türk halklarını birleşmeye davet etmektedir.

“Korkma” sözüyle başlayan İstiklâl Marşı’nı yazıp onu Türk halkına armağan eden, günümüzde de vatan ve millet sevgisini, maddi ve manevi değerlere sahip çıkmayı insanlara aşılayan ve düşmanlara karşı daima uyanık olma konusunda halkı uyaran, kullandığı ifadelerle tüm halkı bütünleştiren Mehmet Âkif Ersoy’un Türk halkının en büyük özgürlük şairi, bağımsızlık şairi olduğu tartışılmazdır. Şiirlerinde Kazak halkını düşmanlara karşı uyanık olmaya, cesur olmaya davet eden Mirjakıp Dulatov ile Kazak halkının yanı sıra tüm Türklere hitap ederek onları tehlikelere karşı uyaran Magjan Jumabayev’in halkın hafızasında ve kalbinde günümüzde de yaşamaya devam ettiği bir gerçektir. Türk dünyası için çok değerli olan bu üç şair hayatlarını toplumda farkındalık yaratıp halkı düşmanlara ve tehlikelere karşı seferber etmek için mücadeleye adanmışlardır. Türk halklarının bugününde bu şairlerin, bu aydınların, bu toplum emektarlarının büyük emeği olduğu şüphesizdir.

Kaynakça

Özüçetin, Y. (2012.) “Dikkati Çeken Yönleri İle Mehmet Âkif Ersoy”. İstiklâl Marşı’nın Kabulünün 91. Yıldönümü ve Mehmet Âkif Ersoy’un Vefatının 76. Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Anma Programı, Kırşehir Valiliği, İl Kültür Merkezi Salonu, 14 Mart,

file:///C:/Users/User/Desktop/Dikkati_Ceken_Yonleri_Ile_Mehmet_Akif_Er.pdf

Ulı Tulgalar: Elim Dep Soqqan Ulı Jürek” (2002). Almatı: Ortalıq Gıımı Kitaphana.

Ultıq Poeziya Padişası: Ulı Aqın Magjan Jumabayevtin Ömiri men Şıgarmagerligi Turalı (2001). Der. F.K. Bekturbekova, Almatı: Ortalıq Gıımı Kitaphana.

MEHMET AKİF ERSOY'UN KAZAK TOPLULUĞU İLE EDEBİYATINDAKİ YERİ

Ercan Kuanışbayev *

Türk kùltürü derin maziye sahiptir. Geniş coğrafyaya hâkim olan Türkler bir tek soyağacına, öz Türk kùltürüne ve engin tarihe sahiptirler. Türkler kurdukları imparatorluklar, oluşturdukları kùltür merkezleri ve ilime değer vermeleri yönüyle dünya uygarlığına katkıda bulunmuşlar ve dünya tarihinde kendine özgü yere sahiptirler.

Türk kùltüründe ve edebiyatında kendine ait kimliği olan, Türkiye Cumhuriyetine Milli Marş gibi büyük armağan sunan şair Mehmet Akif Ersoy bir dava adamıdır.

Yirminci yüzyılın başında dünyada gelişmekte olan değişiklikler, devrimler Kazakları da etkilemiştir. Kazak kùltürü, Rus devrimcil gücünün etkisiyle yok edilmiş ve yerleşik kùltür mecburi olarak uygulanmıştır. Birinci dünya savaşı sonrası Kazaklar Sovyet Cumhuriyetine dâhil edilmiş ve sosyalizm sistemiyle idare edilmeye çalışmışlardır.

1916 Rus ihtilali etkisinde kalan Kazak aydınları, Türkistan Cumhuriyeti, Bağımsız Kazakistan Cumhuriyetini kurmaya çalışmış ve Alaş hareketi girişimleriyle çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu amaçta 1923'te "Türkistan Milli Birliği" teşkilatı kurulmuştur. Teşkilatın başkanlığını Zeki Velidi Togan yürütmüştür. Teşkilatın başlıca maksadı Sovyetlerin Türkistan Türklerini Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan gibi suni ayırım yaparak bölmesine karşı olmuş ve bir tek Türkistan Cumhuriyetini kurmayı amaçlamışlardır.

Daha sonra Sovyetler baskısı altında kalan bu teşkilat faaliyetlerini yurt dışında yürütürler özellikle de siyasi mülteci olarak Türkiye'ye sığınırlar.

Türki cumhuriyetlerinin kuruluşları sırasında Türk aydınları "Ceditçiler" büyük ölçüde ister fikren ister fiilen destekte bulunmuştur. O sıraları Türkiye Cumhuriyeti içerisinde de yaşanmakta olan değişiklikler, özellikle devlet adımı ve şair Mehmet Akif Ersoy'un bu konuda endişe duyuduğunu eserlerinde görebiliriz.

M. A. Ersoy, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı kitabında Rusların müslüman Türkler üzerinde uyguladığı zülüm politikasını dile getirmiştir. şair Osmanlı sınırları dışında özellikle de Çin ve Rus baskını altında yaşamakta olan Türklerin anane, kùltür ve geleneklerini kaybederek yobazlaşmaya başladığını anlatmakta ve buna bir çözüml bulunması gerektiğini kürsülerde haykırmaktadır.

* Dr. Öğretim Üyesi, El-Farabi Üniversitesi şarkiyat Fakùltesi

Kazak toplumu Mehmet Akif Ersoy, hakkında ilk bilgileri daha Sovyetler döneminde "Bolşaya Sovetskiya Ensiklopediya"(Büyük Soviyet Ansiklopedisi), "Literaturniye Ensiklopediyi" (Edebiyat Ansiklopedisi c.11, 1929-1939 seneleri) gibi temel kaynaklardan tanır. Sovyetler döneminde dünya edebiyatını tanıtmak maksadıyla bu tür bilgileri ansiklopedilere alma geleneği vardı. Bu ansiklopedilerde Mehmet Akif Ersoy hakkında ana bilgiler verilmektedir. Şairin eserleri ve hayatı hakkında bilgi verirken önemli olarak Türkiye Cumhuriyeti istiklal marşı yazarı olarak vurgulamaktadırlar.

Daha sonra Kazakistan özerkliğine kavuştuktan sonra iki ülke arasında kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi neticesinde yakın ilişkilere geçerler.

Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyetleri eğitim alanında "Büyük Öğrenci Değişimi" projesini başlatarak yüksek öğretimde büyük gelişmeler yaşanır. Bu proje genelinde her iki ülkede eğitim alan gençler Mehmet Akif Ersoy eserlerinin Kazak toplumuna tanılmasına katkıda bulunmaktadır. Bilimsel ve sosyal faaliyetlerde şairin eserleri Kazak diline çevrilerek okunmaktadır.

Kazakistan'da H. A. Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi faaliyete geçerek iki ülke arasındaki dostluğun sembolü haline gelir. Türkiye iş adamları Kazakistan'a değişik alanlarda yatırımlar yaparak ülke ekonomisinin kalkınmasına katkıda bulunurlar. Bunlardan biri, Kazakistan, Almata şehrinde Prof.Dr. Ali Özek ve Orta Asya Medeniyet vakfının girişimleriyle açılan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesidir. Rektörü Prof. Dr. Sabri Hizmetli'nin girişimleriyle özellikle ilahiyat bilimleri alanında pek çok öğrenci yetiştirir ve bu uzmanlar günümüzde Kazakistan Diyanet İşleri Bakanlığında görev almaktadırlar.

Mehmet Akif Ersoy'un Kazakistan'da tanılmasına adı geçen kurum ve kuruluşlar büyük katkıda bulunmaktadır. Şairin doğumunun yıl dönümü ve Türkiye Cumhuriyeti İstiklal Marşının yıl dönümü gibi önemli tarihler anılmakta ve ilmi faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Sayın Prof.Dr. Sabri Hizmetli YDMKÜ'de 2009 senesinden bu yana geleneksel olarak Mehmet Akif Ersoy uluslararası sempozyumunu organize etmektedir. Üniversitelerde Mehmet Akif Ersoy özel sınıfları açılmakta, şiirleri Kazak Türkçesine çevrilmekte ve şairin eserleri ile bir düşünür olarak fikirleri öğretilmektedir. Örneğin, Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Almatı konsoloslğuyla işbirliği yaparak, Türkiye Cumhuriyeti Milli Marşının Kabulunun 90. yıl dönümü münasebetiyle "Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmet Akif Ersoy ve Ahmet Baytursunoğlu" konulu uluslararası sempozyum organize etmiştir. Adı geçen sempozyuma Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Tataristan, Moğolistan, Çin, Rusya gibi ülkelerden bilim insanları katılarak bildiri sunmuşlardır. Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi geleneksel olarak Mehmet Akif Ersoy sempozyumunu Kazak ve Türk Dünyası aydın ve düşünürleri Mağjan Cumabayev, İsmail Gaspralı, Mustafa Çokay gibi meşhur şahıslarla birlikte zikir ederek ilmi uygulamalı toplantılar organize etmektedir.

Mehmet Akif Ersoy, Kazak toplumunda bir şair, bir düşünür ve Türkiye Cumhuriyeti İstiklal Marşı yazarı olarak tanılmakta ve eserleri toplum tarafından sevilerek okunmaktadır.

Kaynakça

1. Literaturnaya entsiklopediya – Moskova, c.11, Komunistiçeski Akademii yayınları, 1929-1939 s.
2. Bolşoy Sovetskoy Entsiklopedii, E maddesi. Haz. G.A. Gorbatkina – Moskova, 1962.
3. Türkiye Cumhuriyeti Milli Marşının Kabulunun 90. yıl dönümü münasebetiyle “Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmet Akif Ersoy ve Ahmet Baytursunoğlu” konulu uluslararası sempozyum// Almata, 2009-2019, Üniversite yayınları.
4. İlmi-pedagoji dergi// Almata, 2019, YDMKÜ üniversite yayınları.
5. H.A.Yesevi, Avrasya Araştırmalar Enstitüsü yayınları, <https://eurasian-research.org/?lang=ru>.

TÜRK ŞAİRİ MEHMET AKİF ERSOY VE TATAR ŞAİRİ GABDULLA TUKAY'IN ŞİİRLERİNDE DİNÎ MOTİFLER

Flera Sayfulina*

Coğrafi mesafeye rağmen, Tatar-Türk edebi ve kültürel bağları tarihin derinliklerine iniyor. XIX. yüzyıl sonu ve XX. Yüzyılın başları haklı olarak Doğu Aydınlanması dönemi olarak kabul edilebilir. Sovyet iktidarının ilk yıllarında Türkiye'ye göç eden sayısız ileri Tatar aydınları; bilim adamları, tarihçiler, ilahiyatçılar, politikacılar Türkiye'nin siyasi, sosyal, bilimsel ve kültürel alanlarının gelişmesinde paha biçilmez bir hizmet sundu. Bu şahsiyetler arasında Yusuf Akçura (1876-1935), Sadri Maksudi (1879-1957), Musa Jarullah Bigiev (1875-1949), Gayaz İskhaki (1878-1954), Fatih Karimi (1870-1937), Gabderashit İbragimov (1857-1944)), Akdes Nigmati Kurat (1903-1971) sayılabilir.

O dönemin Türk edebiyatının ve kültürünün gelişimi, Avrupa ülkeleri ile siyasi ve ekonomik bağlarla kolaylaştırılmış, Tatar ve Türk kültürü ve edebiyatı arasındaki ilişkide esas olan geleneklerin, dinin, dünya görüşlerinin birliği idi. Bakışlarını Batı Avrupa kültür ve edebiyatına çeviren, kendisini yeni türler ve konularla zenginleştiren Türk dili edebiyatlarının ilklerinden biri olan Türk edebiyatıdır. 19. yüzyılın son çeyreğindeki Tatar edebiyatının gelişimi, diğer şeylerin yanı sıra, Türk edebiyatının verimli etkisiyle belirlenir.

Bu yazımızda akraba halklardan iki şairin - Mehmet Akif Ersoy ve Gabdulla Tukay'ın çalışmalarına dikkat edeceğiz. Osmanlı şairi Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) - öğretmen, din eğitmeni (Kuran çevirmeni) Türk marşının sözlerinin yazarı olarak meşhur. Tatar şair Gabdulla Tukay de şu anda Tatar halkının gayri resmi marşı olan şiiri yazdı. Bu iki şairin çalışmalarında dini motifler önemli bir rol oynamaktadır. Akif Ersoy "Safahat" adlı eseriyle tanınır. Rusça'ya çevrilen şiirlerinden biri olan "Bir Gece" dikkatimizi çekti. Gabdulla Tukay'ın "Annenin Duası", "Kader gecesi", "Keitga", "Migraj", "Allah'a Güvenin" şiirlerinde dini motifler yer almaktadır.

Coğrafi uzaklığa rağmen Tatar-Türk edebi-kültürel ve ekonomik bağları derin bir tarihe kadar uzanmaktadır. Bugüne kadar korunan bazı belgeler, Altın Orda (daha sonra Kazan Hanlığı) ile Osmanlı devleti arasındaki bağlantının devlet-diplomatik düzeyde olduğu kadar ticaret ve ekonomik alanda da 15. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini belirtmektedir. [1]. Türk ve Tatar halkları arasındaki kültür, eğitim ve edebiyat alanındaki ilişkiler, özellikle İstanbul şehrinin bir yayıncılık, bilim, edebiyat, kültür ve eğitim merkezi olarak dikkat çektiği 19. ve

* Prof. Dr., Kazan Federal Üniversitesi, Rusya. fsaifulina@mail.ru Orcid: 0000-0001-5623-4269

20. yüzyıllarda aktif hale geldi. [2]. Türk-Tatar edebi ve kültürel bağları, din, dünya görüşü, gelenek ve görenek ortaklığı temelinde inşa edilmiştir.

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Türkiye ile yakın bağları olan çok sayıda önde gelen Tatar aydını, yazar, bilim adamı, tarihçi, ilahiyatçı ve politikacı - Yusuf Akchura (1876-1935), Sadri Maksudi (1879-1957), Musa Yarullah Bigiev (1875)) Gayaz Iskhaki (1878-1954), Fatih Karimi (1870-1937), Gabderaşit İbragimov (1857-1944), Akdes Nigmati Korat (1903-1971) ve diğerleri çeşitli nedenlerle Osmanlı Devleti'ne taşınmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal, bilimsel ve kültürel alanlarının gelişmesinde çok değerli hizmetler vermiştir. Rusya Tatarlarının halefleri bugün hala burada yaşıyor ve atalarının yaşam tarzını ve kültürel geleneklerini kısmen koruyor.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında, Türk edebiyatı Avrupa kültür ve edebiyatının etkisi altına girdi, yeni konu ve türlerle zenginleşti. Tatar edebiyatının on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğindeki gelişimi, Türk edebiyatının etkin etkisi de dâhil olmak üzere damgasını vurdu. Tatar edebiyatının 19. yüzyılın son çeyreğindeki gelişimi de Türk edebiyatının etkisini hissettirmiştir.

Bu makalede, her ikisi de yirminci yüzyılın başlarında yaşayan ve büyük şairler olarak tanınan Mehmet Akif Ersoy ve Gabdulla Tukay'ın eserlerindeki dinî motiflerin yansımaları üzerinde durulacaktır.

Osmanlı şairi Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) tanınmış bir Türk aydını, öğretmeni, şairi ve Kuran'ı Türkçe'ye çeviren bir kişiydi. Türkiye Cumhuriyeti "İstiklâl Marşı" metninin yazarı olarak tanınmış bir şahsiyettir. Gündelik dili şiir türüyle birleştiren, halk arasında yaygın olan şiirlerin yazarıdır.

Tatar şair Gabdulla Tukay (1886-1913), şair, yayıncı, edebiyat eleştirmeni, edebi eserlerin yazarı, şu anda tüm dünyaya dağılmış olan Tatar halkının gayri resmi marşının yazarıdır. 1990'ların ulusal ayaklanması sırasında, G. Tukay'ın "Ana dil" şiiri, insanları gerçekten birleştiren bir güç haline geldi.

İslam kültürünün Türk-Tatar edebiyatı üzerindeki etkisinden bahsederken öncelikle bu kültürün en büyük başarısı olan Kur'an-ı Kerim'in edebiyat üzerindeki etkisini ele alıyoruz. Kuran kitabı bin yıldır Tatar edebiyatına ilham kaynağı olmuş ve fikre estetik bir yön veren bir ışık olmuştur. Bu iki şairin eserlerinde dini motifler önemli bir yer tutmaktadır.

Akif Ersoy *Safahat* kitabıyla tanınır. Bu kitaptan Rusçaya çevrilen "Bir Gece" şiiri bizim dikkatimizi çekti. Akif, dini şairler arasında yer alan bir müelliftir. Şiirleri, yirminci yüzyılın başlarındaki Türk toplumunun sosyal ve ahlaki sorunlarını yansıtır.

Şairin henüz 38 yaşında olduğu zaman 1911 yılında "Safahat" kitabı yayımlanmıştır ve bu eser bir edebi şahsiyetin bağımsız yaratıcı çalışmasının sonucu olarak kabul edilebilir. Mehmet Akif'in entelektüel gelişimindeki en önemli etken, modern İslam düşüncesinin destekçisi olmasıdır.

Gabdulla Tukay'ın "Anne Duası", "Kader Gecesi", "Göç", "Tanrı İnanıcı" şiirleri dini motiflere

sahiptir. Edebiyat uzmanı Dileriye Abdullina şunları yazıyor: "Tukay'ın ruh hali, Allah'ın sonsuz gücünü kabulü, O'na olan inancı, şairin eserinin dua şeklinde oluşturduğu eserlerle, kalbin incelikleriyle dolu yeni bir yol - şefaath ve dua ile zenginleşmesine katkıda bulunmuştur". [5].

"Kitap" başlıklı şiiri "Kur'an Kitabı" düşünülerek yazılmıştır:

Rahatsız etmeyen bir kalbim varsa,
Kendimi görmeden cesaretim kırılırsa,
Acıyı keder takip eder,
Sıkıcı düşüncelerle işiniz bittiğinde,
O sırada elime bir kitap alıyorum,
Kutsal sayfalarını arıyorum;
Ruhum, bedenim sevdiğimde,
İşte o zaman dürtülerime çare buluyorum.

Dua motiflerinin kullanıldığı ikinci tür çalışma, duanın insan üzerindeki etkisi ile ilgilidir. G. Tukay'ın "Allah'a Dayan" (1910) adlı şiiri buna bir örnektir. Şair burada bebeğe kalbini Allah'a adamasını, yardım dilemesini, O'nun rahmetine kavuşmasını Allah'ın sonsuz kudret ve lütfunu hatırlatarak şöyle anlatır:

Ey Tanrım, göster bana, bu dünyadaki parlak yolu;
O merhametlidir; o senin babandan ve annenden daha merhametlidir!
Ciddiyetle dua edin ve kiblenin önünde diz çökün;
Bil ki, temiz gönülden vefalı bir yol vardır!
Ey kıymetli, ey kıymetli, ey masum küçük çocuk!
O'nun için çok teşekkür ederim, her zaman Tanrı'ya güveniyorsun!

Gabdulla Tukay'ın "İzlenimler" (Rus şairi Lermontov'un "Dua" şiirinin devamı niteliğinde sunulan) eseri, lirik kahramanın deneyimlerini aktarmak için Kuran sûrelerini okumanın tüm inceliklerini yansıtır.

Гомеремнең иң читен, жайсыз, уңайсыз бер минутында,
Әгәр янсам каты хәсрәт вә кайгының мин утында,
Укыйм тиз-тиз күңелдән бер гажәиб сүрә Коръәннән, –
Газаплар мәгънәви бер кул илән алынадыр жаннан.
Hayatımın en uzak, garip bir anında,
Üzüntü ve keder ateşinde yanarsam,
Kur'an'dan takdire şayan bir sureyi kalpten okurum, -

Acı, tek bir manevi el ile ruhtan alınabilir.

Tüm şüpheler kalbimden uçup gidiyor ve ağlamaya başlıyorum:

Yanaklarımı kutsal gözyaşlarıyla delmeye başlıyorum.

Kalbim tamamen arındı; mümin olurum;

Tanrı! Senin yasakladığın tamdır ve yeterlidir;

Başımı eğdim ve dedim ki, "Tanrı doğrudur! Tanrı harika!" - dedim.

Annenin Duası'nda, anneyi çocuğuyla ilgili tüm dileklerinin samimi olduğuna ve mutlaka kabul edileceğine inandırarak dokunaklı bir şekilde yazılmıştır:

Elini kaldırıp dua ederken, her zaman oğlunu hatırlıyor:

"Allah'ım, de ki canım oğlum mutlu olsun!"

G. Tukay'ın bazı şiirlerinde din ile ilgili yazılmasa da açık bir dua vardır, ancak Allah'ın lütfuna inanmak, her konuda O'ndan yardım istemek, O'na başvurmak, O'na sığınmak anlaşılır ve hissedilir. Şairin "Akşam Dileği" şiirine atıfta bulunulabilir.

Dini motifler G. Tukay'ın "Ulusal Şarkılar" (1909), "İsimsiz" (1909), "Vasiyetim" (1909), "Göç" (1910) ve diğer şiirlerinde de yer alır.

Mehmet Akif Ersoy ve Abdulla Tukay'ın eserlerinde dinî motiflerin yansımaları üzerine düşünmek, bu şairlerin eserlerinin dünya görüşleri üzerinden kabul edilmesini gerektirmektedir. Yirminci yüzyılın başlarındaki şairlerin eserlerinde millî hayat, dönemin güncel konuları ve dini motifler de eserlerinin çoğunda yer almakta ve yazarların dünyaya dair felsefi görüşlerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

1. Tagirov Indus. Doğu - hassas iş; Tataristan Arşivlerinde Türk İzi // Echo of the Age, No. 1/2, 1998, s. 188-177; Mukhametdinov R. Türklerle Tatarlar sonsuza kadar kardeştir! // "Volga Bölgesinin Yıldızı", 2011. - No. 20 (26.05-02.06.).

2. Minnegulov Khatyip. Tatar edebiyatı ve doğu klasikleri (karşılıklı ilişkiler ve poetika soruları) - Kazan: KSU, 1993. - 382 s.; Kharrasova Rifa. Edebi bağlantılar ışığında. - Kazan: RPF "Gart", 2002. - s. 138; Hannanov Ramil. Türk-Tatar edebi bağlantıları // Kazan utlary, 2011. - №11. 3. İbragimov Galimzhan. Eserler: 8 ciltte. - Kazan: Tatarca. balina Yayınevi, 1978. - 5 cilt - 366 s.

3. Validi Cemal. Millet ve millet. - Orenburg, 1914. - 32 s.

4. Tukay Abdulla. Nesir. Gazetecilik (1907 - 1913): 5 ciltlik koleksiyon. - Kazan: Tatar Kitap Yayınevi, 1985. - Cilt IV (Tatar'da). - s. 351

5. Abdullina Dilarya. Abdulla Tukay'ın eserinde dua motifi. http://dumrt.ru/articles/society/society_7674.html (08 Nisan 2013)

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDE TÜRKİSTAN HAYATI

Gulnoza Juraeva*

Türk edebiyatının tanınmış simalarından ve 20. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy'un eserleri günümüzde de güncelliğini kaybetmemiştir. Bu nedenle de onun eserleri hem bütün Türk boylarında, özellikle Özbek edebiyatında da büyük bir ilgi ile araştırılmaktadır. Safahat adlı eserinde yer alan birkaç şiiri tercümanlar tarafından Özbek Türkçesine aktarıldı ve belirli sayıda tez çalışması hazırlandı.

Öğrencilik yıllarından başlayarak şiiri yazmaya başlayan şair, 1910'lu yıllarda bir şair olarak meşhur oldu. Onun dünyada tanınmasını sağlayan şiiri "İstiklal Marşı" Türkiye Cumhuriyetinin milli marşı olarak kabul edildi ve bu şiir günümüze kadar milli marş olarak söylenmektedir. Mehmet Akif Ersoy 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da ortaya çıkan siyasi ve kültürel değişiklikler sırasında meşrutiyet isteği ile ortaya çıkan genç Türkler hareketine dâhil oldu ve kültürel hayattaki derin değişikliklere aktif olarak katıldı. 1910'lu yıllarda "Sırat-ı Müstakim" gazetesinin yayıncısı olarak pek çok makale yayınladı ve şairin onlarca şiiri işte bu yayınlar yoluyla tüm ülkede tanındı.

Safahat'ın içinde yer alan eserler yazılış dönemi bakımından değerlendirildiğinde onların bazılarında şairin ilk öğrencilik döneminde başladığı kitabın içindekilere bakıldığında anlaşılır. Fakat eserdeki temel olayların 1908-1933 yılları arasında kapsadığını araştırmacılar ifade etmiştir. Eserin yayımlanmasının kendisi bir tarihtir. Çünkü bu çık ciltli eserin tam yayımlanma zamanı yaklaşık olarak yirmi yıla yakın zamanı kapsamaktadır. Yedi ciltten oluşan eserin 1. cildi 1911 yılında yayınlandı. Diğer ciltleri ise 1912-1924 yıllarını kapsamaktadır. Şair 1925 yılından sonra Mısır'da yaşadığı için onun son kitabı Gölgele Mısırda yayımlanmıştır.

Safahat'ı bu amaçla inceleyecek olursak ilk sayfalardan itibaren eserin bir genel olaya veya karşılıklı olarak ortaya çıkan olaylara sahip olmadığını görmek mümkündür. Bu, eserde bir tematik eksikliğin olduğu anlamına gelmez, onun kendine has bir mürekkep yapısının olduğunu göstermektedir. Eser 1908-1933 yılları arasındaki olayları kapsıyor olsa da bunların kronolojik bir olaylar zinciri şeklinde yazıldığını göstermez. Yayımlanma aşamasında eserin yedi kısmı aşağıdaki adlarla ve birbirini takip eden yıllarda yayımlandığını görüyoruz:

1. "Safahat" 1911.

2. "Süleymaniye Kürsüsünde", 1912.

* Nizami Pedagoji Üniversitesi, Özbekistan.

3. "Hakk'ın Sesleri", 1913.

4. "Fatih Kürsüsünde", 1914.

5. "Hatıralar", 1917.

6. "Asım", 1924.

7. "Gölgeler", 1933.

Eser küçük bir mukaddime ile başlar.

Bana sor sevgili kâri' sana ben söyleyeyim

Ne hüviyette şu karşında duran eş'arım

Bir yığın söz ki, samîmiyyeti ancak hüneri

Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârim.

Daha sonra ise "Fatih Cami" adlı müstakil şiir gelmektedir. Sanki şiir daha önceki mukaddimeye bağlanmamış gibi görünse de, onun sonundaki "Oku!" sözlerine caminin maharetli bir tasviri eklenir. Burada hiçbir olay yok. Fakat müellif okuyucuyu hazırlar gibidir. İşte bu başlık altındaki şiir ile ziraat mektebindeki çocuğun hastalanışı olayı, eserde giriş vazifesini görmektedir. Çünkü giriş eserde zıtlık ortaya çıkana kadar kahramanların görünüşünü şekillendiren şartların ve onda oturan karakter özelliklerinin tasviridir. Giriş eserde iştirak eden kişilerin davranışlarını delil gösterme görevini görür. Hayatları ve büyümeleri hakkındaki bilgiler eserin çeşitli yerlerinde verilir. Eğer eserin konusunda girişten sonra düğüm, olayların gelişimi, olayların zirveye çıkması ve çözüm gibi konu elementlerinde rastlamak mümkün olsa da burada düğüm ve çözüm birden fazladır. Çünkü bu çok yönlü bir eserdir, ondaki her bir küçük olay düğüm ve çözüme sahiptir. Mesela "Geçinme Belası" başlıklı şiir hayatın çeşitli yollarında zorlanarak yaşamakta olan genç şairin perişanlıklarını ortaya koysa da onun yalnızca medreseye gidişiyle bu perişanlıklar bitmez. Tam tersine kahramanın karşısına yeni "düğüm"ler, muammalar çıkmaktadır ki, eserde buna benzer düğüm ve çözümlerin ilişkisi oldukça fazladır ve onlar baskın bir karaktere sahiptir. Bazı yerlerde düğümün ortaya çıkışı gözlense de o olayın bir çözümü yoktur. Buna benzer birçok olayın çözümü eserin sonunda göze çarpar. İşte bunun gibi durumlar eserin kronolojik yönelişinde arka arkaya yeni olayların eş merkezli tarzda sebep sonuç ilişkisi ile bağlandığını belirlemek mümkündür.

Safahat'ın II. cildi *Süleymaniye Kürsüsünde* adını almaktadır ve o 1912, 1916, 1918 ve 1928 yıllarında yeniden yayımlanmış olsa da olaylar esasen 19. asrın son çeyreğinde ortaya çıkar. Bu şiirde "Rusya'da", "Matbaa", "Türkistan'a Hareket" gibi bölümlemeler yapmak mümkündür. Fakat bu aslında tek olaylı bir manzum hikâyedir. Onda kahramanın geçmiş seyahatinden bir olay veya herhangi bir küçük detay hatırlanır. Mesela "Türkistan'a Hareket" sonrasına bakalım:

Yolu tuttum yalnız doğruca Türkistan'a.

Gece gündüz yürüdüm bulmak için Taskent'i;

Geçtiğim yerleri ta'dâda mahal yok şimdi.

Uzanıp sonra Buhârâ'ya, Semerkand'e kadar;

Eski dünyâda bakındım ki ne âlemler var?

Mehmet Akif'in tercüme-i halinden malum olduğuna göre o Türkistan'da bulunmamıştır. Fakat 20. asır başlarında Rusya istibdadı altındaki Türkistan'daki hayattan kendi yönettiği "Sırat-ı Müstakim" dergisi yoluyla haberdar olmuştur. Bu dergi Orta Asya'da yaşanan olayları düzenli bir şekilde açıklamıştır. Hatta "Buhara-yi Şerif" gazetesinin Gıyasüddin Hasani adlı görevlisi, zamanında "Sırat-ı Müstakim" için onlarca malzeme hazırlayıp yayımlamıştır.

Bununla beraber 1910-1914 yıllarında eğitim görmek için Buhara'dan İstanbul'a gelen gençler arasında Fitrat gibi açık kalpli ve bilime düşkün edipler vardır. Hatta Fitrat'ın işte bu neşirde yayımlanan makalelerinde özellikle "Taarüf-i Müslimin" gazetesindeki "Buhara veziri Nasrullah Bey", "Pervaneci Efendi hazretlerine açık mektup" yazılarını okuduğu şüphesizdir.

Türk araştırmacı Yusuf Avcı, "Fitrat ve Eserleri" Kitabında Fitrat'ın İstanbul'daki faaliyetlerine özel bir önem vermiş ve onu Buhara hayatı ile tanıştıran müellif olduğunu yazmıştır. Çünkü aynı mektupta Fitrat "Kesindir ki, hiçbir millet hiçbir zamanda bizde olduğu gibi yurdu harap, halkı felaket, ayanları aşağılık, idare ehli fesat, zalimleri kan emen, ecnebilerin hizmetkârı, istikbalinin zorluğu gibi illetlere müptela olmamıştır!" (Bunun dışında Fitrat ile Mehmet Akif'in İstanbul'da görüştüklarini delillendiren kaynaklar çok fazladır.)

Mehmet Akif'in kendisinin gidip görmediği Buhara-i Şerif hakkındaki aşağıdaki mısraları Fitrat'ın görüşleri ile uygun olduğunu gösterir:

O Buhârâ! O mübârek, o muazzam toprak!

Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!

Ibn-i Sinâ'ları yüzlerce doğurmuş iklim,

Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!

"Dünyanın Rasathanesi olan Semerkant"ın işte böyle bakımsız halde olması bir yana Mehmet Akif Türkistanlı gençlere büyük bir ümit ile bakar, bu çeşit değişimlere gelecekte Türkistan'ın abat ve azat olacağına inanır:

Bir gün olup parlayacaktır elbet.

O zaman işte şu toprak yeniden işlenerek,

Bu filizler gibi binlerce fidan besleyecek! (S. 169)

Mehmet Akif'i doğu ülkeleri boyunca yaptığı seyahatin devamında sadece Türkistan değil Çin, Mançurya, Japonya ve Hindistan'dan sonra yine "Türkistan Hayali" meşgul eder. Aynı yukarıdaki gibi Mehmet Akif bu ülkelerde bulunmuş mudur? sorusunun akla gelişti oldukça doğaldır. Yazarın tercüme-i haline bakıldığında onun Mısır seyahatine giderken bu doğu ülkelerini gezdiği anlaşılır. Fakat bu olayların yazıldığı 1912 yılında değil, daha sonra doğuya seyahat etmiştir. Mehmet Akif'in böyle bir edebi seyahati aslında tanınmış

Tatar yazar ve şairi Abdürreşid İbrahimbek'in "Âlem-i İslam" eserinden ilhamla yazdığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendi evinden "on iki ruble Rusya parası ile çıkıp giden seyyah"ın (Bunun hakkında Fitrat'ın İstanbul'da yayımlanan *Münazara* adlı eserinde bilgi vardır, s. 48) bütün doğu ülkelerini gezerek sonunda Japonya'ya gelip bir mescit yaptırıp yüz binden fazla Japon'u İslam dinine davet ettiği 1910'lu yıllarda dillere destan olmuştur. (Abdürreşid İbrahimbek'in yaptırdığı mescit Tokyo'da günümüzde bile bulunmaktadır).

20. yüzyıl başlarındaki manevi hayatı mektep ve eğitimsiz tasavvur etmenin mümkün olmadığı, aynı zamanda eğitimin başka sahaları, bu cümleden itikat ve dini meseleler, eğitimin sanat eseri ile ilişkisi gibi meseleler de var ki, onları eser yolu ile öğrenmeden Safahat'ın amacı ve eserin meselesini tam olarak tasavvur etmek mümkün değildir. Eserin baş amacı eğitimidir. İşte bu amaçtan ötürü yazar kendi eserinin şeklini belirlemiştir. Mürekkep nazım parçalarından ibaret olan bu eserde eğitimin her mısradaki yüceltildiğini görürüz. Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat" adlı eseri kendi devir edebiyatı içinde olduğu gibi sonraki devirlerde yazılan ve yazılmakta olan eserlere de etkisini göstermiştir. Bu eser günümüzde sadece Türkiye'de değil bütün Türk boyları arasında ayrıntılı olarak araştırılmaktadır.

Kaynakça

1. A'zam M. Mehmet Akif Ersoyning o'zbek jadid yozuvchisi Fitratga ta'siri to'g'risida / Sahifalar. Turkchadan Miraziz A'zam tarjiması. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2016. – 174 b.
2. Алимбеков А. XX аср турк насри тараққиёти (маърузалар матни). Т., 2001. – 40 б.
3. Гарбузова В.С. Поэты турции первой половны XX в., Л., 1975. –187с.
4. Amanoğlu E. "Mehmet Âkif 'in Milli Mücadele Dönemindeki Edebi Faaliyetleri Üzerine Bir inceleme". *Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi*, 2008.
5. Abdürreşid İbrahim. *20. Asrın Başlarında İslam Dünyası ve Japonya'da İslamiyet*. Cilt. 1, İstanbul: 1987.

MEHMET AKİF ERSOY YARATICILIĞININ XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAJCAN EDEBİ MUHİTİNE ETKİSİ

Bedirhan Ahmedli*

Giriş

XX. yüzyılın başları, Türkiye şairlerinin Azerbaycan edebiyatına en çok etkisini gösterdiği bir zamandır. Bu etki tek yönlü değil karşılıklı bir etkidir; Azerbaycan aydınları Türk edebi hareketine, Türk yazarları ise Azerbaycan edebi hareketine dahil olmuşlar. Türkiye’de ve onun etrafında ortaya çıkan sosyal, siyasi, içtimai problemler ister-istemez edebiyatı da etkisi altına almıştır ve bu hadiseler edebi eserlerde önemli bir yer tutmuştur. İlk olarak bu tesir Mehmet Emin Yurdakul’un yaratıcılığında kendini göstermiştir. M. E. Yurdakul yaradıcılığında C. Afgani’nin ideolojisinin edebi yönü, yeni bir dil ve üslup ile verilmiştir. Neticede millilik ve Türkçülük M. E. Yurdakul’un şiirlerinde, Azerbaycan edebi eserlerinde de görünmeye başlamıştır. “...Edebi Türkçülüğün en bariz siması” (Akçura, 1998, s. 101) şiirleri Azerbaycan’ın çeşitli dergilerinde yayınlanarak en çok da romantik şairlere etkisini göstermiş, aynı zamanda Azerbaycan edebiyatında da bu konu ön sırada yer almıştır. Tefvik Fikret, Namık Kemal, Rıza Tefvik gibi şairlerin de yaratıcılığı hem Azerbaycan dergilerinde neşredilmiş, hem de bu konuyla bağlı olarak ahenk ve ritim bakımından yeni şiirler ortaya çıkmıştır.

Tedkikat: XX. yüzyılın ilk çeyreğindende yer alan önemli şairlerden birisi de Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)’dur. Bu yıllarda T. Fikret, M. E. Yurdakul, N. Kemal ile beraber M. A. Ersoy’un eserleri de Azerbaycan edebi muhitinde kendini göstermiş ve birçok dergide yer almıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki şairler her ne kadar edebiyat dünyasında faal olmuşlarsa da bu yüzyılın ikinci çeyreğinde milli basında M. A. Ersoy’u daha çok görmekteyiz. M. A. Ersoy şiirleri Azerbaycan şiirine üç farklı yönde tesir etmiştir:

1. Azerbaycan şiirine milli ruh ve Türkçülük hakim olmuştur;
2. M. A. Ersoy şiirleri ile Azerbaycan şiirinde İslamcılığa meyil artmıştır;
3. Milli ruhu ifade eden marş bir form olarak milli poetik düşüncüyü kapsamaya başlamıştır.

M. A. Ersoy’un Azerbaycan edebi muhitine etkisi şiirleri daha yayımlanmadan önce kendini göstermiştir; Öyle ki, Türk edebiyatına ilgi duyan yahut Türkiye edebi muhiti ile

* Prof.Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü.
bedirhan@mail.ru

ilişkisi olan şairler onun yaratıcılığındaki milli ve Türkçü ruhu yakından takip etmişlerdir. Bunlardan biri olan Hüseyin Cavit İstanbul Üniversitesinde okurken (1906-1909) şairin kendisi ve yaratıcılığı ile yakından tanışmıştır. O zamanlar M. A. Ersoy da İstanbul Üniversitesinde çalışmıştı. H. Cavit'in bu sırada M. A. Ersoy'la tanışması ve onun şairlerinden etkilenmemesi mümkün değildi. Başka bir faktör ise, H. Cavit'in üç şiirinin ("İlmi Beşer", "Yad-ı Mazi" ve "Son Bahar") M. A. Ersoy'un başyazarı olduğu "Sırat-ı Müstakim" dergisinde neşredilmesi idi. Manidardır ki, bu şiirlerin her üçü "Sırat-ı Müstakim" dergisinin yayın şartlarına uygun olarak sade ve temiz bir dille yazılmıştır. Bütün bunlar M. A. Ersoy ile H. Cavit arasında yalnız muallim-talebe seviyesindeki bir ilişkinin olduğunu değil, hem de bir yaratıcılık ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bunu şairin bu devir yaratıcılığının mevzu ve ideali istikametinden de görmek mümkündür. M. A. Ersoy'un yaratıcılığındaki dil ve üslup, milliyetçilik ve İslamcılık akımı, İslam coğrafyasında ortaya çıkan hadiselerden etkilenmek H. Cavit yaratıcılığının ilk aşamasında da yerini alır. H. Cavit'in "Hubut-i Adem", "Yad-ı Mazi", "Geceydi", "Bir Resim Karşısında", "İlm-i Beşer", "Küçük Serseri" vs. ilk şiirlerinin dilinde, lirik üslubunda, mevzusunda ve tasvirinde sadece N. Kemal'in değil, M. Akif'in de etkisi görünmektedir. H. Cavit de M. A. Ersoy gibi şiirlerinde hayatın ağır anlarını teessürat ve duygusalılık şeklinde kaleme almaya önem veriyor. Onun da kahramanları hayatta ezilmiş, kahr olmuş, çetinliklerle yüzleşmiş insanlardır. Bu cihetten M. A. Ersoy'un "Seyfi Baba" şiiri ile H. Cavit'in "Küçük Serseri" şiirleri arasında mevzu ve tasvir benzerliği vardır. Her iki şiirin duygusalılığı ve romantikliği tesir gücünü artırmıştır. Fark, yalnız poetik kahramanlardan birinin yaşlı, diğerinin ise çocuk olmasındadır. "Küçük Serseri" şiirinde şair hayattaki sefaleti bir çocuğun simasında tasvir ediyor:

Uyuyor...camehabı toz, toprak;

Ne bir ümidi var, ne kimsesi var.

O bir öksüz, o bir soluk yaprak;

Ne de mahzun göğüs geçirmesi var.

Ona yoldan geçenlerin yüreği

Taş kesilmiş de yastık olmuştur.

Yok onun şimdi kimseden dileği,

Uyuyor... bineva yorulmuştur (Cavit, 2007, s. 54).

Şiirde güneşin keskin darbesine hedef olmuş küçük serserinin sefil hayatı gösteriliyor; onun kimsesi yok, kimse onu gölgesine almıyor. Sonuncu bentte şair böyle bir poetik kanaate varıyor ki, "her tarafta mabetler" yükselmesine rağmen, hakk-adalet olmadığı için "zavallı beşer" aldanyor.

M. A. Ersoy'un H. Cavit yaratıcılığına etkisi yalnız ilk yaratıcılık aşamasında olmamış, sonraki yaratıcılığında da devam etmiştir. Türk mevzusu, milli ruh, İslami değerlere saygı

ve onun korunması, Osmanlı çevresinde ortaya çıkan hadiselerle münasebet bildirmek vs. onun yaratıcılığında sonsuza dek kalmıştır. I. Dünya Savaşı zamanı Türkiye’de harbedelerin ve kaçkınların hayatı onun da yaratıcılığında kendi aksini bulmuştur. “Mazlumlar İçin” şiiri bunlardan biridir. Şiirin başlığında şair öz münasebetini şöyle ifade etmiştir: “Kars ve Oltu etrafında sebepsiz olarak alçakçasına katli ve yağma edilen mazlumlar için”. Başka bir şiirinde de yine Anadolu’da ortaya çıkan hadiseleri kaleme alıyordu. Anadolu harbedelerine yardım münaseetiyle yazdığı “Harb ve Felaket” şiiri M. A. Ersoy’un bu devir yaratıcılığı ile yakından ilişkilidir. Şair harbin felaket derecesini poetik şekilde aksettiriyor:

Yığın-yığın beşeriyet ölümle pençeleşir,

Feda-yi nefis ederek hak için koşar, güleşir.

Yakar, yıkar, ezilir, mahv olur, basar, basılır,

Vatan yolunda ölür, öldürür, asar, asılır.

O top, tüfek, o kılıçlar, zehirli kumbaralar

Ne ister ah, niçin böyle gürleyip parlar?!

Nedir şu kahr ü felaket? Nedir bu ket ü kala?

Nedir şu kin ü adavet, nedir bu derd ü belâ?

Ne dehşet, ah!.. Düşündükçe çıldırır insan (Cavit, 2007, s. 63).

M. A. Ersoy’un H. Cavit’e en çok tesir eden yönü onun İslam birliğini takdir etmesi ve eserlerinde bu birliği, İslam’ın geçmiş fütühatını terennüm etmesidir. Bu hat H. Cavit’in bütün yaratıcılığı boyunca onun eserlerinde devam ettirilmiştir. Türk ve İslam dünyasının iki büyük şahsiyetinden bahseden “Peygamber”, “Topal Timur” vs. dramlarını Sovyet döneminde İslami değerlere hücum edildiği bir zamanda yazarak tenkit edilmiştir. Her iki şairin hayatında da İslam’a bağlılık mühim yer tutmuş, İslam denildiğinde milliyetinden ayrı olmayarak bütün İslam alemini nazarda tutmuşlar. Her iki şairin yaratıcılığında İslami değerler, müslümanlığın geçmişi ve bugünü takdir ve terennüm edilmiştir. Böylelikle, M. A. Ersoy’la H. Cavit yaratıcılığı arasındaki yakınlık Türkcülük, milliyetçilik ve ümmetçilik konularında birleşmiş olur.

Azerbaycan matbuatında M. A. Ersoy’un şiirleri M. E. Yurdakul, N. Kemal, R. Tevfik’e nisbeten biraz geç yayımlanmıştır. İlk defa “Şelale” dergisinde (1913, №39) şairin “Müslümanlık nerde? Bizden geçmiş insanlık bile...” mısrası ile başlayan şiiri neşredilmiştir. Bu derginin baş muharriri Halid Hürrem Sebribeyzade’dir, o zaman M. A. Ersoy’un bu şiirinin dergide yer almasını tesadüfi hesap edemeyiz. H. H. Sebribeyzade Azerbaycan romantiklerinden biri gibi İslamcı olması ile tanınıyordu. O, dini eğitim almış ve yazılarında, dünya görüşünde de bu istikameti esas tutuyordu. Buna göre Sovyet döneminde de onun yaratıcılığı “mürteca romantikler” sırasında yer almış ve hakkında araştırmalar yapılmamıştır. M. A. Ersoy’un bu şiirinin başında “Osmanlı edebiyat-ı cedidesinden” kaydı yazılmıştır. Bu şiirin dergide yayımlanması tesadüfi değildi ve M. A. Ersoy yaratıcılığının bu dönemini olduğu gibi aksettiriyordu. Araştırmacı Hüseyin Heşimli “Şunu da ilave edelim ki, M. Akif’in bu şiiri ilk defa vatanında “Sebilü’r-Reşad”

dergisinin 26 Haziran 1913 tarihli sayısında yayımlanmıştır” (Hüseyin, 2009, s. 92), diye yazar. Bu dergi M. A. Ersoy’un baş yazarı olduğu “Sirat-i Müstakim” dergisinin devamı idi ve 1912’den itibaren bu adla çıkıyordu.

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...

Adem aldatmaksı maksad, aldanan yok, nafile!

Kaç hakiki müslüman gördümse, hep makberdedir;

Müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerde (Şelale, 1913)

Şiirin en önemli cihetlerinden biri yeni devirde insanların geçmişinden, manevi ve dini değerlerinden uzak düştüğünü göstermesi idi. Şairin Müslümanlıkla ilgili düşüncelerinin esas nedeni de Müslümanlığın düştüğü hazırlık durum veya Müslüman topluluklarının zor günler yaşamasıdır. Şair, yüzünü Müslüman topluluklarına çevirerek onların insafa gelmesini, atalarına, geçmişe bakmasını istiyor ve bunu yapmazlarsa hareket edemeyeceklerini söylüyor. Şair mevcut durumdan rahatsız olduğu için hiçbir zaman bu kötü duruma düşmeyen Müslüman topluluklarının kahraman ecdatlarından feyz almaları gerektiği tavsiye ederek onlara doğru yolu gösteriyor:

Burnumuzdan tuttu düşman; biz boğaz kaydındayız;

Bir bakın: hala mı hala ihtiras ardındayız!

Saygısızlık elverir... Bir parça olsun arlanın:

Vakti çoktan geldi, hem geçmektedir arlanmanın!

Davranın haykırmadan nakus u izmihaliniz...

Öyle bir buhrana sarmıştır ki, zira, halimiz:

Zevke dalmak söyle dursun, vaktiniz yok mateme!

Davranın zira gülünç olduk bütün bir aleme,

Bekleşirken gökte yüz binlerce ervah, intikam;

Yerde kalmış, naşa benzer kavm için durmak haram! ...

Kahraman ecdadınızdan sizde bir kan yok mudur?

Yoksa, istikbalinizden korkulur, pek korkulur (Şelale, 1913)

Kırk satırlık bu şiir, Azerbaycan’da tenkidî realizmin İslam’a hücum ettiği zaman romantiklerin yaratıcılığında yeni bir dönem açar. Tam da bu sırada Azerbaycan şairleri İslami değerler ve İslami geçmişî terennüm eden şiirler yazmıştır. Bu şiirler özellikle Azerbaycan romantikleri M. Hadi, H. H. Sebribeyzade, A. Müznib, R. Zaki, A. Cenneti’nin yaratıcılığında kendi etkisini göstermiş, tenkidî realizme karşılık olarak İslami geçmişî ve değerleri vasfetmişler.

M. A. Ersoy’un yaratıcılığı I. Dünya Savaşı zamanı yazdığı millî ve birleştirici ruhdaki şiirleri ile Azerbaycan edebî muhitine çok yakındır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra

Batı'nın gözlerinin Osmanlı topraklarına dikilmesi ve savaşın neticeleri M. A. Ersoy şiirlerinde aksolunmaya başladı. Şair bu devirde yazdığı şiirlerinde Türk geçmişini hatıra getiriyor ve İslami birliğin poetik düşüncesini yaratıyordu. Azerbaycan şairleri de yazılan bu şiirlerden etkilenerek I. Dünya Savaşı'na Türkiye penceresinden bakıyor ve Türkiye'yi, Türklüğü ve İslami değerleri müdafaa ediyordu. Türkiye'den gelen kaçkınlara hasrolunmuş şiirler, onların Nargin Adası'ndaki sürgün hayatı ile alakalı yazıların yazılması da buradan kaynaklanıyordu. Araştırmacı Eflatun Saraçlı M. A. Ersoy şiirinin bu dönemde Azerbaycan edebiyatına etkisini nazarda tutarak şöyle yazıyor: "*M. A. Ersoy'un Balkan'da Bulgarlarla savaşta Türk askerine hitaben yazdığı "Cenk Şarkısı" şiiri, A. Cevat'ın "Şehit Esir", "Ey Asker", "Bismillah", "Türk Ordusuna" gibi şiirlerinin meydana gelmesine örnek olmuştur*" (Saraçlı, 2007, s. 165).

Bu gerçekten de böyledir; ancak bu zamandan başlayarak A. Cevat'ın yaratıcılığında yeni bir dönem başlar. A.Cevat hem Kars harbzadelerine yardım maksadıyla Türkiye'ye geliyor hem de kendi şiirlerinde Türk askerlerinin vatan aşkını terennüm eden şiirler yazıyor. A. Cevat'ın bu şiirleri dil, üslup ve ruh bakımından M. A. Ersoy'un şiirleri ile çok yakınlık gösteriyor. Malumdur ki, A. Cevat'a Türk şairlerinden en çok etki eden M. E. Yurdakul olmuştur. M. E. Resulzade onu M. E. Yurdakul'un "manevi oğlu" hesap etmiştir. Lakin I. Dünya Savaşı zamanı A. Cevat yaratıcılığı hem de mevzu cihetinden M. A. Ersoy şiirleri ile yakınlaşıyor. M. A. Ersoy'un "Cenk" şiirinde yüzünü Türk askerine dönerek onun "yurdunu Allaha bırakıp" yola çıkmasını ve vatanı kurtarmaya gitmesini istiyor. Bu şiirle M. A. Ersoy kendi yaratıcılığında da yeni bir aşamaya dahil olur. Bu aşamayı böyle takdim etmek uygun olur: a) M. A. Ersoy yaratıcılığında vatan mevzulu şiirler marş formasının oluşmasına neden olur; b) Bu şiirle şairin dili ve üslubu değişir, evvelki Arap-Fars terkiibini sade, açık Türk sözleri ile ifade ediyor. Bu zamanda M. A. Ersoy'u daha çok vatan konusu düşündürür, şiirlerini de bu istikamette kaleme alır. Şairin "Safahat"ında vatanın mukadderatı bir destan gibi ortaya çıkar. Türk topraklarının gündün-güne parçalanması şairi derinden kaygılandırdığındandır ki, "*Gitme, ey yolcu, baraber oturup ağlaşalım", "Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım"* (Ersoy, 1990, s. 169) diye feryat ediyordu. M. A. Ersoy Osmanlı'nın uzun yıllar koruduğu ve kaygısını çektiği insanların ona sırt çevirmesine "Karadağ haydudu", "Sırp eşeği", "Bulgar yılanı", "Yunan iti" diye hakaretle yanaşır ve bu halkların ordusunun birleşerek Türk ordusunun üzerine gelmesine karşı çıkar. Lakin şair bu hücumlardan korkmuyor, en sonunda mutlu olacaklarını düşünüyor. O, karşıda Türkleri bekleyen güzel bir gündün bahsediyor:

"İş bitti... Sebatın sonu yoktur!" deme, yılma

Ey millet-i merhume, sakın ye'se kapılma (Ersoy, 1990, s. 176).

Geleceğe bu tarz bakış şairi ruhlandırır ve gençleri vatanı korumağa çağırıyor. Bu seslenmede bir inanç, birleştirme var:

Yerleri yırtan sel olup taşmalı!

Dağ demeyip, taş demeyip aşmalı!

Sendeki coşkunluğa el taşmalı!

Haydi git evlâdım, uçurlar ola.

*Yükselerek kuş gibi Balkanlara,
Öyle satır at ki kuduz Bulgar'a:
Bir daha Osmanlı'ya güç sırtara!
Git de gel evlâdım... uğurlar ola.
Düşmana çiğnetme bu toprakları;
Haydi kılıçtan geçir alçakları!
Leş gibi yatsın kara bayrakları!
Kahraman evlâdım, uğurlar ola (Ersoy, 1990, s. 236).*

Bu dönemden başlayarak A. Cevat yaratıcılığında Türk mevzu ve buna bağlı olarak milli ruh daha kapsamlı şekilde görülüyor. A. Cevat "Cemiyet-I Hayriye" yolu ile Türkiye'ye, Dağıstan'a, Batum'a, Kars ve Ardahan'a gider ve harbzadelerle yardımlarda bulunur. Burada gördüklerini "Kropatkin'e", "Ne Gördümse", "Uyan", "Mayıs", "Yas Türküsü", "Heyhat" vs. şiirlerinde poetik şekilde aksettiriyor. Bu şiirlerinde A. Cevat gördüklerinden dehşete düşerek Türk halkının başına getirilen faciaları yazıyor. "Çırpınırdın Karadeniz", "Ey Asker", "Bismillah", "İstanbul", "Türk Ordusuna" vs. şiirlerinde M. A. Ersoy şiirinin milli ruhunu görmek mümkündür. "Bismillah" şiiri Bakü'yü Ermeni ve Bolşevik işgalinden azat eden Türk askerinin dilinden verilerek milli ruhu aşlamıştır:

*Ey Bakü, sen korkma, geldik, geleli,
Seninçin atıldık daim ileri
Sağ kalanlar annelere teselli
Şehitlerin ruhu güler, bismillah!*

*Ey düşman, alnının yazısı kara,
Öldürmez bizleri vurduğun yara.
Yolladığım kurşun armağan sana,
O kirli alnını öper, bismillah! (Cevat, 2005, s. 237-238).*

M. E. Yurdakul şiirindeki milli mefkure, Tevfik Fikret yaratıcılığındaki insan faktörü, M. A. Ersoy yaratıcılığındaki dinî mefküre ve fikir birliği ile tamamlanmış olur. M. A. Ersoy'un yaratıcılığındaki bu aşama bir akım haline geliyor ve diğer Türk yazarlarının da yaratıcılığına etkisini gösteriyor. Araştırmacı İsmail Hikmet "Bugünkü Türk edebiyatı nereye doğru gidiyor" adlı makalesinde I. Dünya Savaşı döneminde Türk şiirinin akımlarını böyle değerlendirir: "Üçüncü cereyan da dinî cereyandır ki, Hristiyan Avrupa'nın İslami Şarka hücumu üzerine taassupları aleyhine zayıflamakta olduğunu görerek, iktisadi ve hayati kuvvetlerinin elden çıkmakta olduğunu anlayan hacılar ve hocaların propaqandalarla alevlendirdikleri cereyandır

ki, Balkan ve Cihan harpleri zamanında fevkalade ateşlenmiştir. Bu cereyanın da geççler üzerinde büyük bir tesiri görülmüştür. Bu cereyanın maruf şairi Mehmet Akif'tir" (Hikmet, 1925, s. 35).

Azerbaycan romantiklerinden Hüseyin Cavit, Abbas Sihat, Aliabbas Müznib, Rıza Zeki, Ağadadaş Müniri yaratıcılığında İslamcılık düşüncesine geniş yer verilir. H. Cavit gibi A. Sihat de İslam'la milleti birbirinden ayırmamış, İslam alemindeki geriliği anlatmakla beraber, onun birliğini şartlandıran amillere de değinmiştir:

Bir eyle tefekkür, nece gör xar olub islam,

Biizzeti, bihömetü biar olub islam,

Ancak kuru bir ada nigahdar olub islam.

Milliyeti yad eyleyin, ey milleti naci! (Sehhet, 2005, s. 35)

İslamlaşmak, islam birliği ideali A. Müznip şiirlerinde küçük farklılıklar ve inceliklerle işlenir. O, hem İslami değerler, hem İslam birliği mevzusunda şiirler yazıyor hem de makalelerinde İslam alemini takdir ediyordu. Editörü olduğu "Dirilik" dergisinde sık sık makale ve şiirlerle bu mevzuda yazardı. "Açıldı mehrin ile çeşm-i iman ya Resulullah, Silindi nurun ile gelb-i ezan, ya Resulullah" beyti ile başlayan şiirinde "Nedem ki, hökmüne bahtık, cahangir-i zaman olduk, Edalet kanı olduk, hem de meşhuri cahan olduk" (Ağayev, 2003, s. 104), diye geçmişe giderek islam aleminin uğurları ile övünür.

Mehemmed Hadi I. Dünya Savaşı'na iştirak etmekle beraber, savaş manzaralarını, insan felaketlerini de tasvir etmiş, bu belanın halkın mukadderatında oynadığı rolü göstermek istemiştir. Doğu ile Batı'nın karşılaşması ve Batı'nın Doğu'da felaketler üretmesi, insanların ölümü ile sonuçlanan savaşların acımasızlığı bu aşamada M. Hadi'nin şiirlerinin esas mevzusuna çevrilmiştir. "Doğu ile Batıyı mukayese", "Meydan-i Harp Hatıralarından", "Yıldızlı Bir Gecede Muharebe Temaşası...", "Kış Günlerinde Odlu Figanlar", "Acı Hakikatler Karşısında Tatlı Hatıralar", "Beşer" vs. onlarla şiirlerinde muharebe manzaralarını tasvir ediyor, onun getirdiği felaketleri göz önüne seriyor:

Tutmuşdu topun sesleri afağü-semayı

Enmekte idi yerlerehzari-sitayı.

Bir yanda od ile demirin yağmuru vardı,

Göyden yere su, karlara dönmüştü, yağardı.

Dağlar, tepeler örtülü durmuştu kefende,

Matem sesi uçmakta idi, Karpat elinde.

Top sesleri eyler kimi matemleri elan,

Ateşle ölümdür bu yere sahibi-ferman (Hadi, 2005, s. 270).

Cumhuriyete doğru M. Hadi'nin şiirlerinde istiklal, milli birlik, azadlık duyguları sık-sık

işlenmiş, milli ruh artmıştır. “Türk’ün Neğmesi” (1918) şiirinde “Türk’ün tökülen kanlarının” beyhude gitmeyeceği ve “heder” olmayacağını poetik bir düşünüşle yazıyor:

Merd olan esgerleri takdir eder ezyan ile,

Esger olmak bir ferzdir her mömine bir Kuran ile.

Esger olmak bir şereftir, Türk için, islam için,

Esgeriyetle yaşat millet heyatı şan ile (Hadi, 2005, s. 276).

Bu aşamada yazılan Azerbaycan şiirlerinde de marş üslubu ile beraber, dil sadeliği, vatanseverlik, İslamcılık ve milli ruh hakim olur. A. Şaik, A. Sıhhat, M. Hadi, E. Cenneti, C. Cabbarlı, A. Cevat gibi romantiklerin yaratıcılığında bu akım biraz daha güçlenir.

Balkan Harbi zamanı M. A. Ersoy’un Türk askerlerine müracaatıyla yazdığı “Cenk Türküsü” şiirine uygun olarak da Azerbaycan şiirinde marş ruhu artmış, cumhuriyet zamanı bir çok marşlar yazılmıştır. A. Cevat, E. Yusuf, A. Dai, A. Kami, Zülfukar Bey, Davut gibi şairlerin yaratıcılığında Azerbaycan ve Türk ordusuna hasredilmiş marşların hepsinde M. A. Ersoy marşlarının etkisini açıkça görmek mümkündür. Milli ruh ise A. Cevat, E. Yusuf, Rai, Gültekin, Ümgülsüm yaratıcılığında tezahür eder. Bütün bunlarla birlikte, M. A. Ersoy yaratıcılığının Azerbaycan edebi hareketine en çok etkisi olan eseri “İstiklal Marşı”dır. Lakin bu şiir geçen yüzyılın 20. yıllarının başlarında yazıldığından devrin edebiyatına daha az tesir etmiştir. Komünist rejim zamanı bu marşın Azerbaycan edebiyatına etkisi çok az olmuştur. Yalnız yüzyılın 80. yıllarından sonra “İstiklal Marşı” Azerbaycan’da neşredilmiş, ünlü şairler Bahtiyar Vahapzade, Zelimhan Yakup’un yaratıcılığında bu marş-şiirin etkisini görmek mümkün olmuştur. Bu ise başka bir araştırmamanın konusudur.

Sonuç

Netice olarak denilebilir ki, 20. yüzyılın başlarından itibaren Türk şairlerinin Azerbaycan edebiyatına tesirleri çok fazladır. Lakin M. A. Ersoy’un yaratıcılığı diğer Türk şairlerine göre daha çoktur. Yalnız yüzyılın ikinci çeyreğinde M. A. Ersoy şiiri, Azerbaycan edebi muhitinde görünmüş, lakin bundan sonra milliyetçilik, İslamcılık, milli ruhlu mevzularda kendi hakim mevkisini koruyabilmiştir. Bu etki 20. yıllarda Azerbaycan’ın Bolşevikler tarafından işgali ile yok olmuştur. Azerbaycan şiirinde milli ruhun geriye atılması ile M. A. Ersoy yaratıcılığı da tesirsiz kalmıştır. Tam da bu zamanda M. A. Ersoy’un “İstiklal Marşı” Türkiye’de yeni bir milli ruh dönemi başlatmıştır. Lakin bu dönem “bir millet iki devlet”in her ikisine aynı derecede etki göstermemiştir. Sovyetlerin Azerbaycan’da kurulması ile Türkçülük ve milli ruh da burada zayıflamış, terennüm ruhlu şiirler esas yer tutmuştur. Yalnız XX. yüzyılın sonlarında ikinci bağımsızlık döneminde M. A. Ersoy yaratıcılığı yeniden Azerbaycan’a geri dönmüş ve şairlerin yaratıcılığına da etkisini göstermiştir. Milli şair Bahtiyar Vahapzade ve Zelimhan Yakub yaratıcılığında M. A. Ersoy şiirinin ve “İstiklal Marşı”nın büyük etkisi olduğu görünmektedir.

Kaynakça

Hüseyn, Cavit (2007). Eserleri. 5 ciltde, I cilt, Bakü, Elm

Akçura, Yusuf (1998). Türkçülüğün Tarihi. İstanbul

Hüseyin, Haşimli (2009). Türk Halklarının Edebiyatı İlişkilerine Dair Araştırmalar. Ankara, Kültür Ajans Yayınları

Mehmet, Akif (1913). Osmanlı Edebiyat-ı Cedidesinden. Şelale, 2 Kasım, Sayı: 39

Mehmet Akif (1990). Safahat. Hazırlayanı: M.Ertuğrul. Düzdağ Başbakanlık Basım Evi, Ankara

Saraçlı, Eflatun (2007). Azerbaycan Yazarları Cümhuriyet döneminde. Bakü, Elm

İsmayıl, Hikmet (1925). Bugünkü Türk edebiyatı nereye doğru gidiyor. Bakü, Maarif ve medeniyet, Sayı, 3, s. 34-36

Sehhet, Abbas (2005). Seçilmiş eserleri. Bakü, Lider

Ağayev, İslam (2003). Alabbas Müznib: hayatı, yaratıcılığı, eserlerinden seçmeler. Bakü, Elm

Hadi, Mehemed (2005). Seçilmiş eserleri. Bakü, Şerğ-Ğerb

Cevat, Ahmet (2005). Seçilmiş eserleri. Bakü, Şerğ-Ğerb

TÜRKÇEDE EKSİKLİĞİ HİSSEDİLEN BİR SÖZLÜK: MEHMET AKİF ERSOY SÖZLÜĞÜ

İdris Nebi Uysal*

“(Mehmet Akif) Altı yedi Türkçe bilir: Divan Türkçesi, Tekke Türkçesi, Medrese Türkçesi, Tanzimat Türkçesi, Servet-i Fünûn Türkçesi, ev ve sokak Türkçesi!.. Hâsılı, Anadolu’nun en uzak yerindeki jargondan Beyoğlu’nun Dolapdere Mahallesi’ndeki argoya kadar bütün Türkçeleri bilir.”

(Kuntay 1986: 343)

Giriş

Sözlük “bir dilin ya da birden çok dilin söz varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçim birimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren söz varlığı kitabıdır” (Aksan 2000: 75). Yazılı geleneğe sahip dillerde dilin konuşurları yahut öğrencileri; anlamını, yazılışını, söylenişini, işlevini, kullanımını, başka dildeki karşılığını, hangi disipline ait olduğunu öğrenmek istedikleri yahut kökenini merak ettikleri kelimeler için sözlüğe başvururlar. Dilin temel malzemesini bir araya getiren, onları muhafaza ederek geleceğe taşıyan bu eserler, Şemsettin Sami’nin (1317) ifadesiyle “*bir lisanın hizanesi (hazinesi) hükmünde*” olup bir dil hakkında fikir sahibi olmak veya bilgi edinmek isteyenlerin gramerle birlikte yararlanabileceği iki temel kaynaktan biridir.

Tarihin en eski dillerinden biri olan Türkçe, sözlük yönüyle zengin bir dildir. Dil tarihimizde ilk örnek durumundaki *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten (1074) bugüne muhtelif gayelerle pek çok sözlük vücuda getirilmiştir. “Divan¹, ferheng, kamus, lehçe, lügat, manzume, mucem, nazm, nisab, nuhbe, tuhfe” gibi Arapça yahut Farsça sözcüklerle adlandırılan bu eserlerin Türkçe “sözlük” terimiyle anılması XX. yüzyılın ilk çeyreğine rastlar. Kelime, ilk kez Türkmenler tarafından kullanılır. Türkiye Türkçesindeki hikâyesi ise TDK’nin dildeki Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma çabasına giriştiği yıllara, yani 1932 sonrasına

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Karaman.uysal_idris@kmu.edu.tr Orcid: 0000-0001-7219-0649

¹ Divan, “bir şairin şiirlerini kafiyelerine göre alfabe sırasıyla içine alan eser” demektir. Kâşgarlı, kelimeleri belli bir düzen içinde tanım ve tanıklarıyla listelediği eserine ad verirken divan kelimesini tercih etmiş, bunu “sözlük” anlamında kullanmıştır. Dolayısıyla bazı Türkologlar bu eserin adını (bk. Akalın 2008: 42 ve Ercilasun 2009: 314) günümüz Türkçesine *Türk Lehçeleri (Ağızları) Sözlüğü* şeklinde aktarmıştır.

uzanır. Kelimeyi öneren ve Türkiye Türkçesinin söz varlığına kazandıran; TDK'nin kurucu üyesi, dönemin tanınmış edebiyatçısı Celal Sahir Erozan olmuştur. Bu kelime günümüz Türk lehçelerinde “sözlük, hüzlek, söstik, sözdik, sözdük” gibi varyantlarıyla işlektir. Lehçelerde “tılcıt, lafık, lügat (Arapça), slovar (Rusça)” gibi kelimelerden de yararlanılmaktadır (bk. Eminoğlu 2010: 3).

Sözlükler farklı gayelerle ve muhtelif şekillerde yazılabilir. Bu eserler bir dilin güncel, tarihî veya bir döneme/sahaya ait kelime kadrosunu bir araya getirmek amacıyla hazırlanabileceği gibi bir alanın terimlerini yahut isimlerini topluca sunmak, bir eserin söz varlığını listelemek için de tertip edilebilmektedir. Sözlükçülük tarihimizde bu tür eserlerin örneği çoktur. Bunun yanı sıra akademi çevrelerinde özellikle Latin alfabesine geçişten sonra transkripsiyon usulünü tatbik eden çalışmaların yapılmaya başlamasıyla bir eserin söz dağarcığını kapsayan “metin sözlükleri”nin çokça hazırlandığı görülür. Fakat sözlük geleneğimizde bir sanatçının eserlerinde geçen tüm kelimeleri veya ona özgü sözleri, deyişleri bir araya getiren sözlüklerin örneği yok denecek kadar azdır.

Sanatçı Sözlükleri ve Türkçedeki Örnekleri

Aksan (2000: 82), ilk baskısı 1979 yılında gerçekleşen *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* adlı kitabında bu terimi “bir sanatçının, yazar, ozan ya da düşünürün yapıtlarında geçen öğeleri toplayan sözlükler” şeklinde tanımlar ve bu tür çalışmaların; dil, edebiyat ve sözlük bilimi araştırmaları açısından büyük önem taşıdığını dile getirir. Araştırmacı bu sözlüklerin Batı’da yaygın olduğunu, bizdeyse birkaç örnek dışında görülmediğini sözlerine ekler. Bu eserler; bir sanatçının duygu ve düşünce dünyası başta olmak üzere beslendiği kaynakların, kişiliğinin, ilgi alanlarının, önem verdiği kavramların anlaşılmasını sağlar. Ayrıca o kişinin söz varlığını, kelime dağarcığındaki arkaik, yerli ve alıntı unsurları, konuşuru olduğu dilin kelime kadrosundan ne ölçüde istifade ettiğini ve ona yaptığı katkıyı görme olanağı verir. Bir sanatçının kullandığı kelimeleri topluca vermesi bu çalışmaları; sosyoloji, antropoloji gibi beşerî bilimler açısından da kıymetli hâle getirir. Zira bu eserlerde sözlüğü hazırlanan şair ve yazarın hayatta olduğu çağın zihniyetini, değer yargılarını, hâkim dil anlayışını, bunlardan ne kadar etkilendiğini görmek mümkündür.

Sanatçı sözlüklerinin Türkçedeki örnekleri hayli azdır. Eminoğlu’nun (2010: 191) tarihçe ve kaynakça mahiyetinde hazırladığı çalışmada, Türkçede bu amaçla teşkil edilmiş dört sözlüğün bilgisi kayıtlıdır: *Ataç’ın Sözcükleri* (1963), *Yaşar Kemal Sözlüğü* (1974), *Gökalp’in Sözcükleri* (1991) ve *Örnekleme Açıklamalı Karacaoğlan Sözlüğü* (1997). Ancak araştırmacının bundan 11 sene önce yayımladığı çalışmadan sonra ülkemizde sanatçı sözlüğü niteliğinde yeni yayınların yapıldığı görülmektedir.

Türkçede sanatçı sözlüğü niteliğindeki ilk örnek; “(Nurullah) *Ataç’ın, Türk dilinin arilaşmasına verdiği emeğin ürünlerini topluca ortaya koymak için onun yazılarında kullandığı sözcüklerin bir küçük sözlüğü*” (Çolpan 1963: XII) olarak hazırlanan *Ataç’ın Sözcükleri*’dir. Sözlük yazarı, çalışmasını *Ataç’ın* kitap hâlinde çıkmış yazılarının taranmasıyla oluşturduğunu, sözlüğe aldığı her bir kelimeyi de yazardan örnek cümlelerle tanıklandığını ifade etmiştir. Bir diğer sözlük, Ali Püsküllüoğlu’nun *Yaşar Kemal Sözlüğü*’dür. Püsküllüoğlu (2006: 33-34), ilk

baskısı 1974 yılında okurla buluşan, her baskıda gözden geçirme ve ilavelerle genişlettiği bu çalışmada yazarın 27 kitabından yaptığı derlemeleri paylaşmıştır. Araştırmacı, sözlüğüne yöresel karakterli atasözlerini de dâhil etmiştir. Maddelerin; eser, sayfa numarası ve tanık cümlesiyle beraber verildiği bu çalışma, Yaşar Kemal'in metinlerinde sıkça kullandığı yerel (Çukurova) söz varlığı öğelerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. Üçüncüsü, Ziya Gökalp'ın edebî eserlerinden taranmış yüz ellinin üzerinde sözcüğü içeren *Gökalp'ın Sözcükleri*'dir. Süreyya Ülker'in (1991: 10), *Ataç'ın Sözcükleri* isimli çalışmadan esinlenerek hazırladığı bu sözlükte, Gökalp'ın alıntı sözcüklere karşılık olarak kullandığı duyuk "şiiir", göz erimi "ufuk", öbek "grup", salık "tavsiye", sorak "müracaat kitabı", tutak "mânia", usanç "gına" gibi Türkçe kelimeler vardır. Sözlükteki her madde, Gökalp'tan en az bir dize veya cümle ile tanıklanmıştır. Bazı kelimeler içinse çok sayıda örnek verilmiştir. Bu alandaki son çalışma Sıtkı Soylu tarafından Karacaoğlan'ın söz varlığı üzerine tertip edilmiştir. Şairin dilindeki zenginliği, alıntı sözcüklerde yaptığı söyleyiş yahut anlam değişikliklerini vermeyi hedefleyen bu sözlükte 1360 kelime vardır. Tanıklı olmayan sözlükte kimi maddeler için kısa açıklamalar yapılmıştır. Karacaoğlan'ın dili üzerine araştırma yapmak isteyenlere de kolaylık sağlayacağı düşünülen eser, şair ile Yunus Emre'de geçen ortak 550 sözcüğü de bir dizin şeklinde vermiştir (Soylu 1997: 4-10, 79-89). Bununla birlikte eserde maddelerin verilmesiyle ilgili olarak sözlük tekniği açısından birtakım sorunların bulunduğu göze çarpar.

Yakın zamanlarda ülkemizde "sanatçı sözlüğü" kategorisinde değerlendirilebilecek birkaç çalışma daha yayımlanmıştır. Bunlardan ilki, Leyla Akgül'ün (2014) hazırladığı *Pir Sultan Abdal Sözlüğü*'dür². Bu çalışmada yazar, Pir Sultan'ın şiirlerinde geçen bütün kelimelere değil onun mısralarının anlam yükünü taşıyan kelimelere, şiirlerinde öne çıkan kavramlara, kişi ve yer adlarına, kalıp sözlere, deyişlere yer vermiştir. Bunlar Akgül'ün (2014: 33) "*dinlerken ya da okurken farkında olmadan geçtiğimiz, derin anlamlarının zamanla unutulmasına razı olmadığımız*" şeklinde belirttiği sözcük ve deyimlerdir. Eser bu yönüyle sanatçı sözlüğünden ziyade sanatçıyı ve onun dünyasını anlamak amacıyla tertip edilmiştir. İkincisi Nurettin Albayrak'ın (2014) emeğiyle vücut bulan *Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*'dür. Albayrak'ın çalışması tam bir sanatçı sözlüğü hüviyetindedir. Araştırmacı, Yunus Emre'nin şiirlerinde ve risalede geçen bütün kelimeleri alarak onların etimolojilerini yapmış, dünden bugüne sahip olduğu anlamları tanıklarıyla birlikte vermiştir.³

Türkiye akademisinde son yıllarda klasik Türk edebiyatı şairlerine yahut onların bir eserine (genellikle divan) yönelik sözlük hazırlama amaçlı çalışmaların gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. "Bağlamli sözlük ve işlevsel dizin" adını taşıyan bu araştırmalar, genellikle doktora tezi şeklinde hazırlanmıştır. Öztürk'ün (2007) çalışmasıyla başlayan bu süreçte, Dinçer (2018) ve Sarışen'in (2020) tezleri bu bahiste verilebilecek en yeni örnekler arasındadır. Anılan çalışmalar, Türkçenin tarihsel söz varlığının genel ve yüzyıllara göre tespit

² Eserin ilk baskısı Haziran 2012'de Barış Kitap Yayınları arasından çıkmıştır.

³ Albayrak, sözcüklerin anlamını verirken onların günümüzdeki karşılıklarını da yazmıştır. Doğru olmadığını düşündüğümüz bu tavır, bilim çevrelerinde ciddi bir tartışmaya yol açmıştır (bk. Develi 2015 ve Albayrak 2015).

edilip ortaya çıkarılabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Safahat Sözlükleri

Ülkemizde sözlüğü vücuda getirilmiş eserlerden biri de *Safahat*'tır. Akif'in şiirlerini bir araya getiren bu eser için tespit edebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar birkaç sözlük denemesi yapılmıştır. Bunlardan ilki Cevdet Şanlı'ya (2010) aittir. Eminoğlu'nun (2010) bibliyografya çalışmasında geçmeyen fakat hazırlanışı itibarıyla "sanatçı sözlüğü" grubunda değerlendirilebilecek olan bu eser, *Safahat Sözlüğü* adını taşımaktadır. Ancak mezkûr sözlükte millî şairin *Safahat*'a girmeyen, bir kısmı basılmış bir kısmı basılmamış şiirleri, mektupları, *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, *Kavâid-i Edebiyye* (bk. Günaydın 2016) başlıklı mensur eserleri ile çeşitli dergilerde neşredilmiş makalelerde yer verdiği kelimeler yoktur. Bu eserde, Şanlı'nın (2010: VI) da ifade ettiği gibi, lise öğrencileri üzerinde yürütülen bir araştırmadan yola çıkılarak öğrencilerin yanı sıra, her yaşta *Safahat* okurunun anlamını öğrenmek için sözlüğe bakmaya ihtiyaç duyacağı kelime ve tamlamalara yer verilmiştir.

Safahat sözlüğü kategorisinde değerlendirilebilecek bir diğer yayın Talip Mert'in (2016) hazırladığı *Açıklamalı Safahat Lügati*'dir. İlk baskısı 2015 yılında çıkan bu sözlükte, *Safahat*'ta geçen kelimelerle özel isimler iki bölüm hâlinde listelenmiştir. Ancak "Safahat'ta Geçen Kelimeler" başlıklı Birinci Bölüm incelendiğinde sözlüğün ağırlık noktasını Arapça ve Farsça kelimelerin teşkil ettiği, Türkçe asıllarına hayli sınırlı düzeyde kaldığı göze çarpar. Mert'in, sözlüğüne aldığı Türkçe kelimeler *çakşır*, *çamçak*, *gedik* gibi isimlerdir. Fiiller ve deyimler başta olmak üzere onlarca kelimenin sözlüğe alınmamış olması, eser için bir eksiklik. Sözlüğün bir diğer özelliği Akif'in şiirlerinde zikrettiği kişi, yer ve müesseseler için ansiklopedik bilgilerin verildiği bir bölümün açılmasıdır. Bu kısımda Mert'in (2016: arka kapak) ifadesiyle 160 kadar kişi, yer ve kurum adı anılmıştır.

Bu bapta sözü edilebilecek bir başka çalışma, Mustafa Özkan'a (2018) aittir. Araştırmacının *Safahat'ta Konuşma Dili* isimli kitabı bir sözlük mahiyetinde olmasa da şairin dilindeki Türkçe kelime ve kelime gruplarını topluca ortaya koyması bakımından ayrıca zikredilmeye değerdir. Özkan, çalışmasında *Safahat*'ta konuşma diline ait unsurlardan örnekler vermiş; Akif'in dilindeki deyim, ünlem, tekrar ve kalıp sözleri listeleyip bunların anlamlarını paylaşmıştır. Bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri (bk. Özkan 2018: 43 ve 151) Mehmet Akif'in söz varlığındaki argo, ikileme, deyim vb. yapıları anlam ve tanık dizesiyle beraber listelemesi bakımından önemlidir.

Kanaatimizce, kelime dağarcığındaki çeşitlilik, renklilik ve zenginlikle dikkatleri üzerine çeken Mehmet Akif Ersoy, dil ve edebiyatımızda sözlüğü hazırlanması gereken şahsiyetlerden biridir. Onun hizmeti yalnızca ülkesine ve milletine olmamıştır. Sade yazmakta devrine göre çok ileride olan Akif; şiirimize halk dilini, mahalle ve sokak konuşmasını getirmek (bk. Timurtaş 1997: 317) suretiyle Türkçeye büyük hizmet sunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçede şairin bütün eserlerini kapsayan bir sözlük çalışması yoktur. Bugüne kadar Mehmet Akif, eserleri, şahsiyeti ve düşünce dünyası üzerine çok sayıda inceleme, araştırma, yayın ortaya konulmasına rağmen gerek Akif'i gerekse felsefesini genç kuşaklara, araştırmacılara, yabancılara daha iyi anlatabilmek; onun aktif ve zengin söz varlığını

sözlüklere yansıtılabilmek amacıyla bütün yazılarını ve şiirlerini içine alan bir *Mehmet Akif Ersoy Sözlüğü*'ne ihtiyaç olduğu ortadadır⁴. Zülfikar'ın (1986b: 77) 35 sene önce konuyla ilgili olarak dile getirdiği bu husus, araştırmacıların önünde bir sorun ve/ya konu hâlinde durmaktadır.

Mehmet Akif Ersoy Sözlüğü'ne Doğru

Son yıllarda Mehmet Akif Ersoy sözlüğünün dil, edebiyat ve sözlük bilimi tarihimiz açısından önemi ve gerekliliği üzerinde duran isimlerden biri de İdris Nebi Uysal olmuştur. Araştırmacı, *Safahat* üzerinde bazı çalışma ve sözlük denemeleri yapmak suretiyle Mehmet Akif Ersoy sözlüğünün hem nasıl hazırlanması gerektiğini hem de neden bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur (bk. Uysal 2014 ve Uysal 2021). Onun konuyla ilgili ilk çalışması, *Safahat*'ın bağlamli sözlüğü üzerine bir deneme şeklindedir. Teklifini ve çalışmasının mahiyetini *Gölgeler*'deki "Hüsrân" şiiri üzerinden örneklendiren araştırmacı, ikinci yazısında şairin dilindeki deyimler üzerinde durmuştur. *Safahat* başta olmak üzere şairin kelime dağarcığındaki deyimlerin araştırılması ve güncel sözlüklerde bulunmayanların Türkçenin söz varlığına kazandırılması gerektiğini söyleyen Uysal, el ve göz organ adlarıyla teşkil edilmiş deyimlerden birtakım örnekler paylaşmıştır. Yalnızca iki organ adının ele alındığı bu sınırlı çalışmada *cihandan el çekmek*, *eli böğründe*, *eli böğründe kalmak*, *eli kolu tutmak*, *elinden atmak*, *eli sanatlı*, *göz kulak olmak*, *gözünden geçmek*, *gözü yumulmak* gibi *Türkçe Sözlük*'te (TDK 2011) geçmeyen deyimler tespit edilmiştir.

Bugüne kadar, yukarıda ifade edildiği üzere, *Safahat Sözlüğü* yahut *Lügatı* ismiyle birtakım çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu yayınların önemli bir boşluğu doldurduğu, ihtiyaca belli ölçüde cevap verdiği kesindir. Fakat mezkûr çalışmalara bakıldığı zaman sözlükteki kelimelerin Akif'in *Safahat*'a yansıyan şiirleriyle sınırlı kaldığı, madde başı olarak verilen kelimelerinse genellikle Arapça ve Farsçadan alınanlardan ibaret olduğu görülmektedir. Oysa şiirlerini Türkçe yazan millî şairimizin dilinde Türkçe kelimeler, bilhassa fiiller önemli bir yekûn tutar. Nitekim Hacıeminoğlu'nun (1970: 107) tespitlerine göre *Safahat*'taki söz varlığının %20'sini fiiller meydana getirir. Bunun yanı sıra konuşma diline ait unsurlar, argo Zülfikar'ın (1986a-b) verdiği ve bugün birçoğu *Türkçe Sözlük*'te (TDK 2011) Akif'ten mısralarla temsil edilen *kalafatlanmak*, *kazkanadı*, *kipkiri*, *nefeslenmek*, *pala sürtmek*, *tekmillemek* gibi kelime ve deyimler, şairin söz varlığını bütünüyle listeleyen ve dizin hâline getiren bir sözlüğe ihtiyaç duyulduğunu açıkça göstermektedir. Akif'in dizeleri; *Türkçe Sözlük* (TDK) başta olmak üzere güncel sözlüklere alınabilecek *adam hesabına koymamak*, *baykuş gibi ötmek*, *cılığlı çıkmak*⁵, *çamçak*, *dilli düdük*, *kırk evin kedisi*, *lafı bol*, *teker meker*, *tostopaç* gibi deyim, kalıp söz vb. örneklerin yanında *busbulanık*, *çift dalmak*, *karnı geniş*, *kılçık atmak*, gibi

⁴ Sözlüğün bağlamli ve işlevsel hazırlanması yararlı olacaktır. Bağlam, bağlamli sözlük terimleri hakkında bilgi için bk. Boz 2011 ve Dash 2008.

⁵ *Türkçe Sözlük* (TDK 2011) ile *Ötüken Türkçe Sözlük*'te (Çağbayır 2017) temsil edilmeyen bu deyim, *Derleme Sözlüğü*'nde (TDK 2009) de kayıtlı değildir. Güncel sözlüklerden yalnızca *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*'te (Doğan 2020) vardır.

⁶ Örneklerin geçtiği şiirler için Gökçek'in (2011) neşrine müracaat edilebilir.

bazıları spor terimi olma özelliği sergileyen maddeler için de tanık (örnek) durumundadır⁶.

Sonuç

Roman, hikâye, şiir gibi türlerde hayli zengin bir birikime sahip olan Türk edebiyatında müstakil olarak sözlüğü hazırlanması icap eden, böyle bir çabanın gösterilmesini hak eden birçok şair ve yazar vardır. Millî şairimiz, bu isimlerin başında gelmektedir. Mehmet Akif Ersoy için hazırlanacak olan bir sözlük; onun kullandığı, günlük dilden devşirip işleklik kazandırdığı, muhtelif anlamlar yüklemek suretiyle anlam dağarcığını genişlettiği sözcük ve deyimlerin güncel sözlüklere kazandırılmasını, dolayısıyla yaşamasını sağlayacaktır. Böyle bir sözlük, son aşırda ciddi değişiklikler yaşayan Türkiye Türkçesinin tarihine de tanıklık edecektir. Bu, ivedilikle yapılması gereken bir çalışma olarak araştırmacıların ve ilgili kurumların önünde durmaktadır.

Tertip edilecek sözlük öncelikle Akif'in kelime servetinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra sözcüklerin ve onlara yüklenen anlamların geçiş sıklığı tespit edilerek onun (kavramlar) dünyası açığa çıkarılacaktır. Böylece bu mütefekkir şairi daha doğru anlamının yolu açılacak; dönemi, kendisi, dili, üslubu ve şiirleri hakkında sağlam hükümler vermek kolaylaşacaktır. Ayrıca Mehmet Akif Ersoy Sözlüğü, dil, edebiyat ve sözlük araştırmacılarına Akif'in söz varlığına eş zamanlı ve art zamanlı bakma imkânı verecek; şiirlerin farklı dillere çevrilmesinin önünü açacaktır.

Mehmet Akif'in kaleminden çıkan şiir ve yazılar, birçok disiplin için malzeme barındırır. Bu metinlerde dil ve edebiyatın yanında eğitim, değerler eğitimi, sosyoloji, tarih, teoloji gibi pek çok bilim dalı için araştırma, inceleme konusu olabilecek malzeme mevcuttur. Bununla birlikte Akif'in şiir ve yazıları; söz varlığının her bir unsuru (atasözleri, deyimler, terimler, tekrarlar, argo, alıntı ve çekirdek kelimeler, kalıp sözler vb.) bakımından ayrıca ve kapsamlı şekilde ele alınmayı gerektirmektedir.

Millî şairin aldığı eğitim, yetiştiği ve yaşadığı çevre, sahip olduğu kültür; işlek, canlı ve açık bir Türkçe ile yazmasını sağlamıştır. Duygu ve heyecan yüklü oluşu, kıvrak zekâsı, gözlem gücü, tasvir becerisi onun dilini renklendirmiş ve çekici kılmıştır (Zülfikar 1986a: 520). Yakın arkadaşı olan Mithat Cemal Kuntay'ın (1986: 343) da ifade ettiği gibi Türkçenin çağındaki tüm varyantlarına hâkim bir kalem olması hasebiyle Mehmet Akif, sözlüğü hazırlanması gereken bir karakter abidesi olarak durmaktadır.

Kısaltmalar

- bk. Bakınız
- bs. Basım, Baskı
- S Sayı
- s. Sayfa

TDK Türk Dil Kurumu

Kaynakça

Akalın, Şükrü Halûk (2008), *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Ankara: TDK Yayınları.

Akgül, Leyla (2014), *Pir Sultan Abdal Sözlüğü*, 2. bs., Ankara: La Kitap Yayınları.

Aksan, Doğan (2000), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, 1. Cilt, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları.

Albayrak, Nurettin (2014), *Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Albayrak, Nurettin (2015), "Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü'ne Saldırı", *Türk Dili*, S 760, s. 94-101.

Boz, Erdoğan (2011). "Yunus Emre Divanı'nın Bağlamsal Sözlüğü ve Dizini Üzerine Bir Deneme",

X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri, s. 91-95.

Çağbayır, Yaşar (2017), *Ötüken Türkçe Sözlük*, 2. bs., İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çolpan, Yılmaz (1963), *Ataç'ın Sözcükleri*, Ankara: TDK Yayınları.

Dash, Niladri Sekhar (2008). "Context and Contextual Word Meaning", *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [on-line], Volume 5, No 2, s. 21-31.

Develi, Hayati (2015), "Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü'ne Dair/Derviş Yunus Bu Sözü Eğri Büğrü Söyleme", *Türk Dili*, S 757, s. 83-94.

Dinçer, Zeynep (2018), *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nın Bağlamalı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, Mehmet D. (2020), *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 26 bs., Ankara: Yazar Yayınları.

Eminoğlu, Emin (2010), *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas: Asitan Yayınevi.

Ercilasun, Ahmet B. (2009), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 7. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.

Gökçek, Fazıl (2011), *Safahat*, 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Günaydın, Yusuf Turan (2016), *Mehmed Âkif Ersoy Kavâid-i Edebiyye*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1970), "Safahât'ın Dil ve Üslubu", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S 18, s. 81-112.

Kuntay, Mithat Cemal (1986), *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Akif*, İstanbul: Türkiye İş

Bankası Kültür Yayınları.

Mert, Talip (2016), *Açıklamalı Safahat Lügati*, 2. bs., İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Özkan, Mustafa (2018), *Safahat'ta Konuşma Dili*, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Öztürk, Furkan (2007), *Baki Divanı Sözlüğü* (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Püsküllüoğlu, Ali (2006), *Yaşar Kemal Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sarışen, Cengiz (2020), *Vasfî Divanı Sözlüğü* (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Soylu, Sıtkı (1997), *Örneklemlerli - Açıklamalı Karacaoğlan Sözlüğü*, İçel: İçel Valiliği Yayınları.

Şanlı, Cevdet (2010), *Safahat Sözlüğü*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şemsettin Sami (1317), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdam Matbaası.

Timurtaş, Faruk Kadri (1997), "Mehmed Âkif'in Türkçeciliği", *Sanat-Edebiyat Dünyasından*, Haz.: Mustafa Özkan, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Türk Dil Kurumu (2009), *Derleme Sözlüğü*, 3. bs., Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara: TDK Yayınları.

Uysal, İdris Nebi (2014), "Safahat'ın Bağlamli Sözlüğü Üzerine Bir Deneme: Hüsnan Örneği", *Mehmet Âkif ve Gölgeleler*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Uysal, İdris Nebi (2021), "Mehmet Âkif Ersoy'dan Deyim Araştırmalarına Katkılar: "El" ve "Göz" Organ Adlarıyla Kurulmuş Birkaç Deyim", *Türk Dili*, S 831, s. 44-49.

Ülker, Süreyya (1991), *Gökalp'in Sözcükleri*, İstanbul: Anka Ofset Basımevi.

Zülfikar, Hamza (1986a), "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiir Dili Üzerine", *Türk Dili*, S 420, s. 512-520.

Zülfikar, Hamza (1986b), "Mehmet Âkif'in Şiirinde Söz Varlığı", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

KABULÜNÜN 100. YILINDA
İSTİKLÂL MARŞI ve
MEHMED ÂKİF ERSOY

Mehmet Akif Ersoy, milletimizin büyük bir alt üst oluş yaşadığı ve adeta küllerinden yeniden doğduğu 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, gerek şiirleri ve gerekse diğer yayın faaliyetleriyle bu yeniden doğuşa en büyük katkıyı sağlayan isimlerden biridir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yayın hayatına giren ve başyazarlığını Mehmet Akif'in üstlendiği *Sırat-ı Müstakim* dergisi, Balkan Savaşları, Mütareke yılları ve Milli Mücadele döneminde Türk fikir hayatının en önemli yayın organlarından biri olmuştur. Mehmet Akif, bu dergide yayınladığı şiirleri ve fikir yazılarıyla topluma yol gösterdiği gibi, dergi sayfalarını devrinin önde gelen fikir adamlarına açarak da fikir hayatına katkıda bulunmuştur. Nitekim Milli Mücadele devam ederken Mehmet Akif'in de mensubu bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir milli marş ihtiyacı duyduğunda, hem cephede savaşan askerin motivasyonunu arttıracak ve hem de yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyetinin milli marşı olacak bu şiiri ancak Mehmet Akif'in yazabileceği hususunda toplumda açıkça bir milli mutabakat olduğu görülmüştür. Gerçekten de o güne kadar yayınladığı şiirleriyle ve haklı olarak üstlendiği "milli şair" unvanıyla böyle bir marşı kaleme almaya layık tek şairin Mehmet Akif olduğu, bugün de iftiharla ve gururla okumaya devam ettiğimiz İstiklal Marşı ile ortaya çıkmıştır.

İstiklal Marşı'nın kabulünün yüzüncü yılı dolayısıyla içinde bulunduğumuz 2021 yılının İstiklal marşı yılı olarak ilanı vesileyle gerçekleştirilen faaliyetlerden biri de Mehmet Akif'in yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan fikir ve sanat adamı yönlerine ışık tutan disiplinler ötesi yazıları bir araya getiren bu kitap olmuştur. Kitapta Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görev yapan ve Mehmet Akif'le ilgili çalışmaları bulunan bilim insanlarının yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tataristan ve Kosova'dan meslektaşlarımızın da yazıları bulunmaktadır. Bu yazılar Mehmet Akif'in Türkiye dışında da tanındığını ve çağdaşı Türk İslam dünyasının şairleri üzerinde şair ve fikir adamı olarak ne denli etkisi bulunduğunu gözler önüne sermektedir.

İstiklal Marşı'nın kabulünün yüzüncü yılı anısına Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü ile Türkiye Yazarlar Birliği'nin katkılarıyla ortaya çıkan bu kitabın Mehmet Akif Ersoy'la ilgili çalışmalar içinde değerli bir yerinin olacağı umuyoruz.

